De geheimen van het torentje. Praktische gids voor het premierschap

Arendo Joustra en Erik van Venetië

bron
Arendo Joustra en Erik van Venetië, *De geheimen van het torentje. Praktische gids voor het premierschap*. Prometheus, Amsterdam 1993

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/jous008gehe01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

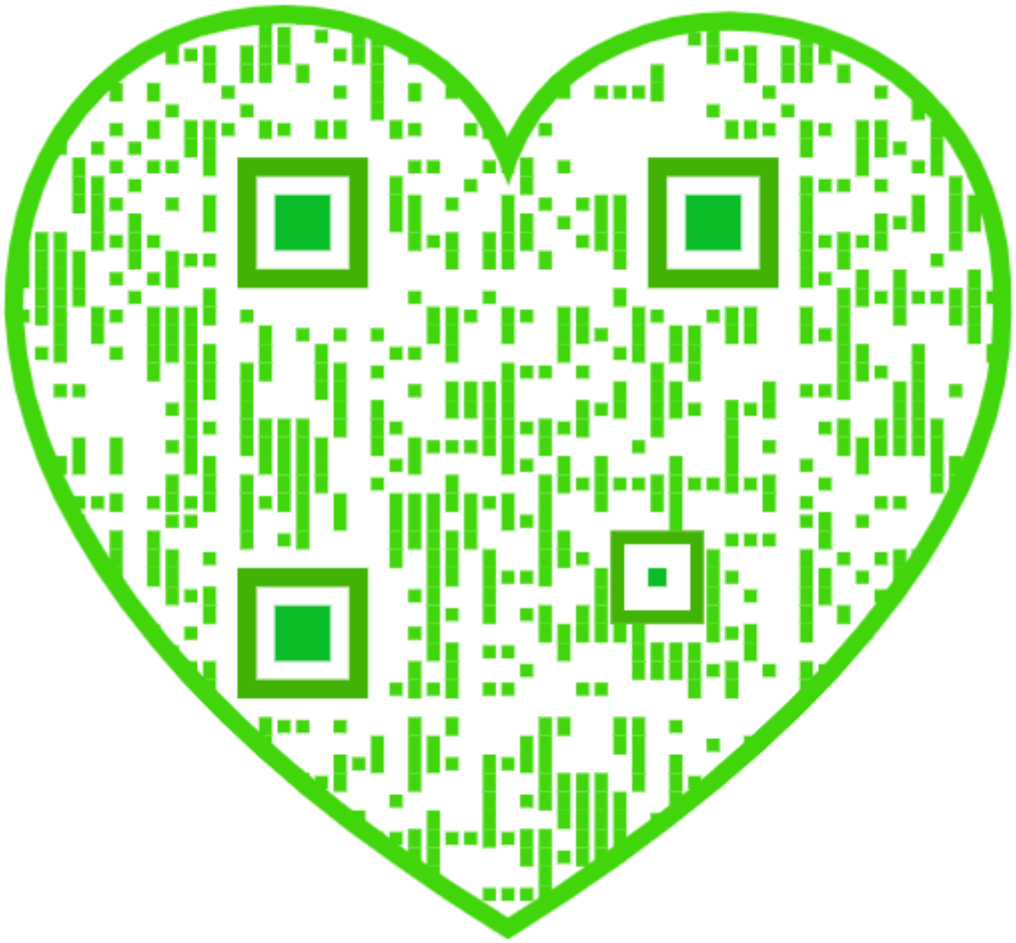

Ons land is geen land waar een gezag licht te sterk wordt. De geest van discipline en onderwerping is hier zwak, of ontbreekt. Zelfs een zeer krachtige persoonlijkheid zal hier te lande nog slechts eene bescheidene mate van invloed hebben. Hij zal steeds veel meer zelf moeten buigen, dan hij anderen kan doen buigen.
Mr. Sam. van Houten, *Vijfentwintig jaar in de Kamer*, 1908

Voorwoord

Een journalistiek boek over de geheimen van de politieke macht staat of valt met de verhalen van de mensen die erbij waren. In de zeven jaar dat wij als parlementaire journalisten de minister-president intensief volgen en beschrijven, hebben wij meer dan honderd gesprekken gevoerd met zijn medewerkers, adviseurs, politieke tegenstanders, voorgangers, vrienden, geestverwanten en analisten.

Veel van deze gesprekspartners zijn onzichtbaar voor het publiek en blijven liever anoniem. Maar onze dank voor hen is even groot als voor degenen die we wel noemen: Willem Aantjes, Gijs van Aardenne, Wil Albeda, Rudy Andeweg, Rijk van Ark, Joop van den Berg, Barend Biesheuvel, Frits Bolkestein, Elco Brinkman, Clemens Cornielje, Wim Duisenberg, Sytze Faber, Ronald Florisson, Ben Heinrichs, Hans Hillen, H.J. Hofstra, Rein Jan Hoekstra, Piet de Jong, Ad Kaland, Paul Kalma, Frans Kok, Wim Kok, Jan de Koning, Rudolf de Korte, Michiel Krom, Paul Kuypers, Marja Kwast-van Duursen, Pex Langenberg, Fred Lörtzer, Ruud Lubbers, Joseph Luns, Hans Margés, Wilfried Martens, Jaap Jan van der Meulen, Hans van Mierlo, Ed Nijpels, Jean Penders, Jaap van der Ploeg, Jan Postma, Peter Rehwinkel, Jan Willem de Savornin Lohman, Jan Schinkelshoek, Norbert Schmelzer, Neelie Smit-Kroes, Piet Steenkamp, Max van der Stoel, Wilbert Stolte, Ed van Thijn, Herman Tjeenk Willink, Hans van der Voet, Joris Voorhoeve, Meint Waterlander, Frits Wester, Hans Wiegel, Gijs van der Wiel, Thijs Wöltgens, Lau Wüst en Jelle Zijlstra.

Dankbaar zijn wij verder onze collega's van *Elsevier* en *de Volkskrant*. Eén verre collega willen we niet onvermeld laten: de

New York Times-journalist Hedrick Smith. Zijn boek *The Power Game* over het politieke spel in Washington bleek een voortdurende bron van inspiratie.

Speciale vermelding verdienen de documentalisten en bibliothecarissen van Bonaventura, *de Volkskrant*, de Tweede Kamer en de Rijksvoorlichtingsdienst. In het bijzonder Marceline Couwenhoven, Walter Jansen, Rimbert Kloosterman en Ino Wubben hebben ontelbare feiten gecontroleerd en op eigen initiatief allerlei gegevens aangedragen.

Onze bijzondere dankbaarheid gaat uit naar Henri Roggeri en Mariska van Venetië-Van Geldorp.

Arendo Joustra en Erik van Venetië
Amsterdam/Rijswijk, 19 juli 1993

Inleiding
De geheimen van het Torentje

Door zijn sierlijke bouw, de grijze puntmuts met bol en de vergulde windvaan, oogt het Torentje als een vreemd element in de noordoostelijke hoek van het Binnenhof. Architectonisch staat het alleen, tussen het dominante Mauritshuis en de statige façade langs de Hofvijver. Alsof de bouwmeesters van het regeringscentrum het in de afgelopen eeuwen vergeten hebben af te breken.

Het had weinig gescheeld, of het achthoekige Torentje had de vele verbouwingen van het Binnenhof niet overleefd. Het ontstond ergens aan het einde van de middeleeuwen. Eerst diende het als grafelijk zomerhuisje, toen nog van hout. Tijdens de Hoekse en Kabeljauwse twisten, in de veertiende en de vijftiende eeuw, versterkte de graaf het tot vestingtoren en kreeg het schietgaten. Tussen het Torentje en het Mauritshuis ligt nog een kort stukje van de binnenste vestinggracht.

In de eeuwen daarna was het een komen en gaan van slopers en bouwers. Zij veranderden het Binnenhof ingrijpend van aangezicht. Het Torentje hadden ze in één moeite door mee kunnen nemen. Maar de ‘bottelrie’, de wijnopslagplaats van de kasteelconciërge, was kennelijk te onmisbaar om met de grond gelijk te maken.

Toen het ministerie van Binnenlandse Zaken, de moeder aller departementen, bijna twee eeuwen geleden de panden aan de Hofvijver betrok, maakte het Torentje zijn entree in het landsbestuur. De hoogste ambtenaar van het departement zette zijn bureau erin.

In 1849 kreeg het 25 meter hoge bouwwerkje ook werkelijk allure. De liberaal Thorbecke, naamgever van drie kabinetten,

nam er zijn intrek als minister van Binnenlandse Zaken om zijn zelfontworpen Grondwet in de praktijk te brengen.

De vervallen gevelrij langs de Hofvijver werd tussen 1880 en 1913 bijna helemaal platgegooid en herbouwd in Hollandse renaissancestijl met neogotische trekjes. Het Torentje kreeg slechts een *face-lift*. Zo vormt het nu samen met de Ridderzaal het oudste stukje Binnenhof.[1]

Toeristen die vanaf het Plein onder de Grenadierspoort door wandelen, op weg naar de imposante Ridderzaal, hebben de neiging het Torentje ongezien voorbij te lopen. Er is geen geüniformeerde marechaussee die de minister-president bewaakt. En er is geen goudgepunt hek.

Het enige teken van leven is een auto voor de deur, een doodgewone BMW. Niets wijst erop dat we hier te maken hebben met de Hollandse evenknie van Downing Street 10 in Londen, Wetstraat 16 in Brussel, het *Bundeskanzleramt* in Bonn, het *Elysée* in Parijs en het Witte Huis in Washington.

Uiterlijk bedriegt. Het Torentje heeft in de periode-Lubbers grandeur gekregen. Sinds 1982 is het de centrale meld- en regelkamer, van waaruit directe lijnen lopen naar ministers, staatssecretarissen, topambtenaren, kamerleden, de koningin, belangenbehartigers, actievoerders, ondernemers en buitenlandse regeringsleiders.

Het werkvertrek van de premier is tegelijk een soort nationaal klachtenbureau geworden. Als de boeren bij de minister van Landbouw geen gehoor vinden voor hun wensen, sturen ze hun tractoren in de richting van het Torentje. Als de Stichting Natuur en Milieu teleurgesteld is over de daden van de minister van Milieubeheer, klaagt de lobby-organisatie bij de minister-president. Het klachtenbureau luistert, sust en probeert de lieve vrede te bewaren.

Zoals de aanwezigheid van de koningin op haar paleis herkenbaar is aan de wapperende standaard, zo weet de voorbijganger dat Lubbers bezig is als de schemerlampen, overdag en 's avonds, hun zachtgele licht verspreiden. Hans Wiegel, die het Torentje korte tijd in gebruik had als minister van Binnenlandse Zaken, buitte het effect daarvan weleens uit.

‘Op een avond, niet al te laat, reed ik weg in mijn dienstauto,’

vertelt Wiegel. ‘Toen we langs de Hofvijver reden zei ik tegen mijn chauffeur: “Jan, kijk eens naar het Torentje. De minister werkt.” Dan had ik het licht laten branden.’[2]

Het Torentje is synoniem met het ambt van minister-president geworden. Soms heeft het iets onneembaars, alsof de schutter uit de tijd van de Hoekse en Kabeljauwse twisten zijn plaats aan het schietgat nooit heeft verlaten.

Joris Voorhoeve, de fractievoorzitter van de VVD tijdens Lubbers' tweede kabinet, ergerde zich weleens aan de ongenaakbaarheid van de vestingtoren aan de Hofvijver. Toen er weer eens ruzie was tussen de VVD en het kabinet, klaagde Voorhoeve: ‘De premier blijft hoog en droog in het Torentje zitten.’

Het Torentje geeft de premier een imago van onaantastbaarheid. Wat speelt zich af in die kamer van zeven bij zeven meter, met de gelambrizeerde wanden en de okerkleurige gordijnen? Waarover gaat het, tijdens de gesprekken via de telefoon of in de leren fauteuils die rond de salontafel staan? Het kruis boven de deur en het portret van Thorbecke achter het bureau zijn stille getuigen. Voor de buitenstaander blijft alles verborgen.

Zelfs de meeste ambtenaren van de premier, die in het gebouw ernaast werken, weten niet precies wat zich in het Torentje afspeelt. De premier heeft een eigen voordeur en een eigen trap, zodat hij ‘vrij kan ontvangen’. Het Torentje is slechts verbonden met het gebouw van Algemene Zaken door twee beveiligde binnendeuren, een op de begane grond en een op de eerste verdieping.

De bewegingen van de minister-president zijn alleen waarneembaar voor de drie andere bewoners van het Oudhollandse binnenhuisje: zijn secretaresse, zijn chauffeur en zijn kamerbewaarder. Zij hebben hun domein in twee kleine kamertjes naast het vertrek van de minister-president.

Met dit boek willen we de kring van intimi van minister-president Lubbers uitbreiden. Hij is de bekendste politicus van het land. Maar over hoe hij achter de schermen opereert, is weinig bekend.

We nemen de lezer mee naar de plaatsen die altijd buiten het bereik van de camera's en de microfoons blijven: naar het To-

rentje, naar het Catshuis, de Trêveszaal, perscentrum Nieuwspoort, paleis Huis ten Bosch, de Haagse restaurants en de vergaderzalen van de Europese Raad. Dat zijn de plaatsen waar het contrast zichtbaar wordt tussen de premier van de dagelijkse praktijk en de premier zoals hij figureert in het sprookje van het staatsrecht.

Wat we aantreffen is soms chaotisch, af en toe verbazingwekkend, maar vooral ontluisterend. De minister-president werkt volgens een ingewikkelde mengeling van geschreven en ongeschreven regels, gewoonten en rituelen. Persoonlijke sympathieën en vetes voeren vaak de boventoon. Het toeval regeert naar hartelust. De minister-president werkt veel minder bedacht en gestructureerd dan wel wordt verondersteld.

Dit is geen boek over Lubbers, maar over het premierschap zoals hij dat heeft vormgegeven. Veel van de voorbeelden in dit boek gaan over hem. Zijn regeerperiode is lang, langer dan die van al zijn voorgangers sinds de komst van de parlementaire democratie in 1848.

Hij brak op 16 juli 1993 het duurrecord van Charles Ruijs de Beerenbrouck, die tussen de twee wereldoorlogen 3907 dagen minister-president was. Sinds 4 november 1982, de dag dat Lubbers zijn intrek in het Torentje nam, heeft hij veertig bewindslieden versleten, exclusief de zittenden. Lubbers is al meer dan tien jaar lang de constante factor in de Nederlandse politiek.

Voor het verzamelen van voorbeelden over de praktijk van het premierschap is het tijdperk-Lubbers een ware goudmijn. De euthanasie, de kruisraketten, de vele bezuinigingsrondes, de paspoort-affaire, de strijd rond de identificatieplicht, de afslanking van het ambtenarenapparaat, de Europese integratie, de WAO; in al die kwesties speelde Lubbers een hoofdrol.

Deze onderwerpen zijn eerder beschreven, maar de werkwijze van de minister-president bleef in die actuele berichtgeving op de achtergrond. Wij hebben de invalshoek omgedraaid: de praktijk van het premierschap is de leidraad in dit boek, de inhoudelijke voorbeelden dienen slechts ter verduidelijking, als *case-stories*.

Onder Lubbers heeft het premierschap meer gewicht gekregen

dan ooit tevoren. Lubbers zelf heeft daar, door zijn stijl van werken, een grote bijdrage aan geleverd. Niet voor niets kreeg hij bijnamen die kracht uitstralen: de *Macher*, de kanselier, de Zonnekoning.

Thatcher bewonderde hem omdat hij de ambtenarensalarissen en de uitkeringen met drie procent kortte: een ingreep die zelfs zij, de 'ijzeren dame', niet durfde voor te stellen. En het Amerikaanse weekblad *Time* lanceerde Lubbers in die dagen als 'Ruud Shock'.[3.]

Ondanks impopulaire maatregelen is Lubbers de populairste politicus van het land gebleven. Hij is niet zozeer geliefd, als wel gerespecteerd: om zijn kennis van zaken, zijn politieke handigheid, zijn wilde creativiteit en zijn vermogen om zowel met de VVD als met de PvdA te regeren.

Dé macht van dé premier bestaat niet. Doorslaggevend voor de invulling van de functie zijn de ambitie en de kwaliteit van de persoon.

Willem Drees, tien jaar lang premier in de jaren veertig en vijftig, ontleende zijn gezag aan zijn grote kennis van zaken. 'Een beetje zoals Lubbers nu. Drees kende de dossiers heel precies, hoewel dat er toen nog niet zoveel waren als nu,' zegt Jelle Zijlstra, die onder Drees minister was.[4.]

Gijs van der Wiel, de voormalige hoofddirecteur van de Rijksvoorlichtingsdienst, weet als weinig anderen hoezeer premiers van elkaar verschillen. Sinds de oorlog heeft hij ze allemaal van nabij meegemaakt.

'Piet de Jong was het type minister-president dat opereerde als een onderzeebootkapitein, zijn vroegere functie,' vertelt Van der Wiel. 'De Jong wilde niets aan zijn kop hebben. Alleen als het spannend werd verscheen hij aan dek om de leiding te nemen.'

Dries van Agt was gevoelig voor de glamour van de functie. De oud-hoogleraar aan de Katholieke Universiteit in Nijmegen was een vertegenwoordiger van het 'katholieke arsenaal'. Van der Wiel zegt: 'Dries heeft graag een indrukwekkende status. Die kan hij ook goed verkopen. Binnenskamers ontleende hij zijn gezag aan zijn formuleringskunst en zijn aangename omgang met mensen.'

Biesheuvel, om zijn grote gestalte en zijn golvende kapsel ‘mooie Barend’ genoemd, paste goed in de functie. Van der Wiel zegt: ‘Zijn spreekstijl en toonzetting waren een beetje deftig, wat klassiek. Als hij ergens binnenkwam stónd daar de minister-president. Biesheuvel was de excellentie. En dat wilde hij weten ook. Bij geen enkele minister-president was dat zo sterk.’[5.]

Zelf had Barend Biesheuvel in zijn politieke carrière zeven premiers meegemaakt, voordat hij in 1971 zelf tot het hoogste ambt werd geroepen. Over de diversiteit zegt hij: ‘Marijnen was puur de voorzitter van de ministerraad. De Quay hield de club als een vader bijeen. Cals vond ik een baasje. Trad geprononceerd op. Irriteerde ook weleens. Ikzelf heb als premier mijn collega-ministers altijd volop de ruimte gegeven. Lubbers bemoeit zich heel sterk persoonlijk met de zaken van zijn collegae, veel meer dan ik deed en héél veel meer dan De Jong.’[6.]

Joop den Uyl was de tegenpool van Van Agt. Voor het uiterlijk van zijn functie had hij weinig aandacht. Hij was een partijpremier die knokte om zijn opdracht, de verwerkelijking van zijn socialistische idealen, te voltooien. Van Agt, destijds zijn vice-premier en later zijn rivaal, zegt over Den Uyl als premier: ‘Enerzijds liet hij van alles gebeuren, anderzijds was hij van een grote bemoeizucht. Dat laatste had hij overigens gemeen met Ruud Lubbers, maar kennelijk wordt daar in de politieke sfeer van nu minder aanstoot aan genomen.’[7.]

Is het nu vooral de persoon van Lubbers die het premierschap machtig heeft gemaakt of is er meer aan de hand? Lubbers is een actief en dominerend type, en de omstandigheden hielpen hem die eigenschappen te benutten. Maar je kunt ook zeggen dat de ontwikkelingen in de afgelopen twintig jaar een krachtiger premier vereisten en dat Lubbers daarop inhaakte. Kortom: gewoonlijk maakt de functie de man, maar bij het premierschap maakt de man de functie.

Er zijn drie structurele ontwikkelingen die ertoe hebben geleid dat de minister-president tegenwoordig meer invloed heeft dan voorheen. Die factoren vinden hun oorsprong ergens aan het einde van de jaren zestig en hebben zich sindsdien doorgezet.

1. De politici hebben de maatschappij ingewikkelder gemaakt,

waardoor de overheid zich met steeds meer moet bemoeien. De behoefte aan een coördinator die de besluitvorming regelt, is toegenomen.
2. Door zijn optredens in de media is de minister-president ver uitgestegen boven de formele status van primus inter pares (de eerste onder zijns gelijken) in het kabinet. De vrijdagse persconferenties en de tv-praatjes versterken wekelijks het beeld van de minister-president als de baas van de andere ministers.
3. Zijn symboolfunctie is pregnanter geworden door zijn lidmaatschap van de Europese Raad. Te midden van het staatshoofd (de Franse president) en de regeringsleiders van de andere Europese landen representeert de minister-president de Nederlandse natie. In zijn eentje bindt hij de ministerraad en het parlement aan de Europese besluiten.

Het premierschap was aanvankelijk, in de negentiende eeuw, van weinig belang. Het voorzitterschap van de ministerraad rouleerde over de ministers. Een van hen deed het premierschap er als baantje bij. Soms was dat de minister van Justitie, Koloniën, Buitenlandse Zaken of Financiën, maar in de meeste gevallen was het de minister van Binnenlandse Zaken, die toen al zijn werkkamer in het Torentje had.

In het geschreven staatsrecht heeft de ontwikkeling van het premierschap altijd mijlenver achtergelopen bij de heersende praktijk. Al rond de eeuwwisseling werd de behoefte gevoeld aan een minister die de eenheid van het kabinet bewaakte en als ‘hoofd’ van het kabinet betrokken was bij alle belangrijke beslissingen.

Het premierschap groeide in de praktijk. De uitbreiding van de bevoegdheden kreeg stapje voor stapje vorm in het Reglement van Orde, de huisregels van de ministerraad. Maar het heeft nog tot 1983 geduurd voor de minister-president ook in de Grondwet werd genoemd.

Voor die tijd bestond de functie eenvoudig niet, althans niet volgens de wet. Sinds 1983 dus wel, maar nog altijd is de taakomschrijving heel karig. Het is niet vreemd dat het premierschap op papier altijd een zwakke echo is geweest van de dagelijkse werkelijkheid. De functie is omstreden. Net als andere leidende

posities in het Nederlandse bestuur.

Het vastleggen van een ruime armslag is altijd gestuit op kritiek van de ‘preciezen’. Zij weigeren de minister-president meer formele macht te geven, omdat een ‘krachtpatser’ wringt met twee politieke tradities: de individuele ministeriële verantwoordelijkheid en de noodzaak coalitiekabinetten te vormen.

De ‘preciezen’ houden vast aan het leerstuk van de ‘eerste onder zijns gelijken’, die de minister-president volgens het staatsrecht is. Hij bewaakt de eenheid van beleid, zit de ministerraad voor, bemiddelt in competentieconflicten. Maar het is de ministerraad die knopen doorhakt over de grote politieke onderwerpen, niet de minister-president.

De ‘rekkelijken’ leggen nadruk op de noodzaak van een sterke bovenbaas in het kabinet. De bestuurlijke ontwikkelingen in Nederland en in Europa vragen erom. Leg die steviger functie dan ook vast, vinden zij. Dan is de premier ook aanspreekbaar in de Tweede Kamer, waar hij nu nog vaak buiten beeld blijft.

Deze ruimere bevoegdheden kunnen niet zonder directe invloed van de kiezers, vinden de hervormers, met D66 voorop. Deze partij stelt al vanaf de oprichting voor de premier te laten kiezen door de burger. Een functionaris met meer macht moet ook de directe democratische legitimatie van de kiezer hebben, zo luidt het argument van D66.

Misschien dat de wet de komende tijd wat dichter naar de praktijk kruipt, nu het parlement zich in het kader van staatkundige vernieuwing buigt over de bevoegdheden van de ministerpresident. Het derde kabinet-Lubbers heeft daar in de zomer van 1993 al een voorschotje op genomen.

Op een namiddag, tussen de begrotingsbesprekingen voor 1994 door, stelde het kabinet voor de nieuwverworven invloed van de premier deels vast te leggen in het Reglement van Orde. Zo moet de minister-president de ministerraad kunnen voorstellen een minister of staatssecretaris te ontslaan. Hij zou zelf onderwerpen op de agenda van de ministerraad moeten kunnen zetten. Bovendien moet hij meer armslag krijgen in Europa.

In de praktijk is het premierschap echter al lang zo ver. Toch had Lubbers er behoefte aan de eenmaal verworven macht voor zijn opvolger te verzilveren en op papier te zetten.

Om duidelijk te maken hoever de praktijk afstaat van het staatsrecht, beschrijven we in dit boek de werkzaamheden van de minister-president van dag tot dag. Een week uit het leven van de premier.

Op maandagmorgen overlegt hij met de adviseurs van zijn departement. De dinsdagmiddag houdt hij doorgaans vrij voor de Tweede Kamer. Woensdags luncht de premier in het Torentje met de vice-premier en de voorzitters van de regeringsfracties. De donderdagavond is gereserveerd voor het wekelijkse overleg op het Catshuis met zijn partijgenoten.

Vrijdags zit hij in de Trêveszaal de ministerraad voor. Direct daarna geeft hij in het perscentrum Nieuwspoort een persconferentie en houdt hij een televisiepraatje. Het weekeinde is eens in het halfjaar gewijd aan de onderhandelingen met de andere Europese regeringsleiders. Elke maandagmiddag vat hij de week samen in zijn vaste gesprek met koningin Beatrix op paleis Huis ten Bosch.

De week begint echter op zondagavond, het moment dat de minister-president in zijn eentje de komende week overziet.

Eindnoten:

1. Voor de geschiedenis van het torentje is gebruik gemaakt van C.H. Peters, *De landsgebouwen*; Joh.P.M. Goudeau, *Van kwartier van hun hoogmogenden tot ministerie van Algemene Zaken*; J.R.W. Sinninghe, ‘Het ministertorentje’.
2. Hans Wiegel in een interview met de auteurs, Leeuwarden, december 1992.
3. *Time*, 23 januari 1984.
4. Jelle Zijlstra in een interview met de auteurs, Wassenaar, 10 maart 1988.
5. Gijs van der Wiel in een interview met de auteurs, Den Haag, 29 september 1992.
6. Barend Biesheuvel in een interview met de auteurs, Den Haag, 15 augustus 1990.
7. Dries van Agt in een interview met *HP/De Tijd*, 22 maart 1991.

1 De zondagavond:
de helikopter cirkelt boven de archipels
De premier als coördinator

Den Haag, zondagavond rond halfnegen. Het duister valt over de Hofvijver. Op het wandelpad langs het gladde water laat een buurtbewoner zijn hond tegen een verkeerspaaltje plassen. Bijna leeg glijdt een tram tussen de bomen over de Lange Vijverberg.

In het Torentje branden de schemerlampen. Binnen zit Ruud Lubbers te lezen. Hij houdt zijn ogen dicht op het papier van een ambtelijke nota. Met een zwarte fineliner zet hij streepjes. Hij krabbelt hoekige lettertjes in de kantlijn.

Lezend en bellend bereidt hij zich voor op de komende week: de vergadering met zijn staf van morgenochtend, een belangrijke bijeenkomst van een clubje ministers dinsdag. Op een cassetterecorder spreekt hij de tekst in van een amicebrief over een onderwerp dat vrijdag in de ministerraad aan de orde komt.

Valt de telefoon stil en is het werk gedaan, dan leest hij bij wijze van ontspanning een boek. Wereldleiders zijn favoriet: *De Augustuscoup* van Gorbatsjov en de biografie over Harry Truman.

Lubbers werkt graag in het Torentje. Zeker op zondagavond. Dan is het er rustiger dan door de week. De andere ministers zijn thuis en dus makkelijk telefonisch te bereiken. Zo doet hij snel zaken.

Het kabinet werkt als een volcontinubedrijf. Alle dagen van de week staan ministers met elkaar in contact. Er is voortdurend overleg. De bewoner van het Torentje is de spin in het web.

In de tijden van Drees spraken ministers elkaar op vrijdag, als het kabinet bijeenkwam op het ministerie van Justitie of in een witte villa aan Plein 1813. ‘Wij hingen niet de hele dag met elkaar aan de telefoon,’ vertelt Jelle Zijlstra. ‘Ik ben zes jaar minister van Economische Zaken geweest. Drees belde mij, nou, zeg maar

één keer per maand. We zagen elkaar in de ministerraad. En verder helemáál niet.'

Later werd Zijlstra zelf premier. Hij was terughoudend in zijn bemoeienis met het werkterrein van de andere ministers. Hij zou zich toen, in de jaren zestig, hebben verzet tegen werken tot diep in de nacht en op zondag. Stress en hartinfarcten liggen immers op loer.

Om te kunnen regeren moet je lui kunnen nadenken 'op vrije dagen of in je badkuip', zei Zijlstra over zijn werkstijl als premier. 'Ik ben dol op delegeren. Ik wou rust hebben.'[1.]

De werklust van Lubbers is niet de enige verklaring voor de vele uren die een minister-president maakt. In het kabinet is er altijd wel een minister die ergens vastloopt in besprekingen met een collega over een onderwerp dat hen beiden raakt. Dan is het de taak van de minister-president om een uitweg te vinden.

Oud-premier De Jong kan met veel plezier vertellen hoe simpel alles in zijn tijd nog was: 'Als je een weg wilde aanleggen trok je een lijn op een kaart. Nu heb je duizend en één beroepschriften, hoorzittingen. En voordat de weg klaar is, moet hij vele kronkels maken.'[2.]

Vergeleken met de periode van De Jong, rond 1970, is het nemen van een besluit tegenwoordig een kwestie van engelengeduld. De aanleg van een nieuw goederenspoor vergt jaren van besprekingen tussen minister-president, ministers, kamerleden, ambtenaren, de spoorwegen, gemeenten, provincies, milieugroepen, onderzoeksinstituten, bedrijven, actiegroepen van bewoners en belangengroepen.

Een ogenschijnlijk simpel besluit als het verhogen van de maximumsnelheid van 100 naar 120 kilometer, vergt besprekingen tussen de ministers van Verkeer en Waterstaat, van Milieubeheer (in verband met de schadelijke uitlaatstoffen) en de minister van Justitie (in verband met de politiecontrole).

Niet alleen is het aantal regelingen en inspraakmogelijkheden vergroot en verfijnd, er is bijna geen kwestie die binnen de grenzen van een departement blijft. 'Het enige dat een individuele minister nog zelfstandig kan doen, is iets niet doen,' stelt Herman Tjeenk Willink, kenner van Haagse bestuurscultuur.[3.]

Het is een mechanisme geworden dat tussen departementen een strijd ontstaat over een onderwerp dat niet strikt tot de portefeuille van een minister behoort. Elk departement vormt zijn eigen archipel van ambtenaren, gespecialiseerde kamerleden, belangenbehartigers, adviesorganen en onderzoeksinstituten. Elk met een eigen jargon.

Het andere eilandenrijk is er niet om overeenstemming mee te bereiken, maar om te bevechten. Zo woeden in Den Haag onophoudelijk tientallen kleine en grote veldslagen. Ambtenaren graven zich in hun loopgraven in. Ministers treden als legerleiders op.

De competentiegevechten zetten zich vaak voort in de Tweede Kamer en in de onderraden van de ministerraad. Op de vrijdagse vergaderingen van het kabinet is het niet anders. Elke vakminister komt op voor zijn departementsbelangen, zodat hij 'thuis' - maandagmorgen op de wekelijkse stafbespreking met zijn ambtelijke top - kan melden dat hij gewonnen heeft of strijdend ten onder is gegaan.

De toegenomen verkokering en de ondoorzichtige besluitvorming hebben de scheidsrechtersrol van de minister-president versterkt. Hij is de enige die over alles gaat. Hij wordt op het totale regeringsbeleid aangesproken door publiek, pers en parlement.

Naarmate de overheid zich met meer zaken in het leven van de burgers bemoeit, komen ministers met hun ambtenaren vaker tegenover elkaar te staan, zei de oud-secretaris-generaal van Algemene Zaken Derk Ringnalda. Daardoor komt er een zwaarder accent te liggen op de coördinatie en neemt de invloed van de minister-president toe.[4.]

Ruwweg zijn er twee manieren van coördineren, de 'laat maar waaien'-methode en de dominerende methode. Jan de Quay, premier van 1959 tot 1963, hanteerde de eerste methode. Hij had weinig kennis van zaken en moest het van zijn persoonlijkheid hebben.

Zijlstra, minister van Financiën in het kabinet-De Quay, vertelt over de katholieke oud-commissaris van de koningin: 'Problemen op sociaal-economisch terrein liet hij in grote mate aan ons over, aan mij, aan De Pous van Economische Zaken en

Veldkamp van Sociale Zaken.'

De Quay was een prettig mens om mee samen te werken, vervolgt Zijlstra. Vriendelijk, zacht, maar als het puntje bij het paaltje kwam vasthoudend. Zijlstra: 'Hij compenseerde zijn relatief geringe kennis van zaken door zijn inspiratie als teamleider. Als hij tegen ons zei: "Jullie zorgen er maar voor dat je met een goede oplossing komt," dan schaamden we ons diep als we dat niet geregeld hadden.'[5.]

Den Uyl en Lubbers zijn representanten van de tweede categorie. Joop den Uyl, overleden in 1987, had een politieke missie: de hervorming van de wereld, om te beginnen die in Nederland. Met zijn overtuigingsdrang als drijfveer domineerde hij in het kabinet. 'De grote schaduw' werd hij genoemd.

Ruud Lubbers is minder missionair. Door zijn detailkennis van de 'dossiers' is Lubbers expert geworden in het blussen van branden. Zodra twee of meer departementen en hun ministers met elkaar in de clinch liggen, heeft de premier al een rijtje compromissen klaar. Op het ministerie van Algemene Zaken gaat het grapje dat wanneer minister A een appel pikt uit de tuin van B, Lubbers al bij het hek staat om te bemiddelen.

Zijn voorganger Van Agt placht kibbelende ministers bij zich te roepen om hen in een ontspannen sfeer overeenstemming te laten vinden. Lubbers, de solitair, confronteert zijn collega's liever met een zelfbedacht compromis.

'Zal ik even met je meedenken?' is een befaamde uitdrukking van Lubbers geworden. Dan moet je als minister op je qui vive zijn, want Lubbers heeft de neiging elk probleem van een minister af te pikken om het snel af te doen. Meedenken betekent dan algauw: 'Ik heb voor je gedacht.'

Het is altijd Lubbers' stijl geweest zich in te vreten in de moeilijkste materies. Hij deed dat al als minister van Economische Zaken tussen 1973 en 1977, en als fractielid en fractievoorzitter van het CDA tussen 1977 en 1982. Toen hij eenmaal premier was, heeft hij die werkwijze voortgezet. Zodra hem blijkt dat een probleem om een oplossing vraagt, komt hij in actie, meestal voordat de betrokken ministers het in de gaten hebben.

Hij schuwt geen enkel onderwerp. De plaatsing van kruisraketten, de euthanasie, het nieuwe stelsel voor de gezondheids-

zorg. Maar ook de kandidatuur van Amsterdam voor de Olympische Spelen en de toekomst van het kraslot - het gokpapiertje - konden op zijn intense belangstelling rekenen.

Het instrumentarium dat de minister-president voorhanden heeft om de conflicten tussen ministers op te lossen is overigens weinig imposant. Volgens de letter van de wet kan de ministerpresident vooral heel veel niet.

Volgens de Grondwet is de minister-president slechts voorzitter van de ministerraad. Het enige dat een minister-president volgens zijn huidige formele taakomschrijving kan doen, is zoeken en tasten naar tussenoplossingen, waarmee iedere minister kan 'thuiskomen' bij zijn ambtenaren en politieke partij. Dus moet een minister-president het hebben van zijn kennis en zijn creativiteit. Dwingen kan hij niet, althans niet formeel. Juist omdat er zo weinig is vastgelegd kan elke minister-president zijn taak invullen zoals hij wil.

De octopus-aanpak van Lubbers kan voor een minister gunstig en ongunstig zijn. Sommige ministers mijden de ministerpresident het liefst. Omdat Lubbers altijd alles eerder en beter weet, kiezen zij ervoor hem niet meer te raadplegen uit vrees dat hij er met hun onderwerp 'vandoor gaat'.

Maar voor een minister die is vastgelopen in het interdepartementaal overleg, ooit omschreven als 'een uitvinding van de duivel', kan de minister-president een welkome redder zijn. Toen minister Nijpels van Milieubeheer in de eerste weken van 1989 het dreigde af te leggen in de interdepartementale strijd om het Nationaal Milieubeleidsplan (NMP), greep Lubbers in.

In januari riep hij de zeven betrokken ministers bijeen in de Trêveszaal. Aan het begin van de bijeenkomst van dit clubje, dat later 'de bende van zeven' ging heten, hield Lubbers een lang betoog over de koers van het milieubeleid, gebaseerd op het sombere toekomstbeeld van het rapport 'Zorgen voor morgen' van het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieuhygiëne.

Kort daarna stuurde hij de ministers zijn eerste uitvoerige brief, waarmee hij probeerde de vastgeroeste standpunten van de ministers los te wrikken. Hij pleitte in zijn brief voor krachtige maatregelen.

Ed Nijpels leerde Lubbers kennen als bondgenoot, vertelt een hoge ambtenaar op het ministerie van Nijpels. Wanneer de milieu-ambtenaren van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer (VROM) weer een concept-versie van het NMP hadden afgerond, stuurden de ambtenaren een afschrift naar de premier, zoals gewoonlijk bij belangrijke kwesties. In het begin vroegen de ambtenaren aan elkaar of de premier ook de cijferbijlagen moest krijgen. 'Ja,' werd er dan geantwoord door ervaren collega's, 'juist de bijlagen.'

Amici amicaque, vrienden en vriendin (minister Smit-Kroes), schreef Lubbers boven elke nieuwe brief met voorstellen om de milieumaatregelen over de verschillende ministeries te verdelen. De brieven over het NMP waren dik en uitgewerkt, tot en met de varianten op de accijns op gelode oliën. Zelfs de beste milieuambtenaren hadden moeite de nota's te doorgronden.

Er waren uiteindelijk twaalf van die technische compromis-brieven uit het Torentje nodig om de ministeries van VROM, Landbouw, Financiën, Economische Zaken en Verkeer en Waterstaat akkoord te laten gaan. Kort voor de presentatie van het milieuplan, eind mei 1989, viel het kabinet echter onverwacht over de financiering ervan.

Oorlogen tussen departementen kennen geen vrede. Toen het derde kabinet-Lubbers zich in 1992 zette aan de bespreking over een nieuw milieuplan (het NMP2), laaide de strijd weer op. Ook deze keer weer kwam de minister van Milieubeheer, dit keer Hans Alders, alleen te staan.

Zijn ideeën om de vervuiling door de boeren, de industrie en de auto's verder terug te dringen stuitten op verzet van de ministers Piet Bukman (Landbouw), Hanja Maij-Weggen (Verkeer en Waterstaat) en Koos Andriessen (Economische Zaken). Zij wilden eigenlijk helemaal geen nieuw plan. Maar opnieuw kreeg de minister van Milieubeheer de steun van de minister-president.

Theoretisch kunnen ministers zonder tussenkomst van de premier onderling hun geschillen oplossen. Als zij hun probleem voor Lubbers verborgen houden en hem een zelfgevonden oplossing voorleggen, dan staat de premier met lege handen.

De praktijk van het interdepartementale overleg kan het echter bijna niet meer zonder de regelaar in het Torentje stellen. Vakministers worden ondergesneeuwd door de papierlawine van hun departement. Zij ogen als tobberige lieden, sjouwend met loodgieterstassen vol brieven en stukken van hun ambtenaren. Werkend aan een tussenvoorstel met een collega brengen ze het niet op water bij de wijn te doen.

Vergeleken met hen is de minister-president een vrije vogel, die met een helikopterblik de problemen beschouwt. Veel ministers en hun topambtenaren anticiperen op de onbevangenheid van de premier. ‘Ik zie soms een zekere luiheid optreden in het zoeken naar oplossingen, omdat iedereen verwacht dat het Torentje automatisch het verlossende idee aandraagt,’ zegt een VROM-ambtenaar, ervaren deelnemer van de interdepartementale stammengevechten.

Is Lubbers niet een beetje te veel de baas geworden? Hier komen we op een gevoelig thema. In de Nederlandse politieke cultuur roept het woord ‘leiderschap’ algauw onaangename associaties op.

De oorsprong van dat sentiment ligt eeuwen geleden. Al in de tijd van de Verenigde Nederlanden bestond er een wantrouwen tegen sterke mannen. De overheids-elite, de kerken, de gilden en de waterschappen namen hun besluiten in collegiaal overleg en na lang onderhandelen.

Dorpen, steden, gewesten sloten zich vrijwillig aaneen onder de voorwaarde dat iedere deelnemer zijn vrijheid behield en dat er alleen over het hoognodige gezamenlijk werd beslist. Nederland was een land van overleg. Iedereen mocht meepraten ook al kwam dat de efficiency van de besluitvorming niet altijd ten goede.

Er is weinig veranderd. Consensus is nog altijd het sleutelwoord. En autoritaire figuren die zich laten voorstaan op hun machtspositie gedijen slecht.

Minister en kamerlid Sam. van Houten, die vooral bekend werd door zijn kinderwetje, scheef begin deze eeuw: ‘Ons land is geen land waar een gezag licht te sterk wordt. De geest van discipline en onderwerping is hier zwak, of ontbreekt. Zelfs een zeer

krachtige persoonlijkheid zal hier te lande nog slechts eene bescheidene mate van invloed hebben. Hij zal steeds veel meer zelf moeten buigen, dan hij anderen kan doen buigen.'[6.]

In 1984, driekwart eeuw later, analyseerde Ernest Zahn, de in Zwitserland wonende Nederlandse cultuursocioloog, de moderne Hollandse bestuursgeest in zijn boek *Regenten, rebellen en reformatoren*. Zahn stelt: 'Macht en invloed zijn (overigens niet alleen in de politiek, maar ook in het bedrijfsleven, de bankwereld en elders) minder een afstraling van de betekenis van de functie, dan een uitstraling van het prestige en het persoonlijk gezag van de bekleder.'[7.]

Met andere woorden: je mag wel machtig zijn als je het maar nooit hardop zegt. Het is daarom niet verbazend dat ministers-presidenten hun eigen functie kleineren. Lubbers omschreef zichzelf als de coördinator die 'zo nu en dan een minister een handje helpt' en als de 'aanjager van noodzakelijk beleid'.[8.]

De eufemismen dienen de schijn van gelijkwaardigheid in het kabinet overeind te houden. Alleen onder het mom van de bescheidenheid kan een minister-president met 'prestige en persoonlijk gezag' zijn leiderschap uitoefenen. 'Het is de *fictie* van de collegialiteit die het leiderschap werkzaam maakt,' schreef de politicoloog Joop van den Berg.[9.]

Of hij zich die schijngestalte kan veroorloven hangt af van of de andere ministers en de coalitiefractie het chefjes-gedrag van hem pikken. Onno Ruding had daar grote moeite mee. De minister van Financiën was in de vergaderingen van de ministerraad zichtbaar en hoorbaar geërgerd door de dominante rol van Lubbers.

Iedere minister heeft volgens de Grondwet een eigen ministeriële verantwoordelijkheid aan het parlement, legde Onno Ruding aan het einde van zijn ministerscarrière nog eens uit. 'Dan moeten toch zekere beperkingen in acht worden genomen. Ook door de premier.'[10.]

Ruding koos zijn woorden zorgvuldig. Maar achter die formele uitspraak ging een jarenlang opgebouwde irritatie schuil. Lubbers had er in zijn jaren met Ruding de gewoonte van gemaakt zelf ministertje van Financiën te spelen. Hij kwam keer op keer met eigen bezuinigingsvoorstellen, die soms ver af ston-

den van de ideeën van Ruding.

In de laatste maanden van het tweede kabinet-Lubbers bereikte de verstoorde relatie tussen de beide prominenten in het CDA het dieptepunt. Een dag voor de laatste vrijdagse kabinetsvergadering over de hoofdlijnen van de nieuwe begroting, half april 1989, kwam Lubbers met een brief aan alle ministers, waarin hij de bezuinigingsvoorstellen van Ruding verwierp.

Ruding wist dat Lubbers tot veel in staat was, maar deze zet van de premier vond hij de grofste die hij ooit had meegemaakt, zo vertelt een van Rudings medewerkers. Ruding wachtte die donderdag Lubbers op bij het begin van het wekelijkse CDA-bewindsliedenoverleg, dat elke donderdag om halfzes in het Catshuis begint. Hij meldde hem dat hij niet langer aan het collegiaal overleg wenste deel te nemen. Die avond laste Lubbers een extra bespreking in om Ruding alsnog bij de voorbereidingen van de begroting te betrekken.

De rivaliteit tussen een vakminister en de minister-president kan operetteachtige vormen aannemen. Zoals het gekift tussen Lubbers en Van den Broek over een grotere armslag van de premier in het buitenland.

Andere ministers bewaakten hun ministeriële verantwoordelijkheid soms wel heel letterlijk. Het kabinet-Den Uyl was lang verdeeld over de bouw van een dam in de Oosterschelde. Den Uyl besloot ter plaatse een kijkje te gaan nemen. Hij bestelde een douaneschip dat hem naar de Zeeuwse zeearm moest brengen.

Toevallig hoorde de minister van Verkeer en Waterstaat Tjerk Westerterp van het bezoek van de premier. Hij slaagde erin een sneller schip te charteren, waarmee hij rondjes rond Den Uyl ging varen.[11.]

Het overwicht van een minister-president hangt sterk af van het kaliber van de andere ministers. Jelle Zijlstra, zelf korte tijd minister-president in de jaren zestig, gebruikt de stempel als beeldspraak. ‘Je drukt pas echt je stempel als de materie meegeeft. Als je je stempel op een baksteen probeert te zetten, dan zie je dat stempel niet.’[12.]

Voor Lubbers was de VVD de materie die meegaf. Hij stoorde zich aan het onduidelijke leiderschap binnen de VVD. Hij zag Ru-

dolf de Korte, de minister van Economische Zaken en tevens vice-premier, niet voor vol aan. Tussen fractievoorzitter Joris Voorhoeve en Lubbers heerste een ijzige stemming.

Door de liberalen werd Lubbers ervaren als een minister-president die de VVD bewust treiterde en zelf goede sier maakte met het VVD-beleid. Afgunst en irritatie daarover waren de diepere oorzaken van de val van Lubbers II in 1989. De VVD blies het kabinet op door interne verdeeldheid, maar ook omdat ze zich niet langer wenste te onderwerpen.

Het is achteraf gezien verbazend hoe Lubbers met de VVD zijn gang kon gaan. Hij speelde met zijn coalitiepartner. En de VVD mocht incasseren. Koos Rietkerk, VVD-minister van Binnenlandse Zaken, was onaangenaam verrast toen hij op een avond in 1983 Lubbers op het NOS-journaal zag verschijnen. Rietkerk was verwikkeld in een lange, roerige strijd met de ambtenarenbonden over de kortingen van het kabinet op de salarissen en de uitkeringen.

Lubbers besloot op eigen houtje de onderhandelingen tussen Rietkerk en de bonden een handje te helpen. Hij deelde plotsklaps mee dat de kortingen van drie en een half procent teruggebracht werden tot drie procent.

‘Ik zat samen met mijn directeur-generaal hier op mijn kamer televisie te kijken toen ik Lubbers zag verschijnen,’ vertelt Rietkerk. ‘Toen dacht ik wel: verdorie, wat doet hij nu? Hij heeft de neiging zich met erg veel te bemoeien. Daar moet hij voorzichtig mee zijn. Hij heeft geen positie à la Mitterrand in Frankrijk. Hij moet zich realiseren dat het in dit land niet zo is dat de minister-president alles regelt.’[13.]

VVD'ers ervoeren Lubbers' gedrag soms als een eenvoudig jennen van de coalitiepartner. Toen bleek dat de bewindslieden nieuwe dienstauto's nodig hadden, nam Lubbers contact op met Neelie Smit-Kroes, die als minister van Verkeer het wagenpark onder haar hoede had.

Samen kwamen ze overeen dat het maximale bedrag voor de aankoop van een nieuwe wagen verhoogd moest worden van 60.000 gulden naar 100.000 gulden. Net toen de nieuwe, duurdere auto's besteld waren, lekte de verhoging van de normprijs uit en veroorzaakte dit overal verontwaardiging in het land.

Rudolf de Korte en Neelie Smit-Kroes hadden hun nieuwe exemplaar al in gebruik. Het exemplaar van de premier, een BMW van ongeveer een ton, liet nog even op zich wachten. Lubbers maakte van de gelegenheid gebruik, zo ervoer de VVD het, zijn bestelling snel ongedaan te maken en zijn oude blauwe BMW, die meer dan 200.000 kilometer had gereden, te laten oplappen. Zo richtte de kritiek zich op de VVD-ministers en niet op Lubbers.

De laatste weken voor de val van het tweede kabinet haalde Lubbers zich de woede van de VVD op de hals door in zijn bezuinigingsvoorstellen Wim Deetman, zijn partijgenoot op Onderwijs, te ontzien en vooral VVD-ministers en staatssecretarissen te treffen.

In de VVD-fractie was de allergie voor de stijl van Lubbers zo sterk dat elk onderwerp de bananeschil kon worden waarover het kabinet zou uitglijden. Het werd, eind april 1989, de financiering van het Nationaal Milieubeleidsplan, waarin het conflict zich technisch gezien toespitste op het reiskostenforfait - de fiscale vergoeding voor het woon-werkverkeer. Lubbers had, weliswaar na maanden van intern overleg, een compromis gevonden, maar de VVD-fractie greep het onderwerp aan om de steun aan het kabinet in te trekken. Voorhoeve en zijn fractieleden, aangespoord door David Luteijn, de voorzitter van de liberale fractie in de Eerste Kamer, hadden al lang schoon genoeg van Lubbers en zijn CDA.

Tot dat moment kon Lubbers zich zijn dominante rol veroorloven. De andere ministers hielden hem niet in toom. Ze durfden het niet, uit angst voor een afstraffing. Of ze wilden niet omdat ze wisten dat ze de premier vroeg of laat nodig zouden hebben om hun problemen op te lossen.

Hoe het ook zij, de toenemende macht van de premier wakkerde de Lubbers-allergie bij de VVD-fractie verder aan. ‘Voor Lubbers was het regeren een feest,’ zei een VVD-kamerlid na de val. ‘Maar hij duldde niemand om zich heen om de feestvreugde te delen.’

De val van het kabinet in 1989 is een fraaie illustratie van het zichzelf corrigerende proces in de Nederlandse politieke verhoudingen. In het kabinet heeft de minister-president niet alleen te

maken met departementshoofden, wier onderlinge zakelijke problemen hij oplost, de ministers zijn bovendien politici die verbonden zijn met hun fractie in de Tweede Kamer.

Neelie Smit-Kroes, minister van Verkeer en Waterstaat, zegt over de oorzaak van de val van het kabinet in 1989: 'Het was geen conflict tussen de teamgenoten in het kabinet, maar een conflict tussen het kabinet en de VVD-fractie. Als je het met hockey vergelijkt: een van de bestuurders van de vereniging vond dat de speeltijd van het team voorbij was, ook al was de wedstrijd nog interessant genoeg om door te spelen. Ook Lubbers kon het conflict met de VVD-fractie niet meer voorkomen. Al had hij met bloemen rondgelopen.'[14.]

De afhankelijkheid van de coalitiepartner komt nog het duidelijkst naar voren bij het benoemen en ontslaan van bewindslieden. De VVD drukte in de kabinetsformatie van 1986 erdoor dat Rudolf de Korte de nieuwe vice-premier op Economische Zaken werd, terwijl formateur Lubbers veruit de voorkeur gaf aan Pieter Winsemius, de populaire minister van Milieubeheer tussen 1982 en 1986.

Lubbers voelde er bovendien weinig voor de kwajongen Ed Nijpels in zijn tweede kabinet op te nemen. En als de gevallen partijleider dan per se van de VVD bewindsman moest worden, dan wist Lubbers wel een geschikte plaats voor hem: een nieuw in te stellen staatssecretariaat voor politiezaken. Maar De Korte hield voet bij stuk. Bij het aftreden van Nijpels als partijleider had de VVD-top afgesproken dat Nijpels als minister 'in de luwte' het kabinet in moest. Zo werd hij minister van VROM.

Toen de PvdA in het voorjaar van 1993 binnen twee weken twee staatssecretarissen naar huis stuurde, Elske ter Veld en Roel in 't Veld, kon Lubbers ook alleen maar toekijken. De minister-president had beide bewindslieden graag in zijn kabinet gehouden, maar de PvdA-top besliste anders. Na het vertrek van In 't Veld bedong Lubbers bij vice-premier Wim Kok dat de nieuweling, het werd Job Cohen, voor zijn benoeming eerst op het Torentje langskwam.

Overigens, de premier mag dan partijleider zijn, dat wil nog niet zeggen dat hij de carrière van al zijn partijgenoten in de hand heeft. Toen Bert de Vries nog fractievoorzitter van het CDA was,

stuurde die staatssecretaris Gerrit Brokx naar huis. Ook al was het tegen de zin van Lubbers.

Ministers-presidenten moeten uiterst behoedzaam opereren in personeelskwesties. Lubbers leerde die les in 1990, in de dagen nadat de PvdA-fractie het vertrouwen in minister Braks had opgezegd wegens zijn aandeel in de vis-affaire.

Lubbers dacht een staatssecretaris van zijn keuze te kunnen benoemen, onder de nieuwe minister op Landbouw, de protestantse oud-CDA-voorzitter Piet Bukman. Lubbers schoof René van der Linden naar voren, die als katholiek op Landbouw de banden met de boeren in het zuiden moest onderhouden.

Van der Linden aanvaardde de kandidatuur met graagte. De joviale Limburger, een getapte jongen in de CDA-zaaltjes, was die dagen glimmend van trots op het Binnenhof te aanschouwen. Twee jaar eerder was hij slachtoffer geworden van de paspoortaffaire. Hij had daarna een onopvallend bestaan geleid in de Tweede-Kamerfractie.

De vreugde over zijn naderende rehabilitatie was hem slechts kort gegund. Na een paar dagen trok Lubbers de kandidatuur in onder druk van de PvdA-fractie. De coalitiepartij wilde niets weten van een staatssecretaris op Landbouw, en zeker niet als die functie door de gemankeerde ex-staatssecretaris van paspoortzaken werd vervuld. Lubbers had de kwestie snel willen regelen. De vrijdag na de val van Braks gaf Lubbers in een pauze van de ministerraadsvergadering vice-premier Kok een briefje. Daarop had hij de namen van mogelijke kandidaten voor het ministerschap en staatssecretariaat op Landbouw geschreven. Kok reageerde voorzichtig. Hij zou erover nadenken. Vervolgens vertrok hij naar Washington voor een vergadering van het Internationaal Monetair Fonds.

De PvdA-fractie sprak zich uit tegen Van der Linden, met als formeel argument dat een staatssecretaris op Landbouw helemaal niet nodig was. De nieuwe minister Bukman zou het in zijn eentje heel goed redden, net als Braks had gedaan.

Een grotere tegenvaller voor Lubbers was dat de CDA-fractie gepikeerd bleek over de gang van zaken. Lubbers had met het promoten van Van der Linden de fractie voor het blok gezet.

CDA-fractievoorzitter Elco Brinkman speelde een hoge troef uit om zijn fractie achter Van der Linden te krijgen. Hij suggereerde dat ook Kok de benoeming al had goedgekeurd. De PvdA-fractie ontkende die bewering echter onmiddellijk en Kok reageerde vanuit Washington geïrriteerd over zoveel brutaliteit.

De benoeming van de staatssecretaris was Lubbers op dat moment vrijwel uit handen genomen door Brinkman en zijn collega-fractievoorzitter Thijs Wöltgens van de PvdA. Lubbers moest ongeduldig toezien hoe zij onderhandelden over de nieuwe post in zijn kabinet.

De PvdA stemde ten slotte toe in het scheppen van een nieuw staatssecreteriaat op Landbouw, zolang Van der Linden maar niet op die plek kwam te zitten. De nieuwe staatssecretaris werd de in Hongarije geboren Dzsingisz Gabor, een onbekende CDA-burgemeester uit Haaksbergen.

In zijn dadendrang had Lubbers de ongeschreven regel overtreden dat de premier bij transfers in het kabinet niet aan de coalitiefracties voorbij kan gaan. Zijn voortvarendheid leverde hem boze reacties op. PvdA-fractieleden verweten Lubbers dat hij wraak wilde nemen op het gedwongen vertrek van de CDA'er Braks. De CDA-fractie voelde zich overvallen door de partijleider. Volgens de christen-democratische jongeren in het CDJA had Lubbers een ‘onthutsende zelfoverschatting’ tentoongespreid. In het partijblad *CD/Actueel* vroegen de jongeren zich af of Lubbers nog wel voldoende vitaal was om deze CDA/PvdA-coalitie te leiden ‘na zeven jaar door een CDA/VVD-coalitie onderdanig te zijn gediend’.[15.]

De achternaam van Ruud Lubbers betekent letterlijk ‘schitterende onder het volk’. Toen het Genootschap Onze Taal in 1988 deze vondst publiceerde, paste de betekenis nog bij de man in kwestie.

Maar na de komst van zijn derde kabinet in 1989 werd zijn schittering dof. De magie verdween. Ook het uitmuntende is aan slijtage onderhevig, wist de Spaanse jezuïet Baltasar Gracián in de zeventiende eeuw.

Naarmate een minister-president langer in het Torentje zit, neemt het risico geïsoleerd te raken toe. Op iedere officiële bij-

eenkomst buiten het dagelijkse politieke circuit wordt hij met veel egards behandeld. Op vergaderingen en interne besprekingen, met wie dan ook, is hij altijd de nummer één. Zijn optredens tussen de regeringsleiders op de Europese topconferenties verstevigen zijn plaats op de Olympus.

Door het grote aantal dienstjaren is Lubbers, gewild of ongewild, uitgegroeid tot een soort nationale vanzelfsprekendheid, zeg maar een tweede staatshoofd. Koningin Beatrix legde in 1988, op haar vijftigste verjaardag, uit hoe het voelt om écht staatshoofd te zijn. In een televisie-interview stelde de schrijfster Hella Haasse haar de vraag of ze nog weleens een gewoon mens kon zijn. 'Nee,' zei de koningin, 'omdat de anderen je nooit volledig gewoon zien.' Lubbers zou hetzelfde antwoord kunnen geven.[16.]

Het eenzame bestaan wordt ook veroorzaakt door het simpele feit dat de minister-president, in vergelijking met de andere ministers, weinig produceert. Hij maakt geen wetten, hij sluit geen convenanten af. Hij heeft als minister van Algemene Zaken maar een handjevol ambtenaren met wie hij intensief optrekt.

Om het gemis aan vaste contacten te compenseren is Lubbers al lezende en pratende continu op zoek naar nieuwe informatie. Als hij een tijdje niets heeft gehoord van een minister, grijpt hij achterdochtig de telefoon om te informeren waar zijn collega mee bezig is, en of er wellicht iets loos is.

Hij schakelt rechtstreeks ambtenaren van het departement van Financiën of van het Centraal Planbureau in om berekeningen te krijgen voor zijn eigen nota's en amicebrieven. De meeste topambtenaren zijn daar aan gewend. Meestal horen de betrokken ministers achteraf dat de werklustige premier in hun ambtenarenapparaat heeft ingebroken.

Lubbers nodigt de meest uiteenlopende mensen uit voor een bezoek aan het Torentje. Burgemeesters (vooral Bram Peper van Rotterdam en Ed van Thijn van Amsterdam), ondernemers, vakbondsleiders, mensen uit de kunstwereld.

Begin 1993 lanceerde Lubbers op een spreekbeurt het plan om criminele jongeren op het rechte pad te krijgen door hen onder te brengen in kampementen. Dat ideetje had hij enkele uren tevoren opgepikt in een gesprek met een paar politiekorpscomman-

danten die bij hem op bezoek waren.

Hij onderhoudt contact met Huub Oosterhuis, de schrijver en ex-jezuïet, en met pastoor Hans Visser, die verslaafden opvangt in Rotterdam. Een kennis die hij af en toe raadpleegt is de voormalige president-directeur van Koninklijke Shell, Lo van Wachem.

Soms belt Lubbers een burger op die hem een brief over een intrigerend onderwerp heeft gestuurd. Als hij een kwartiertje over heeft, nodigt hij de briefschrijver uit voor een bezoek. Zijn niet-professionele contacten blijven beperkt tot zijn familie en een groepje vrienden uit zijn Rotterdamse studententijd.

Informatie uit de meest uiteenlopende bronnen is de brandstof waarop de minister-president draait. Zijn medewerkers op het ministerie van Algemene Zaken zijn daarop ingesteld. De Rijksvoorlichtingsdienst voorziet hem dagelijks, als het moet vierentwintig uur per dag, van het laatste nieuws: in de vorm van knipselkranten of uitgetikte verslagen van radio- en televisieprogramma's. Zelf kijkt of luistert hij zelden.

Recente vertrouwelijke informatie over de problemen van zijn collega-ministers krijgt hij van zijn raadadviseurs. Zij zijn de ultragevoelige antennes van het Torentje.

Eindnoten:

1. Jelle Zijlstra in interviews met je *Volkskrant*, 8 februari 1992 en 16 september 1992.
2. Piet de Jong in een interview met de auteurs, Den Haag, juli 1988.
3. Herman Tjeenk Willink in een debat in de Eerste Kamer, 12 januari 1988.
4. Ook bekend als ‘de wet van Ringnalda’, in: *Voor de eenheid van beleid*, pagina 204.
5. Jelle Zijlstra in een interview met de auteurs, Wassenaar, 10 maart 1988.
6. S. van Houten, *Vijfentwintig jaar in de Kamer*, periode 2, 2e stuk, pagina 16.
7. Ernest Zahn, *Regenten, rebellen en reformatoren*, pagina 194.
8. Respectievelijk: Ruud Lubbers in de Eerste Kamer, 12 januari 1988; Lubbers in: *Voor de eenheid van beleid*, pagina 291.
9. Het citaat van Joop van den Berg komt uit: R.B. Andeweg (red.), *Ministers en ministerraad*, pagina 121. Verder is gebruik gemaakt van Ernest Zahn, *Regenten, rebellen en reformatoren*; en Hans Daalder, *Van oude en nieuwe regenten. Of: politiek als beroep*, afscheidscollege, Leiden, 2 april 1993.
10. Onno Ruding in een interview met *Elsevier*, 17 juni 1989.
11. Rudy Andeweg in: Jones (red.), *West European Prime Ministers*, pagina 120.
12. Jelle Zijlstra in een interview met de auteurs, Wassenaar, 10 maart 1988.
13. Joop van Tijn en Max van Weezel, *Inzake het kabinet-Lubbers*, pagina 90-91.
14. Neelie Smit-Kroes in een interview met de auteurs, Den Haag, 3 juli 1989.
15. *CD/Actueel*, 6 oktober 1990.
16. Koningin Beatrix in het televisieportret *Beatrix, Koningin*, dat de NOS op 29 april 1988 heeft uitgezonden.

2 De maandagochtend: de hopman raadpleegt de padvinders
De premier en zijn raadadviseurs

Maandagochtend even voor negen uur. Het Torentje is ruim een uur in bedrijf. Tegen achten is Lubbers gearriveerd, om de file op de snelweg naar Den Haag voor te zijn. Het overleg met zijn secretaresse is al achter de rug. Hij heeft haar instructies gegeven over de brieven die hij de avond ervoor op een cassetterecorder heeft ingesproken. Betsy Dijk tikt ze uit op lichtblauw papier en verstuurt ze als amicebrieven naar een paar ministers.

Dan pakt Lubbers een plastic mapje met stukken en beklimt het trapje binnendoor naar het departementsgebouw. Hij loopt over de galerij langs de kamer van hoofddirecteur Hans van der Voet en de andere medewerkers van de Rijksvoorlichtingsdienst.

Nadat hij een elektronisch beveiligde deur is gepasseerd, bereikt hij het fraaiste gedeelte van het ministerie, waar de Trêveszaal ligt. In de goudgerande vergaderzaal treft hij echter niet, zoals vrijdags, de andere ministers aan. Maandagmorgen is de Trêveszaal het domein van de premier en zijn ambtelijke staf.

Lubbers schuift aan bij de secretaris-generaal, de raadadviseurs, de eerste man van de Rijksvoorlichtingsdienst en de secretaris van de ministerraad, Jan Kist, met zijn assistenten. Ruim een uur lang is de premier onbereikbaar, zoals alle ministers op maandagmorgen niet gestoord mogen worden. Op dat moment overleggen op elk departement de bewindslieden met hun topambtenaren.

In de Trêveszaal bespreekt Lubbers de uitkomsten van de ministerraad van afgelopen vrijdag. Vervolgens verdeelt hij met zijn raadadviseurs het werk voor de komende dagen - de aanloop naar ‘de raad’ van aanstaande vrijdag. Soms is er nog tijd

voor een brainstorm. Lubbers is dan vooral aan het woord, hij wil zijn standpunten toetsen, hij wil zijn gedachtenvorming richten, hij wil informatie van zijn adviesursclub.

De raadadviseurs vormen samen met de secretaris en de adjunctsecretarissen (notulisten) van de ministerraad het Kabinet van de Minister-President, het zenuwcentrum van het kleinste maar politiek belangrijkste departement: Algemene Zaken.

Hun manier van werken en hun plaats dicht bij het vuur bezorgen menig ambtenaar op een gewoon departement gevoelens van jaloezie. De raadadviseurs lopen makkelijk bij de premier binnen. Ze hebben prachtig gerestaureerde kamers in het mooiste departement van Den Haag; met uitzicht op de Hofvijver of het Binnenhof.

Ze beschikken over een dienstauto met chauffeur en over *room service*, de ultieme luxe voor een rijksdienaar. Gedempt klinkende klassieke muziek uit een van de werkkamers vervolmaakt het beeld van de ideale werkplek. ‘Het zijn een stelletje padvinders. Maar ja, ze wonen wel in het huis van de hopman,’ verzucht een topambtenaar van Economische Zaken.

De verhouding tussen de adviseurs van Algemene Zaken en de topambtenaren van de andere departementen wordt treffend geïllustreerd op de eerste dag van de Algemene Politieke en Financiële Beschouwingen, het meerdaagse Tweede-Kamerdebat over de Miljoenennota. Elk jaar, aan het einde van de eerste dag van het debat, haasten ambtenaren van verschillende ministers zich naar Binnenhof 20, sinds maart 1977 het adres van de staf van de premier.

Het is dan rond middernacht. De adviseurs zitten er ontspannen bij. Met een borrel in de hand wachten ze op de antwoorden van de collega's van Lubbers op de tientallen vragen die de fractievoorzitters die dag in de Tweede Kamer hebben gesteld. De bewindslieden en hun ambtenaren hebben zich stuk voor stuk ingespannen de kritiek op hun beleid te pareren. De antwoorden zijn lang en gedetailleerd.

Wanneer een departementsambtenaar het nijvere werk van vele overuren overhandigt, pakt een adviseur van de premier een pen uit de binnenzak. Zijn taak is de pakketten met antwoorden

terug te brengen tot een handzame speech waarmee Lubbers de volgende ochtend het kabinetsbeleid moet uitdragen. Zorgvuldig begint hij te schrappen en te corrigeren, zonder ontzag voor de ministeriële handtekening die de stukken begeleidt.

Antwoorden op onbelangrijke vragen en te omslachtige verhalen verdwijnen in de prullenbak. ‘Daar kunnen we de premier niet mee lastig vallen,’ mompelt de raadadviseur. Op het gezicht van de ambtenaar, die zijn gastheren op Algemene Zaken voor het eerst meemaakt, is de ontsteltenis af te lezen. De meer ervaren collega's zijn gewend aan die superieure en arrogante houding. Zij zijn bekend met het primaat van de minister-president en zijn mannen.

Voor buitenstaanders zijn de raadadviseurs spookachtige figuren. Ze mijden de publiciteit, want ze weten dat een openbare presentatie ijdelheid toont en hun positie ondergraaft. De anonimiteit draagt bij aan de geheimzinnigheid waarmee Algemene Zaken is omgeven. Alleen hun baas, secretaris-generaal Rein Jan Hoekstra, staat een interview - ‘zonder bandrecorder’ - toe.

Op AZ werken circa 350 ambtenaren, van wie de helft voor de Rijksvoorlichtingsdienst. Het ‘departementje’, zoals Hoekstra AZ noemt, wordt vaak gezien als het voorbeeld van hoe de rijksambtenarij zou moeten functioneren. Kleiner en beter. Het adviserende elftal (inclusief de secretaris-generaal) verafschuwt verkokering en bureaucratische rompslomp. ‘Wij zijn gezegend met het niet-hebben van personeel,’ zei adviseur Ton van de Graaf eens. Daardoor kunnen de ‘Lubbersboys’ snel informatie aan hun premier doorspelen.

Hoekstra ziet het Kabinet van de Minister-President als een servicebureau voor de compromissenbedenker, die de premier nu eenmaal is. ‘Wil je tussen ministers kunnen bemiddelen, dan heb je op het juiste moment de juiste informatie nodig.’ In de woorden van Ton van de Graaf: ‘Een goede minister-president weegt informatie, slaat het op en gebruikt het.’[1.]

‘Het is hollen of stilstaan,’ zegt Hoekstra over het werkritme van de raadadviseurs. Als hoogste ambtenaar van AZ krijgt hij alle notities van de andere raadadviseurs op zijn bureau voordat ze - onmiddellijk daarna - doorgaan naar ‘de minister’, zoals de

premier op AZ wordt genoemd. Het zijn, traditiegetrouw, korte en bondige notities, nooit langer dan één A-viertje per onderwerp. Ze zijn toegespitst op de politiek gevoelige aspecten van de onderwerpen die in de ministerraad aan de orde komen.

Als het kabinet discussieert over de inkomensverdeling, krijgt de minister-president van zijn adviseur een notitie waarin deze zich beperkt tot de ongunstige financiële gevolgen voor die ene, speciale bevolkingsgroep, waarover hij politiek rumoer verwacht. In zo'n geval is het de taak van de adviseur de ministerpresident voor te leggen op welke manieren het koopkrachtverlies kan worden gecompenseerd, zodat de minister-president een politieke ruzie met een minister of een regeringsfractie kan vermijden.

Adviseurs zijn generalisten, zoals de minister-president. Ze schakelen snel over van het ene onderwerp op het andere. Ze wijden zich aan politiek explosieve onderwerpen én aan minder hoogdravende taken zoals de beantwoording van brieven van kinderen aan de premier of de tafelschikking van een staatsbanket. Hun werkwijze is vluchtig. In de woorden van raadadviseur Jos Kieboom: ‘Het is de materie in en er meteen weer uit.’[2.]

Algemene Zaken ontstond in embryonaal stadium onder Ruijs de Beerenbrouck, naamgever van drie kabinetten in de jaren twintig en dertig, de tijd dat de minister-president formeel nog niet bestond. Vanuit het Torentje van zijn departement, toen nog Binnenlandse Zaken, stelde hij een klein bureautje samen dat zorgde voor de agenda en de notulen van de ministerraad. Het bureau stond onder supervisie van de secretaris-generaal van Binnenlandse Zaken, de voormalige minister Jan Kan, de vader van de cabaretier.

De oprichting van het departement van AZ, in 1937, verliep een beetje uit de losse pols. Colijn had er geen zin in een volledig departement te runnen, zoals al zijn voorgangers hadden gedaan en daarom stelde hij zichzelf ervan vrij.

In de eerste jaren was het minuscule AZ niet meer dan het Kabinet van de Minister-President annex secretariaat van de ministerraad. Het twaalf personeelsleden tellende departement, gevestigd in het voormalige paleisje aan de Kneuterdijk, stond Colijn

bij in zijn rol als voorzitter van de ministerraad en als bewaker van de eenheid van het regeringsbeleid.

Direct na de oorlog zorgde Schermerhorn voor de groei van het departement, AZ, dat toen Algemene Oorlogvoering heette, verhuisde naar een witte villa aan Plein 1813, waar het tot 1977 zou blijven.

Schermerhorn trok zeven adviseurs aan die hem toegewijd waren. Koos Vorrink, de SDAP-voorzitter, was een van die secretarissen. Zijn dochter Irene, die later minister zou worden in het kabinet-Den Uyl, werd secretaresse. Zij waren politieke ambtenaren. Ze zouden vertrekken als de minister vertrok.

De komst van vreemde, niet uit de ambtenarij gerecruteerde medewerkers, paste bij de opgewonden stemming in de maanden na de bevrijding. De 'oude schotten' in de maatschappij moesten geslecht. Schermerhorn wilde meer centrale sturing in het nieuwe Nederland, met zichzelf als minister-president naar Britse snit: sturend en initiërend. Hij richtte de afdeling Oog en Oor op, die de bevolking met propaganda rijp moest maken voor de nieuwe geest. Maar Schermerhorns 'volksopvoedende' aanpak sloeg niet aan.[3.]

Een jaar duurde het avontuur van Schermerhorn. Na zijn vertrek, in 1946, zette de KVP-premier Beel de 'Schermerboys' op straat. De afdeling Oog en Oor hief hij resoluut op. Het departement kreeg zijn oude naam, Algemene Zaken, terug. Daarmee had de a-politieke Beel alle sporen van de 'sterke' minister-president uitgewist.

Onder Drees bleef het aantal stafleden en hun rol beperkt. Drees was 62 jaar toen hij in 1948 premier werd en had al een lange politieke carrière in de SDAP achter de rug. Hij was stenograaf geweest in de Tweede Kamer, hij was raadslid, wethouder, lid van Provinciale Staten, kamerlid, fractievoorzitter, partijbestuurder en minister.

De routinier Drees wist alles en deed alles zelf. Aan inhoudelijke steun had hij geen behoefte. Als de premier iets wilde weten, dan was het de exacte tekst die was uitgesproken door een kamerlid uit 1933, of andere feitjes. Ook bij de voorbereidingen van zijn optredens in de Tweede Kamer kon hij gemakkelijk zonder zijn adviseurs. De Algemene Beschouwingen deed hij

met juffrouw De Jong, zijn secretaresse.

De komst van de veel onzekerder De Quay in 1958 luidde een nieuwe periode in. Opeens moest er op AZ hard worden gewerkt. En vooral veel geschreven, want De Quay wilde de teksten van zijn optredens in de Kamer kant en klaar aangeleverd krijgen.

Elke nieuwe minister-president nam een andere werkstijl mee naar Algemene Zaken. De adviseurs pasten zich telkens aan. Toen Den Uyl in 1977 plaats maakte voor Van Agt waren de adviseurs nog ingesteld op een intellectueel uitdagende minister die veel las en verrukt was van economische berekeningen.

Hans Margés, die raadadviseur was onder Den Uyl, Van Agt en Lubbers vertelt over Joop den Uyl: 'Hij mocht je meer naarmate je meer tegen hem inging en zei dat het volstrekt gelul was wat hij beweerde. In die trant gingen de discussies met Joop. Vond hij prachtig. Aan ambtenaren die zeiden: "Ja meneer, zeker meneer, we zullen het even voor u op papier zetten" had hij een gruwelijke hekel.'[4.]

Ondanks het feit dat Herman Tjeenk Willink, vertrouweling en adviseur van premier Den Uyl, weleens stapeldol werd van diens hoge werktempo, waardeerde hij hem om zijn duidelijke politieke lijn. Hij merkte dat een actieve minister-president een ambtenaar motiveert. Daardoor kan die ambtenaar met zijn minister voor de dag komen in het overleg met de andere departementen.[5.]

Dat de overgang naar Van Agt, die onder Den Uyl minister van Justitie was geweest, groot was, bleek meteen op de eerste stafvergadering van Van Agt met zijn adviseurs. Een van hen vertelt: 'Aan het begin van de bijeenkomst zei Van Agt: "Ik moet nog veel leren. En als jullie nu zeggen dat ik dan maar beter had moeten opletten tijdens de ministerraadsvergaderingen, dan hebben jullie gelijk."'

Toen een tijdje later de nieuwe economische berekeningen van het Centraal Planbureau binnenkwamen, gooiden de raadadviseurs die onmiddellijk bij Van Agt op zijn bureau. 'Daar waren we op gepavlovd bij Den Uyl,' vertelt Tjeenk Willink. 'Maar Van Agt bladerde even snel door het boekje en zei verveeld: "Oh, allemaal cijfertjes. Neem maar weer mee." Later is

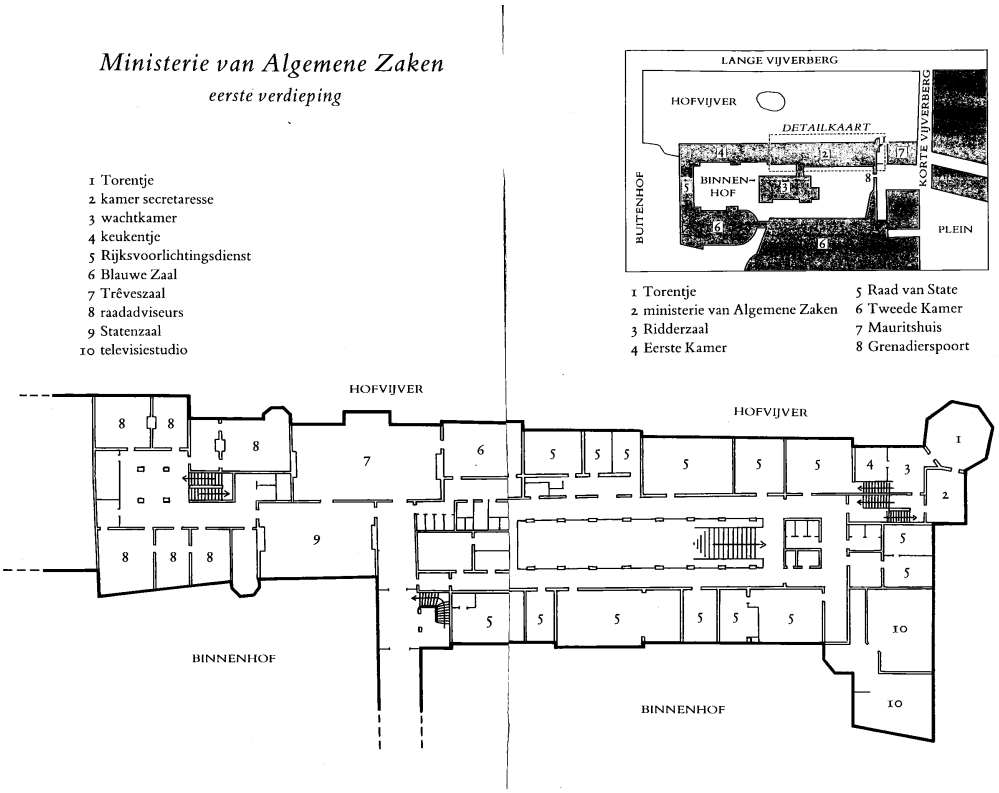

Ministerie van Algemene Zaken eerste verdieping

1	Torentje	1	Torentje
2	kamer secretaresse	2	ministerie van Algemene Zaken
3	wachtkamer	3	Ridderzaal
4	keukentje	4	Eerste Kamer
5	Rijksvoorlichtingsdienst	5	Raad van State
6	Blauwe Zaal	6	Tweede Kamer
7	Trêveszaal	7	Mauritshuis
8	raadadviseurs	8	Grenadierspoort
9	Statenzaal		
10	televisiestudio		

hij wel wat bijgetrokken.'[6.]

Lubbers' werkstijl is weer een andere. Hans Margés voelde zich onder Lubbers een technisch medewerker. 'Dan vroeg Ruud: "Ik had het ongeveer zo en zo gedacht. Zoek jij dat eens uit. Kijk eens of dat erin past." Hij liet de ambtenaren de stenen op hun plaats zetten, maar de architectuur had hij dan al ontworpen.'[7.]

In gezelschap van de eerste man van de Rijksvoorlichtingsdienst Hans van der Voet lunchen de raadadviseurs iedere middag, zonder de premier, in de Blauwe Zaal, naast de Trêveszaal. Daar wisselen ze de laatste roddels uit, nemen ze taken van elkaar over en bespreken ze wat ze in allerlei onderraden van de ministerraad en interdepartementale commissies hebben gehoord.

Elke onderraad heeft als voorzitter de minister-president en als secretaris een raadadviseur. Elke raadadviseur heeft daarnaast zijn eigen netwerk van bewindslieden, kamerleden, ambtenaren en kopstukken van belangengroepen.

Ze zijn politieke veelvraten. Of het nu om ambtelijke stukken gaat of om rapporten van politieke partijen, alles willen ze snel in handen hebben. Het PvdA-discussierapport 'Schuivende panelen' lag in 1987 eerder opengeslagen op het bureau van Hoekstra dan op het bureau van menig PvdA-kamerlid.

Door hun discrete manier van opereren hebben veel leidende politici een vertrouwensband met hen. Die komt vaak van pas in de formatietijd, wanneer een of twee raadadviseurs optreden als secretaris en notulist van de formateur. Het komt voor dat een nerveuze kandidaat-minister op een spannend moment bij de raadadviseurs komt buurten om te informeren of hij bij de formateur annex aankomend premier 'nog wel goed ligt'.

Hun 'spin in het web'-positie weerhoudt de meeste stafleden van vertrek. De club is relatief honkvast. Van de elf zaten er zes al op AZ voordat Lubbers eind 1982 premier werd. Vertrekken is moeilijk. Dat is ook geen wonder. Het raadadviseurschap van de premier is een van de meest begeerde functies in de Haagse ambtenarij, door de status en door het voor ambtelijke begrippen hoge salaris. De jongere raadadviseurs verdienen rond de honderd-

duizend gulden bruto per jaar. Hun meest ervaren collega's stuiten met ruim anderhalve ton al gauw op het plafond van de ambtelijke salarisschalen.

Als raadadviseurs toch besluit een andere baan te nemen, komen ze meestal terecht op functies waar ze gebruik kunnen blijven maken van hun vele contacten. Hans van der Voet werd hoofddirecteur van de Rijksvoorlichtingsdienst. Hans Borstlap verhuisde in 1990 naar Sociale Zaken, waar hij directeur-generaal Algemene Beleidsaangelegenheden werd.

De adviseurs Hans Margés en Bart le Blanc maakten na hun AZ-tijd in snelle stappen carrière. Margés werd in 1983 plaatsvervangend directeur-generaal op Binnenlandse Zaken en stapte vijf jaar later over naar het bedrijfsleven. Daarna werd hij directeur-generaal bij de NAVO in Brussel. Margés is sinds 1993 directeur van het Moskouse kantoor van de Europese Bank voor Wederopbouw en Ontwikkeling, kortweg de Oost-Europabank.

Bart le Blanc sprong in 1979 van AZ naar Binnenlandse Zaken en vandaar naar Financiën, waar hij directeur-generaal voor de rijksbegroting werd. In 1983 verhuisde hij naar het bankwezen. Hij werd lid en later vice-voorzitter van de raad van bestuur van Van Lanschot Bankiers. Sinds 1990 is Le Blanc secretaris-generaal van de Oost-Europabank, op het hoofdkantoor in Londen.

Herman Tjeenk Willink, de huidige voorzitter van de Eerste Kamer, verliet AZ kort na de komst van premier Van Agt. Als regeringscommissaris voor de rijksdienst ging hij het kabinet adviseren over de hervormingen van de Haagse bureaucratie.

De spelers in het huidige elftal ontlenen hun gezag in de onderhandelingen met andere departementen niet alleen aan hun goede relaties en hun vermogen om uit het kluwen van meningen en belangen een bondig advies aan de premier te presenteren. Vooral hun directe toegang tot de werkkamer van de premier, het heilige der heiligen in de Haagse politiek, verschaft hun een aureool bij collega-ambtenaren.

Niet allemaal lopen ze de deur van het Torentje plat. Vier raadadviseurs behoren duidelijk tot het eerste echelon van Lubbers. De *inner circle* bestaat uit de meest ervaren, langst zittende advi-

seurs. Ze vormen een select groepje van vertrouwelingen dat Lubbers effectief tot de orde kan roepen.

Nummer één is Ton van de Graaf. De boerenzoon uit de Alblasserwaard studeerde net als Lubbers economie aan de Nederlandse Economische Hogeschool (nu Erasmus-universiteit) in Rotterdam en was voor de VVD lid van de Provinciale Staten in Zuid-Holland. In 1969 kwam hij op AZ, als raadadviseur voor financieel en sociaal-economisch beleid, de baan die hij nog altijd heeft. Van de Graaf, *hard liner* van het bezuinigingsbeleid, is een vriendelijke vijftiger en onomstreden expert op financieel en economisch terrein.[8.]

Hij is de vertegenwoordiger van AZ in de Centrale Economische Commissie, jarenlang het belangrijkste interdepartementale ambtelijke orgaan op financieel-economisch terrein. Andere departementen bejegenen Van de Graaf met groot respect; ze kunnen zijn invloed niet onderschatten. In zeer regelmatige contacten met de premier, gemiddeld vier keer per dag, blinkt deze *senior adviser* uit door grote kennis van zaken en kwaliteit van argumentatie. Als Van de Graaf iets niet wil en hij onderbouwt zijn kritiek degelijk, dan gaat Lubbers daar niet tegenin. Dan gebeurt het zoals de adviseur dat ziet, weet een waarnemer.

Korter dan de ‘oude wijze’ Van de Graaf zit Jan-Willem Holtslag op AZ. Als adviseur voor sociale zekerheid en volksgezondheid speelde Holtslag een hoofdrol in de stelselherziening van de gezondheidszorg, het plan-Simons, en de ingrepen in de WAO en de bijstand.

De derde in het kwartet van ambtelijke intimi is secretaris-generaal Hoekstra, raadadviseur voor staatsrechtelijke en andere juridische zaken en sinds 1975 werkzaam op AZ. Hoekstra, CDA'er uit de antirevolutionaire hoek met een jongensachtig gezicht en een noordelijke tongval, is behalve een verdienstelijk schaatser ook de schrijver van een boek over de rol van de ministerraad, waarin hij pleit voor een meer zelfstandige rol van het parlement.

De voormalige Rotterdamse advocaat speelde een rol als klankbord en inspirator voor Lubbers' geruchtmakende rede over de overbelaste democratie in 1987 en voor diens Nijmeegse toespraak ‘Nederland is ziek’ in 1990. Hij is een van de meest

vooraanstaande leden van het beraad van secretarissen-generaal, de hoogste ambtenaren van de dertien departementen. Hoekstra is fervent voorstander van de oprichting van een algemene bestuursdienst, waarin alle hoge ambtenaren over de departementen moeten kunnen rouleren, vergelijkbaar met de Britse Civil Service.

'Zijn invloed op het overheidsbeleid is groter dan de meeste kamerleden die in de media een verhaal houden,' zegt Paul Kuypers, kenner van de Haagse bureaucratie, over Hoekstra. 'In de top van het management van de rijksdienst zitten veel van dit soort mensen. Ze hebben een belangrijke vinger in de pap, ze nemen beslissingen van politieke aard, met politieke repercussies - maar gaan schuil achter de formele politieke verantwoordelijkheid van een minister.'[8.]

Ook de jurist Joop Merckelbach heeft zich in de twee decennia dat hij op AZ zit een rotsvaste positie verworven. De Limburgse burgemeesterszoon is CDA'er en de zwager van Frank Houben, de commissaris van de koningin in Noord-Brabant, en diens broer Philip Houben, burgemeester van Maastricht.

Als adviseur voor buitenlandse zaken en defensie vergezelt Merckelbach de premier tijdens alle buitenlandse bezoeken en topconferenties. Van tevoren heeft hij altijd al gesproken met het kleine legertje van nuttige internationale topdiplomaten, om de weg voor de premier te effenen.

In de kruisrakettenkwestie, een aanhoudende politieke splijtzwam in het eerste kabinet-Lubbers, speelde Merckelbach een niet te onderschatten rol op de achtergrond. Hij bedacht samen met Lubbers varianten voor de plaatsing van de raketten. Om te weten te komen of de varianten internationaal haalbaar waren, peilde hij de meningen bij de ambassades en bij de NAVO. 'Als Lubbers in zijn creativiteit doorsloeg in het bedenken van varianten, was Merckelbach er om hem te corrigeren,' zegt een van de betrokkenen.

In Den Haag is Merckelbach, eind vijftig, prominent aanwezig op de wekelijkse bijeenkomsten van de interdepartementale ambtenarencommissie voor Europees beleid, de CoCo. Een ander lid van die commissie vertelt: 'Als zo'n Merckelbach daar zit, dan dwingt hij automatisch respect af. Want iedereen weet dat

Lubbers als het ware achter hem zit.'

De totale groep van elf adviseurs is politiek gemengd, hoewel de PvdA lange tijd onderbedeeld is geweest. Jaap Wijnhoud, exvoorzitter van een PvdA-afdeling in Den Haag, was jarenlang de enige PvdA'er, totdat Peter Martens erbij kwam. Martens is net als de meeste raadadviseurs afkomstig van een ander departement, in zijn geval Financiën. Daarvoor werkte hij in de Tweede Kamer als medewerker van Hans Kombrink, voormalig PvdA-kamerlid en gespecialiseerd op financieel terrein.

Overtuigd D66-aanhanger is Jan-Willem Holtslag, de vaste partner van de voormalige voorzitter van D66 Ruby van der Scheer. Ook Gerard Wuisman, de adviseur voor verkeers- en milieuzaken, maakt geen geheim van zijn D66-voorkeur. Hij was voor die partij gemeenteraadslid in Oegstgeest.

Van anderen is de politieke voorkeur onbekend. Van Lukas van Spengler bijvoorbeeld, de oud-medewerker van de burgemeester van Amsterdam, die is gepromoveerd op besluitvorming in crisistijd. Ook Jos Kieboom, de man die een omstreden rol speelde in de paspoortaffaire, houdt zijn politieke voorkeur voor zich.

Kieboom staat bekend om zijn uitstekende contactuele eigenschappen, zijn voorliefde voor feesten en zijn - voor een ambtenaar - bijzondere relaties met de roddelpers. De 'meest begeerde Haagse vrijgezel' (zijn bijnaam op het departement) vierde zijn vijftigste verjaardag in aanwezigheid van de society-rubriek van *De Telegraaf* op de Scheveningse pier.

Elk jaar in carnavalstijd neemt hij een weekje verlof om zich in Den Bosch in het kostuum van Prins Carnaval te hijsen. Jos Kieboom heet dan even prins Amadeiro XXIII, de burgemeester van Oeteldonk.

Gevraagd naar andere kleurrijke figuren valt elke AZ-waarnemer even stil. Of het moet de jonge en vrolijke Rob Visser zijn. De jurist en historicus is de tweede man naast Merckelbach, maar hij coördineerde ook het interdepartementale onderzoek naar efficiency van de rijksoverheid.

Een veelgebruikte opstap voor het raadadviseurschap is het secretariaat van de ministerraad: het handjevol notulisten dat onder

leiding van ervaren zestiger Jan Kist de vergaderingen van de ministerraad notuleert. Talentvolle jonge ambtenaren van andere departementen worden daar voor een paar jaar gedetacheerd om brede politieke ervaring op te doen.

Sommigen vertrekken na die periode weer om op hun oude ministerie een glanscarrière te maken. Anderen verhuizen van de zolder van AZ, waar de notulisten hun kamers hebben, naar de lager gelegen verdiepingen, waar de adviseurs werken.

Tjeenk Willink, Le Blanc, Margés en Visser leerden zo het vak aan de vergadertafel in de Trêveszaal. Ook de enige vrouwelijke raadadviseur, Klaske Montizaan, was notulist, na een periode op het ministerie van Sociale Zaken. Nu is ze de assistent van Holtslag.

Over het belang van de politieke kleur zijn de meningen verdeeld. In de PvdA werd Hans Borstlap, toen hij nog adviseur was, vooral gezien als bewaker van het CDA-program. ‘Hij moest ervoor zorgen dat het regeringsbeleid niet te veel afdwaalde van het verkiezingsprogramma van de christen-democraten,’ zegt een PvdA-politicus.

Borstlap, geboren in de Alblasserwaard, was voordat Lubbers hem eind 1983 naar AZ haalde, CDA-statenlid in Utrecht en medewerker van het wetenschappelijk instituut voor zijn partij. In die hoedanigheid was hij een van de ideologische architecten van de verantwoordelijke samenleving, de CDA-oplossing om de rol van de overheid terug te dringen.

Borstlap was de politiek meest geprofileerde adviseur. Hij bezocht regelmatig bijeenkomsten van politieke partijen en voerde daar ook het woord. Tijdens de formatie van het derde kabinet-Lubbers in 1989 trad hij op als secretaris van informateur De Koning en formateur Lubbers. Kort daarna stapte hij over naar Sociale Zaken.

Dat er onder de raadadviseurs naar verhouding weinig PvdA'ers te vinden zijn, komt niet door onwil van AZ ‘Voor deze functie kun je geen PvdA'ers strikken, pas bij een PvdA-premier steken ze hun vinger op,’ zegt een van Lubbers' ambtenaren.

‘We zijn een afspiegeling van de maatschappij,’ stelt secretaris-

generaal Hoekstra vast. ‘Ik zeg altijd tegen de mensen hier dat we een PvdA-premier net zo enthousiast moeten kunnen steunen als een CDA-premier.’ Volgens Hoekstra zal het best lukken. ‘Je hebt hier vooral te maken met de persoon van de premier. De draai van Lubbers is anders dan de draai van Van Agt.’

Hij verwijst naar Ton van de Graaf, de adviseur die vanaf zijn komst in 1969 vijf minister-presidenten heeft ‘doorstaan’: De Jong, Biesheuvel, Den Uyl, Van Agt en Lubbers, mensen van verschillende politieke kleur, karakter en statuur.

Hoekstra: ‘We hebben de politiek natuurlijk voortdurend in ons achterhoofd, maar we zijn geen politieke ambtenaren.’ Volgens de secretaris-generaal worden politieke adviseurs naar Amerikaans model - geestverwanten die de president buiten de ambtelijke hiërarchie rekruteert - snel ongelukkig.

‘Ik heb wel met zulke jongens in het buitenland gesproken. In het begin vinden ze het schitterend, maar dan krijgen ze ook te maken met de stroop van het besluitvormingsproces en merken ze dat ze zelf ook het ambtelijk apparaat nodig hebben. Ze zijn vaak blij als ze een ambtelijke status krijgen.’[9.]

De ‘Lubbersboys’ beheersen voor een belangrijk deel de informatiestroom naar het Torentje. Ze vragen om notities bij bevriende ambtenaren op andere departementen. Als halve politici helpen ze de premier met het bedenken van compromissen. Of ze worden voor het karretje van een minister gespannen die wil weten hoe een plan valt bij de premier.

Als oog en oor bepalen ze in belangrijke mate de agendamacht van de minister-president: wat er op de wekelijkse agenda van de ministerraad komt te staan, en vooral wat daar niet op komt te staan.

Omdat de noodzaak tot het bijeenbrengen van tegengestelde departementsbelangen de laatste twee decennia steeds sterker is geworden, drukt de minister-president een zwaar stempel op het regeringsbeleid. En met de ster van hun minister, is ook die van de AZ-staf in ambtelijk Den Haag gestegen.

Of je het nu over volksgezondheid hebt, de verkeerspolitiek, de arbeidsongeschiktheid of de toekomst van de regionale vliegvelden, geen enkel departement kan om AZ heen. Als de afgezan-

ten van het Torentje een alternatief afwijzen, haalt dat voorstel het ook niet.

De minister-president is door zijn eigen inzet en door tussenkomst van zijn adviseurs alomtegenwoordig, maar het is de vraag of het piepkleine departementje die zwaardere coördinatietaak wel aankan.

Het parlementaire onderzoek naar de paspoortaffaire heeft daarover vrij gedetailleerd materiaal opgeleverd. De enquête toonde aan dat de premier te weinig duidelijke bevoegdheden en te weinig ambtelijke ondersteuning heeft om steeds serieus en doordacht te kunnen coördineren.

Toen Lubbers zich eind 1985, begin 1986 met de paspoortzaak ging bemoeien was het nog een kwestie zonder speciale betekenis. Het was een van die vele onderwerpen die waren vastgelopen, omdat twee of meer bewindslieden elkaar in de haren zaten.

Hij kon toen niet vermoeden dat de produktie van een nieuw fraudebestendig paspoort in 1988 onderwerp van een parlementaire enquête zou worden, die zou leiden tot het aftreden van de bewindslieden René van der Linden en Wim van Eekelen.

De rol van raadadviseur Jos Kieboom bij de bemoeienis van de premier was van niet te onderschatten betekenis. In opdracht van Lubbers verdiepte Kieboom zich in de kwestie om de premier te kunnen adviseren over de beslechting van de slepende stammenstrijd tussen de staatssecretaris van Buitenlandse Zaken, Van Eekelen, en die van Binnenlandse Zaken, Marius van Amelsvoort.

Buitenlandse Zaken koos voor een centraal te produceren paspoort, vervaardigd door KEP, een samenwerkingsverband van Kodak, drukkerij Elba en Philips. Binnenlandse Zaken koos daarentegen voor inschakeling van het Staatsdrukkerij- en Uitgeverijbedrijf (SDUB) en bankbiljettendrukker Joh. Enschedé & Zn.

Het eerste kabinet-Lubbers was warm voorstander van privatisering van rijkstaken en stimulering van het bedrijfsleven. Kieboom paste perfect in dat klimaat. Ook al kende hij de paspoortmaterie nauwelijks, hij koos partij voor KEP en daarmee voor Buitenlandse Zaken.

Dit departement voorzag hem van de informatie, waarop hij

zijn advies aan de premier stoelde. Bij Binnenlandse Zaken, dat bekendstond als een ‘zwak’ departement, werd aanvankelijk niet om informatie gevraagd. Lubbers liet zich in zijn voorkeur voor KEP leiden door het advies van Kieboom, hoewel er twijfels bestonden over de fraudebestendigheid van het KEP-paspoort en over de betrouwbaarheid van het nieuwe consortium.

Voorafgaand aan een eerste bemiddelingspoging - een gesprek in het Torentje tussen Lubbers en de staatssecretarissen Van Amelsvoort en Van Eekelen - stuurde Lubbers een brief aan Van Amelsvoort. Daarin vroeg hij hem om informatie, hoewel de argumenten van Buitenlandse Zaken hem op voorhand sterker leken, schreef hij. Van Amelsvoort concludeerde daaruit dat Lubbers in het conflict al voor Buitenlandse Zaken had gekozen.

De bemiddeling, in september 1985 in het Torentje, liep uit op een mislukking. Het resultaat was een onduidelijk compromis. Maar Lubbers had zijn werk gedaan. Hij is op afroep beschikbaar om compromissen te bedenken, zonder dat hij of zijn adviseurs zich in alle details verdiepen.[10.]

Bemiddelen is bij Lubbers lopende-bandwerk. Op het moment dat de twee staatssecretarissen het Torentje verlieten stonden er al weer andere bewindslieden aan de deur voor een compromis inzake een volgend probleem. Lubbers bekommerde zich niet meer om de paspoorten. Ook Kieboom was niet betrokken bij de uitvoering van het compromis, waarin Lubbers samenwerking tussen de SDUB en KEP suggereerde. Totdat Van Eekelen enkele maanden later bij Lubbers aanklopte. Na het eerste gesprek had het conflict doorgezeurd. Van Eekelen wilde alsnog overeenstemming bereiken.

Kieboom had geen nieuwe informatie verzameld die een onafhankelijke arbitrage door de minister-president mogelijk zou maken. Hij bleef zich baseren op gekleurde gegevens van de departementen.

Ook de tweede bemiddelingspoging eindigde in onduidelijkheid en misverstanden. Van Amelsvoort interpreteerde de uitweg die Lubbers had voorgelegd als een beslissing. Lubbers zelf zag het als een voorstel, een mogelijke oplossing.

De rollen van Kieboom en Lubbers in de paspoortzaak zijn verbazingwekkend. Lubbers verliet zich op zijn adviseur die in

de hiërarchie van AZ niet erg hoog staat genoteerd. Kieboom reikte Lubbers summiere en gekleurde informatie aan. In zijn drang naar voortvarendheid hechtte Lubbers eraan de kwestie af te handelen in onderonsjes met de staatssecretarissen in het Torentje.

Behandeling in de voltallige ministerraad zou vertragend werken. Maar hij besefte niet dat het Torentje-overleg de kwestie nog gecompliceerder maakte, omdat bij de andere deelnemers van tevoren niet duidelijk was of de 'bemiddelingspogingen' van de premier dwingend of vrijblijvend waren.

De paspoortepisode is een illustratie van de kwetsbare positie van de raadadviseurs en de onduidelijke positie van de premier. Kieboom verdiepte zich niet in de details van de paspoortkwestie, hij snuffelde er slechts aan. Hij moest wel, want hij houdt zich net als de andere adviseurs met vele problemen tegelijk bezig.

Toen Kieboom op skivakantie was, tijdens de tweede bemiddelingspoging, liet hij zich vervangen door zijn collega Sleddering, die helemaal niets van de kwestie wist. Sleddering zat bij het gesprek in het Torentje en schreef het concept van een nieuwe brief van Lubbers aan de staatssecretarissen.

Het generalisme en de flexibiliteit op AZ hebben hun keerzijde. De enquêtecommissie die onderzoek deed naar de paspoortaffaire had weinig waardering voor de werkwijze van de adviseurs. 'De commissie is van mening dat het ministerie van Algemene Zaken niet is toegerust alle informatie, die het voor bemiddeling door de minister-president krijgt, na te trekken en te waarderen,' was de conclusie.

In één adem veroordeelde de commissie het eigenmachtige optreden van de premier. Hij had gedacht de kwestie snel in het Torentje te kunnen regelen, terwijl behandeling in de voltallige ministerraad de onduidelijkheid en het voortslepen van het conflict had kunnen vermijden.

De keuze voor bemiddeling 'is met risico's omgeven,' schreef de enquêtecommissie, 'anders dan besluitvorming in de ministerraad, waar per definitie een breder draagvlak wordt geboden voor toetsing van beleidsgegevens en de afweging daarvan'.[11.]

De enquêtecommissie dringt hier door tot de kern van het

functioneren van de Nederlandse minister-president. De minister-president heeft de pretentie overal zijn stempel op te drukken. En die taak wordt hem ook door andere leden van het kabinet opgedrongen.

Lang niet altijd voldoet hij aan die verwachtingen. De paspoortkwestie is een voorbeeld van een routineklusje, waarin de premier de taak had de ruziënde bewindslieden met elkaar in gesprek te brengen. Een van zijn vertrouwelingen vertelt: 'In de praktijk coördineert Lubbers in heel veel gevallen zoals in de paspoortkwestie: met de Franse slag en God zegene de greep.'

Voor de Algemene Rekenkamer was de kwestie aanleiding voor serieuze kritiek. Eind 1987 concludeerde de Rekenkamer in een onderzoek naar het paspoortdebâcle dat de coördinatiefunctie van de minister-president tekort had geschoten. De ministerpresident moet daarom meer bevoegdheden krijgen, luidde het advies van de Rekenkamer.[12.]

Een zwaardere, dwingender rol van AZ te midden van de andere departementen is lang niet altijd gunstig. De vazallen van de minister-president kunnen in potentie alles naar zich toe trekken en als het ware het land besturen. Maar dat doen ze niet. Ze blazen niet hoog van de toren. Doen ze dat wel, dan drukken ze andere departementen weg en dan horen ze niets meer, krijgen ze geen stukken meer en komt de minister-president droog te staan.

Een van de stafleden op AZ zegt lachend: 'Het ligt wat anders. We temperen ons en laten andere ministers in hun waarde. Want anders hebben we binnen de kortste keren alles in handen, en verworden de andere departementen tot uitvoerders van ons beleid.'

Het openlijk optuigen van het coördinerende ministerie naar Duits of Brits model zou het wankele evenwicht in de Nederlandse coalitieverhoudingen verstoren. De eerste die tegen een zwaarder bemand ministerie van Algemene Zaken zal protesteren, is de coalitiepartner van de premier, de partij die de vice-premier levert.

Eindnoten:

1. Rein Jan Hoekstra in een interview met de auteurs, Den Haag, 4 december 1987. Ton van de Graaf in een toespraak op kasteel De Wittenburg, Wassenaar, 27 april 1988.
2. Jos Kieboom in het verhoor voor de parlementaire enquêtecommissie paspoortproject, 29 juni 1988, geciteerd in: Rapport van de bijzondere commissie paspoortproject.
3. Deels ontleend aan: M.J.D. van der Voet, 'Enige beschouwingen over de geschiedenis en de taak van het Ministerie van Algemene Zaken', pagina 147-150.
4. Hans Margés in een interview met de auteurs, Den Haag, 8 maart 1989.
5. Herman Tjeenk Willink in: Marja Wagenaar (red.), *Herinneringen aan Joop den Uyl*, pagina 83.
6. Herman Tjeenk Willink in een toespraak bij de gedeeltelijke opening van het archief van Den Uyl, Amsterdam, 1 mei 1993.
7. Hans Margés in een interview met de auteurs, Den Haag, 8 maart 1989.
8. Paul Kuypers in een interview met *NRC Handelsblad*, 20 juni 1992.
8. Paul Kuypers in een interview met *NRC Handelsblad*, 20 juni 1992.
9. Rein Jan Hoekstra in een interview met de auteurs, Den Haag, 4 december 1987.

10. Jos Kieboom in het verhoor voor de parlementaire enquêtecommissie paspoortproject, 29 juni 1988.
11. ‘Rapport van de bijzondere commissie paspoortproject’, pagina 121.
12. Algemene Rekenkamer, ‘Het paspoortproject’.

3 De dinsdagmiddag:
Jupiter straft het rund
De premier en de vice-premier

Nooit eerder in de parlementaire geschiedenis heeft een vice-premier er zo van langs gekregen als op dinsdag 2 december 1986. Ruud Lubbers moest die middag in de Tweede Kamer uitleg geven over een misstap van Rudolf de Korte, zijn vice-premier.

De avond ervoor had De Korte zich op een spreekbeurt voor de VVD uitgesproken tegen een mogelijk bezoek van koningin Beatrix aan Japan, inclusief een visite aan keizer Hirohito. De Korte vond zo'n staatsbezoek ‘op korte termijn bezien niet verstandig, niet wijs en niet gewenst’.

Maandagmiddag had Lubbers er al lucht van gekregen dat De Korte 's avonds voor opschudding zou zorgen en hij lichtte onmiddellijk de koningin in. Toen Hare Majesteit hoorde wat De Korte zou gaan zeggen, was ze onaangenaam verrast.

Het kabinet was verdeeld over de reis en had nog geen besluit genomen. Dus had De Korte zijn mond te houden. Maar Beatrix was vooral ontstemd omdat De Korte zich bemoeide met een koningshuiskwestie, en dan ook nog een zaak die door de Tweede Wereldoorlog ultragevoelig lag. De koningin was onverbiddelijk. ‘Dit is eens maar niet weer,’ zei ze tegen Lubbers.

De premier belde De Korte die middag om hem ervan te overtuigen af te zien van zijn solo-actie. Maar het was al te laat. De parlementaire journalisten kenden de tekst al, omdat De Korte zijn uitgetikte toespraak in de Tweede Kamer had laten verspreiden.

Hij schrapte op eigen initiatief een zinnetje, een toespeling op de hoge leeftijd van de keizer: ‘Hirohito heeft niet het eeuwige leven’, waarmee hij wilde suggereren dat een staatsbezoek op iets langere termijn heel goed zou kunnen. Maar de kern van het ver-

haal liet hij intact. En zo reed De Korte naar hotel-restaurant De Schimmel in het Utrechtse Woudenberg, waar hij zijn speech vrijwel ongeschonden uitsprak.

De minister-president wordt dinsdagmiddags wel vaker door de oppositie naar de Tweede Kamer gehaald om zich te verantwoorden voor uitspraken van ministers. Meestal houdt hij dan, in aanwezigheid van de betrokken collega, een verzoenend verhaal en gaat de Kamer over tot de orde van de dag.

Zo niet het wekelijkse vragenrondje van deze dinsdag, dat kort na twee uur begon. Lubbers had er maar een paar minuten voor nodig om De Korte de les te lezen. De koningin was in verlegenheid gebracht, de eenheid van het kabinetsbeleid was verbroken en de diplomatieke betrekkingen met Japan waren geschaad. Een politieke zonde in het kwadraat.

Aan het begin van zijn optreden in de Kamer hield Lubbers zich nog in. De uitspraken van de vice-premier waren ‘uiteraard ongelukkig’, antwoordde hij op de kritische kamervragen. Maar toen de voormannen van de oppositie, Wim Kok en Hans van Mierlo, hem verder uitdaagden, sprak Lubbers de vermanende woorden: ‘Dit valt in de categorie: eens maar niet weer.’ Hij zei er maar niet bij dat hij de koningin citeerde.

Het slachtoffer zelf wist toen nog niet dat hij zo op zijn kop had gekregen. De Korte lunchte op dat moment in Brussel met de Nederlandse Kamer van Koophandel voor België en Luxemburg.

Direct na afloop van het kamerdebatje, achter het groene gordijn van de vergaderzaal, heerste onder CDA'ers een gevoel van triomf. Hun Ruud had zijn leiderschap opnieuw bevestigd. En alsof de CDA'ers die middag getuige waren geweest van een bokswedstrijd in plaats van het wekelijkse rondje mondelinge vragen, zei een van hen: ‘Het ging van pats-pats de hoek in.’

De VVD'ers, die de inhoud van De Kortes boodschap hadden gesteund, hadden zwaar de pest in. Lubbers was met zijn afstraffing ver buiten zijn boekje gegaan. Hij had de misstap van De Korte kunnen toedekken in neutrale bewoordingen. Maar in plaats daarvan trapte hij zijn VVD-minister nog dieper de modder in. ‘Wat denkt hij wel? Zo ga je niet met je ministers om,’ zei een VVD'er.

De toespraak van De Korte in Woudenberg was degelijk voorbereid. Het was de VVD-minister ter ore gekomen dat Lubbers en Hans van den Broek, de minister van Buitenlandse Zaken, al bezig waren met de voorbereidingen van het omstreden bezoek. De VVD'ers waren ertegen. De liberale ministers en fractievoorzitter Joris Voorhoeve spraken de donderdagavond ervoor, op het wekelijkse bewindsliedenoverleg van de VVD, af dat Rudolf de Korte hun nee luid en duidelijk zou laten klinken.

Hun redenering was simpel. Lubbers gebruikte zijn premierschap herhaaldelijk om CDA-politiek uit te dragen, dus waarom zou een vice-premier dat niet mogen doen met CDA-standpunten?

Dat klinkt logisch, maar dat is het niet. De Korte maakte de klassieke fout van de vice-premier. Hij profileerde zich. Hij vergat dat hij als vice-premier weliswaar teamleider van de VVD-ministers was, maar verder de gevangene van de premier. Die bepaalt zijn speelruimte in de publiciteit. En het hangt weer af van hun persoonlijke verhouding of de premier hem die ruimte gunt.

In de voorgaande kabinetten lagen de voorbeelden voor het oprapen. De vriendschappelijke relatie tussen Dries van Agt en Hans Wiegel stond er borg voor dat het eerste kabinet-Van Agt in 1981 de eindstreep kon halen.

Van het daaropvolgende kabinet, Van Agt II, stond bij voorbaat vast dat het voortijdig aan zijn einde zou komen, wegens het totale gebrek aan samenwerking tussen Van Agt en vice-premier Joop den Uyl. Het kabinet viel al voordat het goed en wel tot stand was gekomen.

Lubbers kende De Korte uit zijn eerste kabinet, toen de VVD'er de begin 1986 plotseling overleden minister Koos Rietkerk verving op Binnenlandse Zaken. De Korte had na een postacademische opleiding aan de Harvard Business School marketingfuncties gehad in het bedrijfsleven. Toen de voormalige directeur van Unilever Emery in 1977 in de Tweede-Kamerfractie van de VVD werd gekozen, ontpopte hij zich als een deskundig financieel woordvoerder met een overdreven drang tot profileren.

Dat Lubbers en De Korte moeizaam met elkaar overweg kon-

den, werd die dinsdag in de Tweede Kamer manifest. Lubbers verstevigde de rol die de VVD ZO in hem verfoeide: die van niets ontziende bovenmeester, die de lastige kindertjes van de coalitiepartij de les leest.

Na de Hirohito-affaire stuurde Lubbers voor straf een medewerker van de Rijksvoorlichtingsdienst, gewapend met microfoon en bandrecorder, naar de zaaltjes waar De Korte zijn spreekbeurten hield. Geen woord zou de premier nog ontgaan. Het is daarna niet meer goed gekomen tussen Lubbers en de VVD.

Nog eenmaal kwam het tot een openlijke uitbarsting tussen de twee prominenten van het CDA/VVD-kabinet. Begin 1989 werd voortijdig bekend dat Lubbers en De Korte samen een akkoord hadden bereikt over de financiering van het omstreden Nationaal Milieubeleidsplan. Niet de inhoud van het akkoord was relevant, maar de vraag wie het nieuws had laten lekken.

Welnu, Lubbers wist wel wie. Hij verklaarde in het openbaar dat De Korte zijn excuses reeds had aangeboden voor de vroegtijdige berichtgeving.

De Korte riep onmiddellijk de NOS-televisie bij zich om Lubbers op het journaal van repliek te dienen. De brutale premier had hem onheus bejegend. En daarover was de vice-premier ‘verbijsterd’ en ‘boos’.

Hij had kunnen weten dat zijn dappere woorden hem alleen maar hoon zouden opleveren. Kort na de Hirohito-affaire realiseerde De Korte zich immers al dat hij het altijd tegen Lubbers zou afleggen. ‘Quod licet Iovi, non licet bovi,’ beschreef de getergde Rudolf de Korte in een interview zijn verhouding met de premier. Wat aan Jupiter is toegestaan, is niet toegestaan aan het rund.[1.]

De Korte bevestigde de ongeschreven regel: de vice-premier is in de Nederlandse politieke praktijk een deerniswekkende figuur. De verzwaring van het premierschap straalt niet af op de vice-premier. Integendeel. Het is de premier die opdraaft in de Kamer om als de man boven de partijen de gemoederen te sussen. Het is de premier die veelvuldig met het staatshoofd overlegt, op voet van gelijkheid met de buitenlandse regeringsleiders confereert en

elke vrijdag het volk op de televisie toespreekt.

Volgens de Grondwet bestaat de vice-premier niet eens. Alleen in het Reglement van Orde van de ministerraad, de huisregels van de Trêveszaal, wordt de vice-premier één keer genoemd. Mocht de minister-president tussentijds het kabinet verlaten, dan is het niet de vice-premier die hem opvolgt, maar een partijgenoot van de premier. Hij vervangt de premier slechts als voorzitter van de ministerraad.

Scoren in de publiciteit kan een vice-premier wel vergeten, omdat hij algauw de premier in de wielen rijdt. 'De vice-premier moet alleen binnenskamers zijn invloed aanwenden,' zegt Gijs van Aardenne, vice-premier van de VVD in het eerste kabinet-Lubbers. 'Doet hij dat ook door in het openbaar politieke uitspraken te doen, dan krijg je onmiddellijk problemen met de eenheid van het kabinetsbeleid. Hij mag wel naar buiten optreden, maar altijd zeer terughoudend.'[2.]

Waar de minister-president het gezicht van het kabinet is, vervult de gemiddelde vice-premier een interne taak. Hij zorgt ervoor dat de kleinste regeringspartij niet ondersneeuwt in de coalitie en hij onderhoudt de contacten tussen de eigen bewindslieden en de premier.

In het tweede kabinet-Lubbers kwam De Korte aan die coördinatietaak nauwelijks toe. De vice-premier staat ook op dat punt op achterstand ten opzichte van de premier. De premier heeft vrijwel al zijn tijd beschikbaar voor het coördinatiewerk, geholpen door een ingewerkte staf.

Vice-premiers hebben in de eerste plaats een departement te runnen. Voor hun werk als vice-premier hebben ze de laatste jaren slechts één politiek adviseur. De Korte haalde Clemens Cornielje, een medewerker van de VVD-fractie, naar Economische Zaken. Vice-premier Wim Kok nam zijn assistent in de Tweede Kamer Arend Hilhorst mee naar Financiën.

Zolang de premier zijn vice-premier overal bij betrekt, heeft de vice-premier ook niet veel hulp nodig. Maar Lubbers had in zijn tweede kabinet de gewoonte om De Korte buiten het overleg met VVD-ministers te houden. Vooral de VVD-ministers Ed Nijpels en Neelie Smit-Kroes deden rechtstreeks met Lubbers zaken. Daar hadden ze de vice-premier niet voor nodig.

Van Agt kwam als vice-premier onder Den Uyl in de jaren zeventig ook nauwelijks aan de bak. Bij het aantreden van het kabinet-Den Uyl spraken ze af intensief te overleggen over alle geschilpunten tussen ministers. Ze zouden eens in de week met elkaar een eenvoudige lunch gebruiken in de werkkamer van Den Uyl aan het Plein 1813.

De onervaren Van Agt, de katholieke jurist, en de door de wol geverfde Den Uyl, de calvinistische econoom, lagen elkaar niet. Het vertrouwelijke overleg is nooit van de grond gekomen. De eerste afspraak ging niet door omdat Den Uyl een officiële buitenlandse gast moest ontvangen. De tweede keer was Van Agt verhinderd en de derde week hadden ze allebei iets belangrijkers omhanden.

Van Agt legde de schuld van het gebrek aan contact met de premier vooral bij zichzelf. 'Wantrouwen was het niet,' vertelt hij, 'ik denk meer overdadige behoedzaamheid, op je tellen passen voor de in mijn perceptie slimme vos die me te rap af zou zijn voor ik het wist. Houd je kaarten dicht, want je bent ze kwijt voordat je het weet. Een houding dus van een zekere bangelijkheid. Zeker in het begin van ons samenzijn was Joop natuurlijk zozeer politiek superieur, dat hij me links en rechts, voor en achter, boven en onder kon passeren.'[3.]

Joop den Uyl deed informeel zaken met de sociaal-economische driehoek, de ministers met wie hij de meeste affiniteit had: Wim Duisenberg van Financiën, Ruud Lubbers van Economische Zaken en Jaap Boersma van Sociale Zaken. Als dit kernkabinet, 'de driehoek met een kop erop', het eens was, was er voor de andere ministers in het kabinet-Den Uyl geen doorkomen meer aan.

Hans Wiegel heeft eens, een paar jaar na zijn mislukte come-back in 1986, gelonkt naar het vice-premierschap in een nieuw kabinet. Maar hij verbond daar wel een voorwaarde aan. Hij wilde verlost zijn van de rompslomp van een volledig departement. Hij wilde inwonen bij de premier, op het ministerie van Algemene Zaken.

Zo zou de stem van de kleinste regeringspartij het luidst hoorbaar zijn. En als 'spin in het web' zou hij, met de bijstand van het

elftal raadadviseurs, alles even snel weten als de premier.

Wiegels idee was niet nieuw. In 1948 streek Drees neer op het ministerie van Algemene Zaken aan Plein 1813, met in zijn voetspoor de KVP'er Van Schaik. Van Schaik werd minister zonder portefeuille, zonder eigen departement, met officieel maar een bezigheid: het ontwerpen van het Koninkrijksstatuut, de nieuwe juridische status van Suriname en de Antillen in het koninkrijk.

Van Schaik was de eerste die de titel 'vice-minister-president' op zijn briefpapier liet drukken. Deze voormalige voorzitter van de Tweede Kamer was erin geslaagd de vastgelopen kabinetsformatie vlot te trekken. Hij zorgde ervoor dat de socialist Drees minister-president werd, ook al had de KVP de meeste ministerszetels. Als vooruitgeschoven post van de katholieken in het huis van Drees kreeg hij een politieke taak: crisisbeheerser en politieke waakhond tegelijk.

Achteraf deed Drees een beetje zuinigjes over Van Schaik in zijn nabijheid. De aanwezigheid van de tweede man van het kabinet in zijn gebouw 'vergemakkelijkte een veelvuldig overleg', zo schrijft Drees jaren later. Enthousiast klonk het niet.

Voor de oorlog was de vice-minister-president een onbekend verschijnsel. Een van de ministers was ondervoorzitter van de ministerraad voor het geval de premier ziek of anderszins afwezig was, maar daar bleef het bij. Niets wees op een speciale positie.

Direct na de bevrijding raakte de titel vice-minister-president stilletjes in zwang. Vice-premier Drees had zitting in alle uit de ministerraad gevormde commissies, los van de vraag of zijn departement (Sociale Zaken) iets met het werk van die commissie te maken had. Bovendien ontving hij afschriften van de telegrammen van de ambassadeurs aan de minister van Buitenlandse Zaken.

In 1946, toen het eerste kabinet van socialisten en katholieken aantrad, kreeg de politieke positie van de vice-premier vorm. Het contact tussen minister-president, de KVP'er Beel, en vice-minister-president, de PvdA'er Drees, werd tevens het overleg tussen 'exponenten van beide politieke partijen', schrijft Drees.[4.]

Tussen 1945 en 1948 stond op het briefpapier van Drees: Minister van Sociale Zaken. Het vice-minister-presidentschap

vond hij secundair. Briefpapier met beide titels had hij dan ook ‘een beetje wonderlijk, aanmatigend’ gevonden, vertelt hij later.[5]

Het was Bert de Vries die Ruud Lubbers er bij het aantreden van zijn derde kabinet-Lubbers op wees. De politieke situatie was eind 1989 wezenlijk gewijzigd. De nieuwe coalitiepartner was niet meer twee keer zo klein, maar bijna even groot. De vice-premier was niet meer Rudolf de Korte, maar Wim Kok, een man van kaliber.

Lubbers moest ervan doordrongen zijn dat zijn alleenheerschappij in het kabinet voorbij was, zo luidde de boodschap van partijgenoot en ex-fractieleider De Vries. Hij zou zich moeten leren inhouden, ten gunste van Wim Kok en de PvdA.

Lubbers sprak met zichzelf af dat hij zich zou beheersen. Al wist hij dat terughoudendheid indruist tegen zijn natuur. Een hoge CDA-ambtenaar vertelt: ‘Het is de habitus van Lubbers om in hoog tempo de ene na de andere knoop door te hakken. Tegenspraak krijgt hij nooit, omdat iedereen denkt: “O jee, de baas komt met een idee. Dus stem ik maar gauw toe.”’

Maar wanneer Lubbers een plan voorlegt aan Kok, dan wil Kok nogal eens een korte denkpauze laten vallen en vervolgens zeggen: ‘Ruud, ik slaap er nog een nachtje over.’ De rusteloze Lubbers verbijt zich dan over de kalme en achterdochtige stijl van zijn vice-premier.

De verhouding tussen Lubbers en Kok doet op het eerste gezicht denken aan die tussen twee voorgangers: Van Agt en Wiegel. Samen leidden zij het eerste kabinet-Van Agt naar de eindstreep. Van Agt runde zijn winkel, het CDA. Wiegel de zijne, de VVD. ‘Leven en laten leven. We gunden elkaar de ruimte,’ typeert Wiegel hun werkrelatie.

Wiegel vertelt dat er in het kabinet geen vechtsfeer heerste. Van Agt en hij hielden rekening met elkaars wensen. ‘Tegen Van Agt kon je gewoon zeggen: “Dat is allemaal mooi en aardig. Dat mot blijkbaar van die fractie van jou. Maar ik zit ermee en mijn fractie komt er niet uit. Dus op dit punt moeten we tegemoet gekomen worden.” Terwijl er toen net als in de eerste kabinetten van Lubbers een meerderheid van CDA-ministers was, zei de pre-

mier dan in de vergadering van de ministerraad: “Ja, jongens, we kunnen nou wel dit of dat willen, maar daar kan de vice-premier zich niet mee redden. Dus moet het een slag anders.”’[6.]

Ook het duo Lubbers-Kok bestaat uit twee politici die kunnen bogen op gezag in eigen partij. Dat werkte aanvankelijk overzichtelijk en soepel. In de eerste maanden van hun samenwerking kregen ze menige bijnaam: het span, de tandem, de as waar het kabinet om draait.

‘Als Kok een idee heeft, vraagt hij eerst aan zijn ambtenaren: “wat zou Ruud daarvan vinden?”’ vertelt een ambtenaar van Financiën. Als ze op Algemene Zaken de vruchten van de creatieve Lubbersgeest ontleden, vragen ze zich bezorgd af: als Kok dat maar goedvindt.

Het boerenprotest, de studiefinanciering, de gezondheidszorg, het conflict tussen de ministers Ter Beek en Van den Broek over de nieuwe Defensienota - alles lossen beide leiders samen op. Waar Lubbers vroeger alleen bemiddelde, heeft hij nu Kok aan zijn zijde. Ze zien elkaar enkele keren per week. Ze bellen dagelijks.

Er is één typerend verschil met Van Agt en Wiegel. Die twee hadden het gezellig onder elkaar. Ze hielden van langdurig tafelen. Lubbers en Kok zijn geen gezellige mensen, althans niet in het politieke bedrijf. Samen eten doen ze alleen als het functioneel is. De affectie ontbreekt. Het koppel van het derde kabinet-Lubbers heeft een verstandshuwelijk.

De leeftijdgenoten Ruud Lubbers en Wim Kok (Lubbers is zeven maanden jonger) kenden elkaar al zo'n twintig jaar toen Kok toetrad tot het kabinet. In de jaren zeventig leerde minister Lubbers van Economische Zaken de scherpzinnigheid van NVV-voorzitter Kok kennen in de onderhandelingen tussen kabinet, werkgeversorganisaties en vakcentrales. Lubbers maakte intern geen geheim van zijn bewondering voor de timmermanszoon uit Bergambacht, die na een opleiding op Nijenrode een carrière in de vakbeweging had gemaakt.

Van Lubbers is bekend dat hij, toen hij fractieleider van het CDA was (1978-1982), een open telefoonlijn met Kok had. Hij was degene die voor het eerste kabinet-Van Agt de contacten met de grootste vakcentrale onderhield, in plaats van premier Van Agt.

In het openbaar viel er een omslag in de sfeer te bespeuren toen Lubbers in 198z minister-president werd. ‘Het schilmes in het Catshuis heeft de macht overgenomen,’ zei Kok, inmiddels voorzitter van de FNV, over de ‘asociale’ kortingen op de uitkeringen en de minimumlonen. Hun persoonlijke confrontaties in de Stichting van de Arbeid kregen een grimmig karakter. Het was de tijd dat Kok de vakbondsregimenten opwekte tot ‘bloedig en ernstig verzet’.

Persoonlijke aanvallen bleven uit. In de verkiezingscampagne van 1986 was Lubbers volgens Kok de wolf in schaapskleren. Het was vooral een kwalificatie van het beleid. Want in één adem noemde Kok de premier een man met grote kwaliteiten.

Toen Kok na de zomer van 1986 oppositieleider was en Lubbers leider van zijn tweede kabinet, leken ze al helemaal maatjes geworden. ‘Open en zakelijk, goed ingewerkt en deskundig’, was het oordeel van Lubbers over Kok na hun eerste krachtmeting in de Tweede Kamer.

Na de verkiezingen van 1989 nam Wim Kok een verrassend besluit. Hij koos in de formatie van het kabinet-Lubbers III voor de combinatie van drie veeleisende functies: partijleider, vice-premier en minister van Financiën.

Ruding, toen nog demissionair minister, waarschuwde Kok onmiddellijk. Die combinatie van functies zou hem loodzwaar vallen. Te zwaar om ze alledrie goed uit te oefenen. Kok was niet onder de indruk. ‘Wacht maar af,’ zei hij zelfverzekerd.

Kok kreeg het moeilijk. De PvdA verwachtte van hem dat hij tevens partijleider bleef. Maar hij had nauwelijks tijd om het land in te trekken en zijn achterban te motiveren om achter het kabinetsbeleid te blijven staan.

In 1965 en 1966 werd eenzelfde rol verwacht van Anne Vondeling en dat liep uit op een mislukking. Ook Vondeling was minister van Financiën, vice-premier en partijleider. Het partijleiderschap leed eronder. Toen Den Uyl in 198z hetzelfde wilde, is hij onder verwijzing naar het debâcle met Vondeling daarvan afgehouden. Den Uyl ging naar Sociale Zaken, hoewel het daar niet veel beter ging.

Kok koos in 1989 bewust voor de risicovolle koppeling van banen. In het interne vooroverleg wilde hij maximaal tegen-

wicht bieden aan de dominante Lubbers. De minister van Financiën krijgt alle kabinetsstukken en hij heeft verkenners op alle departementen die de uitgaven in de gaten houden. Juist de combinatie van functies verschaft Kok zijn plaats in de as van het kabinet.

Vroeger waren minister-president en minister van Financiën bondgenoten. Ze zijn de enige twee generalisten in het kabinet, tussen een meerderheid van vakministers die hun departements-belang hoger stellen dan het algemene kabinetsbeleid.

Drees en Lieftinck, minister-president en minister van Financiën in de moeilijke naoorlogse jaren, konden blindvaren op elkaar. Als een vakminister bij Drees aanklopte voor meer geld, verwees hij direct door naar de minister van Financiën.

Die regelde de begrotingskwestie bilateraal, in gesprekken die soms tot diep in de nacht duurden. Uitputtingsslagen waren dat. ‘Een keer hebben ambtenaren een minister 's morgens om vijf uur letterlijk de trap af moeten dragen omdat hij niet meer kon,’ vertelt oud-minister Hofstra, die Financiën deed in het laatste kabinet-Drees.[7.]

Lieftinck kon rekenen op de automatische steun van zijn minister-president. In zuinigheid deden ze niet voor elkaar onder. Toen Jo Cals nog minister was onder Drees, ergerde hij zich aan het detaillisme waarmee de minister-president zijn begroting uitploos. Drees schrapte de subsidie die Cals gaf aan de vereniging van mondharmonikaspelers. Die vorm van actieve vrijetijdsbesteding was hem weliswaar sympathiek, maar de muzikanten konden hun weinig kostbare hobby toch ook zonder rijkssteun betalen, vond Drees.

Zo op het oog is er sinds de jaren vijftig weinig veranderd. Toch is er een verschil, volgens Drees. ‘Ik denk dat het voor u moeilijker regeren is dan voor ons,’ zei hij eens tegen Lubbers, zijn collega uit de jaren tachtig. ‘Wij zeiden altijd tegen een minister met een financiële wens: “Dit jaar nog niet, maar volgend jaar wel.” Bij u is het: “Wat dit jaar kan, kan volgend jaar niet meer.”’[8.]

In de jaren zeventig veranderde de positie van de minister van

Financiën in het kabinet ingrijpend. Hij kon geldzaken niet meer in een onderonsje met een vakminister regelen. Zijn programma's om de overheidsuitgaven te beteugelen werden een zaak van het hele kabinet.

De minister van Financiën kreeg een centrale positie in het kabinetsbeleid, waardoor hij tegelijk meer aangewezen raakte op de minister-president. Bij het verdelen van de armoede steeg het aantal conflicten tussen de vakministers en de minister van Financiën. De minister-president kreeg een permanente bemiddelingsrol.

De tijden dat de minister-president zijn collega op Financiën onvoorwaardelijk steunde waren voorbij. Wim Duisenberg kwam in de jaren zeventig met zijn één procentsoperatie, die de groei van de overheidsuitgaven moest beperken, maar van de invulling daarvan kwam weinig terecht. Premier Den Uyl wilde de maatregelen niet voor zijn rekening nemen, omdat zijn PvdA-achterban dwarslag.

In 1980 stapte Frans Andriessen uit het kabinet-Van Agt/Wiegel, omdat hij als minister van Financiën geen enkele steun kreeg voor zijn aanvullende bezuinigingen, ook niet van de ministerpresident.

Onno Ruding bleef zitten, maar maakte zijn imago van zuinige boekhouder veel minder waar dan hij wilde doen voorkomen. De oud-AMRO-bankier stelde het ene na het andere gedetailleerde bezuinigingsplan voor, maar Lubbers zwakte die plannen telkens af.

Terwijl Ruding met een boekhoudkundig oog keek naar wat financieel noodzakelijk was om het financieringstekort te drukken, keek Lubbers naar wat haalbaar was voor de individuele ministers. Hij maakte een ronde van bilateraaltjes met de ministers van de *spending departments*, waarna hij zelf een bezuinigingsvoorstel opstelde, dat veel gematigder was dan dat van Ruding.

Die rolverdeling pakte ongunstig uit voor de minister van Financiën. Zodra Lubbers de regie overgenomen had en hij zijn slotvoorstel in de plenaire ministerraad bracht, verstomde de stem van Ruding tot die van een gewone minister.[9.]

Lubbers en Kok werken anders. In hun intensieve, dagelijkse

overleg bereiden ze in samenspraak de bezuinigingsrondes voor. Hun informele machtsverhouding is evenwichtiger. Zij zijn allebei eerste man van hun partij. En hoewel Kok meer schade heeft opgelopen dan Lubbers, zijn de twee leiders aan elkaar gewaagd.

Maar hun machtsbalans is er een met een hoge graad van gevoeligheid. Zolang de twee het met elkaar eens zijn, vormen ze een onaantastbaar duo. Zodra ze ruzie krijgen, staat het voortbestaan van het kabinet op het spel. ‘Kok moet niet denken dat hij quasi-premier kan spelen,’ schrijft de politicoloog Joop van den Berg. ‘Twee premiers op één kussen, daar slaapt de duvel tussen.’[10.]

Hun kwetsbare verhouding leidde tot een paar spannende momenten. ‘Er kan maar één kapitein op het schip zijn,’ zei Lubbers bij het aantreden van zijn derde kabinet. Maar al een paar maanden daarna leek het erop dat Lubbers en Kok in stilte een persoonlijke strijd leverden om te laten zien wie de slimste was.

Het was in de nacht van 8 op 9 juni 1990 dat de contouren van een confrontatie zich aftekenden. Kok en CDA-minister Koos Andriessen van Economische Zaken hadden wekenlang tegenover elkaar gestaan inzake de compensatie van de overschrijdingen op de investeringssubsidies (de WIR-premies).

Veel langer dan hij gewoon was had Lubbers het conflict laten zeuren. Totdat hij de donderdag voor de vergadering van de ministerraad van 8 juni een blauwe amicebrief rondstuurde met een mogelijke oplossing. De volgende ochtend kwam Kok ook met een brief waarin hij keihard vasthield aan zijn eerdere standpunt.

Lubbers was zichtbaar gepikeerd over zoveel halsstarrigheid. Als Lubbers een ‘eindbod’ doet, komt er meestal niet nog een brief van een ander overheen. De rechtlijnigheid van Kok in zijn rol van minister van Financiën botste met Lubbers’ behoefte aan besluiten nemen.

Rond tweeën in de nacht, tijdens een van de schorsingen van de ministerraad, zaten Lubbers, Andriessen en Kok bij elkaar in een zaaltje van het gebouw van Algemene Zaken. In een uiterste poging tot het bereiken van overeenstemming, droeg Lubbers het ene na het andere technische tussenvoorstel aan. Totdat Kok en Andriessen suf werden van de ideeënproduktie.

Toen gebeurde iets bijzonders. Lubbers' geduld raakte op. Het

was bovendien al laat, te laat voor hem om fris te blijven. Hij liep de kamer uit, wat hij zelden doet. Kok en Andriessen gingen samen door. Vrij snel daarna konden zij tot een vergelijk komen.

Ze keken om zich heen. Waar was de minister-president? Kok en Andriessen liepen door het gebouw van de Rijksvoorlichtingsdienst, door de beveiligde deur, het Torentje binnen. Het was er donker. Ongerust keken ze elkaar aan. Had Lubbers er de brui aan gegeven?

Op dat moment hoorden ze beneden de deur slaan. De premier kwam de trap op. Hij had een rondje om de Hofvijver gelopen om af te koelen.

De volgende dag stapte Lubbers weer fris rond in de wandelgangen van de CDA-partij raad in de Utrechtse Jaarbeurs. Hij was opgelucht dat de WIR-kwestie was opgelost. Terugkijkend op de dag en de nacht ervoor zei hij tegen een van zijn vertrouwelingen: ‘Dit moet het kabinet niet te vaak overkomen.’

Een gevaarlijker beproeving moest nog komen. Begin januari 1991, in de weken van de Golfoorlog, zette het kabinet zich aan een bezuinigingsoperatie van een omvang die Ruding nooit had gehaald. De operatie ging de geschiedenis in als de Tussenbalans, de Tuba.

De Tuba markeert een omslag in de sfeer in de coalitie. Tot die tijd trokken CDA en PvdA redelijk vredelievend met elkaar op. Na de Tussenbalans groeide het onderlinge wantrouwen en bladderde het gezag van het kabinet af.

Voor de premier en de vice-premier werd de Tussenbalans een krachtmeting. Het was het begin van hun bijna fysieke rivaliteit. Toen één van de twee een behulpzame ambtenaar meenam naar een overleg, merkte de ander pesterig op: ‘Je kunt het zeker niet in je eentje af.’ De ambtenaar kon gaan. Lubbers en Kok hadden er een sport van gemaakt elkaar te overtroeven in detailkennis en uithoudingsvermogen.

Voordat de premier en de vice-premier de maatregelen van de Tussenbalans half februari bekendmaakten (onder meer hogere huren, een hoger huurwaardeforfait, een hogere benzine-accijns en hogere tarieven in het openbaar vervoer) speelde zich achter

de schermen een anderhalve maand durende uitputtingsslag af. De strijd in het Torentje spitste zich toe op het meest explosieve onderdeel van het kabinetsbeleid: de inkomensverschillen.

Op zaterdag 2 februari legde Kok de kiem van dat politieke conflict. In zijn slottoespraak tot het congres van de PvdA in de Amsterdamse RAI nam hij het op voor de ‘eenvoudige belastingbetaler’, de mensen met een inkomen tot vijftigduizend gulden. Niet zij, maar de hogere inkomens zouden het meest moeten inleveren.

Over de hoofden van zijn partijgenoten heen vuurde hij daarmee een pijl af naar het CDA. Die kwam hard aan. Het CDA werd bevestigd in zijn vrees dat Kok de Tussenbalans wilde misbruiken om de hoge inkomens onevenredig veel te laten inleveren. Hij zou er beter aan doen om als solide minister van Financiën 's lands financiële problemen de baas te worden, zo vonden ze bij het CDA.

De reactie liet slechts een paar dagen op zich wachten. Alsof het CDA de PvdA wilde terugpakken, kregen Kok en PvdA-fractieleider Thijs Wöltgens van Lubbers te horen dat hij de volledige koppeling tussen de lonen en de uitkeringen niet wilde toepassen. De koppeling was een middel om de uitkeringen met hetzelfde percentage te laten stijgen als de gemiddelde loonstijging, en als zodanig het belangrijkste profileringspunt van de PvdA in het kabinet.

Kok en Wöltgens stonden perplex. Intern lieten zij aan Lubbers weten zijn idee op te vatten als een ‘provocatie’. Een politieke krachtterm die in het vervolg van de slag om de Tussenbalans nog enkele malen zou klinken.

Alle ingrediënten voor een principiële strijd waren op dat moment aanwezig. Toen Kok op donderdag 7 februari zijn alomvattende bezuinigingsvoorstel naar de ministerraad stuurde, was de opwinding onder de CDA-bewindslieden compleet. Kok opperde een grote hoeveelheid lastenverzwaringen, waarvan de helft in de vorm van lagere belastingtarieven zou worden teruggegeven aan de lagere inkomens.

De sfeer was explosief toen de brief van Kok donderdagavond op het wekelijkse Catshuisoverleg van de CDA'ers werd uitgedeeld. ‘Dit maken wij niet mee’, was de reactie. Een breuk in de

coalitie lag binnen handbereik. Voor het eerst in het bestaan van het CDA/PvdA-kabinet klonk het woord kabinetscrisis, ook uit de mond van Lubbers.

Lubbers stapte over op de methode die hij vroeger, toen Ruding nog minister van Financiën was, had toegepast. Hij schreef een eigen brief aan de ministers, ook gedateerd op 7 februari.

De brief van vijftien kantjes is geschreven in een hakkelige spreekstijl, maar gedetailleerd in zijn uitwerking. Hij waarschuwt de ministers voor een principestrijd en voor een vage uitkomst van de Tussenbalans.

De brief is een fraai voorbeeld van hoe dwingend Lubbers zijn compromissen presenteert. In een taalgebruik dat thuishoort in de handleiding van een videorecorder, somt hij tal van voorstellen op. Daaraan vooraf gaan acht uitgangspunten. Onder het kopje 'Wat te doen?' schrijft hij:

> Om tot een goed pakket van maatregelen te komen is het belangrijk eerst de criteria te bepalen.

1. Zorg dat de werkgelegenheid blijft groeien. Er blijft behoefte aan veel meer personen aan de slag; een hogere arbeidsparticipatie; veel mensen aan de slag betekent ook een goed draagvlak voor de kosten van de vergrijzing en een behoud van wezenlijke voorzieningen.
2. Ontzie bij de uitgavenbeperkingen de publieke investeringen. Is er de afgelopen jaren gelukkig in het bedrijfsleven sprake van een investeringsherstel, de publieke investeringen liggen (te) laag.
3. Zorg voor duurzame groei, resp. herstel en behoud van milieu.
4. Probeer met name als rijksoverheid het werk met minder mensen te doen, stoot taken af, intensiveer decentralisatie en mik verder op sociale vernieuwing.
5. Verminder subsidies en inkomensoverdrachten. Kijk daarbij in het bijzonder naar die systemen, waarvan de kosten alsmaar groeien, en/of zonder voldoende motivering sterk uit de pas lopen ten opzichte van de andere Europese landen; met name de ons omringende landen.
6. Waardeer opnieuw je inspanningen ten opzichte van het

buitenland. De wereld is echt veranderd.
7. Prent je steeds in dat het argument om iets ongewijzigd te behouden, niet kan zijn ‘omdat het nu eenmaal zo is’; zelfs niet ‘omdat het nu eenmaal zo in het regeerakkoord staat’.
8. Maak heldere keuzes, opdat de democratie precies weet waar ze zich over uitspreekt; overleg dus op basis van heldere voorstellen.

Was getekend: ‘L/bd 7-2-1991’. L staat voor Lubbers, bd zijn de initialen van zijn secretaresse Betsy Dijk die het dictaat had uitgetikt.

De brief is interessant vanwege de gebiedende toon en vanwege de inhoud van de voorstellen die pp de acht criteria volgen. Lubbers stelt voor de koppeling te beperken en de uitkeringen slechts te laten stijgen met de prijzen. Hij wil een eigen risico invoeren in de gezondheidszorg en de duur van de uitkeringen aan nieuwe arbeidsongeschikten bekorten.

De brief had echter niet het gewenste sussende effect. Het eigen risico, de ingreep in de WAO - het waren ideeën die toen nog slecht vielen bij de PvdA-ministers. Vijf maanden later zou het kabinet toch tot een WAO-ingreep besluiten.

De volgende dag, vrijdag 8 februari, herhaalde Kok aan de vergadertafel van de Trêveszaal, nu hoorbaar voor alle ministers, zijn reactie op de voorstellen van Lubbers: een provocatie.

De verhouding tussen beide leiders, de as van het kabinet, was op een dieptepunt beland. ‘Is de minister-president soms uit op een breuk in het kabinet?’ vroeg Kok aan Lubbers in de ministerraad. Er ging een schok door de Trêveszaal. ‘Zo hoeft het voor mij niet meer,’ zei een van de ministers.

Nog geen etmaal later bond Lubbers in. Zijn omstreden plannen over de ontkoppeling en de uitkeringen van de arbeidsongeschikten liet hij varen. Tot ieders opluchting.

Op een persconferentie na afloop verkocht hij zijn verlies zo dat het leek alsof hij nog goed uit het steekspel was gekomen. ‘Ik heb flexibiliteit getoond. Dat lijkt me goed,’ zei hij. De vrees bij het CDA over Koks uitgangspunt om de hoge inkomens extra te belasten bleef bestaan.

De confrontatie tussen de twee kapiteins had de vaart uit de

onderhandelingen gehaald. De volgende dagen overlegde Kok veelvuldig met de andere ministers over de mate waarin zij konden bijdragen aan de bezuinigingen. In het kielzog daarvan ontwikkelde zich een schier eindeloze stroom van voorstellen, memo's en bijlagen tussen de departementen.

De Tussenbalans was in die fase volledig door technocraten overheerst. Kleine maatregeltjes vergden langdurig onderhandelen tussen ambtenaren onderling en tussen Kok en de vakministers. Zelfs de ambtenaren die al menige bezuinigingsoperatie hadden meegemaakt, klaagden. Nog nooit was de papierwinkel zo omvangrijk en zo onoverzichtelijk geweest. De Tussenbalans was een molensteen geworden.

Op dinsdag 12 februari volgde een opflakkering. Een fragment uit de brief van Lubbers van 7 februari lekte uit: het onderdeel waarin hij voorstelde een eigen risico in te voeren in de basisverzekering tegen ziektekosten. De bewindslieden van de PvdA, inclusief staatssecretaris Simons van Volksgezondheid, hadden daarover vrijdag in de ministerraad niet het absolute nee laten horen. Maar de PvdA-fractie was furieus. Wöltgens sprak van een provocatie. Het was de derde in rij.

Van de schermutselingen van de dagen ervoor was in de ministerraad weinig meer te merken. Op vrijdag 15 februari liep men in de Trêveszaal over van begrip voor elkaars problemen. De avond daarvoor waren Lubbers en Kok er niet in geslaagd tot een gezamenlijk plan de campagne te komen. Maar vrijdagavond kwam de kentering.

Om halfacht begon Lubbers aan een lange, maar vage monoloog. Na anderhalf uur was nog niet precies duidelijk waar hij op uit was. Een van de ministers vroeg hem op de man af wat hij nu eigenlijk wilde. Lubbers bleek voorstander van een (voor de belastingbetaler gunstige) verhoging van de belastingvrije voet, maar hij wilde tegelijk enkele populaire aftrekposten beperken.

Daarmee was de grootste hindernis genomen. De politieke wonderformule die CDA en PvdA tot elkaar moest brengen, was simpel: de koopkracht zou voor iedereen op peil blijven. Om halfelf was er een doorbraak.

Op zaterdag 16 februari kwam de ministerraad weer bijeen om de Tuba af te ronden. Er werd slechts een halfuur plenair in de

Trêveszaal vergaderd. In de aangrenzende Blauwe Zaal en in de gangen van Algemene Zaken praatten Lubbers en Kok met een hele reeks van ministers en staatssecretarissen. Iedereen moest worden overgehaald nog een beetje meer in te leveren om de miljarden van de bezuinigingen te halen. Ambtenaren rekenden op hun computers ter plekke de varianten door.

Van Lubbers en Kok mochten de andere ministers tegen het avondeten naar huis. Getweeën gingen ze verder met het perfectioneren van het totaalplan, dat maandag opnieuw aan het voltallige kabinet moest worden voorgelegd.

Het opstellen van de definitieve teksten, van de cijfers en van de gevolgen voor de koopkracht voor de verschillende groepen burgers, vergde veel meer tijd dan was voorzien. Ook de zondag werd aan het slotpakket besteed. Die avond kwam CDA-fractieleider Elco Brinkman per trein terug van een Krokusvakantie in de Alpen.

Maandag 18 februari was een nog rommeligere dag. 's Ochtends om acht uur pikten Lubbers en Kok de draad weer op. Maar de vaart was er algauw weer uit toen even later de fractievoorzitters Wöltgens en Brinkman in het Torentje arriveerden om op de hoogte te worden gebracht van de politiek gevoelige punten: de fiscale plannen en de tariefsverhogingen voor het openbaar vervoer.

De week ervoor was Brinkman in het hooggebergte steeds telefonisch bijgepraat, maar toen hij eenmaal terug was op Hollandse bodem kwamen de kabinetsplannen hard aan. Voor de verlaging van de rentevrijstelling - het rentebedrag waarover de spaarder geen belasting hoeft te betalen - kon Brinkman bijvoorbeeld weinig waardering opbrengen.

Aan het einde van de ochtend maakten Lubbers en Kok opnieuw een ronde langs de ministers en de staatssecretarissen om nog wat extra geld los te krijgen. De traagheid begon ergerlijke vormen aan te nemen toen bleek dat het ‘trilateralen’ (Lubbers, Kok en een vakminister) vooral uit herhalingsoefeningen bestond. ‘Alsof we nog maar twee dagen aan het Tussenbalansen zijn en niet al vele weken,’ oordeelde een van de ministers.

Die avond om acht uur zaten ze opnieuw met zijn allen bij elkaar in de Trêveszaal om het pakket goed te keuren. Er heerste

een sfeer van ongeduld. Het moest nu eindelijk eens afgelopen zijn. Een kwartier voor middernacht reden de dienstauto's achter elkaar van het Binnenhof. De Tussenbalans was klaar.

Dinsdag was nog een dag vol haastig faxverkeer tussen de departementen en het ministerie van Financiën over ‘de punten en de komma's’. Aan het begin van de avond was zichtbaar hoe Lubbers en Kok elkaar hadden afgemat. Uitgeput en wit weggetrokken kwamen ze naar de perszaal van het gebouw van de Rijksvoorlichtingsdienst om de uitslag van de vierenveertig dagen durende strijd bekend te maken.

Eindnoten:

1. Rudolf de Korte in een interview met *de Volkskrant*, 17 februari 1987.
2. Gijs van Aardenne in een interview met de auteurs, Den Haag, 8 juni 1989.
3. Dries van Agt in: Marja Wagenaar (red.), *Herinneringen aan Joop den Uyl*, pagina 152.
4. Willem Drees, ‘Ervaring met het vice-premierschap’.
5. Willem Drees in: *Voor de eenheid van beleid*, pagina 84.
6. Hans Wiegel in een interview met de auteurs, Leeuwarden, 29 maart 1989.
7. H.J. Hofstra in een interview met de auteurs, Den Haag, oktober 1989.
8. Lubbers' raadadviseur Ton van de Graaf gaf dit citaat van Drees in een toespraak op kasteel De Wittenburg, Wassenaar, 27 april 1988.
9. Zie ook J. Toirkens, *Schijn en werkelijkheid*, pagina 183.
10. Joop van den Berg in: R.B. Andeweg (red.), *Ministers en ministerraad*, pagina 119.

4 De woensdagmiddag: het Torentje-overleg
De premier en de fractievoorzitters

Elke vrijdag vergadert de ministerraad, maar de echte ministerraad vergadert al op woensdag. Vrijdags gaat het in de Trêveszaal formeel toe. Met een gedegen voorbereiding, met stukken, nota's, met voorstellen en tegenvoorstellen. Met een strakke vergaderorde en afgepaste discussierondes.

Woensdags in het Torentje is de sfeer anders. Informeel, maar ook weer niet met de benen op tafel. Het gezelschap is kleiner. Ruud Lubbers is er. En vice-premier Wim Kok. De twee fractieleiders Elco Brinkman en Thijs Wöltgens maken het kwartet vol.

Als ze zich om twaalf uur in Lubbers' werkkamer aan de lunch-broodjes zetten, is er geen agenda. En als de bijeenkomst om een uur of twee eindigt, is er geen besluitenlijst. Over de onderwerpen van gesprek worden nooit mededelingen naar buiten gedaan.

Toch weten alle ministers en kamerleden heel goed dat ze rekening met dit gezelschap moeten houden. Die vier mannen vormen het ‘dagelijks bestuur’ van de CDA/PvdA-coalitie.

De woensdagbijeenkomsten vormen het vaste punt in het drukke verkeer tussen de minister-president, de vice-minister-president en de fracties. Het uitwisselen van informatie gaat de hele week door. Meestal gaat dat mondeling, per telefoon of tijdens korte bezoekjes aan het Torentje. Soms gebeurt het schriftelijk, per bode of per fax.

Brinkman en Wöltgens blijven zo van alle bewegingen op de hoogte. Of het nu over de euthanasie gaat, over een nieuwe interne brief over de bezuinigingen of over de aanleg van de Betuwelijn - de kopstukken krijgen de laatste informatie uit

de binnenkamers van het kabinet.

Niets is echter vrijblijvend in de top van de Haagse politiek. Brinkman en Wöltgens worden dan ook niet wijzer gemaakt dan nodig is. Voorop staat dat de premier of een betrokken minister belang heeft bij het inlichten van de fractie-elite. De politiek gevoelige stukken krijgen ze alleen te zien als ze er hun steun aan moeten verlenen, voordat een kwestie in de ministerraad of de Kamer aan de orde komt.

In het decennium van zijn premierschap heeft Ruud Lubbers het informele vooroverleg tussen regeringsfracties en kabinet gestructureerd en geïntensiveerd. Het monisme - de innige verstrengeling van regering en regeringsfracties - is een aanvaard fenomeen dat niet meer is weg te denken uit de Haagse politiek.

Elke woensdag bespreekt het kwartet twee of drie actuele ruziegevoelige 'dossiers'. Als het spannend wordt, zoals rond het plan-Simons over de gezondheidszorg, rond een nieuwe bezuinigingsronde, de basisvorming, de arbeidsongeschiktheid of de identificatieplicht, belegt Lubbers extra bijeenkomsten van de vier, meestal aangevuld met de betrokken bewindslieden en fractiespecialisten.

Behalve de bijeenkomsten in kwartetvorm spreken de vier elkaar met grote regelmaat in kleinere combinaties. De twee fractievoorzitters overleggen elke donderdagochtend over dreigende conflicten.

Brinkman en Wöltgens hebben beiden rechten gestudeerd (en Brinkman ook nog politicologie), maar hun studierichting is zowat het enige gemeenschappelijke in hun achtergrond. Elco Brinkman is de gereformeerde burgemeesterszoon uit de Alblasserwaard, die als twintiger een ambtelijke bliksemcarrière maakte onder minister Wiegel van Binnenlandse Zaken. In 1982, toen Brinkman 34 jaar was, vroeg Lubbers hem als minister van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur in zijn eerste kabinet.

Brinkman, fractievoorzitter sinds 1989, is een ongeduldig type. Hij werkt in een hoog tempo; het ene dossier na het ander vliegt over zijn bureau. Zijn stijl is die van de koele technocraat, die zijn ondergeschikten nauw bij zijn werk betrekt maar zelf nauwelijks een eigen mening heeft. 'Hij mist de inhoudelijke dri-

ve,' vertelt een PvdA-kamerlid dat hem vaak in het interne coalitie-overleg meemaakt. Net als zijn ontdekker Hans Wiegel geniet hij van het showelement in de politiek, maar hij mist vooralsnog de *fine tuning* die de politieke routinier had.

Vergeleken met Brinkman (door een van zijn medewerkers omschreven als 'een oceaan van een meter diep') is Thijs Wöltgens de intellectueel, wars van ieder uiterlijk vertoon. Na een partijcarrière kwam de joviale Limburgse economieleraar in 1977 in de Tweede Kamer, op het hoogtepunt van de periode-Den Uyl. De sigarenrokende financieel specialist is niet gauw van zijn stuk te brengen. 'Ik ben een bastion van rust in een baaierd van onrust,' zei Wöltgens over zichzelf.

Hun vaste afspraak is op donderdagochtend, afwisselend in elkaars werkkamer. Bij mooi weer maken ze een wandeling rond de Hofvijver.

Brinkman en zijn partijgenoot Lubbers spreken elkaar zondags, thuis bij Brinkman in de Leidse Merenwijk of bij Lubbers in de Rotterdamse wijk Kralingen. De verhouding is niet zo innig als die tussen Lubbers en de vorige fractievoorzitter De Vries.

Die zagen elkaar vrijwel elke zondag. Lubbers legde de acht kilometer tussen zijn Kralingense woning en het huis van De Vries in Bergschenhoek graag joggend of fietsend af. Hij arriveerde steevast kort nadat De Vries thuiskwam van zijn bezoek aan de kerk. 'Ik was toevallig in de buurt,' verontschuldigde Lubbers zich voor zijn quasi onverwachte bezoekjes.

In de periode-Lubbers is de verwevenheid van de Haagse circuits van kamerleden, bewindslieden, topambtenaren en belangengroepen een gewoonte geworden. De politiek-bureaucratische elite gedraagt zich als een groep handelaars die op een marktplaats voortdurend zaken doet. Hun transacties spelen zich voor het overgrote deel in verborgenheid af. Het Torentje-overleg tussen de politieke toppen van kabinet en fractie is een knooppunt in het vlechtwerk.

Hoe grijpbaar en overzichtelijk moet het geweest zijn in de jaren vijftig en zestig. Toen nam het kabinet nog besluiten in de vergaderzaal van de ministerraad, en behandelde de Tweede Ka-

mer die besluiten nog in plenaire zitting in de oude balzaal aan het Binnenhof. Die afstandelijke relatie is verpersoonlijkt in de minister-president die tien jaar lang, tussen 1948 en 1958, het gezicht van de Nederlandse politiek bepaalde: Willem Drees.

Drees geldt als de dualist bij uitstek, hoewel hij in de praktijk niet zo streng in de leer was als vaak wordt beweerd. Hij wist de PvdA-fractie heel goed te vinden als hij die nodig had. Den Uyl herinnerde zich dat Drees vergaderingen van het PvdA-bestuur bezocht als daar belangrijke politieke onderwerpen aan de orde kwamen.[1.]

Maar regel was dat kabinet en Kamer in gescheiden circuits opereerden. Regeerakkoorden beperkten zich tot hoofdlijnen, zodat het parlement de ruimte had in de kamerdebatten het kabinetsbeleid werkelijk te beïnvloeden. De fractievoorzitters 'leefden zich toen uit in de controle achteraf en niet in het meeregeren vooraf', zegt oud-minister en oud-premier Jelle Zijlstra.[2.]

Monisme, de osmose tussen Kamer en regeringsfracties, werd ongepast gevonden. Het was ondenkbaar dat bewindslieden in partijverband met hun fractievoorzitter en partijvoorzitter vooraf de vergaderingen van de ministerraad bespraken, zoals nu elke donderdagavond gebeurt. 'Die nauwe banden tussen ministers en fracties, ik zou er niet over hebben gedroomd,' zegt Zijlstra.[3.]

Zelfs in het eerste kabinet-Van Agt was de verhouding tussen de top van het kabinet en de fractieleiders nog niet zo innig. Regelmatig overleg bestond niet. Ideeën en wensen uit de VVD-fractie hoorde vice-premier Wiegel van fractievoorzitter Rietkerk. Wiegel bracht die zo nodig in tijdens zijn vele onderonsjes met Van Agt. Omgekeerd hoorde Wiegel via Van Agt over de problemen in de CDA-fractie rond de olieboycot van Zuid-Afrika, de bezuinigingen of de kruisraketten.

Lubbers deed er als fractievoorzitter van het CDA alles aan om kabinet en fractie (en dan vooral zichzelf) met elkaar te vervlechten. Zijn politieke motief daarvoor was dat hij de linkervleugel in de CDA-fractie, die met dissident stemgedrag het kabinet de kamermeerderheid kon ontnemen, tevreden moest stellen.

Van Agt en vice-premier Wiegel deden hun zaken bij voorkeur getweeën. Ze konden samen uitstekend overweg. Uit bescherming tegen de bemoeial Lubbers hielden ze het overleg met de fractieleiders beperkt.

In de ogen van Van Agt en Wiegel speelde Lubbers een irritante rol. In de discussie over het bezuinigingsprogramma Bestek '81 leverde hij alternatieven per strekkende meter. Zodra de vijf Bestek-ministers - Van Agt, Wiegel, Van Aardenne, Albeda en Andriessen - moeizaam overeenstemming hadden bereikt, arriveerde Lubbers, grossier in varianten, met een afgezwakte bezuinigingsvariant.

Met zijn ingebakken drang tot het bedenken van nieuwe compromissen dreef Lubbers premier Van Agt enkele keren tot wanhoop. Tijdens een kabinetsbijeenkomst bezorgde een bode een brief bij Van Agt, die aan het handschrift te zien van Lubbers afkomstig was. Onder het langzaam uitspreken van de woorden 'ongetwijfeld de nieuwste variant van de fractievoorzitter van het CDA' verscheurde hij demonstratief de ongeopende envelop.

Wiegel en Van Agt hebben een keer een grap met Lubbers uitgehaald. Wiegel hoorde van Van Agt dat Lubbers weer op komst was. Ze zeiden tegen elkaar: 'Hij komt vast weer met een alternatief. Daar zeggen we dan onmiddellijk ja op.' Toen Lubbers zijn idee voorlegde, zeiden Van Agt en Wiegel: 'Wat een fantastisch idee, Ruud.'

Het enthousiasme van de premier en de vice-premier maakte Lubbers vervolgens onrustig. In de woorden van Wiegel: 'Hij was zo verbaasd dat zijn twee gesprekspartners zijn idee zo briljant vonden dat hij maar weer op zijn eigen alternatief begon te variëren. Zo kwamen we uit bij ons oorspronkelijke plan. Dat was het bewijs dat hij ervan houdt om steeds nieuwe varianten te verzinnen. Van Agt en ik hebben er toen hij weer weg was ontzettend om gelachen.'[4.]

Lubbers had de buik vol van de pesterijen en de vernederingen door de minister-president. In 1977 had hij al op het punt gestaan de politiek te verlaten, omdat Van Agt hem 'slechts' het ministerschap van Ontwikkelingssamenwerking had aangeboden. Hij was toen serieus op zoek naar een andere betrekking.

Vijf jaar later, na een tumultueuze periode als fractievoorzitter, zou Lubbers definitief afscheid hebben genomen van Den Haag als Van Agt opnieuw premier zou zijn geworden. Maar Van Agt maakte de weg vrij. Zelf had hij het liefst Jan de Koning

als de nieuwe eerste man van het CDA gezien, maar die vond Lubbers een betere keus.

Verlost van de animositeit met Van Agt, betrok Ruud Lubbers op 4 november 1982 het pas opgeknapte Torentje. Hij ervoer zijn premierschap als een breuk met het verleden. Het uit de hand gelopen overheidstekort zou hij terugdringen en het bedrijfsleven zou hij gezond maken. Zijn 'frisse ploeg' zou een sfeer van aanpakken-zonder-poeha uitstralen, met politieke outsiders als Elco Brinkman, Onno Ruding en Pieter Winsemius.

Een voorwaarde voor de 'daadkracht' was een gesloten front met de fracties van CDA en VVD in de Tweede Kamer, die het strakke regeerakkoord hadden helpen schrijven. Maar de eerste maanden van Lubbers I dreigde het helemaal fout te gaan tussen de fractieleiders Bert de Vries en Ed Nijpels. Intern, in de pers en in de Tweede Kamer maakten ze elkaar regelmatig uit voor rotte vis.

In het voorjaar van 1983 besloten Lubbers en vice-premier Gijs van Aardenne in te grijpen. Elke woensdag om twaalf uur, aanvankelijk om de week, haalden ze hun partijgenoten naar het Torentje om de ruzies van de afgelopen week te bespreken en afspraken te maken over wat er de volgende week allemaal goed moest gaan.

Bij het CDA kregen de bijeenkomsten de bijnaam 'suiker-oompjesoverleg'. De suikeroompjes waren Ruud en Gijs, de ongehoorzame neefjes waren Bert en Ed. Met zijn vieren aten ze een broodje en dronken ze een glas melk of een borreltje.

Openlijke kritiek op deze werkwijze, die in de periode-Lubbers in wezen onaangetast is gebleven, is zeldzaam. Ad Kaland, de 'recht door zee' fractievoorzitter van het CDA in de Eerste Kamer en bepaald geen dikke vriend van Lubbers, was de enige die stelselmatig zijn afkeer liet blijken. Met de intern gemaakte afspraakjes tussen Lubbers en de fractietoppen degradeerde de premier de Tweede-Kamerfractie van het CDA tot 'stemvee', vond hij.

Kaland was de kwelgeest van het derde kabinet-Lubbers. De senaatsfractie, die zich niet gebonden voelde aan het regeerakkoord, stelde de steun aan een aantal cruciale wetsontwerpen tot

het laatst van de debatten uit. De CDA-senatoren zeiden pas ja nadat het kabinet met een crisis had gedreigd of nadat het wetsvoorstel was aangepast.

Geen van de leden van het kwartet wil nu ophouden met de broodjeslunch en de vele bilateraaltjes. Ze aanvaarden de bijeenkomsten als een middel om de vrede te bewaren in de conflictge-voelige huwelijken tussen de regeringspartijen.

Deelname aan het vooroverleg stelt de fractieleiders in staat te waken over de uitvoering van het regeerakkoord, dat ze zelf hebben helpen schrijven. En belangrijker: ze kunnen elkaar continu beloeren, om te voorkomen dat een van hen een meerderheid met een oppositiepartij vormt.

Ed Nijpels schreef in 1984 een geleerd aandoend artikel over de verhouding tussen de VVD-fractie en het eerste kabinet-Lubbers. Die kenschetste hij als strategisch monisme. De staatsleer van Nijpels kwam voort uit zijn positie van underdog.

Intensief overleg tussen de coalitiepartij en het kabinet was ook nodig, vond hij, omdat de VVD als kleinste coalitiepartner anders tegen het CDA het onderspit zou delven. Basis van het Nijpelsmonisme zijn de strakke afspraken in het gedetailleerde regeerakkoord, hét wapen van de VVD tegen de almacht van de minister-president en het CDA.[5.]

Romme zei het Nijpels al voor, zo'n dertig jaar eerder. In 1956, kort nadat het vierde rooms-rode kabinet van Drees was aangetreden, zette de KVP-fractieleider uiteen waarom het regeerakkoord een noodzakelijk middel is om de invloed van het parlement (lees de KVP) 'als hoeder van de volksovertuiging' op het regeringsbeleid veilig te stellen.

In de Tweede Kamer zei Romme: 'Het parlement zal wegen en middelen moeten zoeken om program en samenstelling van het kabinet te doen overeenstemmen met de eisen van de volksovertuiging. Maar deze invloed wordt niet uitgeoefend tijdens de parlementaire rit. Hij wordt uitgeoefend voor de rit aanvangt. Laat men de mogelijkheid van deze invloed, voordat de rit aanvangt, ongebruikt liggen, dan is dit, ik zou willen zeggen "verzuim" later niet in te halen.'[6.]

In de periode-Lubbers is het monisme verfijnd en geïntensi-

veerd, maar Rommes tekst geldt nog altijd. De fracties zetten aan het begin van de kabinetsperiode het beleid naar hun hand. De prijs betalen ze daarna. Zij zijn met ketenen aan die formatie-afspraken geklonken. Gedegradeerd tot stemvee, zoals Kaland het zei.

In de Tweede Kamer, waar het vrije politieke debat zou moeten plaatsvinden, dicteren zij met hun vaste meerderheid de uitkomst. Ook al zou een regeringspartij zaken willen doen met een oppositiepartij, ze laten het wel uit hun hoofd. Zeker in gevoelige kwesties betekent 'overspel' het einde van het kabinet.

Romme sprak historische woorden, maar toch is zijn verhaal te simpel. Regeerakkoorden zijn momentopnamen. Eén economische recessie of een andere tegenvaller, en de afspraken zijn gedateerd. Het monisme is dan vaak niet meer dan een politieke schadeverzekering voor het kabinet. De politieke leiders in het kabinet krijgen de gelegenheid de fracties aan nieuwe, controversiële beslissingen te binden, voordat daarover in het openbare debat ruzie kan uitbreken.

Lubbers en Kok hanteren die methode met groot fanatisme. Wim Kok is een enthousiast voorkoker. Veel meer dan zijn voorgangers wil Kok de PvdA-fractie op van alles en nog wat vastleggen.

Lubbers doet niet voor hem onder. Een van zijn ambtenaren vertelt: 'Lubbers zou het liefst heel Nederland overal bij betrekken. Dat zit in zijn aard. "Dan hebben we het gezeur maar vast in de beginfase," zegt hij altijd.'

Voor de minister-president is het intern overleg een effectieve manier om zijn kabinet te laten overleven. Hij verzorgt de regie. Door het voorzitterschap van alle onderraden en door de stroom aan informatie die zijn raadadviseurs voor hem op de andere departementen verzamelen, heeft de premier een niet te evenaren voorsprong.

Er zijn tientallen onderwerpen waarover Lubbers in zijn Torentje sluitende afspraken heeft gemaakt. Een ervan is de euthanasie. Begin 1986 had de discussie over deze tere kwestie bijna de val van het kabinet tot gevolg.

De VVD was van plan een liberaal initiatief-wetsontwerp van

het D66-kamerlid Elida Wessel-Tuinstra aan een kamermeerderheid te helpen. Lubbers, die zojuist door een jubelend CDA-kader tot lijsttrekker was gekozen, verzon een list om de naderende breuk tussen de twee regeringspartijen VVD en CDA te voorkomen.

Hij ontwierp een ‘proeve van wetgeving’, een probeersel van een wetsontwerp, waarmee hij de controversiële kwestie wilde vooruitschuiven tot na de verkiezingen. Onder dwang van Lubbers, die met een crisis dreigde, gingen Nijpels en zijn fractiewoordvoerder Dick Dees overstag. Zij ‘bekeerden’ zich tot de proeve en keerden zich van D66 af.

Drie jaar sleepte de kwestie zich voort. Totdat CDA en PvdA bij de formatie van hun kabinet in 1989 een oplossing vonden. Toen het in 1992 aankwam op het formuleren van de details van de wet, dreigde de controverse zich te herhalen, dit keer met de PvdA. Lubbers koos voor de tactiek van maximale schadebeperking.

Niets werd aan het toeval overgelaten. Lubbers, Kok, Brinkman en Wöltgens regelden de meldingsplicht voor artsen in samenspraak met de minister van Justitie, Ernst Hirsch Ballin, en de staatssecretaris van Volksgezondheid, Hans Simons.

Het wetsontwerp werd van regel tot regel besproken met Vincent van der Burg en Willie Swildens, de woordvoerders van de regeringsfracties CDA en VVD. Samen loodsten zij het voorstel door de Tweede Kamer. De voltallige oppositie had fundamentele kritiek op de inhoud van het compromis, maar vond daarvoor bij de coalitiepartijen geen enkel gehoor. Het monisme had zijn werk gedaan. Een ruzie was vermeden. ‘De euthanasie hebben we goed dichtgeregeld,’ zeggen ze in het kwartet over dit regiesuccesje.

In het geval dat het Torentje-overleg geen compromis heeft opgeleverd voordat een kamerdebat begint, blijft de minister-president actief tijdens de parlementaire behandeling. Niet openlijk in de vergaderzaal van de Tweede Kamer, maar vanuit de beslotenheid van het Torentje.

Kort voor de zomervakantie van 1991 behandelde de Tweede Kamer het nieuwe stelsel voor de volksgezondheid, kortweg het

plan-Simons. Weken van interne onderhandelingen waren eraan voorafgegaan, zonder dat CDA en PvdA een akkoord hadden bereikt over een politiek gevoelig onderdeel van het plan. De CDA-fractie wilde in het najaar, wanneer staatssecretaris Simons een nieuwe stap in het plan zou zetten, de mogelijkheid hebben het plan alsnog tegen te houden. De PvdA vatte die eis van het CDA op als een verkapte uitstelprocedure.

Zoals het vaker gaat in prestigekwesties, was er vlak voor de slotronde van het debat nog geen overeenstemming tussen CDA en PvdA. In het gebouw van de Tweede Kamer onderhandelden Brinkman, Wöltgens, PvdA-staatssecretaris Hans Simons en de volksgezondheidsspecialisten van de fracties Ad Lansink (CDA) en Gerrit Jan van Otterloo (PvdA). Lubbers stuurde de onderhandelingen van een afstandje, alsof hij een onzichtbare hand had.

De innige verstrengeling van kabinet en regeringsfracties liep in dit geval voornamelijk schriftelijk. Twee dagen voor het finale debat werd er een brief uit het Torentje bezorgd in de kamers van Brinkman, Wöltgens en Simons. Uit de brief sprak ongeduld. Het plan-Simons was een van de grote projecten van het derde kabinet-Lubbers en de premier was er alles aan gelegen het plan niet te laten stranden.

De CDA-fractie moest ophouden met traineren van het plan-Simons, zo was de teneur van de eerste brief van Lubbers. Hij stelde een nieuw compromis voor, met assistentie van zijn raadadviseurs Rein Jan Hoekstra en Jan-Willem Holtslag.

Brinkman reageerde diezelfde dag, met een interne amicebrief aan Lubbers. Daarin verwierp hij het idee van de premier op koele, zakelijke toon. ‘De kwestie wordt met je nadere suggestie niet opgelost. Immers, in feite wil de CDA-fractie concreet voor zich zien waar het stelsel toe leidt.’

Brinkman vervolgde: ‘De staatssecretaris zegt dat dit allemaal in orde komt en wij zijn er niet op uit het tegendeel te bewijzen, maar we willen toch eerst zien en dan geloven.’ Brinkman sloot zijn brief af met: ‘Dat de zaak voor ons zwaar ligt, moge je duidelijk zijn.’ Oftewel: denk maar niet dat we gauw op andere gedachten te brengen zijn.

Maar Lubbers gaf niet op. Hij zette de correspondentie voort.

Vlak voor zijn vertrek naar Brussel, waar hij het voorzitterschap van de EG moest voorbereiden, formuleerde Lubbers nog even gauw een laatste uitweg uit de impasse. De tijd drong, het was inmiddels de dag van het debat.

Hij begon zijn brief ('persoonlijk/vertrouwelijk' schreef hij erboven) met: 'Amici, waar ik vandaag naar Brussel ben - overigens telefonisch bereikbaar - veroorloof ik mij met deze brief nog een laatste poging, resp. bijdrage te doen om het schip vlot te trekken.'

Het voorstel hield in dat een meerderheid van de Kamer het recht kreeg de nieuwe stap in het plan-Simons een tijdje te blokkeren, en niet slechts een minderheid, zoals het CDA wilde. 'Dat moet toch aanvaardbaar zijn,' schreef Lubbers aan de lastige CDA-opposanten. En: 'Zou het zo niet kunnen?'

Het leek Lubbers' eigen idee, maar de praktijk van het monisme is soms minder voor de hand liggend. In werkelijkheid was het slotvoorstel afkomstig van Brinkman en Lansink. Meteen nadat Brinkman zijn laatste brief had verstuurd, zaten hij en Lansink bij elkaar. Ze bedachten de overeenkomst, een tegemoetkoming aan de PvdA. Brinkman liep ermee naar Lubbers om hem ervan te overtuigen.

Lubbers schreef het op en stuurde het idee naar Brinkman, Lansink, Simons en Wöltgens. Woensdagochtends - Lubbers zat al in Brussel - staken de hoofdrolspelers van CDA en PvdA de koppen bij elkaar in de kamer van Wöltgens. Het voorstel uit de brief van Lubbers werd aanvaard.

Met zijn truc maakte Brinkman gebruik van de macht van de minister-president. Een brief met het briefhoofd van de minister-president maakt meer indruk dan eentje van mijzelf, moet hij hebben gedacht. Bovendien kon Brinkman bij de PvdA de suggestie wekken dat hij door Lubbers was gedwongen akkoord te gaan.

Voor het resultaat maakte de manier waarop het monisme werkte niet veel uit. De coalitie kon in kamerdebat als een gesloten front opereren. De oppositie kreeg geen kans een wig te drijven. De vergaderzaal van de Tweede Kamer was die avond nog slechts het toneel van een rituele dans.

Dat de arm van het kwartet niet altijd even ver reikt, bleek bij het akkoord over de identificatieplicht. Begin 1992 hadden Lubbers, Kok, Brinkman en Wöltgens over deze langlopende, beladen kwestie een compromis bereikt met de meeste betrokken bewindslieden en de woordvoerders in de Kamer, Vincent van der Burg van het CDA en Ella Kalsbeek van de PvdA.

In het Torentje spraken zij af dat iedereen in Nederland in een beperkt aantal situaties een identificatiekaart moet kunnen laten zien: bij de bank, op het werk, in de tram en in het voetbalstadion. Een algemene plicht, een oude wens van het CDA, werd afgewezen. Die zou pijnlijke herinneringen oproepen aan de verplichte Ausweis uit de Tweede Wereldoorlog.

Uitgedrukt in termen van politieke winst en verlies betekende de uitkomst van het besloten beraad een overwinning voor de PvdA, verklaard tegenstander van een algemene, overal geldende, plicht. PvdA-woordvoerster Ella Kaisbeek motiveerde haar verzet als volgt: ‘Je moet je kinderen 's zomers toch in je zomerjurk naar school kunnen fietsen, zonder je af te vragen waar je je pasje laat.’

Een gesloten compromis veronderstelt rust in de coalitie. Maar een compromis verdient pas die naam als beide partijen hun oude standpunten verlaten, althans niet meer in het openbaar belijden. De overeenstemming over de identificatieplicht had niet het beoogde effect. De betrokkenen hadden de deur van het Torentje nog maar net achter zich dichtgetrokken, of CDA en PvdA raakten opnieuw verdeeld.

Het was het conservatieve CDA-kamerlid Hans Gualthérie van Weezel, de altijd verrassende verdediger van recht en orde, die de schijnbare eenheid doorprikte. Van Weezel was niet bij het vooroverleg betrokken geweest. In een Tweede-Kamerdebat liet hij weten zich niets van het gekonkel in het Torentje aan te trekken.

Hij had altijd het oorspronkelijke standpunt van de CDA-fractie verkondigd en dat zou hij blijven doen: invoering van een algemene, voor iedereen geldende identificatieplicht als wapen in de strijd tegen criminelen en illegalen uit het buitenland.

Maar hij gaf zijn protest ook een staatsrechtelijk tintje. Van Weezel weigerde zich het zwijgen te laten opleggen door een paar partijgenoten, die onder leiding van de grote baas Lubbers

in het achterkamertje een deal hadden gesloten.

Afspraken in de beslotenheid van het Torentje kunnen niet bepalend zijn voor alle kamerleden van de regeringspartijen. Het staat de Kamer vrij in het openbaar een onafhankelijk oordeel te vellen, zei de 'trotse dualist' Van Weezel.

Een paar maanden later, op vrijdag 20 maart 1992, stond het wetsvoorstel met betrekking tot de identificatieplicht op de agenda van de ministerraad. Toen kon de kwestie dan toch eindelijk uit de wereld worden geholpen. En inderdaad, de ministerraad nam een besluit. Maar de identificatieplicht zou de identificatieplicht niet zijn als dat 'besluit' niet weer omstreden zou blijken.

Zoals het vooroverleg in het Torentje geleid had tot niet meer dan een quasi-compromis, zo nam de ministerraad in maart niet meer dan een quasi-besluit, dat op zijn beurt weer aanleiding gaf tot verwarring.

Hoe ver gaat de invloed van de minister-president in de binnenkamers van de coalitie? Een gezamenlijke afspraak, gemaakt onder zijn leiding, blijkt soms de gedaante van een mysterie aan te nemen. De minister-president en de andere leden van het kwartet zijn in staat een oplossing te bedenken voor een probleem zonder dat probleem werkelijk uit de wereld te helpen. Zo is het monisme eerder een doel dan een middel.

Hoe controversiëler het onderwerp, hoe groter de kans dat zich tussen de politieke hoofdrolspelers in het Torentje een chemische reactie voltrekt met een ongewis resultaat. En als er tussen hen een sfeer van onderling wantrouwen heerst, breekt de chaos gemakkelijk uit.

Verreweg de zwaarste tijdbom onder het kabinet-Lubbers III was de WAO. Hoofdrolspelers waren naast Lubbers, Kok, Brinkman en Wöltgens de staatssecretaris van Sociale Zaken, Elske ter Veld, en de fractiespecialisten Pieter Jan Biesheuvel (CDA) en Frans Leijnse (PvdA). Rond de jaarwisseling van 1992-1993 zaten zij een paar keer bij elkaar in het Torentje om een compromis te vinden inzake de kortingen op de uitkeringen van arbeidsongeschikten.

Elk van de deelnemers wist dat een kabinetscrisis over de WAO

in zicht was. Daarvoor waren genoeg aanwijzingen. Op de drie letters WAO rustte een politieke vloek. In de zomer van 1991 had het kabinet, dit keer zonder veel overleg met de fracties, besloten tot een ingrijpende verlaging van de uitkeringen.

Aan de maanden die volgden willen nog slechts weinigen in de coalitie herinnerd worden. In de PvdA-achterban brak een opstand uit, die Wim Kok bijna zijn leiderschap kostte, ook nadat het kabinet het besluit had afgezwakt.

In de opiniepeilingen was de kiezersaanhang van de PvdA gehalveerd. Begin 1992 hield CDA-kroonprins Brinkman zijn spraakmakende Rede van Texel. Over de hoofden van zijn partijgenoten op het waddeneiland heen wakkerde hij het gebrek aan cohesie in de coalitie nog wat aan. 'Het speelkwartier is voorbij.'

Frans Leijnse voerde namens de PvdA-fractie de spanning over de WAO verder op door op 1 mei 1992 te eisen dat de arbeidsongeschikten die al een uitkering hebben buiten de kortingen zouden vallen.

De stellingen waren betrokken toen de groep betrokken bewindslieden en kamerleden een paar weken voor het finale debat door Lubbers naar het Torentje werd geroepen. Geen van de beide fracties wenste in de richting van de ander te bewegen.

Wat volgde was een zeldzame illustratie van haperende crisisbeheersing. Toen het kamerdebat nog slechts een week verwijderd was, schakelde het coalitieoverleg over op een andere versnelling: van gestructureerd overleg naar het vrije spel van politieke krachten.

De derde week van januari 1993 verliep volgens het scenario van een film in de categorie 'actie en avontuur'. Op maandag 18 januari zag Lubbers een laatste poging om CDA en PvdA bij elkaar te brengen mislukken. Kok wilde nog geen ja zeggen tegen het laatste bod van Lubbers.

Toen nam Brinkman een besluit dat bepalend was voor de rest van de week. Hij legde het antwoord van Kok uit als het startschot voor, wat hij noemde, de *free for all*-fase. Hij brak uit het coalitieoverleg en volgde zijn eigen weg, richting VVD.

'De spelregels zijn veranderd,' zei Brinkman. De kranten publiceerden foto's van een donker kamertje in het parlementsge-

bouw. Aan een tafel zaten de CDA-kamerleden Pieter Jan Biesheuvel en Frans Wolters te onderhandelen met de VVD'ers Robin Linschoten en Hans Dijkstal over een WAO-voorstel dat ze in het kamerdebat aan een gezamenlijke meerderheid konden helpen.

De samenzweerderige sfeer die uit de foto's sprak, deed bij de PvdA pijnlijke herinneringen uit 1977 herleven. De leiders van CDA en PvdA, Van Agt en Den Uyl, braken toen een tergend lange kabinetsformatie af. Het was een drama voor de PvdA. De voortzetting van het kabinet-Den Uyl, die zo voor de hand leek te liggen, bleek in één klap een hersenschim.

De PvdA'ers voelden zich toen nog het meest gestoken door de foto van Van Agt met VVD-leider Hans Wiegel in de krant, intiem dinerend in het Haagse restaurant Le Bistroquet. Beide heren timmerden in hoog tempo een kabinet in elkaar. De PvdA belandde voor vier jaar in de oppositie.

De foto van de CDA'ers en de VVD'ers in de januarimaand van 1993 kreeg daardoor een extra dramatische lading. De geschiedenis leek zich te herhalen. De PvdA stond opnieuw buitenspel. En het viertal van CDA en VVD vorderde rap met de besprekingen, op weg naar overeenstemming.

Op donderdagavond vond PvdA-leider Kok het genoeg. Hij dreigde met een crisis als het CDA het overspel met de VVD niet zou staken.

Nog geen etmaal na Kok, voerde Lubbers de spanning nog verder op. Vrijdagmiddags, op zijn wekelijkse persconferentie, waarschuwde de minister-president de PvdA. De coalitiepartij moest zich niet langer buiten het speelveld laten zetten en concessies doen. Lubbers paste zijn woordkeus aan aan de crisissituatie. De ‘immobiele’ houding van de PvdA noemde hij ‘bizar’.

Op vrijdagavond kwamen de CDA-bewindslieden met Brinkman en het bestuur bijeen voor een partijbestuursweekend in het Slotemaker de Bruïne Instituut in Doorn. Bert de Vries was daar in de wandelgangen in zijn eentje aan het puzzelen op een nieuw voorstel, waarmee hij de coalitie weer bijeen wilde brengen.

Lubbers, De Vries en partijvoorzitter Van Velzen besloten tot actie. De Vries zou Kok bellen. En Thijs Wöltgens moest Brinkman bellen om samen alsnog een deal te maken.

Die avond, kort na twaalven, kwam het geregisseerde te-

lefoontje van Wöltgens uit zijn woonplaats Kerkrade. Maar Brinkman was al naar bed in het Doornse conferentieoord. Hij zou de volgende ochtend terugbellen, kreeg Wöltgens te horen. Maar dat deed Brinkman zo vroeg dat nu Wöltgens lag te slapen. Kort daarna kregen ze elkaar toch aan de telefoon.

Die zaterdag 2.3 januari werd de dag van de apotheose. Brinkman en Wöltgens maakten een afspraak om elkaar te ontmoeten in het Utrechtse restaurant Luden. Maar de ontmoeting moest geheim blijven. De CDA-onderhandelaars Biesheuvel en Wolters mochten van niets weten.

Brinkman bereikte de plek van de verborgen ontmoeting pas na een wilde rit in de auto van zijn voorlichter Frits Wester. Twee fotografen, die 's ochtends voor de deur van het Doornse instituut hadden staan wachten, achtervolgden de Alfa Romeo - met Brinkman als passagier - naar Utrecht om het gesprek met Wöltgens te kunnen vastleggen. Westers poging hen af te schudden mislukte en de fotografen, Roel Rozenburg en Werry Crone, schoten exclusief materiaal van de twee heren in het etablissement.

Op hetzelfde moment, aan het begin van de middag, ontmoetten de CDA-onderhandelaars hun twee VVD-compagnons Dijkstal en Linschoten op een parkeerterrein langs de A6 bij Almere. Daar, bij een McDonald's restaurant, sloten ze het akkoord waaraan ze de dagen ervoor hadden gewerkt. Het slot van het verhaal leek voorspelbaar, toen het VVD-duo doorreed naar Groningen, waar de VVD het 45-jarig bestaan vierde.

Alleen Brinkman moest zijn fiat nog geven aan het A6-akkoord. Maar de vier langs de snelweg wisten niet dat de fractievoorzitter van het CDA in Utrecht met Wöltgens op een ander bord schaakte.

De politieke thriller beleefde zijn hoogtepunt die avond in Bergschenhoek, in het huis van de familie De Vries. Het gesprek in Luden was op een teleurstelling uitgelopen. De minister van Sociale Zaken was daarom op zijn computer verdergegaan met het ontwerpen van zijn nieuwe compromisvoorstel.

Tegen etenstijd arriveerde Lubbers in het huis van De Vries. Kort daarna werd het steeds drukker in de keuken. Eerst kwam Brinkman erbij. Even laten stapten ook Biesheuvel en Wolters

binnen, het akkoord met de VVD in de binnenzak.

Toen Kok naar huize De Vries belde en hoorde dat de CDA-top daar verzameld was, besloot hij na enig aarzelen ook te gaan. Wöltgens en Ter Veld volgden. Omdat mevrouw De Vries niet genoeg eten in huis had, kwam er nasi van de afhaalchinees in de buurt. Biesheuvel en Wolters verhuisden tijdelijk naar het Bergschenhoekse café.

Voor de overgeblevenen ontvouwde De Vries tot ieders verrassing zijn pas voltooide slotvoorstel. De Vries wilde koste wat kost voorkomen dat het WAO-debat in de Tweede Kamer zou uitlopen op een janboel. Maar pas nadat De Vries en Ter Veld met aftreden hadden gedreigd, ging Brinkman akkoord met het compromis van de minister van Sociale Zaken.

Kort voor middernacht belde Brinkman ten slotte met de feestende VVD'ers in Groningen om zijn collega Frits Bolkestein te melden dat het A6-akkoord niet zijn fiat zou krijgen. De suspensefilm was ten einde. Het monisme had gezegevierd, al ging het dit keer met de zwaarst mogelijke politieke middelen.

Brinkman was in de bijna-crisis rond de WAO veel te ver gegaan, zo luidt een van de twee analyses na afloop. Met Lubbers was afgesproken dat hij met de VVD zou gaan onderhandelen - niet om een akkoord te sluiten, maar alleen om te dreigen tegenover de PvdA. Maar Brinkman had zichzelf niet meer in de hand gehad, vonden Lubbers en De Vries.

Brinkman daarentegen vond dat aan het begin van de week de spelregels waren veranderd. Hij hoefde zich dan ook niet meer te onderwerpen aan de dwang van het monisme. Lubbers was zijn regie kwijtgeraakt aan zijn kroonprins Brinkman, luidt de andere analyse.

Hoe het ook zij, aan de relatie van de wantrouwige regeringspartners was bijna een einde gekomen, ondanks hun innige verstrengeling. In het debat in de Tweede Kamer, de woensdag erna, kon de balans worden opgemaakt: een beschadigd prestige van de hoofdrolspelers en een ingewikkelde uitkeringsregeling voor verschillende categorieën arbeidsongeschikten, waar niemand gelukkig mee was.

Direct na de hevigste crisis in het bestaan van het derde kabinet-Lubbers sloeg de routine weer toe in het leven van het leidende kwartet. Lubbers, Kok, Brinkman en Wöltgens stortten zich weer in de jungle van overlegjes en bilateraaltjes. De WAO-ellende was - voorlopig - verleden tijd.

Het brandpunt van de bedisselcultuur had heel even gelegen in een keuken in Bergschenhoek. Maar algauw verlegde het zich weer naar de plaats waar het al zo'n tien jaar floreerde: de eerste verdieping van het Torentje.

Informeel afstemmen, coördineren, vooroverleggen horen tot de dagelijkse gang van zaken. Pas op vrijdag, als het kabinet bijeenkomt in de Trêveszaal, kunnen er formele besluiten worden genomen. Maar voordat de minister-president op vrijdagochtend de vergadering van de ministerraad opent, moet hij nog één stap zetten in de wekelijkse cyclus: het CDA-beraad.

Eindnoten:

1. Joop den Uyl in een interview met *de Volkskrant*, 5 juli 1986.
2. Jelle Zijlstra in een interview met *de Volkskrant*, 8 februari 1992.
3. Jelle Zijlstra in een interview met de auteurs, Wassenaar, 10 maart 1988.
4. Hans Wiegel in een interview met de auteurs, Leeuwarden, 29 maart 1989.
5. Ed Nijpels, ‘Over monisme als strategie’, in: *Liberaal Reveil*, december 1984.
6. Carl Romme in de Tweede Kamer, Handelingen 1956/57, pagina 60.

5 De donderdagavond:
Corenwyn in het Catshuis
De premier als partijleider

De katholiek Ruud Lubbers heeft het leren drinken van zijn vriend Jan de Koning: korenwijn. Dat is een drank die niets met wijn te maken heeft, maar alles met jenever. En jenever is de drank van gereformeerde politici. Zoals VVD'ers een biertje bestellen, socialisten compensatie zoeken in de whisky, katholieken van 'een goed glas' houden, zo zweren CDA'ers uit de gereformeerde bloedgroep bij een kelkje jenever.

Het sóórt jenever luistert nauw in deze kringen. Een gereformeerd politicus die 'jonge' in plaats van 'oude' drinkt, staat al snel te boek als een afgedwaalde. Het markeerde ooit het verschil tussen Jan de Koning, geboren in Zwartsluis, en Bert de Vries, geboren in Groningen. Uiteindelijk bekeerde de laatste zich ook tot de korenwijn, een variatie op oude jenever.

De korenwijn die Ruud Lubbers van jan de Koning heeft leren drinken is geen willekeurig merk. Het moet korenwijn van Bols zijn, uit een bruine kruik en geschreven als 'Corenwyn'. Die heeft jarenlang op fust gerijpt en is slechts beperkt leverbaar. Gerst, rogge en maïs vormen de basis van de drank, en alcohol uiteraard: 38 procent.

Waarschijnlijk heeft de kennismaking zich voltrokken tijdens de formatie van het ongelukkige tweede kabinet-Van Agt in 1981. Ruud Lubbers en Jan de Koning waren samen informateur en trokken wekenlang dagelijks met elkaar op, aten samen, dronken samen. Toen Lubbers eenmaal premier was geworden, vond de Corenwyn spoedig zijn weg naar het Torentje (waar Lubbers werkt) en het Catshuis (waar hij logeert).

Vooral de voorraad Corenwyn in het Catshuis, de officiële ambtswoning van de minister-president, moet onuitputtelijk

zijn. Want het Catshuis is niet alleen Lubbers' pied-à-terre in Den Haag, waar hij slaapt als hij een nachtje overblijft, maar ook de ontmoetingsplaats van de CDA-bewindslieden op de avond voorafgaande aan de wekelijkse vergadering van de ministerraad.

Dit beraad van de CDA-top op de donderdagavond, staat bekend als het Bewindsliedenoverleg of het Catshuisoverleg, afgekort tot CO. Aan de laatste benaming geven de fractievoorzitter uit de Tweede Kamer en de partijvoorzitter de voorkeur. Zij benadrukken daarmee dat het niet alleen een bespreking is van ministers en staatssecretarissen.

Niet alleen CDA'ers in leidinggevende politieke posities spoeden zich iedere donderdag aan het einde van de middag naar een vast trefpunt. Ook de elite van de PvdA, de kleinste regeringspartij, is op dat moment onderweg. De sociaal-democraten komen bijeen op Financiën, het departement van vice-premier Wim Kok, zoals VVD'ers tijdens Lubbers I en Lubbers II bijeenkwamen op Economische Zaken.

Deze bijeenkomsten van de regeringspartijen zijn in Den Haag met meer geheimzinnigheid omgeven dan de wekelijkse vergadering van de ministerraad. Foto's mogen niet worden gemaakt en maar heel zelden sijpelt er iets naar buiten. Hoewel er op de donderdagavond verstrekkende beslissingen worden genomen over het bestuur van het land, geven de politici na afloop geen persconferentie. De deelnemers hebben een strikte zwijgplicht. Zelfs bijeenkomsten van jaren geleden moeten sub rosa blijven.

Dit stiekeme gedoe is begrijpelijk omdat een deel van de discussie gaat over strategie: hoe kan voorkomen worden dat de andere partijen punten scoren. De coalitiegenoot gaat daarbij regelmatig over de tong en zelden in vleiende bewoordingen. Minister-president Ruud Lubbers kan hier zijn ingehouden agressie tegen de andere partij kwijt en blijkt heel gebeten te kunnen reageren op vermeende strapatsen van respectievelijk de VVD en de PvdA. ‘Als ze een crisis willen, kunnen ze hem krijgen,’ klinkt het dan.

De geheimzinnigheid is ook logisch gezien de onderlinge ruzies die tijdens het donderdagavondberaad worden uitgevochten. Het Catshuisoverleg - maar het geldt ook voor het

beraad op Financiën of Economische Zaken - is het moment om elkaar intern de waarheid te vertellen.

Vooral toen de zuinige Onno Ruding, CDA-minister van Financiën in de eerste twee kabinetten, nog meedeed aan het Catshuisoverleg, liepen de discussies soms hoog op. ‘Het is wel lekker dat we er nu geen minister van Financiën meer bij hebben zitten,’ zegt een deelnemer aan het huidige Catshuisoverleg. ‘Het praat makkelijker als niet steeds iemand zegt dat ergens geen geld voor is.’

De bijeenkomsten op donderdagavond vinden hun oorsprong in de eetgewoonten van de ministerraad. In de jaren vijftig en zestig ging het kabinet eens per week dineren om in een informele sfeer een paar zaken af te doen en de teamgeest te bevorderen. Meestal werd de maandagavond voor deze etentjes gereserveerd. En zoals eind jaren zeventig het restaurant Le Bistroquet naam maakte als ontmoetingsplaats van Dries van Agt en Hans Wiegel, zo figureerden in de twee decennia na de oorlog etablissementen als Vieux Doelen en Des Indes als decor voor de ministeriële maaltijden. Pas onder Den Uyl, geen liefhebber van lekker eten, werd het kabinetsdiner afgeschaft.

Ook tijdens de lunchpauze van de ministerraad aten de bewindslieden met elkaar. Maar dan ging het groepsgewijs, dat wil zeggen dat de KVP-ministers in Royal aan het Lange Voorhout de lunch gebruikten, de ministers van ARP en CHU op het Buitenhof in de ene hoek van Corona aten en de PvdA-ministers in de andere hoek. Alleen premier Willem Drees deed niet mee, die ging naar huis, at daar een boterham en luisterde naar het ANP-nieuws van één uur.

Drees voorkwam daarmee dat hij betrokken werd bij allerlei partijpolitiek gekonkel, want daar draaide zo'n gezamenlijke lunch op uit. Volgens Drees had zijn boterham thuis echter niets te maken met een streven boven de partijen te blijven. Hij had last van een maagkwaal en kon makkelijker thuis zijn dieet houden dan met collega's in een restaurant.[1.]

Zeker vanaf het einde van de jaren zestig kreeg de groepslunch het karakter van partijpolitiek eten. De fractievoorzitters uit de Tweede Kamer schoven aan bij hun geestverwante ministers. En

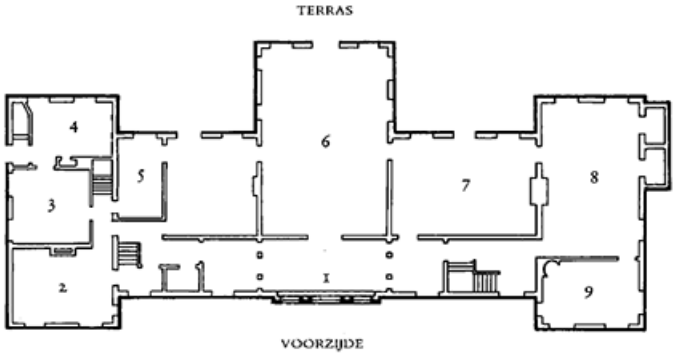

Catshuis

1 entree
2 Opkamer (met tv)
3 keuken
4 bijkcuken
5 pantry
6 Tuinzaal
7 Damessalon
8 Herenkamer en bibliotheek
9 Catskamer (werkvertrek van de premier)

toen Barend Biesheuvel begin jaren zeventig premier werd van een vijfpartijenkabinet, was de partijpolitieke lunch zo belangrijk geworden dat spannende onderwerpen pas 's middags op de agenda van de ministerraad verschenen. Zelfs de twee ministers van DS'70, Willem Drees junior en Maup de Brauw trokken zich tijdens de maaltijd terug voor beraad ‘in eigen kring’. Bij het Catshuis staken ze de weg over om de lunch te gebruiken in het restaurant van hotel Bel Air.

Den Uyl schafte als premier niet alleen het gezamenlijke kabinetsdiner af, hij annuleerde ook de partijpolitieke lunch in de middagpauze van de ministerraad. Hij wilde de vergadertijd op vrijdag efficiënt gebruiken en met de politiek gevoelige onderwerpen niet tot na twee uur wachten. Dus schorste hij tussen de middag heel kort de vergadering en liet broodjes serveren om iedereen in het Catshuis te houden. Hij voorkwam met deze opzet tevens dat tussen de middag flink gedronken kon worden. Hij had gehoord dat er tijdens het kabinet-Biesheuvel het een en ander was misgegaan vanwege ‘de slokjes’.[2]

Door deze planning verschoof het partijpolitieke beraad naar de donderdagavond. De KVP'ers, onder wie minister Ruud Lubbers van Economische Zaken, kwamen samen bijeen met de ARP'ers. De bijeenkomst werd voorgezeten door vice-premier Dries van Agt, maar als echt politiek beraad nodig was keken de confessionelen voor leiderschap vooral in de richting van minister De Gaay Fortman van Binnenlandse Zaken.

Tot ergernis van Den Uyl lieten de confessionelen ook de CHU'er Roelof Kruisinga tot hun beraad toe toen het CDA eenmaal was gevormd. Den Uyl vond het maar niets dat de fractievoorzitter van een oppositiepartij kon horen waarover de ministerraad de volgende dag zou vergaderen. De CHU maakte immers geen deel uit van het kabinet-Den Uyl.

De bewindslieden van de drie progressieve partijen (PvdA, D66 en PPR) vergaderden ook samen. In het begin bij Den Uyl op het ministerie van Algemene Zaken, toen nog gevestigd in een villa op Plein 1813, en later in restaurant La Pizza. De fractieleiders waren er ook bij en er werd gezellig gevochten. Bijvoorbeeld over de Ontwapeningsnota, geschreven door Max van der Stoel, PvdA-minister van Buitenlandse Zaken, en Peter Kooij-

mans, de huidige minister van Buitenlandse Zaken en toen ARP-staatssecretaris op dat departement.

Van der Stoel kreeg het in La Pizza direct aan de stok met Henk Vredeling, de minister van Defensie. Die klaagde dat de nota tot stand was gekomen zonder inspraak van zijn kant. Van der Stoel bleek niet onder de indruk. Hij betoogde dat ambtenaren van Defensie voortdurend bij de besprekingen betrokken waren geweest. ‘Ik mag verwachten dat die werken op instructie van de minister.’

Vervolgens bemoeide ook PvdA-fractievoorzitter Ed van Thijn zich ermee. ‘Ik ben eigenlijk heel blij dat Vredeling zich niet met de Ontwapeningsnota heeft bemoeid,’ zei hij. ‘Gezien de standpunten die de minister van Defensie regelmatig inneemt, zou die inmenging niet positief zijn geweest op de inhoud van de Ontwapeningsnota.’[3.]

Er werd niet alleen gesproken over onderwerpen in de komende ministerraad, maar ook over de verhouding met de eigen achterban. Langdurig bediscussieerden de PvdA'ers bijvoorbeeld of Joop den Uyl wel of niet het PvdA-congres moest toespreken over vrede en veiligheid. ‘Gezien de uitslagen van de voorvergaderingen is de verwachting dat dat niet nodig en zelfs niet gewenst is,’ noteert Bram Stemerdink in zijn dagboek. Als PvdA-staatssecretaris - en in 1977 minister - van Defensie was hij een van de deelnemers aan het beraad.

De onder Den Uyl gevestigde gewoonte om op donderdagavond voor overleg in eigen kring bijeen te komen, is voortgezet onder de volgende kabinetten. Maar het gezamenlijk overleg van PvdA en D66 keerde niet terug toen ze in 1981 beide in het tweede kabinet-Van Agt belandden. Het wantrouwen was te groot. De PvdA'ers aten apart onder leiding van vice-premier Den Uyl in een bovenzaaltje van 't Goude Hooft. De aanwezigen herinneren zich vooral veel ruzies.

Op hun beurt kwamen de democraten onder leiding van hun vice-premier Jan Terlouw bijeen in restaurant Nostalgia. Al snel kregen ook zij van de eigenaar een afgezonderd zaaltje, zodat ze elkaar tenminste konden verstaan, althans in fysiek opzicht. ‘Voor het overige is er namelijk weinig eenheid,’ noteerde Terlouw in het dagboek dat hij bijhield als minister van Economi-

sche Zaken in het tweede en derde kabinet-Van Agt.[4.]

De CDA'ers hebben het geluk al meer dan vijftien jaar op de mooiste en meest prettige locatie bijeen te mogen komen. Zeker in vergelijking met hun collega's van de PvdA. Die zitten tegenwoordig op donderdagavond in de bunker, zoals het ministerie van Financiën wel wordt genoemd. Aan het einde van de gang waar de minister, de staatssecretaris en de secretaris-generaal hun kamers hebben, bevindt zich een L-vormige ministeriële vergaderzaal: de lunchkamer.

Vanuit deze ruimte op de eerste verdieping hebben de sociaaldemocraten uitzicht op het Malieveld, waarin 1918 de Hollandse revolutie van hun voorganger Pieter Jelles Troelstra overspoeld werd door verontruste burgers en even snel stierf als ze was begonnen. Ook in het zaaltje zelf is weinig waaruit de PvdA'ers inspiratie kunnen putten. Er hangt een portret van koningin Beatrix en een ongesigneerd landschap. Verder staan in de lunchkamer twee antieke kasten met daarop een stel oude porseleinen potjes.

Nee, dan het Catshuis. Dat ligt op historische grond, kent een lange geschiedenis en staat vol museumstukken. Het Catshuis, dat in de buurt van het Congresgebouw in het park Zorgvliet ligt, ontleent zijn naam aan de raadpensionaris en dichter Jacob Cats. Die had in 1643 een klein landgoed gekocht tussen de hofstad Den Haag en het vissersdorp Scheveningen en liet daarop een klein landhuis bouwen.

Hij noemde de buitenplaats Sorghvliet omdat hij hier de zorgen na zijn langdurige bestuurlijke taak achter zich wilde laten; en omdat het huis aan een vliet ligt, de Beek, die in de duinen van Scheveningen ontspringt en nog altijd vrijwel onzichtbaar zijn weg zoekt naar de Hofvijver.[5.]

Cats betrok zijn huis in 1652 en overleed er acht jaar later op 82-jarige leeftijd. De buitenplaats kwam daarna in handen van de familie Bentinck, die het anderhalve eeuw later vanwege financiële moeilijkheden moest verkopen. Rond 1900 verwierf de familie Goekoop het landgoed. De staat kocht in 1961 het huis van de Goekoops om het, na een restauratie van een kleine zeven ton, in te richten als ambtswoning voor de minister-president.

Voor de deelnemers aan het donderdagavondberaad is het Catshuis vooral plezierig omdat het er lekker ruim is. Gijs van Aardenne, die het Catshuis kent uit de tijd dat daar nog de vergaderingen van de ministerraad werden gehouden, heeft er alleen maar goede herinneringen aan. ‘Het Catshuis geeft je de mogelijkheid om veel rond te lopen en met iedereen te praten. Je kan de tuin in wandelen of in de kamertjes zitten. Dat heeft iets gemoedelijks. Onder het wandelen werden veel zaken gedaan en na afloop van de vergadering kon je nog wat napraten.’[6.]

Vooral over de tuin is iedereen lyrisch. Als de zon schijnt is het een genot om in alle rust op het terras met elkaar te praten. De besloten tuin is drie hectaren groot en ligt op zijn beurt weer in een openbaar wandelpark van tweeëntwintig hectaren, zodat stilte verzekerd is.

Er is ook geen inkijk, want in 1984 is op verzoek van de premier besloten dat in de onmiddellijke omgeving geen gebouwen mogen verrijzen die hoger zijn dan 35 meter. ‘Dit in verband met de veiligheid en de privacy van de gasten en gebruikers van het Catshuis,’ schreef Lubbers in zijn brief aan het Haagse college van B en W en de gemeenteraad. ‘En dan gaat het niet alleen om kijk- maar ook om schootsmogelijkheden,’ gaf een woordvoerder van de Rijksvoorlichtingsdienst als toelichting op Lubbers' brief.

Anders dan het Torentje, waar geen marechaussee is te bekennen, wordt het Catshuis en de directe omgeving streng bewaakt. Het verhaal gaat dat in de instructie van de veiligheidsagenten staat dat ze in de buurt van het huis hun ogen niet mogen opslaan. Een verordening die dateert uit de tijd dat een minister-president het Catshuis als ambtswoning gebruikte en zijn dochters op mooie zomerdagen in bikini op het grasveld lagen.[7.]

Dat moet lang geleden zijn. Slechts drie premiers hebben met hun gezin in het Catshuis gewoond. De eerste was Marijnen, de tweede Cals, en de derde De Jong. Zijlstra maakte er tijdens zijn korte ambtsperiode geen gebruik van, Biesheuvel bleef in Aerdenhout wonen en zette daarmee een trend. Want ook zijn opvolgers Den Uyl, Van Agt en Lubbers bleven in hun eigen huis wonen en gebruikten het Catshuis slechts als logeeradres en voor vergaderingen en officiële ontvangsten.

Buitenlandse gasten worden ook weleens in het Catshuis ondergebracht. Michail en Raisa Gorbatsjov logeerden er bijvoorbeeld toen ze in het voorjaar van 1993 een paar dagen in Nederland waren voor de opening van het kantoor van het Groene Kruis in Den Haag. Als het Catshuis logés heeft, verhuist het donderdagavondberaad naar het Thorbeckezaaltje onder Lubbers' werkkamer in het Torentje.

Als de CDA'ers donderdag aan het eind van de middag bij het Catshuis arriveren, lopen ze door naar de Tuinzaal, het grootste vertrek. Het bevindt zich aan de achterkant van de ambtswoning en van drie kanten valt het licht de zaal binnen. Hier werd in de jaren zeventig de vergadering van de ministerraad gehouden, maar van de huidige deelnemers aan het Catshuisoverleg heeft alleen Lubbers die meegemaakt.

De zaal met de houten zoldering moet de sfeer ademen uit de tijd van Cats. Maar de twee kroonluchters kunnen alleen branden op elektriciteit. Er hangt wel een schilderij uit 1660 van Anthonie van Ravesteyn. Het is een portret van Jacob Cats op hoge leeftijd. Verder staat in de Tuinzaal nog een bronzen plaquette die koningin Beatrix moet voorstellen.

Vroeger, toen Lubbers nog maar net als premier was begonnen en het gezelschap iets kleiner was, werd de bijeenkomst gehouden in de zitkamer op de eerste verdieping. Daar hangen oude kaarten aan de muur. Die bleven nog lang nabibberen toen Onno Ruding een keer boos de deur achter zich had dichtgesmeten. Bert de Vries, toen voorzitter van de CDA-fractie in de Tweede Kamer en bepaald geen vriend van de minister van Financiën, had hem van ‘lekken naar de pers’ beschuldigd.

Aan de lange tafel in de Tuinzaal zoeken de CDA'ers snel hun plaats op. Ruud Lubbers zit als voorzitter in het midden, met aan zijn rechterhand de fractievoorzitter, de laatste jaren is dat Elco Brinkman. Naast hem zit diens woordvoerder Frits Wester, de voorlichter van de CDA-fractie. Tijdens de eerste twee kabinetten waren deze plaatsen vergeven aan Bert de Vries en diens woordvoerder Jan Schinkelshoek. Wester - zoals eerder Schinkelshoek - is de enige ambtelijke medewerker die het Catshuisoverleg mag bijwonen. Voor de rest zijn het allemaal full-time politici.

De Vries, de fractievoorzitter van weleer, is tegenwoordig minister van Sociale Zaken. Hij zit links van Lubbers, op de plaats waar Jan de Koning vroeger altijd zat. Naast De Vries zitten de twee vice-voorzitters van de fractie, Frans Wolters en Gerrit Gerritse. Recht tegenover Lubbers heeft partijvoorzitter Wim van Velzen zijn vaste stek met een paar stoelen rechts van hem Ad Kaland, de voorzitter van de Eerste-Kamerfractie. De ministers en staatssecretarissen bezetten samen met Jean Penders, aanvoerder van de CDA'ers in het Europarlement, de overige stoelen.

Twee van de club hebben een wat eenzame positie. De eerste is de ijverige Wim van Velzen. Als partijvoorzitter heeft hij een ondankbare rol. Hij kan wel mopperen als Lubbers en Brinkman weer eens in het openbaar in botsing zijn gekomen, maar verder dan een oproep hun uitlatingen beter te coördineren, komt hij niet. In de strijd tussen kabinet en parlement heeft hij geen enkele machtsbasis en hij speelt dus slechts een marginale rol.

Zijn voorganger Piet Bukman, eveneens een liefhebber van Corenwyn, kampte met dezelfde problemen. Ook in zijn tijd presenteerde Lubbers weleens bezuinigingen waar de toenmalige fractievoorzitter De Vries direct afstand van nam. Als Bukman dan meer eenheid eiste, had Lubbers iets onverschilligs en De Vries iets onwilligs: als het kabinet nou maar gedaan had wat hij wilde, was er niets aan de hand geweest.

Ad Kaland, de eigenwijze Zeeuw, neemt om een heel andere reden een aparte positie in. De CDA-fractie in de Eerste Kamer wordt niet betrokken bij het opstellen van een regeerakkoord en dat geeft ze een enigszins onafhankelijke positie ten opzichte van wetsvoorstellen die het kabinet naar het parlement stuurt. Ook tijdens het Catshuisoverleg gedraagt Kaland zich autonoom. Hij wenst zich niet te binden aan allerlei interne CDA-afspraken.

Als iedereen aanwezig is, zitten er zo'n twintig CDA'ers aan tafel. Als politici van andere partijen met een mengeling van afgunst en verwijt over het CDA spreken als de partij die al jaren alle touwtjes in handen heeft, dan doelen ze vooral op het gezelschap dat in deze samenstelling op het Catshuis bijeenkomt. Samen met hun partijgenoten bij allerlei organisaties, overheden en instellingen, vormen ze een bestuursmacht die moeilijk is te verslaan.

Het Catshuis heeft een keuken, maar het gezelschap dat op donderdagavond vergadert is te omvangrijk om voor te koken. Dus behelpen de christen-democraten zich met pinda's, leverworst en kaas. Als ze geluk hebben is er 's middags een receptie in het Catshuis geweest en zijn er nog wat hapjes over. Dit is voor Lubbers het moment zijn Corenwyn te bestellen. ‘Een drinkgelag wordt het nooit, want daar houdt Lubbers niet van,’ meldt een van de deelnemers met enige spijt in zijn stem.

Lubbers is niet de enige. Elco Brinkman, Lubbers’ opvolger als lijsttrekker van het CDA en mogelijk ook als minister-president, drinkt tijdens het Catshuisoverleg het liefst een glas warme melk, Hans van den Broek koos altijd een tomatensapje en Onno Ruding spa. Alleen Cees van Dijk, minister van Binnenlandse Zaken in het tweede kabinet, bestelde een dubbele whisky.

Even na halfzes opent Lubbers het samenzijn met een korte groet of een felicitatie aan een jarige. Mocht Lubbers bij hoge uitzondering afwezig zijn of aan de telefoon geroepen worden, dan neemt Brinkman zijn taak over. Dat lijkt enigszins voor de hand te liggen omdat hij immers de fractievoorzitter is. Maar toen Bert de Vries dat nog was, trad die niet als vervanger op. Dat was namelijk Jan de Koning, de oude rot en vertrouweling van Lubbers, die niet wilde terugkeren in het derde kabinet.

Het openingetje van Lubbers duurt slechts een halve minuut. Een agenda op schrift is er niet en er wordt ook geen verslag van de besprekingen gemaakt. Lubbers heeft meestal wel de agenda van de ministerraad voor zich op tafel liggen, maar die vormt nauwelijks meer een leidraad voor de vergadering. In de afgelopen tien jaar is het Catshuisoverleg ‘weggegroeid van de ministerraad’, zoals een deelnemer het uitdrukt.

Bij gebrek aan een echte agenda, inventariseert Lubbers eerst even waarover gesproken moet worden. Daarna geeft hij als eerste het woord aan de voorzitter van de Tweede-Kamerfractie.

Brinkman kan van alles te melden hebben. Bijvoorbeeld dat in de fractie de vrees bestaat dat een wetsvoorstel van een PvdA-minister de verkeerde accenten krijgt. Hij wil dan weten hoe het opgelost gaat worden. Er worden wat mogelijkheden uitgewisseld en ideeën geopperd. Lubbers heeft vele varianten beschik-

baar, waaronder ook een paar die de sociaal-democraten volgens hem niet kunnen laten lopen. Zijn Lubbers en Brinkman het eens, dan belooft de partijgenoot-premier dat hij morgen in de ministerraad de discussie in de afgesproken richting zal leiden.

De fractievoorzitter kan ook opheldering vragen over de besluiten van een zitting van de Europese Raad waar Lubbers bij aanwezig is geweest. Tijdens het eerste kabinet-Lubbers leidde dat eens tot een scherpe aanvaring tussen Onno Ruding en partijvoorzitter Piet Bukman. Die is net als Jan de Koning via de Nederlandse Christelijke Boeren- en Tuindersbond in de politiek terechtgekomen en zal net als De Koning zijn afkomst nooit verloochenen.

De top van juni 1984 in Fontainebleau was net achter de rug toen de CDA'ers in het Catshuis bijeenkwamen. In Frankrijk waren belangrijke besluiten genomen over monetaire compensatie voor de boeren; een cruciaal onderwerp voor de achterban van het CDA op het platteland. Gerrit Braks, toen nog minister van Landbouw, nam het woord. Hij betoogde dat de Nederlandse boeren een te groot offer moesten brengen. ‘Dit is een aderlating.’ Ruding was het daar niet mee eens. Die vond het heel terecht en er ontspon zich een vinnige discussie tussen Braks en Ruding.

Tot Bukman, die een beetje uit het zicht van Ruding aan een andere zijde van de tafel zat, zich ermee bemoeide. De partijvoorzitter nam het met een gloedvol betoog voor Braks en de boeren op. En dat had hij niet moeten doen. Heel langzaam draaide de lange minister van Financiën zich naar Bukman om, keek alsof hij iets onooglijks zag en siste toen scherp: ‘Namens wie zit je hier eigenlijk? Namens het CDA of namens de boeren?’

Meestal sust Lubbers zo'n ruzietje door iets te zeggen als: ‘Dit onderwerp is nu wel genoegzaam besproken.’ Als Lubbers zelf een onderwerp heel fel naar voren heeft gebracht, bijvoorbeeld om te betogen dat hij zeer ten onrechte door de CDA-fractie is aangevallen, dan was het vroeger altijd Jan de Koning die als eerste het woord nam om Lubbers' woorden een beetje te dempen. Dat had altijd resultaat, maar het liep ook erg in de gaten. Want De Koning nam gewoonlijk pas als laatste het woord.

Voor mensen die Lubbers alleen kennen van zijn optredens in

het openbaar, moet het Catshuisoverleg iets ontluisterends hebben. Hij kan daar soms heel humeurig, narrig en verongelijkt zijn. Dit gedrag wil - in mindere mate - ook weleens aan de oppervlakte komen als de Tweede Kamer met hem debatteert over een onderwerp waarbij hij persoonlijk betrokken is. Alleen doet hij tijdens het Catshuisoverleg minder moeite dit gedrag te verbergen. Hij kan dan kribbig reageren en soms klinkt hij zelfs bitter.

Fractievoorzitter Brinkman, en vroeger De Vries, is uiteraard niet de enige die onderwerpen aandraagt. Een enkele keer is er een inhoudelijke discussie over een nieuw onderwerp. Begin jaren tachtig kon dat bijvoorbeeld de arbeidstijdverkorting bij de overheid zijn, of het emancipatievraagstuk. In het midden van de jaren tachtig waren het vaak thema's die met de sociale zekerheid van doen hadden. Tegenwoordig liggen de vraagstukken meer op het terrein van Justitie: de asielzoekers, de criminaliteit.

Het overleg is vooral informeel en informatief. De politieke regie wordt alleen in hoofdlijnen besproken. Het gaat vooral om de vraag hoe zaken verder procedureel geregeld moeten worden. ‘Is het niet handig als Elco even contact opneemt met Hanja?’ zegt Lubbers dan. ‘Voor Lubbers is het Catshuisoverleg vooral een instrument,’ vertelt een deelnemer. ‘De machinerie moet lopen. Dus wil hij weten wie wat op welk moment doet, en of iemand anders daarover nog iets weet.’

Lubbers stelt allerlei overlegjes tussen bewindslieden onderling voor en tussen kamerleden en bewindslieden. Zelf toont hij zich daarbij vooral dienstbaar. Meer dan eens op een avond klinkt uit zijn mond: ‘Ik ben beschikbaar hoor, laat het me maar even weten.’

Vooral in tijden van crisis is het overleg nuttig. De donderdag vóór de val van het tweede kabinet-Lubbers, eind april 1989, bespraken de CDA'ers uitvoerig de problemen bij de VVD. De liberalen waren intern sterk verdeeld over de financiering van het Nationaal Milieubeleidsplan. In het Catshuis analyseerde Lubbers toen voor de overige aanwezigen het leiderschapsprobleem van de liberalen. Hoe kokender het VVD-vat, hoe behoedzamer de christen-democraten hun coalitiepartner moeten bejegenen, waarschuwde de minister-president.

Onno Ruding trok zich weinig van het advies aan. In het Catshuis kreeg hij het alternatieve financieringsvoorstel van de VVD onder ogen. De minister van Financiën had zijn oordeel al snel klaar. ‘Wat zou uhhhhh, hoe heet 'ie ook al weer, Wiegel hiervan gezegd hebben? Oh ja, potverteren.’ Hij zou het buiten het Catshuis herhalen.[8.]

Het grote voordeel van het Catshuisoverleg is dat iedereen bij elkaar zit en afspraken snel te maken zijn. De politieke regie waar confessionelen het patent op hebben, is meer een gevolg van elkaar goed informeren dan van een uitgedokterd plan. Het Catshuisoverleg is dan ook vooral bedoeld om informatie uit te wisselen, opvattingen kort te sluiten en afspraken te maken.

Het wezen van het Catshuisoverleg laat zich het best beschrijven in vergelijking met het overleg op Financiën van de PvdA'ers. De sociaal-democraten praten veel langer over strategieën en opzetjes dan de CDA'ers. Vaak op basis van ‘discussiestukken’: het gaat allemaal erg gestructureerd. Er is een vooroverleg van Wim Kok met fractievoorzitter Thijs Wöltgens, er is een agenda, een besluitenlijstje, en een secretaris in de persoon van Arend Hilhorst, de politiek adviseur van Wim Kok.

CDA'ers daarentegen regeren al zo lang dat het regelen bijna vanzelf gaat, met een zekere nonchalance, alsof het een natuurlijke eigenschap is. In het Catshuisoverleg staat het uitwisselen van gegevens voorop. De tactiek en strategie komen later wel, eerst willen ze het intern eens worden. ‘Bij de PvdA duurt het ook langer,’ zegt een CDA-bewindsman. ‘Maar ja, die geloven nu eenmaal dat je alles kunt regelen en vastleggen. Bij ons is het meer een kwestie van afstemmen.’

Het donderdagavondberaad van de regeringspartijen, zoals dat sinds het begin van de jaren zeventig bestaat, heeft de vergaderingen van het kabinet politieker gemaakt. Volgens de Leidse politicoloog Rudy Andeweg is er zelfs sprake van een partijpolitieke kolonisatie van de ministerraad. Dat komt volgens hem overigens niet alleen door het vooroverleg op de donderdagavond, maar ook door het rekruteren van bewindslieden die al politieke ervaring hebben, en door de grotere rol van regeerakkoorden.[9.]

Bewindslieden die onder invloed staan van hun departement - en daar slagen de ambtenaren meestal binnen een paar maanden in - kunnen tijdens het Catshuisoverleg van het CDA of het Bewindspersonenoverleg van de PvdA weer in het partijgareel worden gedwongen. Via dit mechanisme kan soms een voorstel in de ministerraad een meerderheid krijgen, hoewel het daar aanvankelijk niet naar uitzag, stelt Andeweg, die een kleine tachtig oud-bewindslieden heeft ondervraagd.

Een goed voorbeeld is de besluitvorming tijdens het kabinet-Den Uyl over de doorlaatbare Oosterscheldedam. In de ministerraad was slechts een minderheid tegen afsluiten van deze riviermonding. Maar in het donderdagavondberaad van de Progressieve Drie - PvdA, D66 en PPR - was er een meerderheid. Die bestond uit de ministers van D66, PPR en een enkele PvdA-bewindsman. Nadat aan de vooravond van de beslissende ministerraadsvergadering ook PvdA-minister Wim Duisenberg was omgegaan, vormden de progressieve ministers één blok. Zo werd de minderheid in de ministerraad een meerderheid.[10.]

Het afgelopen decennium is de partijpolitieke coördinatie alleen maar toegenomen. Ze is zelfs zo belangrijk geworden dat als een regeringspartij er niet in slaagt op donderdagavond één lijn te trekken, er onmiddellijk een crisissfeer hangt. Het tweede kabinet-Lubbers viel niet door ruzie in de ministerraad, maar, naast een zekere allergie voor Lubbers, door onenigheid tussen de VVD-ministers in het kabinet en de VVD-fractie in de Tweede Kamer. De partijpolitieke coördinatie had blijkbaar gefaald.

Van het door Drees nagestreefde dualisme is weinig meer over. Dat geldt helemaal voor het adagium van Nicolaas Gerard Pierson, minister-president op het breukvlak van de negentiende en twintigste eeuw. ‘Hoe dichter bij de Kroon, des te minder partijman’ was zijn devies. Honderd jaar later zijn ministers en staatssecretarissen ver van dit ideaal verwijderd. Hun politieke toekomst is afhankelijk van de luimen van hun partij. Nog steeds kan een meerderheid van de Tweede Kamer een bewindsman de laan uit sturen, maar in de praktijk blijkt dat een meerderheid in de geestverwante fractie al voldoende is, zoals in 1993 Elske ter Veld mocht ervaren.

Het geldt evenzeer voor de man die het dichtst bij de Kroon staat, de minister-president. Ook hij is meer verweven geraakt met zijn partij. Drees had nog een houding van: ik ben wel socialist, maar in de eerste plaats ben ik minister-president van het land. Ruud Lubbers heeft iets dergelijks willen nastreven. ‘Ik probeer bewust in een aantal gevallen rekening te houden met andere invalshoeken,’ vertelde hij tijdens zijn tweede kabinet.[11.]

Zo'n opstelling brengt hem direct in moeilijkheden met zijn eigen partij. ‘Dat geeft eerlijk gezegd spanningen. Vanuit de CDA-bankjes kijkt men weleens heel boos als ik te veel dialogeer of gesprekken heb met de linkerkant van de Tweede Kamer,’ zei hij in 1987 met een verwijzing naar de PvdA-fractie, die in de oude vergaderzaal links van de kamervoorzitter zat.[12.]

Toch kan het CDA de minister-president weinig maken. Want de partij is ook afhankelijk van hem. Een succesvol minister-president is een stemmentrekker. Van Lubbers is wel gezegd dat hij goed is voor tien extra zetels. Die stuur je niet de laan uit. Hij laat zich trouwens ook niet zo makkelijk wegsturen. Van Agt ging pas weg toen hij zelf het moment gekomen achtte. En ook Lubbers heeft zelf het tijdstip gekozen waarop hij vertrekt.

De positie van de minister-president in zijn partij is de afgelopen twee decennia alleen maar sterker geworden. Sinds het begin van de jaren zeventig is hij immers ook nog eens partijleider.[13.] Zijn partijleiderschap is gekoppeld aan het premierschap. Via het donderdagavondberaad houdt hij greep op zijn groepering. Vanuit het Catshuis regeert hij niet alleen het land, maar ook zijn eigen partij.

Echt gevoelige zaken blijven buiten het Catshuisoverleg. Het gezelschap is immers vrij groot. Met opzetjes voor de ministerraadsvergadering hebben de andere deelnemers niets te maken. Dat regelen de CDA-ministers wel onderling. Ook heel heikele kwesties die tot grote spanningen kunnen leiden, laat Lubbers niet ter sprake komen. Dat geldt ook voor benoemingen die gevoelig liggen. Dat soort zaken bespreken de CDA'ers in kleine kring.

Het Catshuis is ideaal voor dat soort onderonsjes. Zowel links als rechts van de Tuinzaal zijn kleinere vertrekken met gemakke-

lijke fauteuils. Rechts is de zogeheten Damessalon met een kast vol eeuwenoud Japans porselein. En daarnaast ligt nog de Herenkamer met een bibliotheek met onder meer edities uit 1658 en 1712 van Jacob Cats' dichtbundels.

Andere geliefde vertrekken zijn de twee kleine kamertjes in de twee uiterste hoeken van het huis: het Catskamertje, dat bedoeld is als werkvertrek van de minister-president. Daar kunnen deelnemers aan het Catshuisoverleg zich even terugtrekken als ze rustig willen bellen. En aan de andere kant van het huis ligt de Opkamer, die tijdens ministerraadsvergaderingen - toen die in het Catshuis werden gehouden - al populariteit genoot omdat hier de televisie staat. Hier kwamen ministers, die ‘even’ de vergadering verlieten om naar de wc te gaan, elkaar tegen als er een voetbalwedstrijd werd uitgezonden.

Als het niet regent kunnen twee CDA'ers die samen iets te bespreken hebben er ook voor kiezen even de tuin in te wandelen. Vooral Lubbers houdt hier van. Bijvoorbeeld als hij iets moeilijks of onaangenaams moet vertellen. ‘Laten we even de grasmat opgaan’, is zijn standaardopmerking. Zelfs de meest argeloze CDA'er is dan gewaarschuwd. Zo'n loopje over het gazon kan het einde van een carrière inluiden. Staatssecretaris René van der Linden van Buitenlandse Zaken schreef zijn ontslagbrief op de ochtend ná het Catshuisoverleg.

Het grasveld achter het Catshuis heeft vele functies. Toen Piet de Jong eind jaren zestig in het Catshuis woonde, rekende hij het tot zijn taak het gazon onberispelijk te houden. Hij kon op zondagochtend urenlang aan de rand van het grasveld zitten, om zodra hij een hoopje aarde zag bewegen erop af te vliegen en de veroorzaker, een mol, met een schop dood te slaan. Zelfs als hij binnen zat, kon hij van tafel opspringen als hij een molshoop zag trillen. Op maandagmorgen legde hij de dode mollen dan op een rijtje voor de keukendeur, zodat de huismeester zijn arbeid kon bewonderen.[14.]

Na De Jongs vertrek ging het bergafwaarts met het gazon. De ministers van het kabinet-Den Uyl gebruikten het zelfs als voetbalveld. Het werd in 1974 ook benut voor de ontvangst van het Nederlands elftal, toen dat tweede was geworden op het wereldkampioenschap in West-Duitsland. Met een pet op zijn hoofd

ging premier Den Uyl voor in een polonaise over het grasveld. ‘Een gekkenhuis was het,’ herinnert Willem van Hanegem, een van de spelers, zich.[15.]

Andere keren fungeert het grasveld als inspiratiebron voor een dromerige CDA'er die de gedachten niet bij het overleg kan houden en naar buiten kijkt. ‘Het ligt er weer prachtig bij,’ schrijft staatssecretaris Virginie Korte-van Hemel van Justitie op 13 april 1989 tevreden in haar dagboek.[16.] ‘De zo felgroene kleur van enkele weken geleden - het leek wel alsof er een pot groene verf over was uitgegoten - krijgt nu meer het frisse groene van volop lente.’

Het grasveld is ook de plaats waar een opgewonden standje even kan afkoelen. Lubbers weet daar zelf alles van. Die is tijdens vergaderingen van het kabinet-Den Uyl ook weleens het grasveld opgewandeld. De eerste keer dat dit gebeurde, bleven de anderen een beetje verslagen en bezorgd achter, vertelt zijn toenmalige collega Wim Duisenberg. ‘We dachten dat hij boos naar huis was gegaan. Maar nee, na ruim een uur stapte hij tot onze verbazing weer binnen en ging aan tafel zitten of er niets bijzonders was gebeurd.’[17.]

Na ongeveer anderhalf uur is het Catshuisoverleg afgelopen. Als het een keer eerder klaar is, wordt er direct iets van gedacht. ‘Het is deze keer ongebruikelijk snel afgelopen,’ schrijft staatssecretaris Yvonne van Rooy van Economische Zaken op donderdag 29 november 1990 in haar dagboek. ‘Het lijkt wel of er nauwelijks problemen zijn. Stilte voor de storm van de Tussenbalans?’[18.]

De bijeenkomst valt meestal snel uiteen. Een paar schieten elkaar nog even aan om wat af te spreken. Sommige CDA-be-windslieden laten de dienstauto voorrijden om zich naar huis of hun Haagse logeeradres te laten rijden. Er zijn altijd nog stukken die voor de ministerraad van de volgende dag moeten worden doorgenomen. Een groepje besluit samen te gaan eten in de Flaneur, het restaurant in de kelder van het nabijgelegen Promenade Hotel.

Soms is er een klein groepje achterblijvers waarmee Lubbers zich terugtrekt in de eetkamer, links van de Tuinzaal. Terwijl de huismeester een paar biefstukken bakt, praten deze intimi nog

verder. ‘Deze nazit is minstens zo belangrijk als het eigenlijke beraad,’ vertelt een deelnemer. Het kan gaan over een collega die niet goed functioneert, een opvolgingskwestie, de verkiezingscampagne, of het nieuwe verkiezingsprogramma.

Zo zaten Ruud Lubbers, Bert de Vries en Jan de Koning tijdens het vorig kabinet eens driftig te rekenen ten behoeve van het nieuwe program. Althans, Ruud Lubbers en Bert de Vries zaten helemaal verhit over de cijfers gebogen. Jan de Koning keek slechts geamuseerd toe. Totdat de twee klaar waren en zijn mening vroegen. De Koning ging in de houding zitten, bekeek de krabbels en zei toen: ‘De redenering begrijp ik niet, maar de uitkomst bevalt me.’ En aldus werd besloten.

Als het heel laat wordt, blijft Lubbers in het Catshuis overnachten. Morgen is het immers de dag van de ministerraad en moet hij extra vroeg in het Torentje zijn. Zijn slaapkamer op de eerste verdieping is ingericht met empiremeubelen en er hangen een paar portretten door J.A. Daiwaille. Vroeger stond in de badkamer nog zo'n oude kuip. Joop den Uyl vertelde zijn gasten altijd het verhaal dat zijn voorganger Piet de Jong daarin met zijn duikbootjes speelde.

Den Uyl zelf was meer een man van de douche. Zijn kabinet vergaderde in het Catshuis vaak tot diep in de nacht en alleen een stortbad kon hem de volgende dag tot leven wekken.[19.] Als Lubbers, minister van Economische Zaken in Den Uyls kabinet, één ding van de PvdA-premier heeft geleerd, dan is het wel dat het geen zin heeft tot diep in de nacht met alle ministers te vergaderen. Lubbers ontwikkelde zijn eigen methode om in de ministerraad besluiten af te dwingen.

Eindnoten:

1. *Voor de eenheid van beleid*, pagina 84.
2. Hans Gruijters geciteerd in: John Jansen van Galen en Bert Vuijsje, *Joop den Uyl*, pagina 193.
3. Bram Stemerdink, *Dagboeken*, pagina 46.
4. Jan Terlouw, *Naar zeventien zetels en terug*, pagina 168.
5. Joh.P.M. Goudeau, *Cats'huis*, pagina 6.
6. Gijs van Aardenne in een interview met de auteurs, Den Haag, 8 juni 1989.
7. Ageeth Scherphuis, ‘Het Catshuis’, in: *Vrij Nederland*, 7 november 1981.
8. Mark Kranenburg en Hubert Smeets, ‘Potverterende VVD heeft CDA'ers met stomheid geslagen’, in: *NRC Handelsblad*, 29 april 1989.
9. R.B. Andeweg (red.), *Ministers en ministerraad*, pagina 29.
10. R.B. Andeweg (red.), *Ministers en ministerraad*, pagina 32.
11. Ruud Lubbers in een interview met de auteurs, Den Haag, 18 februari 1987.
12. Ruud Lubbers in een interview met de auteurs, Den Haag, 18 februari 1987.
13. J.P. Rehwinkel, *De minister-president*, pagina 131-156.
14. Ageeth Scherphuis, ‘Het Catshuis’, in: *Vrij Nederland*, 7 november 1981.
15. Marja Wagenaar (red.), *Herinneringen aan Joop den Uyl*, pagina 136.
16. Virginie Korte-van Hemel, ‘Hollands Dagboek’, in: *NRC Handelsblad*, 22. april 1989.
17. Wim Duisenberg in een interview met de auteurs, Amsterdam, 7 juni 1989.
18. Y.C.M.T. van Rooy, ‘Hollands Dagboek’, in: *NRC Handelsblad*, 8 december 1990.
19. Hans Gruijters geciteerd in: John Jansen van Galen en Bert Vuijsje, *Joop den Uyl*, pagina 197.

6 De vrijdag:
onder tafel in de Trêveszaal
De voorzitter van de ministerraad

Iedere vrijdagochtend rijden de chauffeurs van het Koninkrijk der Nederlanden hun passagiers naar het Binnenhof. Voor nummer 20 houden ze halt. De bewindslieden stappen uit en verdwijnen door de deur van het ministerie van Algemene Zaken. Het heeft voor de chauffeurs weinig zin te wachten tot hun vrachtje weer naar buiten komt. De vergadering van de ministerraad is zelden een vluggertje en duurt vaak de volle vrijdag.

Als eenmaal de ingang van Algemene Zaken is gepasseerd, lopen de bewindslieden de trap op naar de eerste verdieping van het departement. Over het parket van het portaal wandelen ze naar de Trêveszaal. Geen debuterende minister die niet onder de indruk is van de pracht en praal van deze zaal. 'Regeren is soms slavenwerk, maar je zit er wel netjes bij,' constateert Koos Andriessen, minister van Economische Zaken, in zijn dagboek.[1.]

Wandschilderingen, houtsnijwerk en goud dat overal schittert, bepalen het beeld van de Trêveszaal. Bij de restauratie in de jaren zeventig waren ruim 1600 boekjes met bladgoud nodig, hoewel de ambachtslieden het verguldsel uitsluitend aanbrachten op plaatsen die ook oorspronkelijk van goud voorzien waren.

Het meest lijkt de Trêveszaal, die aan het einde van de zeventiende eeuw in Lodewijk-XIV-stijl werd gebouwd door de Franse hugenoot Daniël Marot, op een balzaal in een Frans paleis. Of op een grote bonbonnière van sèvresporselein, zoals een voormalig secretaris-generaal van Algemene Zaken eens schreef.[2.]

De zeventien meter lange en acht meter brede ruimte telt negen langgerekte ramen die uitzien op de Hofvijver. Het vertrek overweldigt vooral door zijn hoogte. Marot, hofarchitect van Wil-

lem III, heeft dit effect weten te versterken door de zaal te overkappen met een ovale koepel en daarin een hemel te laten schilderen door Theodoor van der Schuer.

De uitbundigheid van de zaal is on-Nederlands en dat was ook de bedoeling van de opdrachtgevers in 1696. De Staten-Generaal, toen een wereldmacht, wilden de ruimte gebruiken voor onderhandelingen met vreemde mogendheden en voor ontvangsten van staatshoofden. 'De Hollandse nuchterheid moest wijken voor internationaal aansprekende pracht en praal,' oordeelt de hoofdarchivist van het Algemeen Rijksarchief, M.G.H.A. de Graaff.[3.]

Ook voordat Marot de ruimte onder handen nam, was de Trêveszaal al trefpunt van de wereldpolitiek. In 1608 begonnen hier de onderhandelingen tussen Johan van Oldenbarnevelt en Don Ambrosio Spinola over het twaalfjarig bestand in de Tachtigjarige Oorlog. Hoewel de overeenkomst uiteindelijk in Antwerpen gesloten werd, kreeg de Trêveszaal in Den Haag de naam: *trêve* betekent wapenstilstand.

Als de ministers op vrijdagochtend de zaal binnenlopen, zit gastheer en voorzitter Ruud Lubbers meestal al aan de lange, ovale tafel. Vroege ministers hebben tijd om elkaar wat uitgebreider te begroeten. Ze informeren naar vrouw en kinderen of iets waarmee de collega de voorpagina heeft gehaald. Vrijdag is de enige vaste dag in de week dat ministers elkaar zien. 'Veelal ontmoet je oprechte belangstelling, en niet alleen voor beleidsonderwerpen,' noteert minister Hans Alders van VROM in zijn dagboek.[4.]

Sommige ministers kijken de ochtendbladen in of plegen nog snel even een telefoontje in een van de vier geluiddichte cellen in het gangetje naar de toiletten en de Blauwe Zaal. Soms is er een versnapering. Ter ere van de geboorte van zijn zoon Duco trakteerde Alders' voorganger Ed Nijpels op beschuit met muisjes.

Om tien uur opent Lubbers de vergadering.[5.] Op Ien Dales wacht hij niet meer. De minister van Binnenlandse Zaken moet uit Gelderland komen en mist nogal eens het begin van de vergadering. 'Nijmegen ligt toch wel heel erg ver weg,' mopperde Lubbers toen Dales weer eens te lang in bed was blijven liggen.

Te laat komen is nog tot daar aan toe, helemaal wegblijven

wekt ergernis bij de premier. Lubbers vindt dat geen minister vrijdags mag ontbreken. Zogenaamde afspraken ‘in het land’ zijn in Lubbers' ogen altijd vermijdbaar.

Zelf zal premier Lubbers nooit verzuimen. Buitenlandse reizen laat hij zo regelen dat hij vrijdags weer terug is, desnoods moet er maar een bedje in het vliegtuig worden getimmerd, zoals gebeurde bij een bezoek aan China. Lubbers' voorganger Dries van Agt was heel wat minder consciëntieus. Zijn ‘darmstoornissen’ en ‘ongesteldheden’ waren op den duur legendarisch. Tot ergernis van politici die nooit schoolziek waren.

In zijn dagboek vertelt D66-minister Jan Terlouw hoe hij zich in 1982 bij Algemene Zaken meldde voor de wekelijkse vergadering van de ministerraad, door hem afgekort tot MR: ‘Daar werd me verwonderd gevraagd wat ik kwam doen. Er was immers rondgebeld dat de MR niet doorging? De heer Van Agt was ziek en had de zaak afgeblazen. Ik was woedend. Er stonden 28 punten op de agenda, waarvan een aantal liefst voor de verkiezingen moest worden afgedaan.’[6.]

Anders dan vice-premier Kok, die zich twee keer per jaar door een griepje laat vellen, weet Lubbers virussen en bacteriën op afstand te houden. Een flesje Nisyleen met homeopathische druppels staat altijd binnen handbereik, ook in de Trêveszaal. ‘Aan het flesje kun je zien hoe ziek hij zich begint te voelen,’ vertelt minister Neelie Smit-Kroes. ‘Of hij neemt een paar druppels, dan is het kennelijk niet zo erg. Of hij neemt van die grote scheuten.’[7.]

Het is heel verstandig dat Lubbers er alles aan doet geen ministerraadsvergadering te missen, gezien de ervaringen van zijn voorganger Colijn in 1934. Toen die een kabinetsberaad door ziekte moest overslaan, lanceerde zijn minister van Economische Zaken een plannetje voor een ruimere openstelling van de winkels op zondag. Colijn was daar zeer op tegen en toen hij weer beter was protesteerde hij bij zijn collega's tegen dit onchristelijke idee. Maar het wetsvoorstel lag al bij de Tweede Kamer en het kabinet kon met goed fatsoen niet meer terug.

Colijn maakte toen staatsrechtelijk een grote fout. Nadat minister Verschuur van Economische Zaken zich ‘om gezondheidsredenen’ had moeten terugtrekken uit het kabinet, verving

premier Colijn hem. En zo gebeurde het dat Colijn zelf het door hem verfoeide wetsvoorstel in de Tweede Kamer moest verdedigen.

In het parlement stak hij een uitvoerig betoog af. Dat hij door ziekte de indiening van het voorstel niet had kunnen voorkomen en dat de ministerraad hem voor was geweest. Colijn ging niet zover dat hij het voorstel introk, maar hij voelde er ook weinig voor de wet ruimhartig te verdedigen. ‘Dat gaat mij te ver,’ zo legde Colijn de Tweede Kamer uit. ‘Tot een meer dan passieve houding ben ik niet genegen.’

Na die woorden kwamen de kamerleden onmiddellijk in opstand. Niet zozeer vanwege zijn bezwaren tegen het wetsvoorstel, maar vanwege zijn openhartige ontboezemingen. ‘Wat hier gebeurt kan niet,’ reageerde CHU-afgevaardigde en oud-premier De Geer. De ministerraad behoort als één man te spreken, een kabinetslid kan zich niet aan een voorstel van de ministerraad onttrekken en mag zeker niets verklappen over de stemverhoudingen in het college. ‘Dit is een “deraillement” van de eerste minister,’ concludeerde De Geer. Een constatering waar andere kamerleden zich bij aansloten.[8.]

Toen in het derde kabinet-Lubbers de absentie tijdens de ministerraad weer eens uit de hand was gelopen, heeft Lubbers zijn collega's op een van de volgende vergaderingen vermanend toegesproken. De kern van zijn boodschap was dat de ministerraad compleet moet zijn omdat de raad, zoals de wekelijkse vergadering wordt genoemd, alleen goed kan regeren als collectief orgaan. Het plafond van de Trêveszaal illustreert Lubbers' woorden. In een geschilderd lint staat de tekst *Concordia res parvae crescunt*, wat zoveel betekent als ‘eendracht maakt het kleine machtig’.

In Nederland zijn vergaderingen van het kabinet niet slechts een formaliteit. Naar Europese begrippen duren ze extreem lang; een half etmaal is geen uitzondering. Een groot verschil met een land als Oostenrijk, waar het kabinet weliswaar ook elke week bijeenkomt, maar de vergaderingen doorgaans niet meer dan een minuut of tien in beslag nemen. Ook in Groot-Brittan-

nië vergaderen de ministers kort.[9.]

Deels heeft dit te maken met de Nederlandse traditie dat belangrijke besluiten altijd gezamenlijk tot stand moeten komen.[10.] Deels heeft het te maken met het aantal ministers. Een Nederlands kabinet is net klein genoeg om besluitvorming mogelijk te maken. Landen als Frankrijk, Oostenrijk, Groot-Brittannië en Italië kennen alle meer dan twintig deelnemers aan het kabinetsberaad en dan wordt besluitvorming erg moeilijk.[11.]

De ministerraad heeft niet altijd zijn huidige positie gehad. Hoewel de raad aan het begin van deze eeuw al omschreven is als 'raderwerk van de regering'[12.], duurde het tot de jaren zestig voordat de ministerraad een krachtig collectief college werd. Voor de Tweede Wereldoorlog lag het zwaartepunt van het werk van de ministers op de departementen. De ministerraad kwam toen veel minder vaak bijeen en vergaderde veelal maar een deel van de dag.[13.] Alleen tijdens crisissituaties zoals de Eerste Wereldoorlog verschoof het zwaartepunt van de besluitvorming naar de ministerraad.[14.]

Mede door de toegenomen verwevenheid van de parlementaire onderwerpen is overleg nodig met collega's en waar kan dat beter dan in de ministerraad? Aan het eind van de jaren zestig was de samenhang tussen de ministers zo sterk geworden dat de jurist Van Maarseveen oordeelde dat de ministerraad feitelijk en juridisch de hoogste staatsmacht was geworden. Volgens de Grondwet mochten de ministers dan wel verantwoordelijk zijn, in de praktijk kwam het erop neer dat zij moesten berusten in de besluiten van de ministerraad. En anders moesten ze maar aftreden.

Van Maarseveens rede over de 'heerschappij van de ministerraad'[15.] leidde tot ontzetting bij staatsrechtsgeleerden die vast wilden houden aan de stelregel dat een minister verantwoordelijk is, en niet de ministerraad. Dat orgaan kwam immers niet eens voor in de Grondwet. Deze omissie werd in 1983 goedgemaakt. 'De ministerraad,' zo staat sindsdien in de Grondwet, 'beraadslaagt en besluit over het algemeen regeringsbeleid en bevordert de eenheid van beleid.'

Oud-premier Den Uyl was het met Van Maarseveen eens. Hij toonde zich een overtuigd voorstander van centralisatie van het gezag via de ministerraad. Dat was volgens hem een vereiste

voor een doelmatig bestuur 'juist gezien de toegenomen omvang van de staatstaken'.[16.] Inmiddels is de heerschappij van de ministerraad algemeen aanvaard. De huidige secretaris-generaal van het ministerie van Algemene Zaken noemt de raad zelfs de 'motor van het staatsbestel'.[17.]

In de praktijk komt van die centralisatie, en dus van dat doelmatig bestuur, weinig terecht. De collectieve verantwoordelijkheid is toegenomen, maar de besluitvorming komt niet collectief tot stand. Het echte werk vindt elders plaats. In de ministerraad leggen ministers slechts de besluiten vast die buiten de Trêveszaal zijn voorbereid.

Aan het bevorderen van de eenheid van het beleid komen ze niet toe, want departementale belangen spelen in het kabinet een grote rol. De ministerraad is wel omschreven als een cavalcade van koetsen waarbij weliswaar de bewindslieden op de bok zitten, maar hun ambtenaren en allerlei vertegenwoordigers van sectorbelangen op de treeplank meeliften.[18.] Ministers krijgen van hun ambtelijke adviseurs allerlei opdrachten mee naar de ministerraad en na afloop van de vergadering moeten zij zich 'thuis', zoals ze het departement noemen, verantwoorden.

Om te voorkomen dat al die tegengestelde belangen in de ministerraad tot grote conflicten leiden, heeft een deel van de besluitvorming zich verplaatst naar het Torentje, waar de minister-president de departementale en politieke tegenstellingen probeert te overbruggen. Een ander deel van de besluitvorming is verhuisd naar onderraden en ministeriële commissies. Ook daar speelt de minister-president een prominente rol: hij is voorzitter van alle onderraden en commissies.[19.]

Ook vroeger, in de tijd van Drees, werd de ministerraad voorbereid door clubjes ministers en topambtenaren. Zo bestaat de REA, de Raad voor Economische Aangelegenheden, al vanaf 26 juni 1945. Erg klein is dit gezelschap niet. Slechts drie ministers maken geen deel uit van dit college, te weten de ministers van WVC, Defensie en Justitie. Het 'groepje' bestaat verder uit vijf staatssecretarissen, een half dozijn topambtenaren en president Duisenberg van De Nederlandsche Bank.

Het totale aantal onderraden is aan fluctuaties onderhevig.

Ze komen en verdwijnen, al naargelang de behoefte van de minister-president. Tegenwoordig zijn er een stuk of negen, die meestal op dinsdag of woensdag bijeenkomen. De raadadviseurs van de premier fungeren als secretaris van de onderraden, die een prima uitkijkpost vormen voor deze verkenners van de ministerpresident. In de onderraden wordt immers bekeken of de voorstellen nog toelichting behoeven en of duidelijk is wat de conclusies precies inhouden. Hier wordt 'gearbitreerd en gepacificeerd'.[20.]

In de jaren tachtig, het decennium van de bezuinigingen, was de vijfhoek het bekendste clubje ministers. Het bestond uit voorzitter Lubbers en de ministers van Financiën, Binnenlandse Zaken, Economische Zaken en Sociale Zaken en Werkgelegenheid. Hoewel het nog steeds bestaat, heeft zich tijdens het derde kabinet-Lubbers een kernkabinet gevormd van drie ministers: Lubbers, De Vries en Kok doen niets liever dan met elkaar allerlei berekeningen uitvoeren.

Door een verschuiving van de individuele naar de collectieve verantwoordelijkheid is de rol van de minister-president toegenomen. Hoewel hij wordt beschouwd als primus inter pares heeft hij préséance boven zijn collega's. Hij is de eerstaangewezene om de collectieve verantwoordelijkheid vorm te geven.

Als voorzitter van de ministerraad opereert de premier meer buiten dan in de Trêveszaal. Het oplossen van meningsverschillen en het voorbereiden van besluitvorming kan beter buiten de plenaire vergadering gebeuren, zo luidt het devies van Lubbers. Te veel conflicten in de groep gooien zou immers een voortijdig einde van het kabinet kunnen betekenen.

En het zou veel tijd vergen. 'Als je de ministerraad tot een club maakt die over van alles en nog wat elkaars nieren proeft in het politieke debat, dan krijgt de raad een ander karakter,' verklaart Lubbers. 'Dan voelen ook ministers met opvattingen die best de moeite waard zijn maar de besluitvorming niet veranderen zich verplicht hun argumenten te noemen, want anders doe je niet echt mee. Je krijgt zo eindeloze ministerraden en daar gaat de bestuurlijke functie onder lijden.'[21.]

Lubbers heeft van de ministerraad een beslissingsmachine ge-

maakt. Het is een orgaan geworden dat voorgekauwde besluiten vastlegt en conflicten moet beslechten die tot hun politieke essentie zijn teruggebracht. Lange, principiële discussies over brede thema's zijn taboe. Het is een terugkerende klacht van ministers als Frits Bolkestein en Ernst Hirsch Ballin, die wel houden van een intellectuele krachtmeting.

Bolkestein miste de collectieve discussie toen hij minister van Defensie was in het tweede kabinet-Lubbers. 'Echte' onderwerpen als de perikelen in de NAVO waarmee hij en minister Van den Broek zes maanden zoet waren geweest, werden niet besproken omdat er geen besluit over genomen hoefde te worden. Op de agenda stonden tot zijn ongenoegen wel allerlei onbenullige onderwerpen die gedetailleerd werden behandeld.

'Zo hebben we gesproken over de tewerkstelling van, ik meen, driehonderd Molukkers,' vertelde Bolkestein in mei 1989 om zijn klacht te illustreren. 'Die tewerkstelling lukte niet zo, want maar 123 zijn aan de slag gekomen. Dus stond op de agenda de tewerkstelling van de resterende 177 Molukkers.'[22.]

Tijdens het eerste kabinet-Lubbers is nog wel gedebatteerd over grote thema's als emancipatie en jeugdwerkloosheid, maar veel plezier verschafte die gedachtenwisseling de toenmalige ministers niet. Het kostte tijd (alleen al de notulen van het debat over de jeugdwerkloosheid beslaan vijftien pagina's) en er viel niets te besluiten. Het derde kabinet heeft alleen een vrije discussie gewijd aan bestuurlijke vernieuwing.

Lubbers zit aan het midden van de tafel met zijn gezicht naar de Hofvijver. Zijn stoel heeft een iets hogere rugleuning dan de overige crèmekleurige zetels. Recht tegenover Lubbers zit Wim Kok. Dat is niet de vaste plaats van de vice-premier, maar van de minister van Financiën. Onno Ruding, Koks voorganger in de eerste twee kabinetten, koos voor deze plaats omdat hij vond dat hij vanaf die positie Lubbers beter in de gaten kon houden.

Als vice-premier had Kok ook de stoel aan Lubbers' rechterkant kunnen kiezen. Daar zaten tijdens de vorige twee kabinetten de liberale vice-premiers Gijs van Aardenne en Rudolf de Korte. Door niet naast, maar tegenover Lubbers plaats te nemen, laat Kok in de Trêveszaal zijn ministerschap van Financiën prevale-

ren boven zijn positie als tweede man van het kabinet.

Aan Lubbers' linkerhand zit Jan Kist, sinds 1 mei 1977 de secretaris van de ministerraad. Aan diens linkerhand zit een notulist, de adjunct-secretaris. Omdat er geen band meeloopt en de vergadering ook niet wordt gestenografeerd, is het notuleren van de beraadslagingen zwaar werk. De adjunct-secretaris hoeft daarom slechts één dagdeel mee te schrijven; 's middags komt een collega hem aflossen.

Lange tijd waren het de ministers zelf die bij toerbeurt als secretaris optraden en de notulen verzorgden. Thorbecke had dat in 1862 zo beslist. Tot dan trad de directeur van het Kabinet des Konings als secretaris op, maar de liberale kabinetsleider vond dat die persoon niets te zoeken had in de vergadering van de ministerraad. Pas in 1945 werd een klerk belast met het notuleren.[23.]

Behalve de twee ambtenaren aan Lubbers' linkerkant, is in de Trêveszaal nog een niet-politicus present. Aan een apart tafeltje in de, vanuit Lubbers gezien, rechterhoek van de zaal, zit de hoofddirecteur van de Rijksvoorlichtingsdienst Hans van der Voet of diens plaatsvervanger. Tot de zomer van 1991 was dat Fred Lörtzer; sindsdien is het de voormalige NOS-verslaggever en Defensie-woordvoerder Jaap van der Ploeg.

De Rijksvoorlichtingsdienst heeft dit voorrecht sinds het begin van de jaren zeventig. Hoofddirecteur Gijs van der Wiel kreeg toen toestemming van premier Biesheuvel, ‘open Barend’, de vergaderingen van de ministerraad bij te wonen. Blijkbaar amuseerde Van der Wiel zich kostelijk, want regelmatig schalde zijn bulderende lach door de zaal. Biesheuvel heeft hem daarover nog eens streng toegesproken: ‘Gijs, je mag wel lachen, maar doe het a.u.b. geluidloos.’[24.]

Alle ministers hebben hun vaste plaats aan de tafel. Tot hij naar Brussel vertrok zat Hans van den Broek aan Lubbers' rechterkant, op de plaats waar gedurende Lubbers I en Lubbers II de vice-premier had gezeten. Deze vaste tafelschikking is niet willekeurig bepaald: rechts van Lubbers zitten de rokers, zoals Koos Andriessen en Ien Dales, links de niet-rokers, zoals Jan Pronk, Bert de Vries.

Ieder kabinet maakt weer andere afspraken over dit soort huis-

regels. In de tijd van Den Uyl, toen vanwege de restauratie van de Trêveszaal werd vergaderd in het Catshuis, mocht er pas na twaalf uur worden opgestoken (een eis van Irene Vorrink) en pas na zonsondergang worden gedronken.

Tijdens de eerste vergadering van het kabinet-Den Uyl golden uit onwennigheid nog de gebruiken van het vorige kabinet. Minister Jaap Boersma, die ook onder Den Uyls voorganger Biesheuvel had gediend, drukte klokslag twaalf uur op het belletje achter zijn stoel. Dat was hij zo gewend. Nauwelijks had Boersma zijn vinger van de bel af, of huismeester G. Akse van het Catshuis kwam met een dienblad vol borrels de zaal binnen. ‘De ogen van de minister-president rolden zowat uit zijn hoofd,’ schrijft Boersma in zijn memoires.[25.]

Onder Den Uyls opvolger Van Agt nam het drankgebruik in de ministerraad weer toe. Alleen Arie Pais, minister van Onderwijs, deed daar niet aan mee. Die gebruikte geen sterke dranken, ook geen koffie of thee. Terwijl zijn collega's tijdens de vergadering in de Tuinzaal van het Catshuis 's middags een kopje thee namen, zat Pais met een glas water voor zich. Bij het personeel van het Catshuis verwierf hij daarmee al snel een bijnaam, zoals bleek toen op een middag de vrouw van de huismeester de bestelling, goed hoorbaar en in plat Haags doorgaf aan de keuken: ‘Twaalf thee, drie koffie en een glas water voor het guppy.’

De hamerstukken vormen het eerste punt van de agenda, waar gemiddeld twee dozijn onderwerpen op staan. Lubbers en zijn staf stellen die agenda - met de aanduiding ‘dienstgeheim’ - 's maandags al vast, maar er is ook een zogeheten meer actuele woensdag-agenda die gemaakt wordt na het Torentje-overleg met de twee fractievoorzitters van de regeringspartijen.

Ministers moeten hun voorstellen voor de vergadering indienen op een speciaal aanbiedingsformulier. Dit telt twintig punten, waarop behalve een korte beschrijving van inhoud en doelstelling van het voorstel, onder meer aangegeven moet worden welke colleges advies hebben uitgebracht, of er contact is geweest met andere departementen, hoe de voorlichting is geregeld, en wat de gevolgen zijn voor de rijksbegroting, de arbeidsmarkt en het rijksapparaat.

Lubbers' adviseurs, die elk een paar departementen nauwgezet volgen, hebben snel in de gaten of er een explosief voorstel ten onrechte als hamerstuk wordt aangemeld, en of de minister in de veronderstelling verkeert dat hij overeenstemming heeft bereikt met zijn meest betrokken collega's, maar dat die daar zelf anders over denken. Zo'n voorstel schuift dan een weekje op.

Om te voorkomen dat ministers hun ambtgenoten overvallen met een voorstel, moeten de stukken tien dagen voor de vergadering binnen zijn. Secretaris Kist is streng en houdt de ministers aan deze zogeheten tiendagentermijn. Willen bewindslieden van deze eis afwijken dan moeten ze dat op het aanbiedingsformulier motiveren. Een afspraak met de minister-president is het beste argument om de termijn te ontduiken.

Aan het begin van de agenda prijken soms ook de notulen. Niet elke week, want de verslaggeving loopt een paar weken achter, zodat de notulen van een paar vergaderingen meestal tegelijk aan de orde komen. Niet dat de ministers dan nog veel opmerkingen hebben. Hun bezwaren hebben ze al kunnen uiten na ontvangst van de concept-notulen, waarin hun namen onderstreept staan om de controle te vergemakkelijken. Alleen als secretaris Kist, die zelf nauwgezet meeschrijft met de vergaderingen, correcties weigert en ook Lubbers van geen verandering wil weten, rest de betrokken bewindsman weinig anders dan zijn bezwaren tijdens de vergadering naar voren te brengen. In het derde kabinet-Lubbers is het eigenlijk alleen Hanja Maij-Weggen die veel tekstcorrecties heeft.

De notulen van de ministerraad dragen kwalificaties als ‘Zeer Geheim’ en - als ze alleen voor de ogen van de minister zijn bestemd - soms ook ‘Persoonlijk’, de zogeheten P-notulen. Pas na een halve eeuw mogen ze openbaar worden gemaakt. Alleen voor wetenschappers en geïnteresseerde journalisten maakt de Archiefwet een uitzondering. Na twintig jaar mogen zij de notulen ‘inzien’ en dan nog alleen na toestemming van de secretaris van de ministerraad of de rijksarchivaris. Het gaat om een dik pak papier. Jaarlijks produceert het secretariaat van de ministerraad zo'n tweeduizend pagina's aan notulen.

In de jaren zestig hebben journalisten nog weleens een poging gewaagd toegang tot de vergaderzaal te krijgen. Maar verder dan

de hal van het ministerie van Verkeer en Waterstaat, dat toen nog op Binnenhof 20 gevestigd was en dus de Trêveszaal herbergde, kwamen ze niet.[26.]

Dat er geen publiek wordt toegelaten bij het kabinetsberaad lijkt voor de hand te liggen, maar niet iedereen vindt dat. Irene Vorrink heeft als minister van het kabinet-Den Uyl begin 1974 tevergeefs voorgesteld de vergaderingen van de ministerraad openbaar te maken. Zij zag geen verschil tussen bijeenkomsten van het parlement en die van het kabinet. Vorrink, die het departement van Volksgezondheid en Milieuhygiëne beheerde, had al een uitgewerkt plan laten maken om een publieke tribune in de vergaderzaal te bouwen. Toen was dat nog de Tuinzaal van het Catshuis, omdat de Trêveszaal werd gerestaureerd.[27.]

Na opening, hamerstukken en notulen is het buitenlands beleid een iedere week terugkerend vergaderonderwerp. Lange tijd was het traditioneel punt vier van de agenda, maar tijdens de kabinetten-Lubbers is het een plaatsje omhooggeschoven. In de jaren zestig stond dit onderdeel van de vergadering bekend als het kwartier van Luns omdat de toenmalige minister van Buitenlandse Zaken altijd voor een buitengewoon amusant intermezzo zorgde, waarvoor ook premier Drees speciaal ging zitten. De rest van de tijd hield Luns de anderen van hun werk door uit zijn fanmail voor te lezen.[28.]

Er is in het derde kabinet-Lubbers maar één minister die zich het kwartier van Luns nog kan herinneren en dat is Koos Andriessen, die ook van 1963 tot 1965 minister van Economische Zaken was. Zoals hij in het derde kabinet-Lubbers de oudste is, zo was hij toen de benjamin. Onervaren als hij was ging hij het gevecht aan met Luns, die hem bij de onderhandelingen over handelsakkoorden had geweerd. Het leidde tot hevige spanningen tussen de twee.

Reeds tijdens een van de eerste vergaderingen van het kabinet-Marijnen vroeg Andriessen aan Luns of hij wist ‘dat er een zeer aardige wachtgeldregeling bestaat voor ex-ministers’. Luns, toen vijftigplusser en al tien jaar bewindsman, reageerde niet. Pas bij een van de volgende vergaderingen kwam Luns met een tegenzet: ‘En dan te bedenken dat er hier mensen zijn die nog op school zaten toen ik al lang minister was.’ Andriessen reageerde

een paar stoelen verderop met: ‘Dat zal ik wel weer zijn.’ Luns zei snel: ‘Ik heb het niet over de lagere school.’[29.]

Inmiddels neemt het buitenlands beleid het grootste deel van de ochtendzitting in beslag. Dat heeft vooral te maken met de Europese eenwording, die niet alleen de minister van Buitenlandse Zaken raakt, maar alle ministers. De staatssecretaris van Europese Zaken (Wim van Eekelen in het eerste kabinet-Lubbers, René van der Linden en Berend Jan van Voorst tot Voorst in het tweede, en Piet Dankert in het derde) is dan ook de hele ochtend in de Trêveszaal aanwezig.

Hoewel de meeste deelnemers elkaar al jaren kennen, klinken er geen voornamen in de Trêveszaal. Hirsch Ballin hoort over zich spreken als ‘de minister van Justitie’ of ‘de collega van Justitie’. Slechts een enkele keer wordt dat ‘minister Hirsch Ballin’, maar nooit klinkt zijn voornaam ‘Ernst’. Althans niet tijdens de vergadering.

Buiten de Trêveszaal ligt het anders; dan is het ‘Dag Hans’ en ‘Hallo Ruud’. Vroeger waren ook buiten de vergaderzaal voornamen taboe. Alleen Drees en Beel tutoyeerden elkaar met ‘Wim’ en ‘Louis’. Dit veranderde toen Marga Klompé in 1956 de eerste vrouwelijke minister werd. ‘Je kon toch tegen een vrouw niet “Klompé” zeggen?’ meldt Jelle Zijlstra.[30.]

Formeel moeten de ministers aan Lubbers vragen of ze het woord mogen voeren, maar meestal maken ze hun wens kenbaar met een handgebaar of een knikje. Ministers buiten het blikveld van Lubbers, zoals Hirsch Ballin, die verscholen zit achter de secretaris en de notulist, nemen zelf het woord zonder eerst toestemming te vragen aan de voorzitter (die tot in de jaren zeventig werd aangesproken met president). Dat stuit niet op bezwaren van Lubbers, die immers lak heeft aan allerlei onnutte formaliteiten.

Onder leiding van Lubbers verlopen de discussies in de ministerraad vrij strak. Hij is heel systematisch. Dat is al te zien aan de manier waarop hij zijn gedeelte van de tafel heeft ingedeeld. Voor hem liggen stapels dossiers, waaruit hij altijd precies het goede papiertje weet te trekken. ‘Fabelachtig’ vindt Neelie Smit-Kroes dat. ‘Hij kan drie dingen tegelijk doen. Wij corresponde-

ren tijdens de vergaderingen weleens met kleine briefjes, die beantwoordt hij dan, maar tegelijk leest hij zijn stukken, hoort hij wat anderen zeggen, vat hij samen en komt met voorstellen waar hij iedereen probeert achter te krijgen. Heel efficiënt allemaal.'[31.]

Lubbers vraagt eerst de bewindsman die het voorstel heeft ingediend of hij nog een toelichting wil geven. Daarna krijgen de anderen het woord, waarna Lubbers zelf zijn mening geeft. Tijdens de daaropvolgende tweede ronde mag de betrokken bewindsman reageren op de opmerkingen van zijn collega's, waarna Lubbers de discussie samenvat en de conclusies formuleert. 'Dat doet hij zo snel, dat hij al het achtste compromisvoorstel presenteert terwijl jij nog over nummer vijf zit na te denken.'[32.]

Iedere premier heeft zo zijn eigen tactiek. Den Uyl sloeg gewoon aan het formuleren en als vanzelf ontstond dan een imposante reeks van voorwaarden en modaliteiten. Van Agt, minister van Justitie onder Den Uyl en later zelf een premier die technisch gezien heel goed kon voorzitten en uitstekend samenvatte, omschreef de methode van Den Uyl eens zo: 'Als uit een weefgetouw kwamen uit dat begaafd brein de kunstig verweven conclusies, talrijk en ingewikkeld, te voorschijn. Dat was een intellectuele prestatie van de eerste orde, zo indrukwekkend dat iedereen er verder maar het zwijgen toe deed.'[33.]

De Jong wist altijd perfect het midden van twee standpunten te vinden en met een 'zullen we het zo maar doen' kreeg hij de rest van de raad achter zijn conclusie. Minister-president Drees, zo vertelt Lubbers zelf altijd graag als anekdote, schreef de conclusies van de ministerraad al vóór de vergadering op. Aan het slot zei hij dan zoiets als 'gehoord de beraadslagingen is dit de opvatting van de ministerraad'. En dan las hij de conclusies voor die hij van tevoren had opgesteld.

In zijn derde kabinet heeft Lubbers door zijn ervaring zoveel overwicht dat compromissen die hij in de ministerraad voorstelt door iedereen worden geslikt, ook door de PvdA-ministers. Bij elk onderwerp maakt hij eerst even een rondje langs de ministers. Dan komen de meningsverschillen op tafel (die zijn er, anders was het onderwerp niet in de ministerraad gebracht). Vervolgens vat hij de discussie samen en stelt een vergelijk voor.

Tegenspraak krijgt hij weinig.

Uiteraard zijn er weleens ministers die opeens hun nek uitsteken aangaande een bepaald onderwerp. Dan roepen ze dat iets onaanvaardbaar is. Kennelijk is op het donderdagavondoverleg dan afgesproken dat hij de kastanjes uit het vuur moet halen. Er breekt dan een discussie over dat onderwerp los, andere ministers bemoeien zich ermee en doen er nog een schepje bovenop.

Lubbers en ook vice-premier Kok houden tijdens zo'n dispuut hun mond. Maar als Lubbers aan het einde de zaak samenvat en een voorstel doet, is iedereen akkoord. Vreemd genoeg ook degene die het 'onaanvaardbaar' uitsprak. Het komt maar zelden voor dat Lubbers moet laten stemmen. Volgens het Reglement van Orde mag alleen worden gestemd 'in aanwezigheid van ten minste de helft van de leden'. Als de stemmen staken, geeft de stem van de minister-president de doorslag. Dit geldt alleen als de vergadering voltallig is of als de beslissing niet kan worden uitgesteld. Zo niet, dan moet de stemming naar een volgende vergadering worden verschoven.

Als voorzitter kan de premier veel sturen. Het Reglement van Orde biedt hem een scala aan bevoegdheden die hem een voorsprong geven op de andere ministers. Hij stelt de agenda vast en kan dus de prioriteiten van het kabinet bepalen. Hij mag de volgorde bepalen en kan de besluitvorming dus vertragen of versnellen. Hij mag schorsen wanneer hij wil en de ministerraad bijeenroepen wanneer (en waar) hij wil. In de zomer van 1993 heeft het kabinet voorgesteld de premier ook de bevoegdheid te geven onderwerpen op de agenda te plaatsen die behoren tot de portefeuille van een van de ministers. Totnogtoe bepaalt de betrokken bewindsman of zo'n onderwerp wordt aangemeld voor de agenda.

Van Agt heeft van de proceduremacht van de premier gebruik gemaakt bij de val van zijn tweede kabinet, in de nacht van 7 op 8 mei 1982. Vice-premier Den Uyl meldde die nacht dat de PvdA-ministers hun portefeuille ter beschikking zouden stellen, maar niet met onmiddellijke ingang. Ze wilden de andere ministers de tijd gunnen hun voorbeeld te volgen. Voorzitter Van Agt liet echter weten dat aan een ontslagaanvraag geen voorwaarden verbonden konden worden.

Van Agts partijgenote Til Gardeniers informeerde nog be-

nieuwd naar Den Uyls motieven, maar Van Agt hield de boot af. Haar vraag was ‘buiten de orde’ en Den Uyl mocht geen antwoord geven: ‘Ik wens daarover geen discussie.’ Vervolgens hamerde hij snel de vergadering af. Den Uyl protesteerde nog en riep dat hij geen ontslag had ingediend, maar de vergadering bestond niet meer. Alle ministers zaten nog rond de tafel, maar het beraad was door Van Agt gesneden. Hij had de terugtocht afgesloten.[34.]

Niet alle ministers leveren een even grote bijdrage aan de discussies in het kabinet. In de meeste gevallen laten ministers hun beurt voorbijgaan als ze geen ‘belang’ bij het onderwerp hebben. Zo zal minister Hedy d'Ancona van WVC zwijgen als ‘collega Bukman’ de landbouw ter sprake brengt. Interventies buiten de eigen portefeuille zijn uiteraard niet verboden. Toen het half oktober 1990 in de Trêveszaal over de pensioenen ging, ontspon zich een uiterst levendige discussie, waaraan niet alleen de direct betrokken ministers deelnamen. ‘Zelfs Hans van den Broek kijkt op uit zijn codeberichten, raakt bezorgd over zijn pensioen en werpt zich in de strijd,’ schrijft Andriessen in zijn dagboek. ‘Resultaat: een en ander wordt nog nader bezien. Niet onaardig.’[35.]

Vakministers leveren normaal gesproken geen grote bijdrage aan de discussies in de ministerraad. Dat Lubbers als voorzitter en Kok als minister van Financiën veel aan het woord zijn, spreekt vanzelf. Dat geldt ook voor de minister van Buitenlandse Zaken, gezien het steeds grotere belang van de Europese samenwerking, en voor Bert de Vries van Sociale Zaken en Koos Andriessen van Economische Zaken. Er zijn maar weinig onderwerpen die niet hun portefeuille raken. Maar datzelfde kan niet worden gezegd van Maij-Weggen, Alders en Pronk, de drie die zich weinig aantrekken van het non-interventiebeginsel.

Elk kabinet heeft zijn eigen extreme gevallen. In het kabinet-De Jong was het Marga Klompé die zeer vaak aan het woord was. Ze had een gretige belangstelling en haar interventies waren vaak politiek van aard. Door een collega werd ze spottend ‘Onze Lieve Vrouwe van Altijddurende, maar niet Altijd Ge wenste Wijsheid’ genoemd. Van haar genotuleerde bijdragen had 45 procent niets met haar portefeuille (Cultuur, Recreatie en

Maatschappelijk Werk) te maken.[36.]

Tijdens het eerste kabinet-Biesheuvel was het DS'70-minister Willem Drees junior van Verkeer en Waterstaat. Zijn collega Boersma vertelt: ‘Drees begon altijd bij Adam en Eva en kwam steevast bij onze pensioenen uit. Een hoogst enkele keer wilde hij de middeleeuwen nog weleens overslaan: dan boften we.’[37.] Ook Drees' partijgenoot jonkheer Maup de Brauw, belast met Wetenschappelijk Onderwijs en Wetenschapsbeleid, was lang van stof. Minister Udink heeft tijdens een lange tirade van De Brauw eens een briefje naar kabinetsvoorzitter Biesheuvel geschreven met de tekst: ‘Maak er een eind aan’. Maar Biesheuvel liet het maar begaan.[38.]

In het kabinet-Van Agt I hield Arie Pais, minister van Onderwijs, ‘graag lange algemene monetaire en financiële beschouwingen’, herinnert zijn collega Wil Albeda zich.[39.] En Lubbers I mocht genieten van Gijs van Aardenne die zeer belezen is en van de meest vreemde terreinen iets afweet. In de ministerraad deinsde hij er niet voor terug een referaat te houden over de dunbekwulp als bedreigde diersoort.[40.]

De stille ministers vormen het spiegelbeeld van de sprekers. Grootste zwijger in het derde kabinet-Lubbers is Relus ter Beek, direct gevolgd door Ien Dales. Het zijn twee bewindslieden met een relaxte houding, die voldoende hebben aan hun eigen portefeuille.

Maar zoals veel praten niets zegt over de invloed die een minister heeft, zo hoeft het niet te betekenen dat een zwijgzame minister nauwelijks meetelt. Jan de Koning, minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid in de eerste twee kabinetten-Lubbers en vertrouweling van de premier, zei maar heel weinig tijdens de ministerraadsvergaderingen. Maar als de scherpzinnige en komische De Koning een keer zijn mond opendeed, liet iedereen de vergaderpapieren rusten. Want dan kwam er óf iets belangrijks óf iets leuks.

Daar was hij al mee begonnen toen hij nog beginnend minister voor Ontwikkelingssamenwerking was in het eerste kabinet-Van Agt. Hij moest zich toen verweren tegen een voortdurende plundering van zijn begroting. Er was altijd geld te kort en jaloers keken De Konings collega's dan zijn richting uit omdat zijn

budget jaarlijks met een vast percentage steeg. De Koning bleef altijd heel kalm en griefde zijn collega's door ze te vergelijken met straatrovers. ‘Ik verkeerde iedere vrijdag in een club zakkenrollers.’[41.]

Voor het traditionele zwijgen van de vakministers zijn twee oorzaken. Door niets te zeggen over de portefeuille van een collega, hoopt een minister te bereiken dat deze collega ook niets zal zeggen over zijn beleidsterrein. Dit alles volgens het non-interventiebeginsel: ‘als ik jou niet pak, pak jij mij niet’. In de tweede plaats weet een minister vaak ook niet wat hij moet opmerken. Zijn ambtenaren bereiden de vergaderstukken voor en zijn niet geïnteresseerd in voorstellen die geen bedreiging voor hun departement vormen. In zo'n geval geven ze hun minister geen munitie mee naar de raad.[42.]

Dat de ministerraad slechts een schakeltje vormt in een langdurig en wanordelijk proces, valt goed te illustreren met de besluitvorming over de Grote Efficiency Operatie.[43.] De Tweede Kamer geeft in maart 1990 het kabinet de opdracht zich eens te bezinnen op een nieuwe rijksdienst. Dat deden de parlementariërs in een debat met de laconieke minister Ien Dales van Binnenlandse Zaken, de baas van het overheidspersoneel. Uiteindelijk zou dit verzoek leiden tot de Grote Efficiency Operatie, maar daar waren wel eerst tien vergaderingen van de ministerraad voor nodig.

Het onderwerp kwam voor het eerst aan de orde in de ministerraad van 20 april. Minister Kok van Financiën had uitgerekend dat er flink bezuinigd kon worden als ambtenaren efficiënter gingen werken. Voor 1991 had hij reeds 150 miljoen gulden ingeboekt en voor 1992 300 miljoen.

Lubbers stelde in de Trêveszaal voor de opbrengst direct maar een bestemming te geven en suggereerde de reorganisatie van de politie. Andere doelen werden in de ministerraad niet meer genoemd, maar in het besluitenlijstje bleek Lubbers opeens nóg een doel te hebben bedacht: de herstructurering van de rechterlijke organisatie.

Al een week later, op 27 april, stond op de agenda van de ministerraad de brief die Dales wilde schrijven aan de Adviescommissie Rijksdienst (ARD). Deze club moest het kabinet gaan advi-

seren over de verbetering van de efficiency bij de rijksoverheid. Dales' hoogste ambtenaar, secretaris-generaal Jozias van Aartsen, was voorzitter van deze adviescommissie.

De ministerraad aanvaardde het ontwerp van de brief zonder discussie. Afgesproken werd er de volgende week alleen nog even over te praten als ministers toch nog bezwaren bleken te hebben. Die moesten ze dan wel vóór woensdag 2 mei kenbaar maken.

Als eerste meldde minister Hedy d'Ancona van WVC zich. Niet bij Dales, maar bij Lubbers. D'Ancona maakte bezwaar tegen de bestemming van de eventuele opbrengst van de efficiency-operatie.

Kok was de tweede. Hij zette zijn belangen nog eens op een rijtje in een brief aan Dales. De meest verrassende boodschap kwam van Relus ter Beek van Defensie. Die meldde dat de adviesaanvraag zodanig moest worden aangepast dat Defensie was 'uitgesloten van zowel de "kleine" als de "grote" efficiency'. Ter Beek vond dat hij al genoeg bezuinigde.

In de ministerraad van 4 mei maakte Kok korte metten met de eis van zijn partijgenoot Ter Beek. Hij merkte op dat 'ook Defensie kan en moet meedoen aan de operatie'. Na deze discussie kon de adviesaanvraag de deur uit.

Eind juni was de Adviescommissie Rijksdienst gereed met haar rapport, dat vooral procedureel van aard was. Alleen in de bijlage stonden enkele verkennende opmerkingen. De commissie sprak zich uit voor een kleine overheid, waarbij de departementen zich hebben teruggetrokken op hun kerntaken en een scheiding is aangebracht tussen beleid en uitvoering. De laatste taak kon worden uitgevoerd door geprivatiseerde of gedecentraliseerde diensten.[44.]

Begin juli had minister Dales een gesprek met de secretarissen-generaal, de hoogste ambtenaren van de dertien departementen. Haar ambtenaren waarschuwden Dales in een voorgesprek dat de secretarissen-generaal er alles aan zouden doen de Grote Efficiency Operatie van haar en de Adviescommissie Rijksdienst af te pakken om zelf het voortouw te nemen.

De waarschuwing hielp niet. Toen Dales terugkwam van haar gesprek bleek ze de secretarissen-generaal (sg's) alle vrijheid te

hebben gegeven. Haar ambtenaren beschouwden het als een misser van de eerste orde. ‘Ien heeft de hele boel uit haar handen laten glijden,’ zeiden ze. En: ‘Die sg's zijn haar dus toch te slim af geweest.’

Door de secretarissen-generaal toe te staan de positie van de Adviescommissie Rijksdienst als het ware over te nemen, had Dales in feite haar eigen topambtenaar Van Aartsen laten vallen en daarmee de belangen van het eigen departement geschaad. Van Aartsen had als voorzitter van de Adviescommissie Rijksdienst immers meer invloed dan als een van de dertien leden van het college van secretarissen-generaal. Dat college werd bovendien voorgezeten door secretaris-generaal Gerard van Dinter van Justitie, een departement waarmee Binnenlandse Zaken in een voortdurende strijd was en is gewikkeld.

Op woensdag 11 juli vergaderde de ministerraad over de begroting voor 1991 (bij begrotingsbesprekingen vergadert de ministerraad ook op andere dagen dan vrijdag). De ministers Hirsch Ballin en Dales pleitten ervoor de opbrengst van de Grote Efficiency Operatie reeds toe te voegen aan hun begrotingen. Het geld werd immers uiteindelijk toch bestemd voor de organisatie van de rechterlijke macht (begroting Justitie) en de reorganisatie van de politie (begroting Binnenlandse Zaken).

Kok wilde daarmee alleen akkoord gaan als de te verwachten opbrengst van het doelmatiger werken van de rijksambtenaren als bezuiniging kon worden geboekt. Met andere woorden, de bedragen die Hirsch Ballin en Dales opeisten, moesten elders van de rijksbegroting worden afgetrokken. Kortom een extra bezuiniging voor alle ministers.

Hoeveel was onduidelijk, want Dales had nog niet berekend hoeveel geld de Grote Efficiency Operatie ging opbrengen. Ze voelde er bovendien weinig voor het bezuinigingsbedrag evenredig over alle ministers te verdelen. Dat leek te veel op de werkwijze die bij eerdere afslankingsoperaties was gehanteerd, de zogeheten kaasschaafmethode. Kenmerk van de Grote Efficiency Operatie moest volgens haar juist zijn dat overheidstaken alleen na inhoudelijke analyse voor afstoting in aanmerking konden komen.

In de Trêveszaal vroeg Dales haar collega's de discussie te ver-

dagen naar de volgende dag. Het mocht.

Die dag, donderdag 12 juli, praatte de ministerraad verder. In alle haast had Dales haar ambtenaren een brief laten schrijven die enige opheldering moest brengen. Inmiddels hadden de ministers Ritzen en Andriessen geheel ongevraagd zelf een notitie geschreven. Daarin pleitten ze voor een fundamentele en inhoudelijke bezinning op het takenpakket van de overheid.

Hun visie botste met die van Dales. Dales moest een vervolgnotitie maken. Maar hoe en wat precies was haar ambtenaren niet duidelijk. Dales' rapportage uit de ministerraad is chaotisch en onvolledig. De notulen en het besluitenlijstje konden geen opheldering verschaffen, want die waren die vrijdag nog niet gereed. Ten einde raad besloten Dales' ambtenaren inzage te vragen in de aantekeningen die de notulist donderdags van de ministerraadsvergadering had gemaakt.

Uit die krabbels bleek hoe groot de invloed van een ministerpresident kan zijn bij een chaotisch onderwerp als dit. Lubbers had de opbrengst van de Grote Efficiency Operatie voor 1991 begroot op 80 miljoen gulden voor 1991 en 100 miljoen voor 1992. Verder bleek dat Kok van de andere ministers geen steun had gekregen een taakstelling voor de operatie te formuleren. Hij vond alleen Lubbers en Andriessen aan zijn zijde.

Met deze informatie zetten de ambtenaren van Binnenlandse Zaken zich dat weekeinde aan het schrijven van een zogeheten beslisdocument voor de ministerraad van de komende maandag. Om het ministerie van Financiën alvast te committeren, nam Van Aartsen contact op met Jan Postma, directeur-generaal rijksbegroting van het ministerie van Financiën. Die ging akkoord met de opzet in het finale beslisdocument.

Dales zat op maandag 16 juli al hoog en droog in de Trêveszaal toen ze via de kamerbewaarder het document van haar ambtenaren onder ogen kreeg. Ze moest het stuk tekenen, zodat het naar de andere ministers kon worden verstuurd. Van Aartsen, die geen toegang had tot de Trêveszaal, was doodsbang dat Dales het opnieuw verknalde en had een memo aan het document bevestigd. Hij wilde dat de ministerraad de besluitvorming over de Grote Efficiency Operatie afrondde. Alsof ze een klein meisje was, instrueerde hij Dales hoe ze moest handelen. Zijn tekst op

het memo luidt: ‘Hier de brief aan de Raad over de grote efficiency-operatie. Let op het volgende: - check eerst bij Kok of hij de inhoud van deze brief onderschrijft en probeer samen ook van Lubbers al een akkoord te krijgen, - teken daarna de brief en geef deze af aan een bode voor retour BiZa zodat voor verspreiding gezorgd kan worden. Nog hedenmiddag zou de brief uit moeten.’

Dales gehoorzaamde braaf en twee uur later was de brief terug op het ministerie van Binnenlandse Zaken (BiZa). Achter het eerste gedachtenstreepje had Dales ‘acc.!’ geschreven. Nog diezelfde middag ging de brief naar alle leden van de ministerraad. Maar in weerwil van de inspanningen van Van Aartsen, verdaagde Lubbers de bespreking ervan tot dinsdag.

Die dag leed Dales opnieuw een nederlaag in de Trêveszaal. Ze slaagde er niet in de andere ministers achter haar brief te krijgen. Zodra Kok dit merkte, toverde hij een memorandum te voorschijn waarin de financiële elementen uit de brief van Dales apart waren geformuleerd. Die informatie had hij immers via zijn topambtenaar Postma kunnen bemachtigen. De andere ministers gingen akkoord met Koks harde financiële taakstelling voor de opbrengst van de operatie.

Voordat de ministers met Dales' inhoudelijke opzet akkoord wilden gaan, eisten ze eerst een gesprek met het college van secretarissen-generaal. Dat was immers de club die de Grote Efficiency Operatie ging uitwerken. Vijf ministers (Dales, Lubbers, Kok, Ritzen en Andriessen) zouden dit gesprek voorbereiden. Ze hadden hun eerste overlegje op 23 augustus. De conclusies van dit beraad stuurde Dales naar de ministerraad, maar die ging opnieuw niet akkoord met haar bevindingen.

Tijdens het gesprek met de kabinetsdelegatie op 14 september overvielen de secretarissen-generaal het clubje ministers met een uitgebreid plan van aanpak. Gerard van Dinter, de doyen (de oudste) van het college van secretarissen-generaal, gaf een toelichting op de ideeën. De topambtenaren wilden eerst per departement een analyse van de taken maken, vervolgens de relaties tussen de departementen in ogenschouw nemen, en tot slot eventuele overlappingen inventariseren.

De ministers waren onder de indruk van de plannen en spraken

er hun waardering voor uit. Het gezelschap concludeerde dat de operatie kon verlopen volgens het voorstel van de secretarissen-generaal. Wel kregen de secretarissen-generaal te horen dat het kabinet reeds had bepaald hoeveel de operatie moest opbrengen.

Na dit overleg moest het voor Dales een fluitje van een cent zijn haar brief over de opzet van de Grote Efficiency Operatie door de ministerraad te loodsen. Ook de Rijksvoorlichtingsdienst (RVD) ging ervan uit dat het deze keer moest lukken. En hoewel de besluitvorming in de raad nog niet was afgerond, deelde de RVD reeds een persbericht uit.

Maar tijdens de vergadering van 21 september slaagde Dales er opnieuw niet in het stuk ongewijzigd te laten vaststellen. Van Lubbers moest ze haar brief 'gehoord het besprokene' aanpassen. Bovendien kregen de ministers van hem de gelegenheid eventuele kritiek 'uiterlijk dinsdag 25 september 1990, 17.00 uur' naar Dales te sturen.

Dales gebruikte de fout van de RVD toen ze haar nieuwe versie aan de ministerraad stuurde. In een begeleidende brief drong ze aan op snelle vaststelling van het stuk omdat door het persbericht verschillende dagbladen al gemeld hadden dat de operatie van start was. Helaas voor Dales waren er vier ministers die gebruik hadden gemaakt van Lubbers' aanbod commentaar te sturen. Hanja Maij-Weggen ging het verst. Ze vond Dales' brief veel te mat en pleitte voor een brief die van meer elan getuigde. De toonzetting moest wervender, schreef Maij-Weggen aan Dales. Om aan te geven wat ze bedoelde, had ze een alternatieve brief opgesteld.

In de ministerraad van 28 september ging een uitgebreide discussie aan de finale besluitvorming vooraf. Vooral omdat Dales zich weinig had aangetrokken van de suggesties van haar collega's. Maij-Weggen herhaalde dat de brief een andere toonzetting moest krijgen. Uiteindelijk aanvaardde de raad de brief met de aantekening dat Dales, Ritzen en Maij-Weggen zich nog eens over de tekst zouden buigen om het kwaliteitsaspect van de operatie te benadrukken.

Eindelijk, op 2 oktober, kon minister Dales haar brief over de Grote Efficiency Operatie naar de Tweede Kamer sturen. Die had daar door al het gedoe in de ministerraad ruim zes maanden

op moeten wachten. Van Ritzen had Dales slechts één concrete tekstsuggestie overgenomen. Aan Maij-Weggen liet Dales bits weten dat ze niets voelde voor een brief met meer wervingskracht. ‘Daarvan zouden te gemakkelijk te hooggespannen verwachtingen het gevolg kunnen zijn.’

Uit deze beschrijving valt te concluderen dat in de praktijk de besluitvorming in de ministerraad nogal chaotisch verloopt. Stukken worden te haastig geschreven, adviesraden worden tegen elkaar uitgespeeld, ambtenaren vechten via de ministerraad hun competentiestrijd uit, uitgelekte beslissingen sturen de besluitvorming in de war, ministers gebruiken hun inspraak om bezuinigingen af te wentelen, en in al dat gekrioel speelt de minister-president een geheel eigen rol.

Om rustig te kunnen vergaderen en om ruzies binnenskamers te houden is de toegang tot de Trêveszaal vrijdags vergrendeld. Slechts de kamerbewaarder mag binnenkomen om ministers de zogeheten brievenboeken te geven waarin zich tussen vloeibladen allerlei stukken bevinden die door de minister van een handtekening moeten worden voorzien. Af en toe draagt de kamerbewaarder een tas met verse nota's de zaal binnen.

Verder mag niemand zelfs maar in de nabijheid van de Trêveszaal komen. Allen worden geweerd, ook de persoonlijke woordvoerders van de ministers en de secretarissen-generaal. De staatssecretarissen, die formeel alleen toegang tot de Trêveszaal hebben als een onderwerp uit hun portefeuille aan de orde is, moeten wachten in de Statenzaal.

Gerrit Brokx, jarenlang staatssecretaris van Volkshuisvesting, herinnert zich hoe hij tijdens het eerste kabinet-Van Agt aan de ministerstafel ging zitten om mee te praten over het bezuinigingsprogramma Bestek '81. Toen de vergadering begon, vroeg premier Van Agt echter: ‘Wat doet de staatssecretaris van Volkshuisvesting hier?’ Brokx antwoordde: ‘Die denkt dat hier zaken aan de orde zijn die ook zijn verantwoordelijkheid betreffen.’ Daar wilde Van Agt niets van weten. ‘Ja, maar dan heb ik hier direct ook mijnheer De Graaf en mijnheer Koning zitten. Dus verzoek ik u de vergaderzaal te verlaten.’ En daar ging Brokx.[45.]

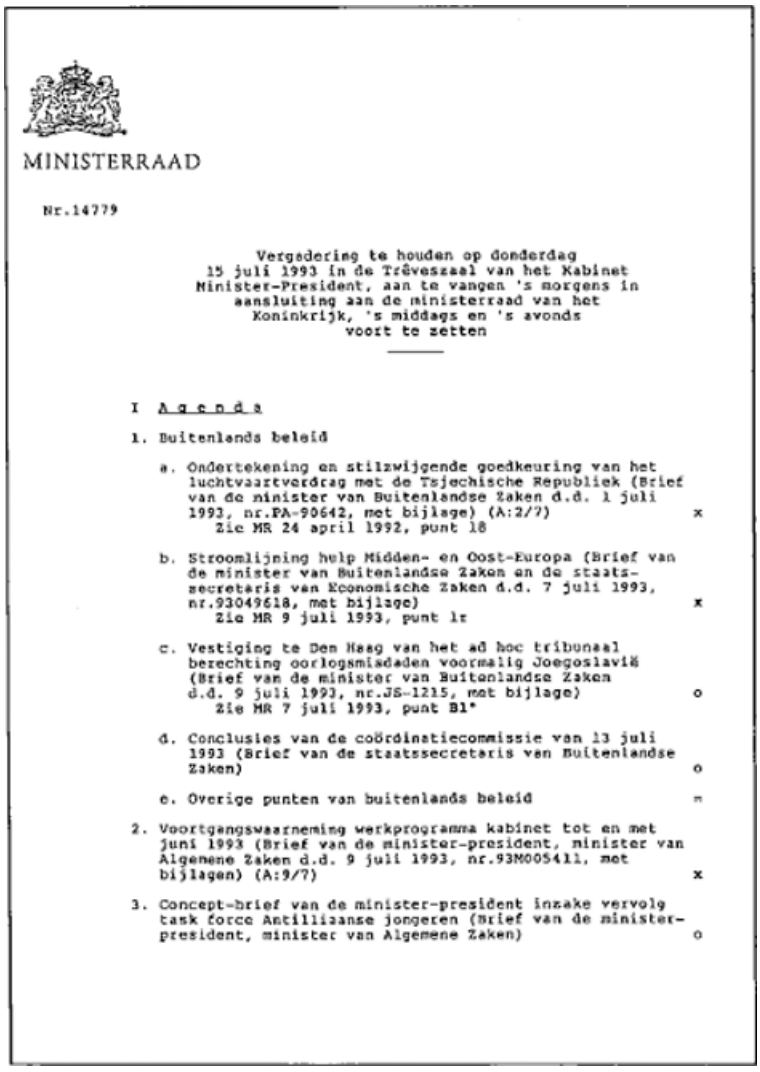

MINISTERRAAD

Nr.14779

Vergadering te houden op donderdag
15 juli 1993 in de Trêveszaal van het Kabinet
Minister-President, aan te vangen 's morgens in
aansluiting aan de ministerraad van het
Koninkrijk, 's middags en 's avonds
voort te zetten

I Agenda

1. Buitenlands beleid

a. Ondertekening en stilzwijgende goedkeuring van het luchtvaartverdrag met de Tsjechische Republiek (Brief van de minister van Buitenlandse Zaken d.d. 1 juli 1993, nr.PA-90642, met bijlage) (A:2/7) x
Zie MR 24 april 1992, punt 18

b. Stroomlijning hulp Midden- en Oost-Europa (Brief van de minister van Buitenlandse Zaken en de staatssecretaris van Economische Zaken d.d. 7 juli 1993, nr.93049618, met bijlage) x
Zie MR 9 juli 1993, punt 1r

c. Vestiging te Den Haag van het ad hoc tribunaal berechting oorlogsmisdaden voormalig Joegoslavië (Brief van de minister van Buitenlandse Zaken d.d. 9 juli 1993, nr.JS-1215, met bijlage) o
Zie MR 7 juli 1993, punt B1*

d. Conclusies van de coördinatiecommissie van 13 juli 1993 (Brief van de staatssecretaris van Buitenlandse Zaken) o

e. Overige punten van buitenlands beleid =

2. Voortgangswaarneming werkprogramma kabinet tot en met juni 1993 (Brief van de minister-president, minister van Algemene Zaken d.d. 9 juli 1993, nr.93M005411, met bijlagen) (A:9/7) x

3. Concept-brief van de minister-president inzake vervolg task force Antilliaanse jongeren (Brief van de minister-president, minister van Algemene Zaken) o

Eerste twee pagina's van de agenda. Verklaring van de symbolen: X betekent dat de stukken zijn rondgezonden, o betekent dat de stukken worden rondgezonden, = betekent dat er geen stukken zijn, A: is de aanbiedingsdatum

MINISTERRAAD

Nr. 14779

Vergadering te houden op donderdag 15 juli 1993 in de Trêveszaal van het Kabinet Minister-President, aan te vangen 's morgens in aansluiting aan de ministerraad van het Koninkrijk, 's middags en 's avonds voort te zetten

I Agenda

1. Buitenlands beleid
    a. Ondertekening en stilzwijgende goedkeuring van het luchtvaartverdrag met de Tsjechische Republiek (Brief van de minister van Buitenlandse Zaken d.d. 1 juli 1993, nr. PA-90642, met bijlage) (A:2/7) x
    Zie MR 24 april 1992, punt 18

b. Stroomlijning hulp Midden- en Oost-Europa (Brief van de minister van Buitenlandse Zaken en de staatssecretaris van Economische Zaken d.d. 7 juli 1993, nr. 93049618, met bijlage) x
Zie MR 9 juli 1993, punt 1r
c. Vestiging te Den Haag van het ad hoc tribunaal berechting oorlogsmisdaden voormalig Joegoslavië (Brief van de minister van Buitenlandse Zaken d.d. 9 juli 1993, nr. JS-1215, met bijlage) o
Zie MR 7 juli 1993, punt B1°
d. Conclusies van de coördinatiecommissie van 13 juli 1993 (Brief van de staatssecretaris van Buitenlandse Zaken) o
e. Overige punten van buitenlands beleid =

2. Voortgangswaarneming werkprogramma kabinet tot en met juni 1993 (Brief van de minister-president, minister van Algemene Zaken d.d. 9 juli 1993, nr. 93M005411, met bijlagen) (A:9/7) x
3. Concept-brief van de minister-president inzake vervolg task force Antilliaanse jongeren (Brief van de ministerpresident, minister van Algemene Zaken) o

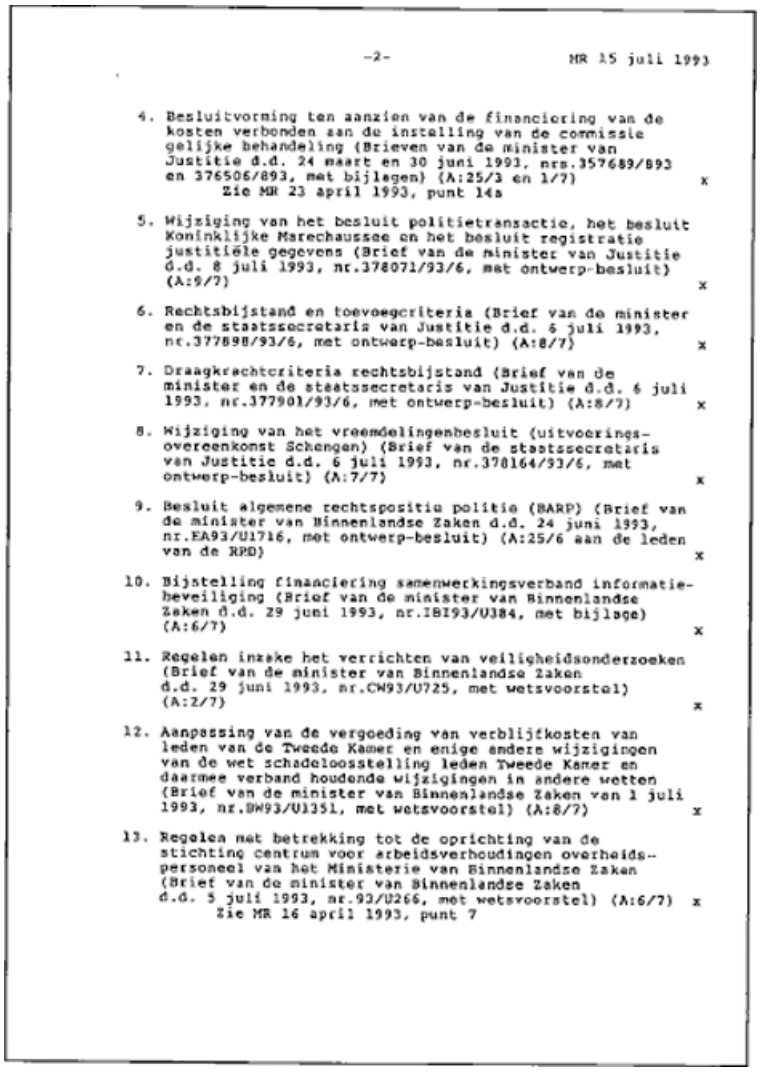

-2- MR 15 juli 1993

4. Besluitvorming ten aanzien van de financiering van de kosten verbonden aan de installing van de commissie gelijke behandeling (Brieven van de minister van Justitie d.d. 24 maart en 30 juni 1993, nrs.357689/893 en 376506/893, met bijlagen) (A:25/3 en 1/7) x
Zie MR 23 april 1993, punt 14a

5. Wijziging van het besluit politietransactie, het besluit Koninklijke Marechaussee en het besluit registratie justitiële gegevens (Brief van de minister van Justitie d.d. 8 juli 1993, nr.378071/93/6, met ontwerp-besluit) (A:9/7) x

6. Rechtsbijstand en toevoegcriteria (Brief van de minister en de staatssecretaris van Justitie d.d. 6 juli 1993, nr.377898/93/6, met ontwerp-besluit) (A:8/7) x

7. Draagkrachtcriteria rechtsbijstand (Brief van de minister en de staatssecretaris van Justitie d.d. 6 juli 1993, nr.377901/93/6, met ontwerp-besluit) (A:8/7) x

8. Wijziging van het vreemdelingenbesluit (uitvoerings-overeenkonst Schengen) (Brief van de staatssecretaris van Justitie d.d. 6 juli 1993, nr.378164/93/6, met ontwerp-besluit) (A:7/7) x

9. Besluit algemene rechtspositie politie (BARP) (Brief van de minister van Binnenlandse Zaken d.d. 24 juni 1993, nr.EA93/U1716, met ontwerp-besluit) (A:25/6 aan de leden van de RRD) x

10. Bijstelling financiering samenwerkingsverband informatie-beveiliging (Brief van de minister van Binnenlandse Zaken d.d. 29 juni 1993, nr.IBI93/U384, met bijlage) (A:6/7) x

11. Regelen inzake het verrichten van veiligheidsonderzoeken (Brief van de minister van Binnenlandse Zaken d.d. 29 juni 1993, nr.CW93/U725, met wetsvoorstel) (A:2/7) x

12. Aanpassing van de vergoeding van verblijfkosten van leden van de Tweede Kamer en enige andere wijzigingen van de wet schadeloosstelling leden Tweede Kamer en daarmee verband houdende wijzigingen in andere wetten (Brief van de minister van Binnenlandse Zaken van 1 juli 1993, nr.BW93/U1351, met wetsvoorstel) (A:8/7) x

13. Regelen met betrekking tot de oprichting van de stichting centrum voor arbeidsverhoudingen overheids-personeel van het Ministerie van Binnenlandse Zaken (Brief van de minister van Binnenlandse Zaken d.d. 5 juli 1993, nr.93/U266, met wetsvoorstel) (A:6/7) x
Zie MR 16 april 1993, punt 7

4. Besluitvorming ten aanzien van de financiering van de kosten verbonden aan de instelling van de commissie gelijke behandeling (Brieven van de minister van Justitie d.d. 24 maart en 30 juni 1993, nrs.357689/893 en 376506/893, met bijlagen) (A:25/3 en 1/7) x
   Zie MR 23 april 1993, punt 14a
5. Wijziging van het besluit politietransactie, het besluit Koninklijke Marechaussee en het besluit registratie justitiële gegevens (Brief van de minister van Justitie d.d. 8 juli 1993, nr. 378071/93/6, met ontwerp-besluit) (A:9/7) x
6. Rechtsbijstand en toevoegcriteria (Brief van de minister en de staatssecretaris van Justitie d.d. 6 juli 1993, nr. 377898/93/6, met ontwerp-besluit) (A:8/7) x
7. Draagkrachtcriteria rechtsbijstand (Brief van de minister en de staatssecretaris van Justitie d.d. 6 juli 1993, nr. 377901/93/6, met ontwerp-besluit) (A:8/7) x
8. Wijziging van het vreemdelingenbesluit (uitvoeringsovereenkomst Schengen) (Brief van de staatssecretaris van Justitie d.d. 6 juli 1993, nr. 378164/93/6, met ontwerp-besluit) (A:7/7) x
9. Besluit algemene rechtspositie politie (BARP) (Brief van de minister van Binnenlandse Zaken d.d. 24 juni 1993, nr. EA93/U1716, met ontwerp-besluit) (A:25/6 aan de leden van de RRD) x

10. Bijstelling financiering samenwerkingsverband informatiebeveiliging (Brief van de minister van Binnenlandse Zaken d.d. 29 juni 1993, nr. IBI93/U384, met bijlage) (A:6/7) x
11. Regelen inzake het verrichten van veiligheidsonderzoeken (Brief van de minister van Binnenlandse Zaken
    d.d. 29 juni 1993, nr. CW93/U725, met wetsvoorstel) (A:2/7) x
12. Aanpassing van de vergoeding van verblijfkosten van leden van de Tweede Kamer en enige andere wijzigingen van de wet schadeloosstelling leden Tweede Kamer en daarmee verband houdende wijzigingen in andere wetten (Brief van de minister van Binnenlandse Zaken van 1 juli 1993, nr. BW93/U1351, met wetsvoorstel) (A:8/7) x
13. Regelen met betrekking tot de oprichting van de stichting centrum voor arbeidsverhoudingen overheids-personeel van het Ministerie van Binnenlandse Zaken (Brief van de minister van Binnenlandse Zaken d.d. 5 juli 1993, nr. 93/U266, met wetsvoorstel) (A:6/7) x
    Zie MR 16 april 1993, punt 7

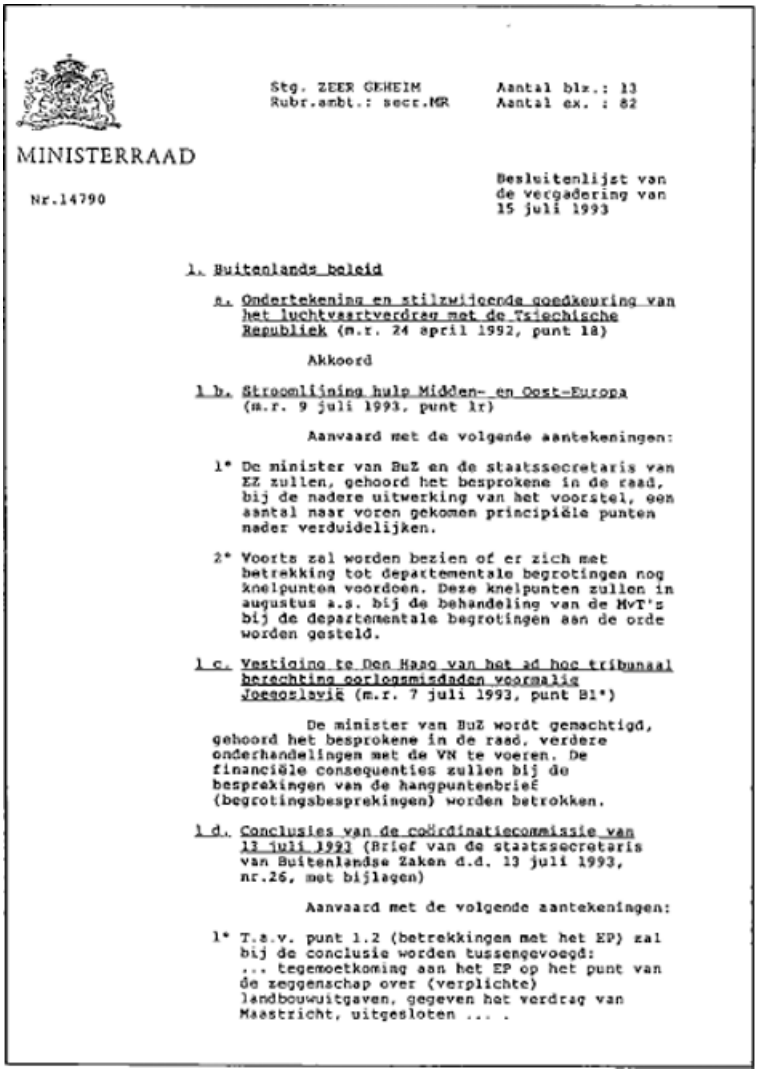

Stg. ZEER GEHEIM
Aantal blz.: 13
Rubr.ambt.: secr.MR
Aantal ex. : 82

MINISTERRAAD

Nr.14790

Besluitenlijst van
de vergadering van
15 juli 1993

1. Buitenlands beleid

a. Ondertekening en stilzwijgende goedkeuring van het luchtvaartverdrag met de Tsjechische Republiek (m.r. 24 april 1992, punt 18)

Akkoord

1 b. Stroomlijning hulp Midden- en Oost-Europa (m.r. 9 juli 1993, punt 1r)

Aanvaard met de volgende aantekeningen:

1° De minister van BuZ en de staatssecretaris van EZ zullen, gehoord het besprokene in de raad, bij de nadere uitwerking van het voorstel, een aantal naar voren gekomen principiële punten nader verduidelijken.

2° Voorts zal worden bezien of er zich met betrekking tot departementale begrotingen nog knelpunten voordoen. Deze knelpunten zullen in augustus a.s. bij de behandeling van de MvT's bij de departementale begrotingen aan de orde worden gesteld.

1 c. Vestiging te Den Haag van het ad hoc tribunaal berechting oorlogsmisdaden voormalig Joegoslavië (m.r. 7 juli 1993, punt B1°)

De minister van BuZ wordt gemachtigd, gehoord het besprokene in de raad, verdere onderhandelingen met de VN te voeren. De financiële consequenties zullen bij de besprekingen van de hangpuntenbrief (begrotingsbesprekingen) worden betrokken.

1 d. Conclusies van de coördinatiecommissie van 13 juli 1993 (Brief van de staatssecretaris van Buitenlandse Zaken d.d. 13 juli 1993, nr.26, met bijlagen)

Aanvaard met de volgende aantekeningen:

1° T.a.v. punt 1.2 (betrekkingen met het EP) zal bij de conclusie worden tussengevoegd: ... tegemoetkoming aan het EP op het punt van de zeggenschap over (verplichte) landbouwuitgaven, gegeven het verdrag van Maastricht, uitgesloten ... .

Eerste twee pagina's van het besluitenlijstje

Stg. ZEER GEHEIM
Rubr. ambt.: secr. MR
Aantal blz.: 13
Aantal ex.: 82
MINISTERRAAD

Nr.14790
Besluitenlijst van de vergadering van 15 juli 1993

1. Buitenlands beleid

a. Ondertekening en stilzwijgende goedkeuring van het luchtvaartverdrag met de Tsjechische Republiek (m.r. 24 april 1992, punt 18)
Akkoord

1 b. Stroomlijning hulp Midden- en Oost-Europa (m.r. 9 juli 1993, punt 1r)
Aanvaard met de volgende aantekeningen:

1° De minister van BuZ en de staatssecretaris van EZ zullen, gehoord het besprokene in de raad, bij de nadere uitwerking van het voorstel, een aantal naar voren gekomen principiële punten nader verduidelijken.

2° Voorts zal worden bezien of er zich met betrekking tot departementale begrotingen nog knelpunten voordoen. Deze knelpunten zullen in augustus a.s. bij de behandeling van de MvT's bij de departementale begrotingen aan de orde worden gesteld.

1 c. Vestiging te Den Haag van het ad hoc tribunaal berechting oorlogsmisdaden voormalig Joegoslavië (m.r. 7 juli 1993, punt B1°)

De minister van BuZ wordt gemachtigd, gehoord het besprokene in de raad, verdere onderhandelingen met de VN te voeren. De financiële consequenties zullen bij de besprekingen van de hangpuntenbrief (begrotingsbesprekingen) worden betrokken.

1 d. Conclusies van de coördinatiecommissie van 13 juli 1993 (Brief van de staatssecretaris van Buitenlandse Zaken d.d. 13 juli 1993, nr. 26, met bijlagen)
Aanvaard met de volgende aantekeningen:

1° T.a.v. punt 1.2 (betrekkingen met het EP) zal bij de conclusie worden tussengevoegd:... tegemoetkoming aan het EP op het punt van de zeggenschap over (verplichte) landbouwuitgaven, gegeven het verdrag van Maastricht, uitgesloten....

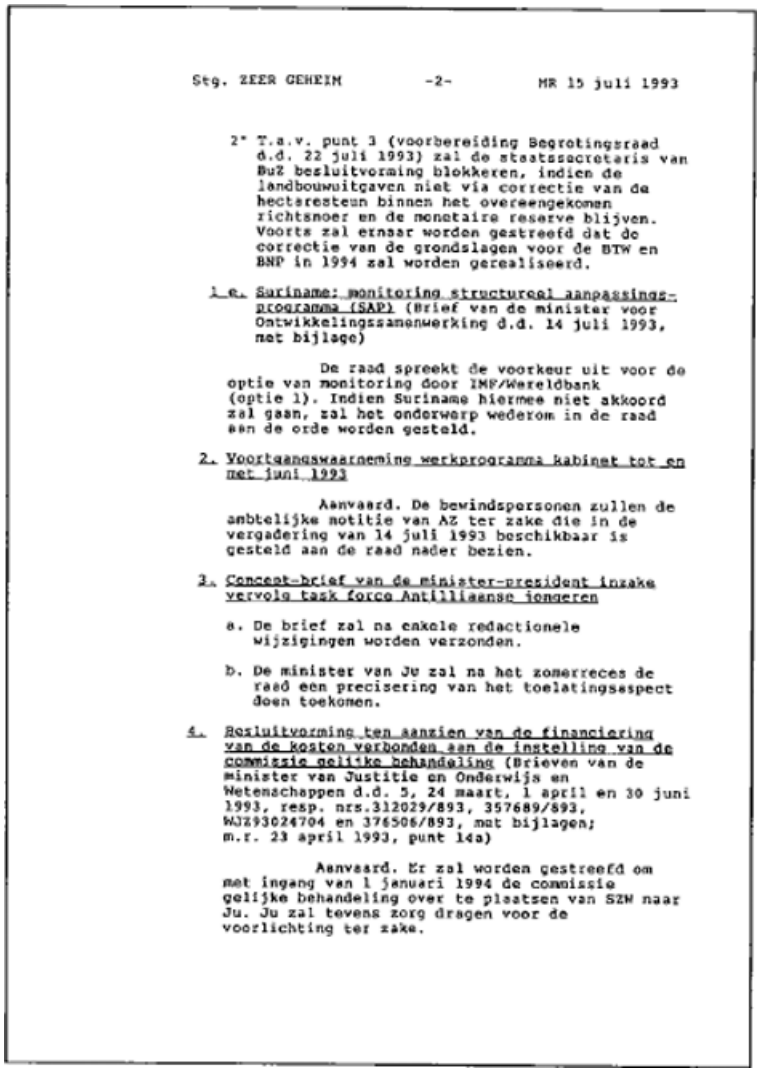

Stg. ZEER GEHEIM -2- MR 15 juli 1993

2° T.a.v. punt 3 (voorbereiding Begrotingsraad d.d. 22 juli 1993) zal de staatssecretaris van BuZ besluitvorming blokkeren, indien de landbouwuitgaven niet via correctie van de hectaresteun binnen het overeengekomen richtsnoer en de monetaire reserve blijven. Voorts zal ernaar worden gestreefd dat de correctie van de grondslagen voor de BTW en BNP in 1994 zal worden gerealiseerd.

1 e. Suriname; monitoring structureel aanpassings-programma (SAP) (Brief van de minister voor Ontwikkelingssamenwerking d.d. 14 juli 1993, met bijlage)

De raad spreekt de voorkeur uit voor de optie van monitoring door IMF/Wereldbank (optie 1). Indien Suriname hiermee niet akkoord zal gaan, zal het onderwerp wederom in de raad aan de orde worden gesteld.

2. Voortgangswaarneming werkprogramma kabinet tot en met juni 1993

Aanvaard. De bewindspersonen zullen de ambtelijke notitie van AZ ter zake die in de vergadering van 14 juli 1993 beschikbaar is gesteld aan de raad nader bezien.

3. Concept-brief van de minister-president inzake vervolg task force Antilliaanse jongeren

a. De brief zal na enkele redactionele wijzigingen worden verzonden.

b. De minister van Ju zal na het zomerreces de raad een precisering van het toelatingsaspect doen toekomen.

4. Besluitvorming ten aanzien van de financiering van de kosten verbonden aan de instelling van de commissie gelijke behandeling (Brieven van de minister van Justitie en Onderwijs en Wetenschappen d.d. 5, 24 maart, 1 april en 30 juni 1993, resp. nrs.312029/893, 357689/893, WJZ93024704 en 376506/893, met bijlagen; m.r. 23 april 1993, punt 14a)

Aanvaard. Er zal worden gestreefd om met ingang van 1 januari 1994 de commissie gelijke behandeling over te plaatsen van SZW naar Ju. Ju zal tevens zorg dragen voor de voorlichting ter zake.

2° T.a.v. punt 3 (voorbereiding Begrotingsraad d.d. 22 juli 1993) zal de staatssecretaris van BuZ besluitvorming blokkeren, indien de landbouwuitgaven niet via correctie van de hectaresteun binnen het overeengekomen richtsnoer en de monetaire reserve blijven. Voorts zal ernaar worden gestreefd dat de correctie van de grondslagen voor de BTW en BNP in 1994 zal worden gerealiseerd.

1 e. Suriname; monitoring structureel aanpassings-programma (SAP) (Brief van de minister voor Ontwikkelingssamenwerking d.d. 14 juli 1993, met bijlage)
De raad spreekt de voorkeur uit voor de optie van monitoring door IMF/Wereldbank (optie 1). Indien Suriname hiermee niet akkoord zal gaan, zal het onderwerp wederom in de raad aan de orde worden gesteld.

2. Voortgangswaarneminq werkprogramma kabinet tot en met juni 1993
Aanvaard. De bewindspersonen zullen de ambtelijke notitie van AZ ter zake die in de vergadering van 14 juli 1993 beschikbaar is gesteld aan de raad nader bezien.

3. Concept-brief van de minister-president inzake vervolg task force Antilliaanse jongeren

a. De brief zal na enkele redactionele wijzigingen worden verzonden.

b. De minister van Ju zal na het zomerreces de raad een precisering van het toelatingsaspect doen toekomen.

4. Besluitvorming ten aanzien van de financiering van de kosten verbonden aan de instelling van de commissie gelijke behandeling (Brieven van de minister van Justitie en Onderwijs en Wetenschappen d.d. 5, 24 maart, 1 april en 30 juni 1993, resp. nrs.312029/893, 357689/893, WJZ93024704 en 376506/893, met bijlagen; m.r. 23 april 1993, punt 14a)
Aanvaard. Er zal worden gestreefd om met ingang van 1 januari 1994 de commissie gelijke behandeling over te plaatsen van SZW naar Ju. Ju zal tevens zorg dragen voor de voorlichting ter zake.

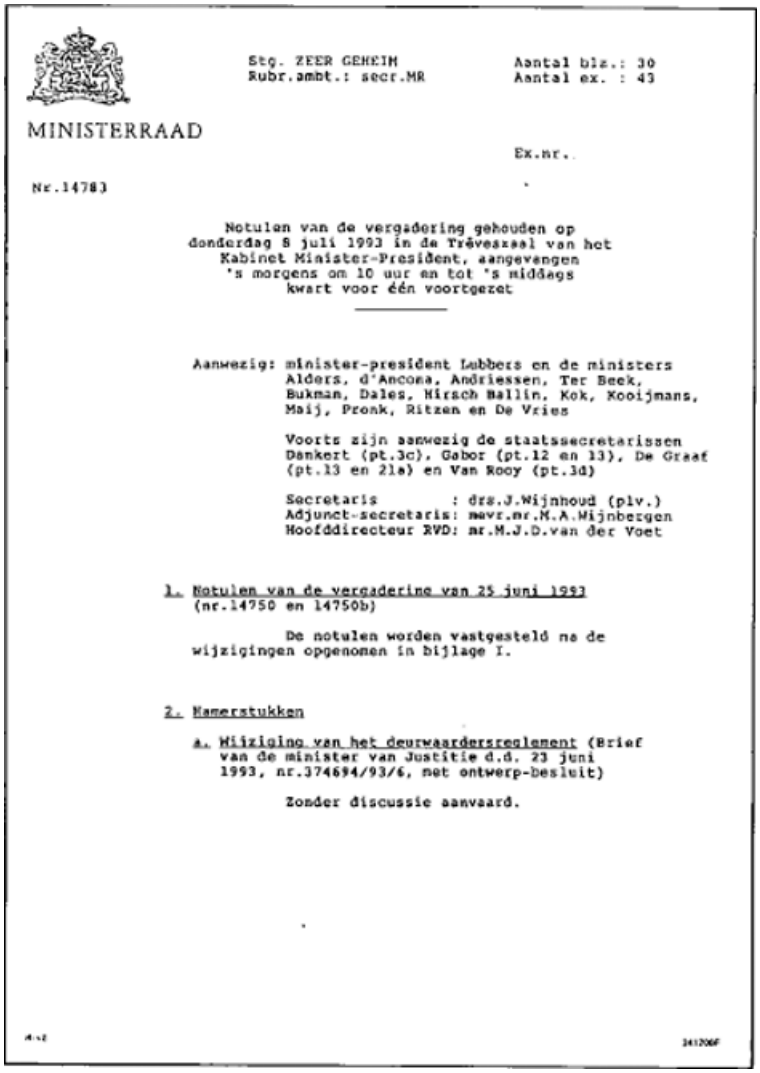

Stg. ZEER GEHEIM
Rubr.ambt.: secr.MR

Aantal blz.: 30
Aantal ex. : 43

MINISTERRAAD

Ex.nr.

Nr.14783

Notulen van de vergadering gehouden op donderdag 8 juli 1993 in de Trêveszaal van het Kabinet Minister-President, aangevangen 's morgens om 10 uur en tot 's middags kwart voor één voortgezet

Aanwezig: minister-president Lubbers en de ministers Alders, d'Ancona, Andriessen, Ter Beek, Bukman, Dales, Hirsch Ballin, Kok, Kooijmans, Maij, Pronk, Ritzen en De Vries

Voorts zijn aanwezig de staatssecretarissen Dankert (pt.3c), Gabor (pt.12 en 13), De Graaf (pt.13 en 21a) en Van Rooy (pt.3d)

Secretaris : drs.J.Wijnhoud (plv.)
Adjunct-secretaris: mevr.mr.M.A.Wijnbergen
Hoofddirecteur RVD: mr.M.J.D.van der Voet

1. Notulen van de vergadering van 25 juni 1993 (nr.14750 en 14750b)

De notulen worden vastgesteld na de wijzigingen opgenomen in bijlage I.

2. Kamerstukken

a. Wijziging van het deurwaardersreglement (Brief van de minister van Justitie d.d. 23 juni 1993, nr.374694/93/6, met ontwerp-besluit)

Zonder discussie aanvaard.

Eerste en vijfde pagina van de notulen

Stg. ZEER GEHEIM
Rubr. ambt.: secr. MR
Aantal blz.: 30
Aantal ex.: 43
MINISTERRAAD

Nr.14783

Ex. nr.

Notulen van de vergadering gehouden op donderdag 8 juli 1993 in de Trêveszaal van het Kabinet Minister-President, aangevangen 's morgens om 10 uur en tot 's middags kwart voor één voortgezet

Aanwezig: minister-president Lubbers en de ministers Alders, d'Ancona, Andriessen, Ter Beek, Bukman, Dales, Hirsch Ballin, Kok, Kooijmans, Maij, Pronk, Ritzen en De Vries

Voorts zijn aanwezig de staatssecretarissen Dankert (pt.3c), Gabor (pt.12 en 13), De Graaf (pt.13 en 21a) en Van Rooy (pt.3d)

Secretaris: drs. J. Wijnhoud (plv.)
Adjunct-secretaris: mevr. mr. M.A. Wijnbergen
Hoofddirecteur RVD: mr. M.J.D. van der Voet
1. Notulen van de vergadering van 25 juni 1993 (nr. 14750 en 14750b)

De notulen worden vastgesteld na de wijzigingen opgenomen in bijlage I.

2. Hamerstukken.

a. Wijziging van het deurwaardersreglement (Brief van de minister van Justitie d.d. 23 juni 1993, nr. 374694/93/6, met ontwerp-besluit)

Zonder discussie aanvaard.

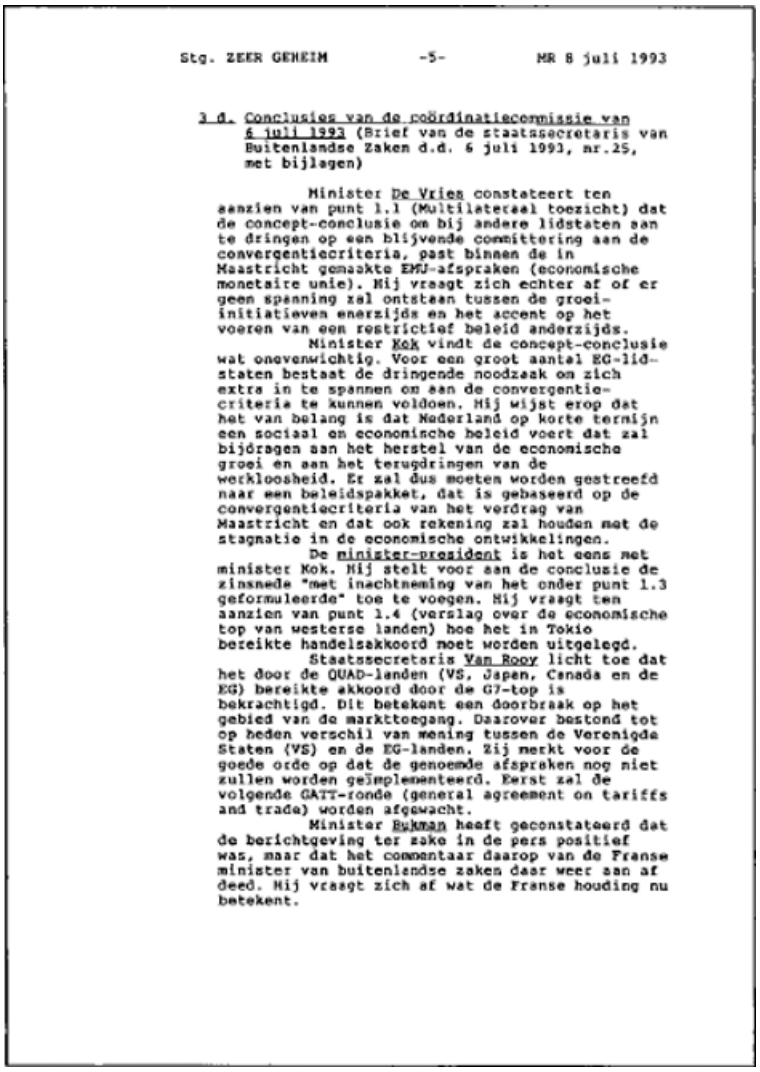

Stg. ZEER GEHEIM -5- MR 8 juli 1993

3 d. Conclusies van de coördinatiecommissie van 6 juli 1993 (Brief van de staatssecretaris van Buitenlandse Zaken d.d. 6 juli 1993, nr.25, met bijlagen)

Minister De Vries constateert ten aanzien van punt 1.1 (Multilateraal toezicht) dat de concept-conclusie om bij andere lidstaten aan te dringen op een blijvende committering aan de convergentiecriteria, past binnen de in Maastricht gemaakte EMU-afspraken (economische monetaire unie). Hij vraagt zich echter af of er geen spanning zal ontstaan tussen de groei-initiatieven enerzijds en het accent op het voeren van een restrictief beleid anderzijds.

Minister Kok vindt de concept-conclusie wat onevenwichtig. Voor een groot aantal EG-lid-staten bestaat de dringende noodzaak om zich extra in te spannen om aan de convergentie-criteria te kunnen voldoen. Hij wijst erop dat het van belang is dat Nederland op korte termijn een sociaal en economische beleid voert dat zal bijdragen aan het herstel van de economische groei en aan het terugdringen van de werkloosheid. Er zal dus moeten worden gestreefd naar een beleidspakket, dat is gebaseerd op de convergentiecriteria van het verdrag van Maastricht en dat ook rekening zal houden met de stagnatie in de economische ontwikkelingen.

De minister-president is het eens met minister Kok. Hij stelt voor aan de conclusie de zinsnede "met inachtneming van het onder punt 1.3 geformuleerde" toe te voegen. Hij vraagt ten aanzien van punt 1.4 (verslag over de economische top van westerse landen) hoe het in Tokio bereikte handelsakkoord moet worden uitgelegd.

Staatssecretaris Van Rooy licht toe dat het door de QUAD-landen (VS, Japan, Canada en de EG) bereikte akkoord door de G7-top is bekrachtigd. Dit betekent een doorbraak op het gebied van de markttoegang. Daarover bestond tot op heden verschil van mening tussen de Verenigde Staten (VS) en de EG-landen. Zij merkt voor de goede orde op dat de genoemde afspraken nog niet zullen worden geïmplementeerd. Eerst zal de volgende GATT-ronde (general agreement on tariffs and trade) worden afgewacht.

Minister Bukman heeft geconstateerd dat de berichtgeving ter zake in de pers positief was, maar dat het commentaar daarop van de Franse minister van buitenlandse zaken daar weer aan af deed. Hij vraagt zich af wat de Franse houding nu betekent.

3 d. Conclusies van de coördinatiecommissie van 6 juli 1993 (Brief van de staatssecretaris van Buitenlandse Zaken d.d. 6 juli 1993, nr. 25, met bijlagen)

Minister De Vries constateert ten aanzien van punt 1.1 (Multilateraal toezicht) dat de concept-conclusie om bij andere lidstaten aan te dringen op een blijvende committering aan de convergentiecriteria, past binnen de in Maastricht gemaakte EMU-afspraken (economische monetaire unie). Hij vraagt zich echter af of er geen spanning zal ontstaan tussen de groei-initiatieven enerzijds en het accent op het voeren van een restrictief beleid anderzijds.

Minister Kok vindt de concept-conclusie wat onevenwichtig. Voor een groot aantal EG-lidstaten bestaat de dringende noodzaak om zich extra in te spannen om aan de convergentie-criteria te kunnen voldoen. Hij wijst erop dat het van belang is dat Nederland op korte termijn een sociaal en economische beleid voert dat zal bijdragen aan het herstel van de economische groei en aan het terugdringen van de werkloosheid. Er zal dus moeten worden gestreefd naar een beleidspakket, dat is gebaseerd op de convergentiecriteria van het verdrag van Maastricht en dat ook rekening zal houden met de stagnatie in de economische ontwikkelingen.

De minister-president is het eens met minister Kok. Hij stelt voor aan de conclusie de zinsnede ‘met inachtneming van het onder punt 1.3 geformuleerde’ toe te voegen.

Hij vraagt ten aanzien van punt 1.4 (verslag over de economische top van westerse landen) hoe het in Tokio bereikte handelsakkoord moet worden uitgelegd.

Staatssecretaris Van Rooy licht toe dat het door de QUAD-landen (VS, Japan, Canada en de EG) bereikte akkoord door de G7-top is bekrachtigd. Dit betekent een doorbraak op het gebied van de markttoegang. Daarover bestond tot op heden verschil van mening tussen de Verenigde Staten (VS) en de EG-landen. Zij merkt voor de goede orde op dat de genoemde afspraken nog niet zullen worden geïmplementeerd. Eerst zal de volgende GATT-ronde (general agreement on tariffs and trade) worden afgewacht.

Minister Bukman heeft geconstateerd dat de berichtgeving ter zake in de pers positief was, maar dat het commentaar daarop van de Franse minister van buitenlandse zaken daar weer aan af deed. Hij vraagt zich af wat de Franse houding nu betekent.

Lubbers heeft veel minder bezwaar tegen de aanwezigheid van staatssecretarissen. Dieuwke de Graaff-Nauta van Binnenlandse Zaken zit vaak aan de vergadertafel, en dat geldt ook voor staatssecretaris Enneüs Heerma van Volkshuisvesting, die uit interesse vaak komt binnenwandelen. Een enkele keer staat Lubbers zelfs toe dat ze een opmerking maken over een onderwerp dat geen betrekking heeft op hun portefeuille.

Staatssecretarissen hebben in de ministerraad geen stemrecht en kunnen ook niet fungeren als plaatsvervanger van de minister. Toen minister Ter Beek ziek was, speelde zijn collega Pronk (Ontwikkelingssamenwerking) tijdelijk voor minister van Defensie. Baron van Voorst tot Voorst, de toenmalige staatssecretaris van Defensie, kwam daarvoor niet in aanmerking.

Zo'n vervanging kan tot komische situaties leiden. Zo moest Pronk ‘sprekend als minister van Defensie’ een voorstel steunen, om later in de vergadering hetzelfde voorstel te torpederen als minister voor Ontwikkelingssamenwerking.

Een bewindsman die, zoals Pronk, tevens als ad interim minister optreedt, mag bij stemmingen niet voor twee stemmen. Het stemrecht in de ministerraad is persoonsgebonden. Hij brengt zijn stem uit als lid van het kabinet, niet als hoofd van een departement.[46.]

Om één uur 's middags hamert Lubbers af en begeven de ministers zich naar de iets kleinere Statenzaal, die naast de Trêveszaal ligt en uitkijkt op het Binnenhof. In de Statenzaal staan zes grote ronde tafels waaraan de ministers de lunch kunnen gebruiken. Die bestaat uit broodjes kaas en rookvlees uit de *pantry* van Algemene Zaken. Soep en croquetten vormen de warme hap. Er is geen alcohol.

In het spraakgebruik heet deze pauze de ‘lopende lunch’. De deelnemers beschouwen het intermezzo als een ‘informatiemarkt’. Ze lopen letterlijk met boodschappenlijstjes rond. ‘Dit moet ik nog even aan Ruud vragen, dat aan Hedy, en dit is iets voor de RVD.’ Alle staatssecretarissen zijn nu welkom. En hoewel ook hier de secretarissen-generaal worden geweerd, wil Rein Jan Hoekstra, sinds 1 juli 1986 de hoogste ambtenaar van Algemene Zaken, er nog weleens doorglippen.

Soms is er tijdens de pauze tijd voor iets informeels. Zo brachten de ministers van het tweede kabinet-Lubbers op 12 juni 1987 een bezoek aan de buurman, het toen pas heropende Mauritshuis. Ook gebruiken ministers de lunchpauze om zaken te regelen waarover in de ochtendvergadering geen overeenstemming kon worden bereikt. In de Blauwe Zaal, die in het verlengde van de Trêveszaal aan de Hofvijver ligt, kan dan even apart worden onderhandeld over een compromistekst.

De lunchpauze is het ideale moment om conflicten die in de ministerraad tot uitbarsting dreigen te komen even in kleine kring te bespreken. Lubbers is een meester in dit soort bilateraaltjes, trilateraaltjes en kwartetjes. Tijdens de lunchpauze moet het snel, maar als Lubbers het nodig vindt, bijvoorbeeld bij besprekingen over de begrotingen, schorst hij de ministerraadsvergadering op elk door hem gewenst moment voor ‘overleg in kleine kring’.

Deze steeds terugkerende schorsingen kunnen bij elkaar langer duren dan de hele ministerraad. Voor de ministers die niet bij het overleg zijn betrokken, is het een uiterst vervelende methode. Ze kunnen niet weg, want ieder moment kan de ministerraad weer beginnen of kunnen ze opeens nodig zijn voor partijpolitiek beraad.

Frits Bolkestein, minister in het tweede kabinet-Lubbers, beschrijft hoe het kabinet vlak voor zijn val in 1989 vergaderde. ‘U moet niet de indruk hebben dat al die uren verliepen terwijl de ministers aan tafel bleven zitten. Zo gaat dat niet. De heer Lubbers probeert de problemen op te lossen door gesprekjes te voeren met afzonderlijke bewindslieden. De ministerraad zelf heeft er weinig over vergaderd. Zo'n hele dag is de raad zelf misschien maar een half uur echt bijeen geweest.’[47.]

Tijdens zo'n crisissituatie hangt op het ministerie van Algemene Zaken de sfeer van een wachtkamer. In het begin gebruiken ministers de vrijgekomen tijd om stukken te lezen of met hun ambtenaren te bellen. Maar op een gegeven moment, meestal ver in de avond, zijn de loodgieterstassen leeggelezen en zijn de ambtenaren naar huis. Dan wordt het rondhangen en maakt meligheid zich van het gezelschap meester. Dan wordt er gelachen

om flauwe grappen. Op een vrijdagavond in april 1989 stond de televisie aan en zag een groepje wachtende ministers de Lubbers-act van André van Duin. Dat vonden ze wel een goeie: ‘Tuut, tuut, tuut. De groeten van Ruud.’

Soms is er gelegenheid voor een potje schaak, of vormt zich een kwartet om te bridgen. Ed Nijpels, minister van VROM in het tweede kabinet-Lubbers, benutte de tijd om aan de verlaten ministerstafel Faller-huisjes in elkaar te knutselen voor zijn modelspoorlijn. Terwijl een paar van zijn collega's in de Blauwe Zaal strijd leverden, zat Nijpels met lijm en een bouwpakket in zijn handen. Dit keer was het een bouwsel dat een ruïne moest voorstellen. ‘Kijk Onno,’ zei Nijpels tegen minister Ruding van Financiën, ‘dit krijg je als je doorgaat met bezuinigen op Volkshuisvesting.’

De zogeheten biechtstoelprocedure is voor beide partijen aantrekkelijk. De betrokken minister zal in een plenaire vergadering nooit zijn mond opendoen als bezuinigingsmogelijkheden aan de orde komen. Dan is hij meteen daaraan gebonden en lezen de ambtenaren in de notulen welke knieval de minister heeft gemaakt. In tweegesprekjes met Lubbers kan hij zich iets kwetsbaarder opstellen. Want alleen Lubbers en de betrokken minister weten slechts hoever de laatste eventueel wil gaan.

Lubbers heeft de versnipperde besluitvorming tot in het extreme ontwikkeld. Hij zet in zijn eentje de grote lijn van het beleid uit. Iedere minister levert daarvoor slechts een klein stukje. Niemand weet waar Lubbers - de enige met totaaloverzicht - op uit is. Als het kabinet later op de dag, vaak zo tegen middernacht, weer bijeengeroepen wordt voor de plenaire vergadering in de Trêveszaal, kan Lubbers zijn eindvoorstel presenteren. Pas dan krijgen de ministers definitief te horen hoeveel er bezuinigd moet worden en waar precies.

De biechtstoelprocedure heeft Lubbers ook gebruikt toen Nederland in de tweede helft van 1991 voorzitter was van de Europese Raad van Ministers. Nadat het oorspronkelijke Nederlandse voorstel voor een Europese Unie op *Black Monday* door de andere lidstaten van tafel was geveegd, reisde Lubbers langs de Europese hoofdsteden om afzonderlijk met de elf regeringsleiders te spreken.

Ook in Maastricht zelf, waar de regeringsleiders en de ministers van Buitenlandse Zaken half december 1991 bijeenkwamen om over een nieuwe opzet van de Europese Gemeenschap te spreken, onderbrak Lubbers de vergadering van de Europese Raad voor onderonsjes, biechtstoelgesprekken en trilateraaltjes. Hoewel de verwachtingen niet hooggespannen waren, lukte het op die manier toch het Verdrag van Maastricht tot stand te brengen.

Niet iedereen wil plaatsnemen in Lubbers' biechtstoel. Toen eind juni 1993 de toekomstconferentie over de Antillen niet doorging, besloot Lubbers toch naar Willemstad te reizen voor bilaterale gesprekken. In de zuilengalerij van het Curaçaose Sonestahotel wachtte hij ongeduldig op de Arubaanse delegatie.

Daar kwamen de Arubanen eindelijk. Met afgrijzen telde Lubbers het aantal delegatieleden: 28. Want behalve de premier waren ook vertegenwoordigers van alle politieke partijen meegekomen. Met in hun kielzog de afgevaardigden van maatschappelijke groeperingen. Al snel sleepten ze met stoelen door de gangen van het hotel om een plaatsje aan tafel te veroveren. ‘Met dit volk valt geen land te bezeilen,’ zei Lubbers zacht.[48.]

Ook de PvdA-ministers hadden in de zomer van 1993 genoeg van de biechtstoel. Bij de besprekingen over de Voorjaarsnota hadden Lubbers en Kok de zaken nog afgedaan met afzonderlijke bewindslieden. Maar toen in de Trêveszaal uiteindelijk de optelsom werd gemaakt, bleek dat vooral de sociaal-democratische bewindslieden tegen elkaar waren uitgespeeld.

Om niet opnieuw in deze val te lopen, kozen de PvdA'ers in de zomer voor een andere werkwijze: alleen plenair vergaderen, zodat iedereen elkaar nauwkeurig in de gaten kon houden. En elke avond aten de PvdA'ers met elkaar om regiefouten te voorkomen. Gevolg was wel dat de ministerraadsvergaderingen uiterst traag verliepen.[49.]

Na de lunch, om twee uur 's middags, begint de raad weer. Over sommige voorstellen, die vóór de pauze nog voor grote heibel zorgden, blijkt de raad het nu eens te worden. De bilateraaltjes, trilateraaltjes en kwartetjes hebben succes gehad. Uit de notulen zal nooit blijken waarom bepaalde ministers opeens om zijn ge-

gaan. Het verslag stopt bij de schorsing voor de middagpauze. De overeenstemming waarvan het middagverslag opeens melding maakt, komt in de notulen uit de lucht vallen.

In snel tempo behandelt Lubbers de onderwerpen. Het gaat doorgaans om gedetailleerde kwesties waarvan de meeste ministers niets weten en ook niets willen weten. Van de baarsproblematiek op het IJsselmeer tot de personeelsformatie van openbare bibliotheken. 'De vergaderingen van de ministerraad zijn nog saaier dan dorpspolitiek,' zegt Gijs van der Wiel altijd tegen journalisten die nieuwsgierig zijn geworden door de anekdotes die hij vertelt.[50] Die anekdotes blijken de opflakkeringen die in het geheugen zijn blijven hangen, het residu van vele, vele slaapverwekkende sessies in Catshuis en Trêveszaal.

Ook de deelnemers vervelen zich. De minister van Buitenlandse Zaken leest de confidentiële telegrammen van zijn ambassadeurs, zijn collega van Defensie buigt zich over een conceptnota van zijn departement, een enkele minister doet een dutje (na de lunch wordt veel gegaapt en in de ogen gewreven) en de bewindsman van Verkeer en Waterstaat bestudeert de *Selectie*, de knipselkrant die de Rijksvoorlichtingsdienst twee keer per dag samenstelt en die tot in de uithoeken van het Binnenhof wordt gekopieerd.

Tijdens vergaderingen van het kabinet-Den Uyl mocht minister Gruijters graag een boek lezen, omdat hij gemerkt had dat zijn bijdragen aan het debat over het sociaal-economisch beleid toch niets veranderden aan de mening van de vier daarvoor verantwoordelijke ministers Boersma, Lubbers, Duisenberg en Den Uyl. Toen de minister-president een keer geïrriteerd aan Gruijters vroeg zijn boek terzijde te leggen en de vergadering te volgen, antwoordde Gruijters gevat: 'Mijnheer de voorzitter, ik lees niet met mijn oren,' en hij concentreerde zich weer op zijn boek. Gruijters zei later hierover: 'Het leest natuurlijk vervelend als anderen er doorheen praten.' Nijpels las ook: de nieuwste catalogus met treintjes en accessoires voor de modelspoorbaan.

Soms is er een opflakkering. Emoties en ruzies veranderen de vergaderzaal in een theater. Tijdens het kabinet-Den Uyl veegden voormalige vakbondsmensen als Jaap Boersma nog weleens driftig hun stukken bij elkaar; een oude truc bij CAO-onderhan-

delingen om de gesprekspartners onder druk te zetten.

Tijdens zijn eigen kabinetten heeft Lubbers geleerd zijn emoties meer in de hand te houden. Desondanks kwam het tijdens het regeren met de VVD voor dat hij driftig afhamerde en vervolgens wegbeende. Gijs van Aardenne vertelt: ‘Het was tijdens een van die lange besprekingen over de begroting. Die vergaderingen verliepen vaak onder grote pressie. Ik weet nog goed hoe nijdig Lubbers was. Maar hij had zichzelf in de hand en zei: “Ik sluit de vergadering.” Hij hamerde plotseling af, pakte zijn spullen en liep de Trêveszaal uit. Het was over toen we de volgende dag weer verder gingen.’[51.]

De laatste twee punten van de agenda zijn steevast ‘belangrijke zaken die op korte termijn in het parlement aan de orde komen’, en: ‘behandeling van de bij de voorzitter aangemelde onderwerpen die niet in de agenda zijn opgenomen’. Bij normale vergaderingen is dat de rondvraag, maar in de Trêveszaal gebruiken ministers dit agendapunt vaak voor het toetsen van hun mening, voor kwesties die in het parlement spelen, en voor allerlei actuele vraagstukken.

Als 's avonds moet worden doorvergaderd - hetgeen onder Den Uyl en Van Agt meer gebruik was dan onder Lubbers, maar bij begrotingsbesprekingen niet altijd valt te vermijden - schorst de voorzitter voor een avondpauze. Die benutten de ministers dan voor ‘partijpolitiek eten’, waarbij de CDA'ers een voorkeur hebben voor het Grieks specialiteitenrestaurant Rhodos op het Buitenhof.

Na de laatste hamerslag verlaten de ministers snel de zaal. De chauffeurs zijn dan al gebeld en wachten voor de deur van nummer 20. Napraten, zoals wel gebeurde toen nog in het Catshuis werd vergaderd, is er niet bij. Lubbers verdwijnt snel van de Trêveszaal naar het Torentje om de persconferentie voor te bereiden en van secretaresse Betsy Dijk te horen of er nog boodschappen zijn. ‘Wat moet je dan nog in de Trêveszaal rondhangen,’ zegt Gijs van Aardenne. ‘Dat is stomvervelend.’[52.]

Hij herinnert zich nog de vergaderingen van de ministerraad in het Catshuis onder premier Van Agt. ‘Het Catshuis geeft je de mogelijkheid om veel rond te lopen en met iedereen te praten. Je

kon de tuin in wandelen en in de kamertjes zitten. Dat had iets gemoedelijks. Onder het wandelen werden veel zaken gedaan en na afloop van de vergadering werd nog wat nagepraat.'

Van Aardenne heeft aan het begin van het eerste kabinet nog aan Lubbers gevraagd of ze niet in zijn favoriete Catshuis konden vergaderen. Maar dat bleek niet te kunnen. Het Catshuis was net gerestaureerd. Tijdens de kabinetsformatie had demissionair premier Van Agt een notitie van zijn secretaris-generaal ontvangen, waarin het Catshuis als vergaderplaats van de ministerraad sterk werd ontraden omdat, zo heeft Van Aardenne begrepen, de tapijten net waren vernieuwd. Conclusie van deze voormalige VVD-bewindsman: 'Kabinetsvergaderingen zijn blijkbaar niet bevorderlijk voor het meubilair.'[53.]

Onder het kabinet-Den Uyl werd de 'nazit' ruim opgevat. Hans Gruijters, Jaap Boersma en Wim Duisenberg waren bij het doorzakken de matadors. Vaak bleef Jos van Kemenade ook nog even plakken, maar die nam meestal een glas cola. Den Uyl vond het gezellig om erbij te zijn, aldus Gruijters. De premier dronk dan maar weinig en zei niet zoveel: hij pufte dan een beetje uit terwijl hij naar het gekwetter luisterde.

Het napraten kon tot vroeg in de morgen duren. Den Uyl bleef na zo'n doorwaakte nacht in het Catshuis slapen. Ooit zijn Den Uyl en Duisenberg geheel gekleed slapend op het bed aangetroffen. Die waren dan helemaal uitgeput van het gepraat in slaap gevallen. Het moet een komisch gezicht zijn geweest, die grote Duisenberg en die kleine Den Uyl in het twijfelaartje van het Catshuis.[54.]

Terwijl de andere ministers hun tassen inpakken en naar hun auto lopen, bespreekt minister-president Lubbers met de RVD-directeur, Hans van der Voet of Jaap van der Ploeg de persberichten en de vragen die de journalisten straks tijdens de persconferentie in Nieuwspoort kunnen stellen. Hij weet uit ervaring dat het samen met de radio-interviews en het televisiegesprek nog wel anderhalf uur kan duren voordat hij in zijn BMW kan stappen.

Eindnoten:

1. J.E. Andriessen, 'Hollands Dagboek', in: *NRC Handelsblad*, 27 oktober 1990.
2. A.J.M. van Nispen tot Pannerden, 'De ministerraad sedert 1945', in: *Opstellen over recht en rechtsgeschiedenis*, pagina 231.
3. M.G.H.A. de Graaff, 'Binnenhof 20 in kort bestek', in: Joh.P.M. Goudeau, *Van Kwartier van Hun Hoogmogenden tot Ministerie van Algemene Zaken*.
4. Hans Alders, 'Hollands Dagboek', in: *NRC Handelsblad*, 10 februari 1990.
5. Na de oorlog vergaderde de ministerraad op maandagmiddag en begon de bijeenkomst pas om twee uur. In oktober 1950 werd het tijdstip vervroegd naar tien uur. Vanaf september 1952 begonnen de ministers een uurtje later om in mei 1957 weer terug te keren naar tien uur. De vergadering op maandag werd geschrapt in 1957. Vanaf september dat jaar werd vrijdag de vaste vergaderdag. Zie A.J.M. van Nispen tot Pannerden, 'De ministerraad sedert 1945', in: *Opstellen over recht en rechtsgeschiedenis*, pagina 233.
6. Jan Terlouw, *Naar zeventien zetels en terug*, pagina 241. Zijn dagboek laat goed zien hoe een minister het contact verliest met zijn partij en fractie als hij eenmaal in de greep van zijn departement verkeert.
7. Neelie Smit-Kroes in een interview met de auteurs, Den Haag, 3 juli 1989.

8. Overgenomen uit M. de Bruyne, ‘Ministers behoren ruzies binnenskamers uit te vechten’, in: *Reformatorisch Dagblad*, 2 mei 1989.
9. Zie R.B. Andeweg (red.), *Ministers en ministerraad*, pagina 18.
10. Nederland heeft nooit een krachtig leiderschap gekend. Toen er eenmaal een koning was, moest die al snel zijn macht delen met ministers en een parlement. In de Gouden Eeuw, toen Nederland een wereldmacht was, namen de zeven provinciën de besluiten gemeenschappelijk. D66-wetenschapper Th.C. de Graaf heeft in dit verband zelfs naar de Romeinse historicus Tacitus verwezen. In zijn boek *De Germania* schreef die over onze voorouders: ‘Zij zijn gewoon over hun gewichtige zaken langdurig te beraadslagen, en luisteren naar hun leiders meer als raad en overreding, dan uit kracht van bevel.’ Geciteerd in Th.C. de Graaf, ‘De toekomst van de minister-president’, in: *Idee'66*, juni 1986, pagina 60.
11. Zie R.B. Andeweg (red.), *Ministers en ministerraad*, pagina 21.
12. Door H. Dooyeweerd in zijn proefschrift *De ministerraad in het Nederlands staatsrecht*.
13. Zie A.J.M. van Nispen tot Pannerden, ‘De ministerraad sedert 1945’, in: *Opstellen over recht en rechtsgeschiedenis*, pagina 234.
14. Zie W. Drees jr., ‘Minister kan niet wegkruipen achter ministerraad’, in: *NRC Handelsblad*, 11 augustus 1977.
15. H.Th.J.F. van Maarseveen, *De heerschappij van de ministerraad*, Den Haag, 1969.
16. J.M. den Uyl, ‘Het parlement tegenover de ministerraad’, pagina 191.
17. R.J. Hoekstra, *De ministerraad in Nederland*, pagina 55.
18. Zie onder meer ‘De organisatie en werkwijze van de rijksdienst. Rapportage van de secretarissen-generaal’, pagina 2.
19. Alleen de decoratiecommissie wordt voorgezeten door de minister van Buitenlandse Zaken.
20. Zie ‘De organisatie en werkwijze van de rijksdienst. Rapportage van de secretarissen-generaal’, pagina 45.
21. Ruud Lubbers in een interview met *Elsevier*, 22 december 1990.
22. Frits Bolkestein in een interview met *Elsevier*, 13 mei 1989.
23. Zie E. van Raalte, *Staatshoofd en ministers*, pagina 4 en 5. Dat de notulen in de vorige eeuw heel beknopt waren, heeft volgens Van Raalte niets van doen met een streven de koning, die een afschrift van de notulen kreeg, kennis te onthouden. Hij acht het veel waarschijnlijker dat de ministers geen tijd hadden uitvoerig te notuleren omdat ze ook aan de beraadslagingen moesten deelnemen.
    H.A. van Wijnen schrijft in zijn boek *Van de macht des Konings*, pagina 80, dat het kabinet-Biesheuvel de notulen voor de koningin eens verborgen heeft gehouden om de interne tegenstellingen binnenskamers te houden. Het betrof het verslag van het kabinetsberaad over de vrijlating van de Duitse oorlogsmisdadigers die in Breda werden vastgehouden. Over deze kwestie was het kabinet sterk verdeeld en de notulen zijn volgens Van Wijnen aan niemand buiten de kring van de bewindslieden ter hand gesteld.
24. Zie *Van de hoed en de rand*, pagina 94.
25. Jaap Boersma en Jeroen Terlingen, *Wat ik nog zeggen wilde*, pagina 87.
26. In 1969 verhuisde het ministerie van Verkeer en Waterstaat naar het vroegere hoofdkantoor van de KLM aan de Plesmanweg in Den Haag. De jaren zeventig zijn gebruikt om het complex aan het Binnenhof te restaureren en gereed te maken voor het ministerie van Algemene Zaken dat toen nog gevestigd was in een villa aan Plein 1813. In maart 1977 verhuisde dit ministerie naar het Binnenhof.
27. Direct na de oorlog (de eerste vergadering vond plaats op 27 juni 1945) hield de ministerraad zijn vergaderingen op het ministerie van Justitie aan het Plein in Den Haag, een gebouw dat sinds 1992 deel uitmaakt van het nieuwe Tweede-Kamercomplex en onder meer de fractie van het CDA huisvest. In de vergaderzaal, gelegen boven de ingang op de eerste verdieping, is tegenwoordig het secretariaat van de CDA-fractie gevestigd. Begin jaren vijftig verhuisde de vergadering naar de Trêveszaal. De eerste vergadering werd daar op 25 juni 1951 gehouden. Gedurende de restauratie van de Trêveszaal in de jaren zeventig hield de ministerraad zijn vergaderingen in de Tuinzaal van het Catshuis. Vlak na de oorlog is ook de AZ-villa op Plein 1813 voor vergaderingen gebruikt.
28. Joris van den Berg, ‘De kleine vaderlandse kabinetten’, in: *Algemeen Handelsblad*, 17 maart 1967.
29. Joris van den Berg, ‘De kleine vaderlandse kabinetten’, in: *Algemeen Handelsblad*, 17 maart 1967.
30. Michel van der Plas (red.), *Herinneringen aan Marga Klompé*, pagina 159.

31. Neelie Smit-Kroes in een interview met de auteurs, Den Haag, 3 juli 1989.
32. Neelie Smit-Kroes in een interview met de auteurs, Den Haag, 3 juli 1989.
33. Dries van Agt in: Marja Wagenaar (red.), *Herinneringen aan Joop den Uyl*, pagina 154.
34. Zie H.A. van Wijnen, 'De proceduremacht van de premier', in: *Het Parool*, 11 juni 1982.
35. J.E. Andriessen, 'Hollands Dagboek',in: *NRC Handelsblad*, 27 oktober 1990.
36. R.B. Andeweg (red.), *Ministers en ministerraad*, pagina 28.
37. Jaap Boersma en Jeroen Terlingen, *Wat ik nog zeggen wilde*, pagina 67.
38. B.J. Udink, *Tekst en uitleg*, pagina 191.
39. Wil Albeda in een interview met de auteurs, Den Haag, 6 juli 1989.
40. Interview met Jan de Koning in: Joop van Tijn en Max van Weezel, *Inzake het kabinet-Lubbers*, pagina 56.
41. Jan de Koning in een interview met Pieter Broertjes, in: Kees Schaepman (red.), *Zware shag en gironummers*, pagina 152.
42. R.B. Andeweg (red.), *Ministers en ministerraad*.
43. De beschrijving is gebaseerd op de leerzame doctoraalscriptie, gedateerd juni 1991, die P.J. de Bruijn schreef in het kader van zijn studie politicologie aan de Rijksuniversiteit Leiden. De Bruijn mocht gebruik maken van vertrouwelijk verkregen informatie, zoals het besluitenlijstje en de notulen van de ministerraad. Titel van de scriptie is *Van probleem tot procedure: over de oorsprong en de totstandkoming van het besluit van het derde kabinet-Lubbers om binnen de Rijksdienst te komen tot een operatie Grote Efficiency*.
44. Zeer beknopt staat hier al wat drie jaar later de secretarissen-generaal zouden melden in hun rapportage 'De organisatie en werkwijze van de rijksdienst', gedateerd maart 1993.
45. De Graaf was de toenmalige staatssecretaris van Sociale Zaken en Koning zijn collega van Binnenlandse Zaken.
46. Zie de 'Nota van Toelichting bij het Reglement van Orde voor de Raad van Ministers', 29 mei 1979.
47. Frits Bolkestein in een interview met *Elsevier*, 13 mei 1989.
48. Frank Vermeulen, 'Nederland moet Curaçao de tijd geven', in: *NRC Handelsblad*, 26 juni 1993.
49. Jan van der Ven en Michiel Zonneveld, 'Geen "snelle bilateraaltjes" bij begrotingsbesprekingen', in: *Het Parool*, 17 juli 1993.
50. *Van de hoed en de rand*, pagina 105.
51. Gijs van Aardenne in een interview met de auteurs, Den Haag, 8 juni 1989.
52. Gijs van Aardenne in een interview met de auteurs, Den Haag, 8 juni 1989.
53. Gijs van Aardenne in een interview met de auteurs, Den Haag, 8 juni 1989.
54. Ontleend aan John Jansen van Galen en Bert Vuijsje, *Joop den Uyl*, pagina 192 en 197.

7 De vrijdagavond: de one-man-show als machtsmiddel
De persconferentie

De ministerraad is afgelopen, maar Ruud Lubbers wacht nog een plicht. Terwijl voor de andere bewindslieden het weekeinde is begonnen, moet hij naar Nieuwspoort om de pers te informeren. Daarna volgen een paar interviews voor de radio, en de tv-opname van het wekelijkse 'gesprek met de minister-president', dat later op de avond zal worden uitgezonden.

Ook als hij geen zin heeft, wordt hij in Nieuwspoort verwacht. Zo luidt de afspraak tussen de Rijksvoorlichtingsdienst en de Parlementaire Pers, de club van circa tweehonderd politieke verslaggevers. Alleen als de ministerraad om wat voor reden dan ook op een andere dag dan vrijdag wordt gehouden, hoeft Lubbers niet te verschijnen.[1.]

Na meer dan tien jaar premier te zijn geweest, heeft hij de persconferentie niet elke week nodig om zich te profileren. Met name het tv-praatje beschouwt Lubbers als een magere manier om zijn boodschap over te brengen. Hij zou veel liever met een lagere frequentie, bijvoorbeeld eens in de maand, wat langer over een bepaald thema willen praten.

Naar het gesprek met de minister-president kijken niet veel mensen, zo'n 400.000 slechts. Op zich kan hij zich dat wel voorstellen. Zelf zou hij op vrijdagavond ook een ander programma kiezen. Toch merkt hij iedere keer weer, dat het praatje op een kleine groep mensen, met een beroep dat raakt aan de politiek, invloed heeft.[2.]

Hij moet trouwens zijn zegeningen tellen: de tijd dat Hilversum journalisten stuurde die bij wijze van spreken op het station nog de weg naar het Binnenhof moesten vragen, is gelukkig voorbij. Tegenwoordig is er een vast kwartet dat hem op tv in-

terviewt. Wie zal hij vanavond treffen? Paul Witteman, Ferry Mingelen, Hans Emans of Cees Labeur?

Of ze hem goed of slecht gezind zijn, maakt hem tegenwoordig niet meer uit. Dat was in 1973, toen hij in de politiek kwam, anders. Toen deelde hij de pers nog in twee categorieën in: de vrienden en de vijanden. Niet dat hij angst voor de pers had, zoals andere beginnende politici. Hij was immers een paar jaar lid geweest de Programma Adviesraad van de KRO en kende daardoor media als radio en televisie van dichtbij, en ook het soort mensen dat voor omroepen en kranten werkt.

Het gaf hem een kleine voorsprong. Maar het bleef in het begin, toen hij net minister van Economische Zaken was, toch ‘een beetje vreemd’. Dat gold vooral de live-optredens, herinnert hij zich. Want de interviews met de pers werden door het departement keurig voorbereid en er was altijd de mogelijkheid de tekst bij te stellen als de journalist het verhaal geschreven had. Maar die eerste live-interviews waren niet makkelijk. Altijd de vrees ‘de verkeerde dingen te zeggen’. En dan waren er de provocerende vragen van een interviewer die hem niet gunstig gezind was.

Maar tijdens zijn ministerschap en zijn periode als voorzitter van de CDA-fractie, toen hij talrijke *off the record*-gesprekken met de pers voerde, veranderde zijn opvatting over journalisten. En eenmaal in 1982 minister-president geworden, wist hij dat een politicus niet gebaat is bij jaknikkers en beter een goede vakman of vakvrouw kan treffen.[3.]

De opname van het televisiegesprek is pas de finale van Lubbers' vrijdagse ronde langs de media. Het begint in Nieuwspoort, ‘met al die kerels die in boekjes schrijven’. Zijn voorganger Dries van Agt ervoer de confrontatie met de schrijvende pers als een wekelijkse afdaling naar de onderwereld. ‘Ik vond de persconferenties een horreur, elke week weer. Horribel. Affreus. Vroeger hield onze Moeder, de Heilige Kerk, ons voor dat gedurende vier weken per jaar moest worden gevast om onszelf enig lijden op te leggen. Maar ik had geen vastentijd nodig: ik had veertig persconferenties per jaar.’[4.]

Als Van Agt al naar de persconferentie kwam, liet hij tot ergernis van de journalisten vaak uren op zich wachten. Volgens zijn

perschef Gijs van der Wiel had Van Agts vertraagde komst soms een simpele oorzaak. ‘Jullie moeten goed begrijpen,’ vertelde hij de wachtende journalisten, ‘dat er altijd wel ministers zijn die een veer hebben moeten laten tijdens de vergadering. Die moeten na afloop bijgepleisterd worden. Dat vergt toch ook weer gauw een half uur.’

Premier Van Agt had de persconferentie het liefst afgeschaft en zich beperkt tot het televisiegesprek.[5.] Hij vond het makkelijker met één persoon te praten dan met dertig tegelijk. Het is Van der Wiel geweest die Van Agt heeft overgehaald toch elke week te blijven verschijnen in Nieuwspoort. Met het sterke argument dat hij anders ook het wekelijkse tv-praatje zou mislopen.

De wekelijkse persconferentie kent een lange traditie, die rond 1970 begon onder premier Piet de Jong. Voor die tijd was het fenomeen onbekend. Wel spraken de premiers Colijn, Gerbrandy en Schermerhorn het volk regelmatig toe via de radio en zij hadden daardoor ook bekendheid gekregen. Willem Schermerhorn verwierf met zijn Praatjes op de Brug die elke vrijdagavond werden uitgezonden, zelfs de bijnaam ‘Willem de Prater’.[6.] Maar met voorlichting over de besluiten van de ministerraad hadden die uitzendingen niets te maken. Schermerhorn wilde ‘een diepgaande analyse van de bestuursproblemen geven’.[7.]

Pas eind jaren vijftig, begin jaren zestig kreeg de pers iets concreets uit het kabinetsberaad te horen. Het Algemeen Nederlands Persbureau werd althans op maandagmorgen ontvangen door de directeur van de Rijksvoorlichtingsdienst, die zelf weer was geïnformeerd door de secretaris van de ministerraad, Hans Middelburg. Het ging daarbij alleen om informatie over benoemingen en afgeronde besluiten.

Halverwege de jaren zestig is het premier Jo Cals die na afloop van de ministerraad met journalisten belde om ze te informeren over de besluiten van het kabinet. Soms was hij daar tot diep in de nacht mee bezig. Zijn opvolger Jelle Zijlstra deed het anders. Hij nodigde regelmatig een groepje gespecialiseerde journalisten uit. Dat had hij gedaan toen hij nog minister was en hij pakte deze gewoonte op toen hij premier werd. Ze mochten hem niet citeren en Zijlstra nodigde de journalisten niet uit als premier, maar ‘vermomd als minister van Financiën’.[8.]

Zijlstra's opvolger Piet de Jong inviteerde geen journalisten, noch belde hij ze op. Dus werd hij na afloop van de ministerraad zelf gebeld; hij stond gewoon in het telefoonboek. Dat gebel vond hij behoorlijk vervelend. Hij was dan vaak net thuis en zat aan tafel te eten. En hij vond het niet alleen lastig, maar ook onjuist. 'Want de journalisten stelden niet allemaal dezelfde vragen, en soms hoorde ik mezelf een antwoord weer net iets anders formuleren. Het wordt immers zo saai als je steeds hetzelfde zegt. Maar door die verschillende vragen en antwoorden kreeg je de volgende dag in de krant soms wel heel uiteenlopende verhalen. Ik vond het ook oneerlijk dat niet alle journalisten werden geïnformeerd: de een belde wel, de ander belde niet.'[9.]

Het ongenoegen leidde tot een gesprek met de Rijksvoorlichtingsdienst waarbij De Jong voorstelde iedere vrijdag voor de televisie op te treden en een persconferentie te houden. 'Dan zijn weer er in één klap af, dan weet iedereen het precies.'[10.] Zijn ideeën sloten aan bij de geest van de jaren zestig. Burgers benutten niet alleen de vrijheid van meningsuiting, maar eisten ook dat ze informatie kregen. De Commissie Heroriëntatie Overheidsvoorlichting, naar haar voorzitter de Commissie-Biesheuvel genoemd, speelde in die tijd met een soortgelijke gedachte als De Jong en adviseerde juni 1970 de premier voortaan iedere week het kabinetsbeleid te laten toelichten.

De Jong was toen al begonnen met zijn persconferenties, die hij hield in de zeventiende-eeuwse Statenzaal, het rechthoekige vertrek dat evenwijdig aan de Trêveszaal ligt. In verband met de restauratie van beide zalen, verhuisde de bijeenkomst al snel naar het toenmalige ministerie van Justitie aan het Plein. Daar hield De Jong zijn persgesprek in de schitterende en vele etages tellende bibliotheek met gietijzeren trap en balustrades, waar tegenwoordig de Tweede Kamer haar boekenverzameling bewaart.

Uiteindelijk vond de persconferentie een vaste stek in Nieuwspoort, het in maart 1962 geopende perscentrum. Daar is het sindsdien altijd gebleven. De Rijksvoorlichtingsdienst vindt dat allang prima; die moet er niet aan denken dat de journalisten zich iedere vrijdag verzamelen rond de perszaal van het ministerie van Algemene Zaken. Voor je het weet slenteren de journalisten dan door het hele gebouw.

In Nederland zoekt de regeringsleider de journalisten op in plaats van andersom. Hoewel De Jong het initiatief voor de persconferentie heeft genomen, geeft de premier zijn toelichting als gast van de Parlementaire Pers. De Rijksvoorlichtingsdienst hoeft dan ook niet te betalen voor de huur van het zaaltje in Nieuwspoort. In de beginjaren leidde de voorzitter van de Parlementaire Pers de bijeenkomst om het gastheerschap nog eens extra te benadrukken. Later werd die taak overgeheveld naar de perschef van de premier, die immers van de hoed en de rand weet.

De wijze waarop De Jong en de vier premiers na hem de persconferentie hebben gegeven, is afhankelijk van hun persoonlijkheid. Ze hadden ieder hun eigen manier. De Jong was als voormalig marineofficier en onderzeebootkapitein praktisch ingesteld en handelde hiërarchisch. Als een gedetailleerd wetsvoorstel moest worden toegelicht, liet hij zijn perschef Van der Wiel weten dat het betrokken ministerie bereikbaar moest blijven, zodat vragenstellers doorgestuurd konden worden. Hij adviseerde zijn perschef de secretaris-generaal van het betrokken ministerie daarvoor verantwoordelijk te stellen. Die moest er maar voor zorgen dat hij ‘zijn mannen aan dek had’, zoals De Jong het uitdrukte.[11.]

De Jong beperkte zich tot korte mededelingen over de onderwerpen die op die dag in de ministerraad waren besproken. Tijdens de vergadering vertelde hij zijn collega's wat hij ongeveer ging zeggen en die vonden het ‘prachtig’. Vaak begeleidde hij de perscommuniqués met een droog commentaar. ‘Dan heb ik hier nog een pamfletje over een vleesbesluit, afijn, kijkt u zelf maar,’ klonk het dan laconiek.[12.]

Het lag niet in de aard van De Jong om lange verhalen te houden. ‘Daar houd ik niet van. Bovendien wordt het daar nooit duidelijker door. Integendeel, lange uitweidingen leiden weer tot misverstanden omdat iedereen er weer wat aan gaat breien, een soort exegese van wat het precies betekent en dan lees je tot je stomme verbazing soms dingen in de krant waarvan je denkt, hoe krijgen ze het voor elkaar. Lieve hemel, dit staat wel heel ver van mijn opvattingen.’[13.]

De Jongs opvolger Barend Biesheuvel beperkte zich niet tot

dorre mededelingen, maar gaf ook gelegenheid tot het stellen van vragen over actuele onderwerpen. Bovendien draaide Biesheuvel de volgorde van het tv-praatje en de persconferentie om. In tegenstelling tot De Jong ging hij eerst naar de schrijvende pers en pas daarna volgde de opname van het tv-gesprek.

Volgens Van der Wiel deed Biesheuvel 'die praatjes' heel goed. Hij zag duidelijk het belang van de bekendheid die hij door de televisie verwierf. Hij liet geen gelegenheid voorbij gaan om op de buis te verschijnen. Zelfs toen hij in oktober 1972. de Europese top in Parijs bijwoonde, maakte hij tijd vrij voor het tv-interview. Tegenwoordig is dat normaal, maar toen was zoiets nog ongebruikelijk.

Van der Wiel vertelt: 'De Franse president George Pompidou was voorzitter van die top. Hij en Biesheuvel waren zeer op elkaar gesteld en dus vond Biesheuvel het geen enkel probleem om tegen de voorzitter te vertellen dat hij om vijf uur even een persconferentie moest geven voor de kijkers in Nederland. "Dat is prima," antwoordde Pompidou, "dan las ik even een theepauze in. Naar welke studio moet je eigenlijk?" Nadat Biesheuvel het adres had opgegeven, reageerde de Franse president heel bezorgd. "Zo ver? Neem dan maar even mijn auto, dan krijg je een paar witte muizen mee en die rijden je er zo naar toe."'

En zo vertrok Biesheuvel begeleid door witte muizen (motoragenten) in de limousine van Pompidou naar de studio. Geen klein gebaar van een Franse president.[14.]

Biesheuvel werd in 1973 opgevolgd door Den Uyl. Met hem veranderde ook het karakter van de persconferentie. Den Uyl gaf niet alleen toelichting op de besluiten, maar ging ook in discussie met de pers. De sfeer was informeel. Toen hij eens uitvoerig aan het woord was, riep een journalist uit de hoek van het perszaaltje: 'Harder, ik kan u niet verstaan.'

Den Uyl: 'Dan moet u beter luisteren.'

De journalist: 'Nee, u moet uw sigaar uit uw mond nemen als u met ons spreekt.'

De premier gehoorzaamde en de persconferentie kon worden voortgezet.[15.]

Den Uyl wist veel en wilde die kennis graag etaleren tijdens de persconferenties. Zijn favoriete bron was het *Statistisch Zakboek*

van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) dat elk jaar verschijnt. Hij moest het CBS-boekje altijd binnen handbereik hebben, dat was een soort bijbel voor hem. Dan kon hij opzoeken hoeveel klompenmakers er in Nederland waren of hoeveel ongetrouwde vrouwen. En met dat soort feiten en cijfers sloeg hij de journalisten om de oren.

Dat deed hij ook in de ministerraad. Toen het kabinet eens discussieerde over een verhoging van de portokosten en de socialisten dwarslagen omdat de maatregel vooral 'de gewone man' zou treffen, bracht Den Uyl de oplossing: 'We moeten gewoon de tikken van de telefoon twee cent duurder maken, dat levert ongeveer evenveel op.' Minister Westerterp van Verkeer en Waterstaat zat met zijn mond open van verbazing. 'Jajaja,' zei Den Uyl triomfantelijk, 'ik kan het je precies vertellen. Geef me het boekje maar.' En dan zocht hij in zo'n CBS-boekje razendsnel op hoeveel tikken de PTT jaarlijks registreert.[16.]

Net als Van Agt kwam ook Den Uyl vaak te laat in Nieuwspoort. Een ministerraadsvergadering met vijf verschillende partijen viel niet makkelijk af te ronden. Urenlang moesten de journalisten soms aan de bar van Nieuwspoort wachten. Toen het weer eens wekenlang verkeerd ging, besloten de journalisten te protesteren. Voorafgaande aan het eigenlijke begin van de persconferentie legde voorzitter Max de Bok van de Parlementaire Pers een statement af. Maar dat viel volstrekt verkeerd bij Den Uyl. Die werd boos. 'Hoe laat het ook is, ik kom hier iedere week om jullie te informeren. Dat is uniek. *Nowhere in the world* gebeurt dat, *nowhere in the world*.'

Vergeleken met de onvermoeibare Den Uyl had zijn opvolger Dries van Agt een veel passievere presentatie. Van Agt relativeerde ogenschijnlijk alles en deed erg lichtvoetig, maar ondertussen voelde hij zich wel het pausje dat zijn volgelingen weleens zou vertellen wat er allemaal loos was. Hij nam vaak een lange denkpauze, trok nog eens aan zijn sigaar, tuitte de lippen en probeerde dan een *bon-mot* bij wijze van antwoord. Zijn grote wapen was zijn formuleringskunst. Daar was zelfs Den Uyl jaloers op.

Van Agts relatie met de media was - ondanks de fraaie citaten die hij leverde - tamelijk moeizaam. Zelf klaagde hij eens: 'Al zou ik over het water van Rotterdam lopen, dan nog zal *Het Vrije*

Volk over mij schrijven dat ik niet kan zwemmen.'[17.] Lubbers relativeert meer: 'Politici bevinden zich in een galerij van lachspiegels. Je komt er of te smal, of te lang, of te dik, of te kort uit.'[18.]

Voordat Lubbers samen met zijn woordvoerder Hans van der Voet of diens plaatsvervanger Jaap van der Ploeg vrijdags naar Nieuwspoort wandelt, spoedt hij zich van de Trêveszaal eerst nog even naar het Torentje om zich, met het oog op het televisiegesprek, te scheren en om aan Betsy te vragen of er nog dringende boodschappen zijn.

Dan volgt een snelle voorbereiding. Lubbers bekijkt de persberichten die de Rijksvoorlichtingsdienst heeft geprepareerd over de besluiten die de ministerraad die dag heeft genomen. De woordvoerder informeert hem over de onderwerpen die de journalisten mogelijk aan de orde zullen stellen. Ook vertelt hij Lubbers welke topics de ministers liever zelf uitvoerig in de publiciteit willen brengen.

Na het kwartiertje voorbereiding, dat in de auto plaatsvond toen de ministerraad nog op vele kilometers afstand van Nieuwspoort in het Catshuis plaatsvond, volgt de korte wandeling naar Nieuwspoort. Tot eind 1992 was het perscentrum gevestigd in een krap bemeten pand op de uiterste hoek van het Tweede-Kamercomplex, net even buiten een van de poorten die naar het Binnenhof leiden. Het stond bekend als 'het voormalige vioolbouwershuisje' en telde behalve de bar en een eetgedeelte met een half dozijn tafeltjes een paar piepkleine zaaltjes die via allerlei trappetjes met elkaar waren verbonden.

In de winter van 199z verhuisde het perscentrum van de Hofcingel 12 naar de geheel verbouwde benedenverdieping van het voormalige Grand Hotel Central, Lange Poten 10, dat lang had gefunctioneerd als overblijfadres voor kamerleden die ver van Den Haag woonden. Net als het oude Nieuwspoort kent ook het nieuwe Nieuwspoort een verbinding met het gebouw van de Tweede Kamer.

De stamgasten van het oude Nieuwspoort zijn meeverhuisd naar de 'nieuwbouw', maar de vele anekdotes laten zich maar moeilijk vertellen aan jonge verslaggevers die de oude ruimte met de gladde houten vloeren niet meer hebben meegemaakt.

Het was Onno Ruding van Financiën die ieder jaar na afloop van de Algemene en Financiële Beschouwingen in de bar van Nieuwspoort verscheen om met zijn ambtenaren een paar jenevers op de goede afloop te drinken. Moe van de lange debatten leunde Ruding die donderdagnacht met zijn billen tegen het cafétafeltje. Dat stond heel stevig, omdat aan de andere kant een zwaargebouwde verslaggever zat. Totdat Ruding, na een nieuw kelkje van de tap te hebben gelicht, zich opnieuw tegen het tafeltje wilde vlijen. Helaas voor de excellentie was de redacteur vertrokken: de tafel schoot weg over de gladde vloer en minister Ruding lag voor hij er erg in had met zijn lange lichaam uitgestrekt op de Nieuwspoortvloer. Het eerste dat hij zei toen hij weer overeind stond was: ‘Ik ben niet dronken.’

De jaren tachtig zijn niet te vergelijken met de jaren zestig en zeventig toen de bar iedere avond volstroomde met kamerleden, staatssecretarissen en ministers. Uit die twee decennia weten alleen de heel oude journalisten nog de verhalen te vertellen. Over minister Beernink van Binnenlandse Zaken bijvoorbeeld, die regelmatig ook 's middags in Nieuwspoort belandde. Hij speelde dan een potje schaak, keek tegen vijven op zijn horloge en zei dan: ‘Ik moet even naar het departement om een paar stukken te tekenen, maar ik ben zo weer terug en dan maken we het af.’

Alles went op den duur. Dat gold de minister die aan yoga deed en midden in de nacht in het perszaaltje op zijn hoofd stond. En ook de minister die, meestal 's nachts rond een uur of drie, het telefoontoestel achter de bar gebruikte om even naar huis te bellen. Het toestel stond in een kastje en de man stak, om het lawaai van de bar buiten te sluiten, zijn hoofd naar binnen. Na een half uur vroeg iemand waarom de minister zo lang stond te bellen. Dat was de eerste keer, de rest van de kabinetsperiode wekte het geen verwondering meer, iedereen wist toen dat de minister stond te slapen.[19.]

Tegenwoordig zijn het andere tijden. Maar één ding is al die jaren niet veranderd: het wachten op vrijdag. In de loop van de middag geeft de Rijksvoorlichtingsdienst aan vanaf welk uur de minister-president, de MP, verwacht kan worden. In het oude Nieuwspoort werd dat nog op een schoolbord gekalkt: ‘Persconferentie MP vanaf 17.00’. Het belangrijkste woord in die me-

dedeling is ‘vanaf’, want het kan ook een uur, of anderhalf uur, later worden.

Terwijl Lubbers en zijn persattaché Nieuwspoort binnenlopen en zich naar de conferentiezaal begeven, meldt een RVD-medewerker dat de minister-president is gearriveerd en de persconferentie gaat beginnen. De journalisten onderbreken hun gesprek en lopen met het glas in de hand naar de perszaal.

In het oude Nieuwspoort aan de Hofcingel werd de persconferentie van de minister-president in de Opkamer gehouden, de grootste perszaal van Nieuwspoort en ooit veroverd op de Tweede Kamer die daar het archief bewaarde. De Opkamer lag schuin achter het eigenlijke Nieuwspoort. Na een trap te zijn afgedaald naar de ingang van het perscentrum moest Lubbers een trappetje omhoog, door een zaaltje met een pingpongtafel, en weer twee trapjes omhoog naar de zaal.

Het nieuwe Nieuwspoort heeft een zeer ruime zaal voor de wekelijkse persconferentie, genoemd naar het pseudoniem waarmee *Volkskrant*-journalist Henry Faas in de jaren zestig zijn parlementaire rubriek ondertekende: Wandelganger. Ook als vijftig journalisten op de persconferentie afkomen, kunnen ze allemaal zitten.

Als de eerste journalisten in de perszaal arriveren, zit Lubbers al klaar. Hij leest nog steeds zonder bril, maar hij moet zich wel helemaal vooroverbuigen, met de neus op het papier, om de persberichten voor hem op tafel te kunnen ontcijferen. Het aantal ‘stencils’, zoals de perscommuniqués nog steeds worden genoemd, varieert. Op vrijdag 19 juni 1992 bijvoorbeeld waren het er negen en ze geven een aardig inzicht in de gedetailleerdheid waarmee de ministerraad zich met het bestuur van het land bemoeit. Het kabinet is akkoord gegaan met:

- het ontwerp-warenwetbesluit warmtebehandelde melk;
- het Nimby-wetsvoorstel om de bezwaren van gemeenten te omzeilen tegen de snelle aanleg van wegen en spoorlijnen, waarbij Nimby een afkorting blijkt te zijn voor *Not in my backyard*;
- de benoeming van twee nieuwe raadsheren voor de Hoge Raad, mr. A.E.M. van der Put-Lauwers en mr. J.B. Fleers;

- de Kaderwet bestuur in verandering;
- de adviesaanvraag aan de Sociaal-Economische Raad over het te voeren sociaal-economisch beleid ter voorbereiding van de Europese Monetaire Unie;
- het wetsvoorstel verbruiksbelasting op alcoholvrije dranken en pruim- en snuiftabak, plus de afschaffing van de suikeraccijns;
- een financiële bijdrage van 182,2 miljoen gulden aan het Aziatische Ontwikkelingsfonds;
- een notitie over Ontwikkelingssamenwerking en de Europese Gemeenschap na 'Maastricht';
- een brief aan de Tweede Kamer over de relatie tussen militaire uitgaven en ontwikkelingshulp.

De volgende dag zal blijken dat slechts twee van de negen onderwerpen de krant hebben gehaald. Toch pakken de journalisten iedere week weer trouw het stapeltje 'stencils' aan. Al was het alleen maar om de achterkant als kladpapier te kunnen gebruiken.

Als ook de laatste journalisten uit de bar in de zaal zijn gearriveerd, geeft de RVD-functionaris het woord aan de minister-president. Het is een rommelig sfeertje en Lubbers murmelt meestal iets half verstaanbaars als: 'Ik heb vandaag niet veel te zeggen.' Of: 'Aan de stencils heb ik weinig toe te voegen.'

Dat is voor de journalisten, gemiddeld zijn er zo'n veertig aanwezig, het sein vragen te stellen. De meesten beperken zich overigens tot het opschrijven van de antwoorden. Gedurende de hele persconferentie, die van een kwartiertje tot twee uur kan duren, stellen maar vijf of zes journalisten de vragen. De rest maakt het zich gemakkelijk.

Veel problemen ondervindt Lubbers niet. Hij heeft meer ervaring met deze persconferenties dan de aanwezige journalisten. Slechts een enkeling loopt langer in Den Haag rond dan hij zelf. Lubbers' antwoorden zijn meestal heel zakelijk en hij is niet te beroerd nog even het algemene kader van een besluit toe te lichten. Vooral bij sociaal-economische onderwerpen kan hij dan enthousiast raken en krijgt hij al snel een docerende toon. Hij spreekt dan rustig een halfuur achtereen.

Hoewel de meeste journalisten Lubbers als premier 'open' vinden, is hij nog steeds in staat een 'wollig' betoog te houden om

zijn mening te verhullen. Als de journalisten hun aantekeningen uitwerken blijkt hij een kwartier lang niets wezenlijks te hebben gezegd. Zoals Jan de Koning eens zei: ‘Net als Ruud Lubbers kan ik, als het moet, uitstekend niets zeggen. Ik heb er alleen iets minder woorden voor nodig.’[20.]

Als een onderwerp op de persconferentie hem niet aanstaat, dan maakt Lubbers zich er met een grapje vanaf. Heeft Lubbers eenmaal de lachers op zijn hand, dan is het voor de journalist die het onderwerp aan de orde heeft gesteld heel moeilijk om nog met een vervolgvraag te komen. Alleen de oud-gedienden en de journalisten van grote media kunnen het zich permitteren nog een tweede keer op het onderwerp terug te komen. Anderen zwijgen liever, bang om zich anders belachelijk te maken.

Lubbers kan een onderwerp ook ‘dood maken’, door het te kleineren. Op de al eerder genoemde negentiende juni werd een vraag gesteld over de bewering van oud-minister Joseph Luns van Buitenlandse Zaken dat vier generaals hem in 1965 hebben voorgesteld een coup te plegen tegen het kabinet-Cals. Lubbers had geen behoefte om te reageren en dat liet hij in drie zinnen merken: ‘Zoiets belangrijks was nooit lang geheim gebleven. Wat moet ik nou met zo'n onderwerp? Ik vind het geen onderwerp om lang tijd aan te besteden.’

Lubbers is ook sterk in de vriendelijk geformuleerde ontkenning, alsof de vragensteller zich vergist. Na een vraag zegt hij dan bijvoorbeeld: ‘Ik zie dat toch een slag anders’, of: ‘Mag ik het anders formuleren’, waarna een serie argumenten volgt met veel vrije associaties.

Dit dwars tegen een opvatting ingaan is deels een truc, zoals Lubbers zelf heeft toegegeven.[21.] Het volgende voorbeeld komt uit zijn eerste periode als premier. De VVD had in haar verkiezingsprogramma beloofd dat de AOW'ers ontzien zouden worden, maar kon dat standpunt niet handhaven bij de vaststelling van het regeerakkoord en moest spoedig zelfs instemmen met een korting op de AOW-uitkering. Uiteraard werd de VVD, heel begrijpelijk, bedolven onder kritiek van de oppositie en van de eigen achterban. Lubbers wilde de toenmalige fractievoorzitter van de VVD, Ed Nijpels, helpen en gebruikte daar het tv-praatje voor.

Ad Langebent had het onderwerp, explosief voor de coalitie, nog niet aangeroerd of Lubbers begon met zijn beproefde ontkenning: ‘Welnee, die kritiek is helemaal niet terecht.’ Waarna hij de VVD vakkundig verdedigde. Later zei Lubbers over dat interview: ‘Dat was heel bewust. Ik dacht, dat is een mooie aangever, daarmee snoer ik de banden met de VVD aan en maak ik het ook gemakkelijker voor Nijpels, die zich op zijn congres in Amersfoort moet gaan verdedigen. Ik was eigenlijk blij dat Langebent erover begon, dat was voor mij een mooie kans om de publiciteit te benutten.’[22.]

Een andere beproefde methode van Lubbers is het meebuigen met de vragensteller als die juist een ontkenning verwacht. Hij gaat dan de impliciete beschuldiging die in de vraag zit zo enthousiast omarmen dat hij haar onschuldig maakt. Het voorbeeld komt in dit geval uit zijn derde periode als premier. De vraag aan Lubbers luidde of hij niet medeverantwoordelijk was voor *Black Monday*, toen het Nederlandse voorstel voor de top in Maastricht door de andere EG-lidstaten van tafel werd geveegd en Van den Broek en Dankert als verantwoordelijke ministers een golf van kritiek moesten incasseren.

Lubbers' antwoord was: ‘Dat ik schuld heb, staat vast. Zo katholiek ben ik ook wel weer. Want zonder schuld heb ik niets meer te biechten en dat is het einde voor een katholiek. Als minister-president ben ik inderdaad verantwoordelijk geweest, van het prille begin af.’ En dan de uitsmijter: ‘Zo nu en dan krijg je te veel lof en op een ander moment krijg je te weinig kritiek.’[23.]

Een ander typisch Lubberiaanse reactie is het benadrukken van de voordelen of van de positieve kanten van tegenslagen en rampen. Als het kabinet weer eens bijna gevallen is, zal hij zeggen dat ‘de ploeg er versterkt uit te voorschijn is gekomen’. En, om bij het vorige voorbeeld te blijven: hoezo is *Black Monday* een diplomatiek debâcle? Lubbers: ‘Ik wil niet zeggen dat we de afgang voorzien hadden, dat we in feite *Black Monday* hadden georganiseerd. Dat gaat me iets te ver. Maar, en dat wil ik nu wel bekennen, het was een noodzakelijke fase om verder te komen.’ En dan volgt weer zo'n slotnummer: ‘Maastricht is geen succes geworden ondanks *Black Monday*, maar dankzij *Black Monday*.’[24.]

Echt moeilijk kunnen de journalisten het Lubbers niet maken

tijdens de persconferentie. Als een journalist probeert Lubbers met een paar vragen een bepaalde richting in te sturen, is er altijd wel een collega die deze opzet onbedoeld in de war stuurt met een vraag die net over een ander aspect van het onderwerp gaat. Het is bovendien moeilijk om een serie vragen achter elkaar te stellen, omdat de RVD-functionaris die de persconferentie leidt, ook andere journalisten de gelegenheid geeft vragen te stellen. Alleen door snel te roepen dat hij nog een vervolgvraag heeft, kan een journalist proberen zijn serie af te maken.

Soms kan door een onderlinge afspraak geprobeerd worden de minister-president enigszins in het nauw te drijven. Wat dat betreft is de persconferentie van 5 oktober 1984 gedenkwaardig. Tussen de premier en een paar journalisten, met name de toenmalige *Trouw*-redacteur Ben Heinrichs, ontstond een felle discussie over de royale stijging van de ministerssalarissen door een verhoging van de vakantietoeslag. Het steekspel duurde bijna drie kwartier lang. Zoals altijd wanneer Lubbers meent dat er wordt getwijfeld aan zijn integriteit, kon hij zijn emoties niet beheersen. Grauw weggetrokken van woede stootte hij op een gegeven moment uit: ‘Ik krijg er de kots van.’ Dat citaat haalde zonder probleem de krant van de volgende dag.

De persconferentie is voor Lubbers het aangewezen middel om de publieke discussie te sturen. Zodra hij van mening is dat een onderwerp in de media ‘verkeerde accenten’ krijgt, zoals hij het noemt, begint hij een langgerekt verhaal, zonder dat een van de journalisten er een vraag over heeft gesteld. Bijvoorbeeld om nog een keer duidelijk te maken waarom werk boven inkomen moet worden gesteld. *Management by speech*, noemde voormalig VVD-minister Winsemius dit.

Dat bijsturen van de discussie kan ook kleine kwesties betreffen. Dan zijn de opmerkingen meer bedoeld voor ‘het politieke wereldje’. Een voorbeeld uit het einde van de jaren tachtig. Ongevraagd zei Lubbers opeens: ‘Ik wil graag nog even terugkomen op het paspoortdebat. Het optreden van PvdA-fractievoorzitter Kok vond ik ronduit zwak. Ik licht toe.’ Waarna een betoog van minstens een kwartier volgde en waarin hij van Kok weinig heel liet.

Hij wordt in het sturen van de publieke discussie geholpen doordat de journalisten hem als een nationaal orakel over van alles en nog wat vragen stellen ('Wat vindt u van het laatste voorstel van Clinton?'). En Lubbers, met zijn grote dossierkennis, kan op veel onderwerpen ingaan. Ook bij het tv-gesprek gebeurt dat. Oud-premier De Jong zegt: 'Dat geeft voor de goegemeente die zit te kijken de indruk van de minister-president die de baas is van alles.'[25.]

De wekelijkse ontmoeting met de pers biedt de minister-president een belangrijk machtsmiddel. Via de persconferentie en de aansluitende interviews met radio en televisie kan hij niet alleen de onderwerpen bepalen waarover in de samenleving wordt gediscussieerd, en een al lopende discussie in een nieuwe, door hem gewenste richting sturen, maar ook kan hij een geheel eigen uitleg geven aan de besluiten van de ministerraad door ze te interpreteren en te nuanceren.

De situatie wordt onduidelijk als de premier ook nog eens lijsttrekker is, zoals het geval was met Lubbers bij de kamerverkiezingen van 1986 (negen zetels winst) en 1989 (gelijk gebleven). Dan krijgt hij tijdens de persconferentie vragen als: 'Zegt u dit als premier of als CDA-lijsttrekker?' Om hem niet te veel voordeel te geven, stoppen de premier en zijn partij een paar weken voor de verkiezingen het gesprek op de televisie en de radio-interviews. De uitzendingen liggen ook stil in de formatieperiode die volgt op de verkiezingen, en in de weken voor Prinsjesdag.

De achtereenvolgende oppositiepartijen hebben de megafoonfunctie van de persconferentie nooit plezierig gevonden. Begin maart 1989 beloofde de toenmalige oppositieleider Wim Kok dat ook hij 'regelmatig' persconferenties zou gaan geven. Tot een heus fenomeen hebben die bijeenkomsten nooit kunnen uitgroeien. In mei van dat jaar viel het kabinet, in september waren er verkiezingen en in november was Kok vice-premier en minister van Financiën in het derde kabinet-Lubbers.

De woordvoerders van de nieuwe oppositiepartijen VVD en D66 hebben tijdens het derde kabinet-Lubbers een poging gedaan zich toegang te verschaffen tot de persconferentie van de minister-president, zodat ze tenminste direct konden reageren

op besluiten van de ministerraad en uitspraken van de CDA-premier. Maar de bijeenkomst in Nieuwspoort is alleen toegankelijk voor leden van de Parlementaire Pers, zodat de twee partijwoordvoerders niet in hun poging zijn geslaagd.

De beslotenheid van de persconferentie is een regelmatig terugkerend thema. In oktober 1991 vroeg het D66-kamerlid Olga Scheltema in een kamerdebat aan Lubbers of de persconferentie niet openbaar gemaakt kon worden. De premier beloofde dat hij het nog eens aan de journalisten zou vragen, maar hij waarschuwde Scheltema niet al te veel hoop te hebben. Zelf vond hij het geen probleem. ‘Ik heb er geen moeite mee via de persconferentie rechtstreeks met iedereen te spreken, maar de journalisten willen niet.’

Lubbers spreekt hier maar de halve waarheid. Een deel van de journalisten, namelijk die van radio en televisie, zou graag zien dat de bijeenkomst ‘openbaar’ werd. Dan is het immers toegestaan microfoons en camera's mee te nemen om opnamen te maken. Tot verdriet van veel omroepjournalisten is dat na bijna een kwart eeuw nog steeds niet mogelijk. Regelmatig proberen ze daar verandering in te brengen, maar in de Parlementaire Pers zijn de schrijvende journalisten in de meerderheid en die voelen er niets voor.

Dat leidt weer tot boze reacties. ‘Ik vind de schrijvende collega's ouderwets en kneuterig,’ schreef Piet van Tellingen, eindredacteur van Hier en Nu-radio, eind oktober 1991 in de *Gooi- en Eemlander*, in omroepkringen een veelgelezen krant. Het weghouden van microfoons en camera's doet volgens hem onrecht aan de snelle wijze waarop radio en tv hun informatie verstrekken. ‘Waarom niet een gewone persconferentie van de premier die door radio en tv kan worden geregistreerd? En als de schrijvende parlementaire pers dan onderonsjes wil met de premier dan organiseren zij dat daarna maar.’[26.]

De schrijvende pers houdt liever alles bij het oude, omdat ze bang is dat de minister-president veel voorzichtiger gaat formuleren als camera's en geluidsbanden meelopen. De premier spreekt nu nog een beetje ‘met de benen op tafel’ en dat zou verloren gaan als heel Nederland mag meekijken en meeluisteren. Een van de kenmerken van de persconferentie is de vrij ongedwon

gen sfeer, die vooral buitenlandse journalisten verbaast. Het heeft iets weg van een gedachtenwisseling van aan elkaar gewaagde vakmensen en die is niet direct geschikt voor consumptief gebruik.[27.]

De woordvoerder van de premier is het met de schrijvende pers eens. De Rijksvoorlichtingsdienst is bang dat citaten uit hun verband worden gerukt als fragmenten van de persconferentie worden uitgezonden. En juist omdat televisiebeelden vaak een grote impact kunnen hebben, wil de Rijksvoorlichtingsdienst het risico vermijden dat Lubbers' zinnen een verkeerde indruk wekken doordat ze bekort zijn, in een andere volgorde geplaatst, of uitvergroot. Iedere nuance valt dan weg.

Zo heeft hoofddirecteur Hans van der Voet nog steeds ‘verschrikkelijk spijt’ dat hij het NOS-Journaal heeft toegestaan opnamen te maken bij de speciale persconferentie van premier Lubbers tijdens het bezoek van de Japanse premier Toshiki Kaifu aan Nederland.[28.] Deze persconferentie, gehouden op 19 juli 1991 in de perszaal van het ministerie van Algemene Zaken, was georganiseerd door de Rijksvoorlichtingsdienst en viel buiten de regels van de bijeenkomst op vrijdag.

Het NOS-Journaal bracht Lubbers volgens Van der Voet in grote problemen door verschillende citaten van de premier door elkaar te presenteren in de nieuwsuitzending van die dag. Daardoor leek het of Lubbers verklaarde dat er geen reden meer was bij Japan op herstelbetalingen aan te dringen (‘de kous is af’). De Stichting Japanse Ereschulden, die een schaderegeling voor de slachtoffers eist, reageerde verbijsterd op de uitzending.

Het kostte Lubbers enige moeite de stichting en later ook de Tweede Kamer te overtuigen dat het NOS-journaal zijn woorden verkeerd had weergegeven. Lubbers had juist het tegenovergestelde gezegd. Letterlijk zei hij tijdens de persconferentie: ‘Je kunt niet zeggen: de kous is af, dat je de geschiedenis wegwist. Die blijft natuurlijk staan in al zijn verdriet en pijnlijkheid.’ Door het weglaten van de woorden ‘Je kunt niet zeggen’ liet het NOS-Journaal Lubbers precies het tegenovergestelde zeggen van wat hij bedoelde.

Gezien deze ervaring zal het voor de omroepjournalisten de komende jaren niet eenvoudig zijn de Rijksvoorlichtingsdienst

voor hun zaak te winnen. Camera en geluidsband blijven voorlopig taboe bij de vrijdagse persconferentie. De Rijksvoorlichtingsdienst houdt zich zelf ook aan de regels en laat evenmin een band meelopen. Een medewerker van de RVD maakt wel aantekeningen en schrijft na afloop een rapport 'van hetgeen de RVD denkt dat de minister-president heeft gezegd', zoals Van der Voet het uitdrukt.

Niet alleen voor de oppositiepartijen, maar ook voor de coalitiepartner is de one-man-show van de premier niet altijd plezierig. Fractievoorzitter Joris Voorhoeve heeft na de val van het tweede kabinet-Lubbers gezegd dat de ware oorzaak van de kabinetscrisis te maken had met de wijze waarop Lubbers het beleid presenteerde. Volgens hem trok de CDA-leider alle succes naar zich toe. 'Onze bijdrage kwam onvoldoende in de schijnwerpers.'[29.]

Het wantrouwen is wel te begrijpen. De hele week zijn de politici van de twee coalitiepartijen druk bezig achter de schermen de besluiten in de ministerraad voor te bereiden. De voorzitters van de fracties, de specialisten uit de fracties, de meest betrokken ministers, de vice-premier en soms ook nog de partijvoorzitters op donderdagavond, iedereen werkt mee aan het voor alle partijen meest aanvaardbare compromis. Maar het is één man, de minister-president, die het resultaat van al die noeste arbeid mag presenteren.

Daar komt bij dat al die betrokkenen nog nooit de persconferentie hebben bijgewoond. Ze hebben er in de loop der jaren hun eigen voorstelling van gemaakt, en die is niet per definitie gunstig. Deels is het beeld bepaald door wat ze vrijdagavond laat op televisie zien, deels door wat ze op zaterdag in de kranten lezen. Een beetje jaloers lezen ze dan: 'Lubbers beslist...', 'Lubbers vindt...', 'Lubbers meent...'. In de koppen van de kranten lijkt het wel of hij in zijn eentje regeert.

Het wantrouwen kan zo hoog oplopen dat het tot heftige spanningen in de coalitie leidt. In april 1992 wankelde het kabinet een paar dagen langs de rand van de afgrond naar aanleiding van de persconferentie die Lubbers op vrijdag 24 april in Nieuwspoort had gegeven. Drie kwartier lang had hij in de Opkamer de plannen van het kabinet met de inkomens uiteengezet. Na dit college

had hij ook nog eens drie kwartier lang allerlei vragen beantwoord. Aan de circa veertig aanwezige journalisten de taak daar een leesbaar distillaat van te brouwen.

De Volkskrant opende de volgende dag met Lubbers' betoog op de voorpagina. ‘Kabinet kiest in 1993 voor denivellering,’ kopte de krant boven het verhaal. Er brak onmiddellijk paniek uit in de PvdA toen de sociaal-democratische bewindslieden die ochtend hun lijfblad uit de bus haalden. Ze konden zich niet herinneren gisteren in de Trêveszaal een dergelijk besluit te hebben genomen, 's Avonds liet vice-premier Wim Kok in het NOS-Journaal weten dat zo'n denivellering ‘voor de PvdA niet draagbaar is’.

Het conflict escaleerde snel en zelfs de meest koele beschouwers op het Binnenhof zagen het kabinet spoedig vallen. Het hele weekeinde was er druk beraad tussen de twee partijen. Het wachten was op de allesverlossende brief van de twee leiders Lubbers en Kok. Die bleek niet makkelijk te schrijven. Pas maandagavond waren de heren klaar - en was het kabinet gered.

In het debat in de Tweede Kamer over deze bijna-crisis verklaarde Lubbers de volgende dag dat hij tijdens de persconferentie niets verkeerds had gezegd. Hij ging niet zover de pers de schuld te geven van de bonje. ‘Als de journalisten mijn uiteenzetting verkeerd interpreteren,’ vertelde Lubbers de Tweede Kamer, ‘dan is het aan mij dat beeld te corrigeren.’ Twee maanden later kwam hij hierop terug in een interview.[30.] Lubbers zei: ‘Van Agt zou zeggen: “Politiek is een kwestie van akoestiek en retoriek.” Kennedy zei weleens: “Wat ik vandaag besloten heb, kan ik morgen pas in de krant lezen.” Daarmee bedoelde hij dat je de impact, de draagwijdte van de genomen beslissingen pas goed duidelijk worden in de krant.’

Wat Lubbers niet zei, was dat deze bijna-crisis zich helemaal niet had voorgedaan als vice-premier Wim Kok gewoon was meegekomen naar de persconferentie. Die had dan tijdens de bijeenkomst een eventuele verkeerde ‘optiek’ onmiddellijk kunnen corrigeren. Maar ondanks aanbevelingen van wijze mannen en allerlei commissies houden achtereenvolgende premiers, dus ook Lubbers, hun show liever helemaal voor zich alleen. De voordelen voor hun positie en hun partij zijn blijkbaar zo groot dat ze die liever niet met een ander delen.

Al in de tijd van premier Biesheuvel, toen de coalitie uit vijf partijen bestond, is overwogen de voorlichting over de besluiten van de ministerraad te laten rouleren over verschillende partijen. Maar het kwam er niet van. In de praktijk komt de coalitiepartner alleen aan bod als de minister-president ziek is of in het buitenland verblijft. Want dan mag de vice-premier de ministerraad voorzitten en de daarop aansluitende persconferentie in Nieuwspoort geven.

Biesheuvels opvolger Den Uyl miste zelden een ministerraad en een persconferentie. Van de vijfenvijftig maanden dat hij premier was, moest hij slechts acht keer verstek laten gaan. Dan presenteerde een van de twee vice-premiers het kabinetsbeleid.[31.]

Dat Van Agt zich veel vaker liet vervangen, mag niet verbazen gezien zijn beleden afkeer van de wekelijkse persconferentie. In de VVD spreken ze nog enthousiast over de wijze waarop Van Agt het premierschap deelde met Hans Wiegel, de aanvoerder van de VVD-ministers in het kabinet. Anders dan Lubbers gunde Van Agt de VVD vaak een succesje. Bovendien claimde Van Agt niet het alleenrecht bij de presentatie van het beleid, beweren VVD'ers. De cijfers geven hun gelijk. Van de negenenvijftig maanden dat Van Agt premier was, liet hij zich op de persconferentie zeventig keer vervangen, dat is gemiddeld eens per maand. Bij Den Uyl was dat slechts een keer in de drie maanden.

Lubbers is altijd heel gretig als het gaat om het voorzitten van de ministerraad en het geven van de persconferentie. Tijdens zijn eerste kabinet liet hij zich gemiddeld eenmaal per vier maanden vervangen. Tijdens het tweede kabinet liep dat terug tot een keer per drie maanden. En tijdens het derde kabinet, gerekend tot het reces in de zomer van 1993, was hij gemiddeld slechts een keer in de vijf maanden absent.[32.] Een record in mediadominantie.

Lubbers mag de presentatie van het kabinetsbeleid dan zelden overlaten aan de coalitiegenoot, hij neemt wel vaker dan tijdens zijn eerste twee kabinetten vakministers mee naar Nieuwspoort. Dat doet hij op initiatief van Hans van der Voet. De duopresentatie moet tot uitdrukking brengen dat in deze coalitie, bestaande uit zeven ministers van het CDA en zeven van de PvdA, beide partners ‘gelijkwaardig’ zijn.

Ook vorige premiers hebben soortgelijke adviezen gekregen. Toen Den Uyl in 1971 nog oppositieleider was, heeft hij minister-president Biesheuvel de raad gegeven zijn collega's af en toe voor het voetlicht te brengen. Niet alleen tijdens de persconferentie, maar ook bij het televisiegesprek. Den Uyl: 'Ik geloof dat zo nu en dan wat afwisseling beter is. Het is zo vervelend voor de kijker in het land, elke week datzelfde gezicht.'[33.]

Toen Den Uyl eenmaal zelf premier was, wilde hij er niets meer van weten. Hij had twee redenen om het meenemen van vakministers naar de persconferentie af te wijzen. In de eerste plaats zou het praktisch heel moeilijk zijn om steeds uit te maken welke ministers hoe vaak aan de beurt zouden moeten komen. Het meer principiële argument was dat het meenemen van vakministers ten koste zou gaan van de continuïteit van de presentatie van het kabinetsbeleid.[34.]

De duopresentatie leidt niet per definitie tot een betere weergave van het kabinetsbeleid. Een mooie illustratie hiervan is de persconferentie over de identificatieplicht op 20 maart 1992. Terwijl de andere ministers zich na een lang kabinetsberaad naar huis lieten rijden, zat minister Hirsch Ballin van Justitie naast premier Lubbers in Nieuwspoort. Hij gaf een toelichting op het wetsvoorstel en benadrukte dat een algemene identificatieplicht in de toekomst geen problemen meer zal geven als werknemers eenmaal gewend zijn een identiteitsbewijs bij zich te dragen.

Het PvdA-kamerlid Ella Kalsbeek reageerde die vrijdagavond verontwaardigd op het besluit. Het was volgens haar belachelijk zes miljoen werknemers te verplichten iedere dag een identificatiebewijs bij zich te dragen. De controle op illegale arbeid kan volgens haar veel efficiënter, bijvoorbeeld door van ondernemers te eisen dat werknemers zich bij indiensttreding identificeren.

Dat Kaisbeek in de media zo luidkeels mopperde, kwam vooral omdat ze in de veronderstelling verkeerde dat die dag eigenlijk nog helemaal geen besluit over de identificatieplicht was genomen. Een van de PvdA-ministers had haar dat vanuit de Trêveszaal gemeld. Niet voor niets kwamen de mededelingen van Lubbers en Hirsch Ballin ook voor de PvdA-ministers als een complete verrassing. Zij hadden de Trêveszaal verlaten in

de veronderstelling dat over de identificatieplicht nog zou worden doorgepraat.

Het besluitenlijstje en de notulen van de ministerraadsvergadering kunnen in zo'n twijfelgeval uitkomst bieden. Maar het gelijk krijgt degene die de formulering van deze teksten in handen heeft en dat is de minister-president. Het besluitenlijstje ('Zeer Geheim') van de ministerraad van 20 maart meldt dat de vergadering akkoord is gegaan met het wetsvoorstel van Hirsch Ballin.

De betrokken PvdA-ministers lieten zich niet zomaar aan de kant schuiven. Minister Dales van Binnenlandse Zaken en Hans Alders van VROM - die zich op zo maart blijkens de notulen zeer uitvoerig in de discussie over de identificatieplicht heeft gemengd - schreven Lubbers na het weekeinde een boze brief met een fraaie tekst die kan worden samengevat in één zin: 'Zeg Ruud, ben je gek geworden, we hebben zo maart helemaal geen besluit over de identificatieplicht genomen.'

Het komt niet vaak voor, maar als ministers bezwaren blijven houden tegen de tekst van de notulen en het besluitenlijstje, dan moet daar in de ministerraad over gesproken worden. En zo kwam het dat de ministers een week na de gezamenlijke persconferentie van Hirsch Ballin en Lubbers opnieuw in de Trêveszaal over de identificatieplicht debatteerden. Veel maakte het niet uit. Er werd alleen iets kleins veranderd in het voorstel om artikel 19 van de Vreemdelingenwet te wijzigen. Het kabinet kwam hiermee tegemoet aan de bezwaren van Dales.

Het bewijs dat de heropening van het debat in de Trêveszaal hoegenaamd niets aan Hirsch Ballins wetsvoorstel heeft veranderd, levert opnieuw het besluitenlijstje. Doodleuk liet Lubbers daarin opnemen dat de vergadering het besluit van een week eerder had 'herbevestigd'. Met andere woorden, volgens de minister-president had de PvdA ten onrechte beweerd dat er nog niets besloten was over de identificatieplicht.

Om de PvdA gezichtsverlies te besparen en ook om de ruzie tussen de fracties van CDA en PvdA te sussen, meldt Lubbers deze keer na afloop van de ministerraad in Nieuwspoort dat niemand bang hoeft te zijn dat alles nu al vastligt. Het voorstel gaat eerst naar de Raad van State, vertelt Lubbers de parlementaire pers, en

komt dan nog een keer terug in het kabinet. ‘We gaan het dan eerst zelf nog een keer bekijken voordat we het voorstel naar de Tweede Kamer sturen.’

De PvdA-bewindslieden beschouwen deze belofte als een bekentenis van Lubbers dat hij en Hirsch Ballin op zo maart te snel hebben geroepen dat het kabinet al akkoord was met de identificatieplicht. Ten onrechte, want een nadere bestudering van het besluitenlijstje van de ministerraadsvergadering van 20 maart leert dat toen reeds besloten was dat het wetsvoorstel terugkomt in de ministerraad nadat de Raad van State advies heeft uitgebracht.

Of de ministerraad die twintigste maart wel of niet met de identificatieplicht akkoord is gegaan, zal wel nooit meer duidelijk worden. Volgens de PvdA-ministers niet, maar die konden er weinig meer aan veranderen aangezien Lubbers en de betrokken vakminister Hirsch Ballin de pers al hadden ingelicht dat er een besluit was genomen.

De persconferentie is op deze manier een verlengstuk van de Trêveszaal geworden. Door in Nieuwspoort een akkoord te presenteren, is het kabinet in feite akkoord gegaan. Zo gebruikt Lubbers de persconferentie ook om ministers te forceren het samen eens te worden. Hij meldt de parlementaire pers in Nieuwspoort dat het kabinet ‘eruit’ is en dat de betrokken ministers gemachtigd zijn maandag of dinsdag de laatste redactionele wijzigingen aan te brengen. Vervolgens laat hij de RVD de betrokken ministers melden dat de pers op de hoogte is gebracht van het ‘akkoord’. Die ministers kunnen het zich dan absoluut niet veroorloven er die maandag of dinsdag niet uit te komen. Het besluit is immers al wereldkundig gemaakt.

Via de persconferentie schaakt Lubbers op twee borden tegelijk. Want ook onderwerpen die bij lange na nog niet zijn afgerond in de ministerraad, leiden tot uitvoerige commentaren van de premier in Nieuwspoort. Via de publiciteit weet hij zo de nog komende besluitvorming in de ministerraad te beïnvloeden.

Willem Drees junior heeft eens niet minder dan acht bezwaren opgesomd tegen de wijze waarop de premier verslag doet van de ministerraadsvergadering.[35.]

1. Het kost de premier te veel tijd. 2. De druk om besluiten te

nemen neemt toe, ook als de discussie nog niet is afgerond. 3. Door allerlei losse mededelingen wordt de eenheid in het kabinet doorbroken. 4. Er wordt gesuggereerd dat de ministerraad verantwoordelijk is voor de besluitvorming, terwijl dat de betrokken minister is. 5. Ten onrechte ontstaat de indruk dat de premier alles regelt. 6. Vragen over de toekomst leiden tot speculaties over latere beslissingen. 7. In zijn antwoorden oordeelt de premier over kamerleden, terwijl dat zijn taak niet is. 8. Zijn opmerkingen worden buiten het parlement gemaakt en dat leidt tot een rommelige discussie, omdat kamerleden ook weer via de media gaan reageren zonder de stukken te kennen.

Er zijn nog steeds kamerleden die soortgelijke bezwaren hebben en eigenlijk vinden dat de minister-president eerst de Tweede Kamer moet informeren over de besluiten van de ministerraad en daarna pas de verzamelde pers. Maar het parlement heeft deze strijd om het zogeheten primeurrecht al lang geleden verloren. Om aan de bezwaren enigszins tegemoet te komen, is een paar jaar geleden besloten de 'stencils' die de journalisten op de persconferentie krijgen toe te voegen aan de *Selectie*, de knipselkrant die de RVD twee keer per dag samenstelt.

Lubbers laat altijd duidelijk merken als hij het wel genoeg vindt en de persconferentie volgens hem beëindigd kan worden. Terwijl hij naar een vraag luistert, veegt hij zijn mapjes bijeen en tilt die vast een beetje van tafel. Hij gaat bovendien wat scheef op zijn stoel zitten en de antwoorden worden korter. Zijn woordvoerder herkent dat gedrag en geeft de traditionele laatste vraag aan *The Daily Invisible*, het eenmansblaadje van Julius Vischjager.

Diens vraag - het rituele slot van de persconferentie - is meestal langdradig en onsamenhangend. De meeste journalisten staan daarom al op voordat Vischjager, die zij als de dorpsgek beschouwen, zijn eerste zin heeft kunnen formuleren. Desalniettemin krijgt Vischjager altijd een kort antwoord van Lubbers. Uiteindelijk levert hem dat minder problemen op dan Vischjager te negeren. Fraai was de repliek die de Britse premier Margaret Thatcher gaf toen ze op bezoek in Nederland was en tijdens haar persconferentie geconfronteerd werd met Vischjagers beruchte laatste vraag. Blijkbaar was ze gewaarschuwd, want nadat

Vischjager zijn ingewikkelde probleem omslachtig aan haar had voorgelegd, antwoordde ze spits: '*Please, repeat your question*.' Dat was zelfs voor Vischjager te veel gevraagd.

Lubbers laatste antwoord gaat al jaren verloren in het geroezemoes van de verslaggevers. Die zijn bezig Lubbers' orakelteksten te interpreteren. Deze exegese kan even duren. Redacteuren van dezelfde krant of hetzelfde persbureau overleggen vervolgens met elkaar wie welk stukje zal maken. Anderen bespreken of ze eerst nog even in Nieuwspoort zullen eten, of direct aan het schrijven zullen gaan. Een enkeling loopt naar Lubbers om hem nog een aparte vraag voor te leggen waarmee hij zijn collega's niet heeft willen lastigvallen of waarvan hij het antwoord liever voor zichzelf houdt.

Omringd door journalisten van radio en televisie loopt Lubbers vervolgens naar de radiostudio op het Binnenhof. Daar geeft hij achter elkaar drie tot vijf interviews aan journalisten van verschillende omroepen. Ze krijgen ieder tien minuten en Lubbers zorgt ervoor dat die limiet niet wordt overschreden. Als er desondanks zinnen uit het gesprek geknipt moeten worden, moet de Rijksvoorlichtingsdienst daar toestemming voor geven.

Nog in 1983, toen hij al tien jaar in de politiek zat en dus een zeer ruime ervaring had met de media, noemde Lubbers het 'knipwerk' van radioreporters zijn grootste probleem met de journalistiek. Radioverslaggevers hebben volgens hem nogal eens de neiging zoveel mogelijk minuten op te nemen om de bandopname dan vervolgens te gaan zitten monteren. 'Verbazingwekkend hoe een opname dan kan veranderen,' aldus Lubbers.[36.]

Ook bij televisie gebeurt het. Lubbers heeft zich daarom aangeleerd altijd aan de betrokken journalist te vragen hoe lang het item ongeveer duurt. Hij beperkt zich dan tot de afgesproken tijd om te voorkomen dat er later door montage nog veel in kan worden veranderd. Voorkomen kan hij het natuurlijk niet, maar wel maakt hij het zo, naar eigen zeggen, enigszins 'beheersbaar'. Om het helemaal in de hand te houden, treedt hij bij televisie het liefst live op.[37.]

Interviews met schrijvende journalisten, die uiteraard ook

‘monteren’ door het verhaal opnieuw op te bouwen, hele stukken weg te laten, en passages in eigen woorden na te vertellen, heeft Lubbers het best in de hand. Is het interview uitgeschreven dan laat Lubbers de tekst toesturen en hij schroomt dan niet hier en daar zelf een alinea te herschrijven of een citaat af te zwakken dan wel aan te scherpen. Aan zijn woordvoerder de taak om de journalisten te overtuigen dat deze correcties niet genegeerd kunnen worden.

Na zijn vrijdagse radiogesprekken, begeeft Lubbers zich naar de televisiestudio op het Korte Voorhout voor de opname van het ‘gesprek met de minister-president’. Ook hier is het ‘tarief’ tien minuten, en beide kanten vullen de tijd met veel routine. Een voorgesprek om het interview even door te nemen is er nauwelijks. Lubbers zegt een instinctieve weerzin te hebben een journalist een onderwerp te suggereren.[38.] Als hij ‘wat kwijt wil’ heeft hij dat al laten blijken tijdens de persconferentie, waar de omroepjournalisten bijzitten.

Alleen als een onderwerp tijdens de persconferentie niet ter sprake is geweest, wil een interviewer nog weleens bij Lubbers informeren of het zin heeft tijdens de opname naar het betreffende onderwerp te vragen. Daarmee voorkomt hij dat tijdens het gesprek zelf geen of een ontwijkend antwoord op zijn vragen komt.

Tijdens de opname etaleert Lubbers alle trucs die hij ook in de persconferentie gebruikt. Hij ontwijkt, buigt mee, benadrukt het positieve, speelt de optimist. En hij waakt ervoor andere partijen teveel tegen hun schenen te schoppen. Als je in de opiniepeilingen hoog scoort is het heel verstandig om een beetje rustig, bescheiden en afwachtend over te komen. ‘Ik denk dat hij een *low profile* kiest in zijn uitlatingen om die scores zo hoog mogelijk te houden,’ zegt VVD'er Hans Wiegel. ‘Hij is de populairste politicus van het land, maar hij doet nooit populair.’[39.]

Lubbers' neiging vrij te associëren, komt ook bij het tv-gesprek tot uiting. Deze bespiegelingen zijn niet altijd tot genoegen van de vakministers op wiens terrein Lubbers zich dan begeeft. Zo werd minister Relus ter Beek van Defensie vrijdag 18 januari

1991, terwijl hij thuis in Coevorden zijn zevenenveertigste verjaardag vierde, volstrekt overvallen door het televisie-interview dat Ferry Mingelen die avond met de premier had.

Het was midden in de Golfoorlog. Twee nachten eerder waren de Verenigde Staten operatie *Desert Storm* begonnen met een luchtaanval op Baghdad. Irak reageerde direct met een dramatische aanval met Scud-raketten op Israël, waarbij die eerste keer twaalf gewonden vielen. Die achttiende januari ging het gesprek met de minister-president uiteraard over de Golfoorlog en mogelijke Nederlandse steun aan Israël.

De wereld wachtte toen nog in spanning of Israël, een kernwapenmogendheid, een tegenaanval zou organiseren, waardoor de Golfoorlog verder zou escaleren. Door Israël een afdoende bescherming te bieden tegen de raketaanvallen vanuit Irak, kon Israël mogelijk afgehouden worden van een militaire actie tegen Saddam Hoessein.

Tegen deze achtergrond en in antwoord op een vraag van Mingelen, noemde premier Lubbers het 'voorstelbaar' dat Nederlandse Patriot-raketten worden ingezet voor de verdediging van Israël. Niet ten onrechte werden deze woorden van de ministerpresident uitgelegd als aanbod van Nederland aan Israël.

Ter Beek, de verantwoordelijke minister, wist echter niets van een aanbod en maakte een hoop kabaal. Lubbers en Van den Broek, die ook betrokken bleek bij het 'spontane' aanbod, verklaarden later dat ze Ter Beek niet op zijn verjaardag hadden willen storen. Lubbers verdedigde zijn aanbod met de opmerking dat het een 'spontaan antwoord op een onverhoedse vraag' was geweest.

In het kamerdebat is de competentiestrijd hoog opgespeeld. Van den Broek moest in het openbaar zijn verontschuldigingen aanbieden. Een veel belangrijker aspect kreeg geen aandacht. Lubbers wist volstrekt niet waar hij het over had toen hij de Nederlandse Patriot-eenheden ter sprake bracht. Die waren namelijk niet te vergelijken met de Amerikaanse Patriot-eenheden, die toen ogenschijnlijk redelijk succesvol waren tegen de Scud-aanvallen van Saddam Hoessein.

De Defensiestaf had via Ter Beek heel snel aan Lubbers het verschil duidelijk kunnen maken tussen een Nederlandse

Patriot-raket en een Amerikaanse.[40.] Dan had Lubbers geweten dat de Nederlandse Patriot-raketten niet geschikt waren om de Scuds uit de lucht te halen. Maar Lubbers had het niet nodig gevonden eerst bij Ter Beek advies in te winnen voordat hij zijn televisie-interview gaf.

Er zijn periodes, zeker de laatste paar jaar, dat Lubbers zich tijdens het tv-gesprek steeds ongeduldiger gedraagt. Vóór de interviewer aan zijn slotwoorden toe is, zit Lubbers al rechtop in zijn stoel met beide handen plat op tafel, klaar om zich af te zetten en weg te sprinten. Begin 1992. had hij op een vrijdagavond zoveel haast, dat je hem buiten beeld de studio uit hoorde lopen. Ook sloeg er een deur dicht. Dit alles terwijl Ferry Mingelen nog aan het afsluiten was en enigszins verwonderd in de richting van al het lawaai keek.

Het gesprek wordt vrijdagavond op een vast tijdstip, meestal om elf uur, direct na Nova uitgezonden op Nederland 3. In de tijd van Piet de Jong was dat anders. Het televisiegesprek werd gehouden en uitgezonden voorafgaande aan de persconferentie. De premier heeft altijd beweerd dat dit een reuzehandige volgorde was. ‘Als mijn vrouw me op de televisie zag, wist ze dat ze de piepers vast op het vuur kon zetten.’[41.]

Den Uyl ging na afloop van het tv-praatje dikwijls weer aan het werk - terug naar het Catshuis waar de ministerraad nog bijeenzat. Onder Den Uyl gold dat na de persconferentie de ministerraad pas echt kon beginnen. De belangrijkste besluiten moesten dan nog worden genomen.

Lubbers gaat na het televisiegesprek vaak nog even naar het Torentje om een paar zaken af te handelen en een Corenwyn te drinken. Hij heeft weleens gezegd dat hij dat rondje langs de media zeer liefheeft. Al was het alleen maar omdat het markeert dat de week erop zit en het weekeinde begint.[42.]

Eindnoten:

1. Bij een vergadering over bijvoorbeeld de begroting die op vrijdag begint en pas op zaterdag wordt afgerond, komt de minister-president alleen op zaterdag.
2. De beschrijving van Lubbers' gedachten over het wekelijkse praatje is gebaseerd op zijn interview met Paul Witteman in: *Met je hoofd in de huiskamer*, pagina 94.
3. De beschrijving van Lubbers' gedachten over goede en slechte journalisten is gebaseerd op zijn interview met Jan van Putten in: *De spiegel en de scherven*, pagina 124-135.
4. Dries van Agt in een interview met *Vrij Nederland*, 31 december 1987.
5. Dat het moeilijk, zo niet onmogelijk is de eenmaal gegroeide traditie van de wekelijkse persconferentie af te schaffen, blijkt uit de poging van de Belgische premier Jean-Luc Dehaene. Toen die in maart 1992 Wilfried Martens opvolgde als minister-president, was het eerste besluit van het nieuwe kabinet om de wekelijkse persconferentie te annuleren. Het leidde tot heftige protesten bij de Belgische journalisten en het kabinet leed zijn eerste nederlaag: het moest op het besluit terugkomen.
6. W. Schermerhorn, *Minister-president van herrijzend Nederland*, pagina 98.
7. W. Schermerhorn, *Minister-president van herrijzend Nederland*, pagina 78.
8. Jelle Zijlstra in een interview met de auteurs, Wassenaar, 10 maart 1988.
9. Piet de Jong in een interview met de auteurs, Den Haag, juli 1988.
10. Piet de Jong in een interview met de auteurs, Den Haag, juli 1988.
11. Gijs van der Wiel in een interview met de auteurs, Den Haag, 29 september 1992.

12. Piet de Jong geciteerd door Willem Breedveld, ‘De premier kan vertellen wat hij wil’, in: *Trouw*, 5 december 1987.
13. Piet de Jong in een interview met de auteurs, Den Haag, juli 1988.
14. Gijs van der Wiel in een interview met de auteurs, Den Haag, 29 september 1992.
15. J.Th.J. van den Berg e.a. (red.), *Tussen Nieuwspoort en Binnenhof*, pagina 29.
16. Gijs van der Wiel in een interview met de auteurs, Den Haag, 29 september 1992.
17. Dries van Agt geciteerd door jan de Koning in een interview met *Elsevier*, 19 mei 1990.
18. Ruud Lubbers in een interview met Cees Sorgdrager in het NOS-radioprogramma ‘Met het oog op morgen’, 30 oktober 1992.
19. Deze alinea is overgenomen uit: Willem Gitz, ‘Kroegcultuur van Casteleyn: er gebeurde altijd wat’, in: *Nieuwspoort Nieuws*, november 1992.
20. Jan de Koning geciteerd door Ruud Lubbers in zijn toespraak bij het uitreiken van de Anne Vondelingprijs aan Yvonne Zonderop, Den Haag, 25 juni 1986.
21. Ruud Lubbers in een interview met Jan van Putten, in: *De spiegels en de scherven*, pagina 134.
22. Wat Lubbers overigens niet wist, was dat Nijpels zijn redevoering al geschreven had en daarin, onder druk van de kritiek, een aanpassing van het AOW-besluit bepleitte. Zie Ruud Lubbers in een interview met Jan van Putten, in: *De spiegels en de scherven*, pagina 134.
23. Ruud Lubbers in een interview met *Elsevier*, 21 maart 1992.
24. Ruud Lubbers in een interview met *Elsevier*, 21 maart 1992.
25. Piet de Jong in een interview met de auteurs, Den Haag, juli 1988.
26. Piet van Tellingen, ‘Lubbers is niet alleen van de schrijvende pers’, in: *Gooi- en Eemlander*, 23 oktober 1991.
27. J.R.M. Jooren, ‘Het woord is aan de minister-president’, in: *Intermediair*, 13 mei 1977.
28. Hans van der Voet in een gesprek met de auteurs, Den Haag, 24 juni 1992.
29. Joris Voorhoeve in een interview met *De Telegraaf*, 6 mei 1989.
30. ‘Je moet als premier juist niet de baas willen spelen’, Ruud Lubbers in een interview met *Trouw*, 6 juni 1992.
31. Zie voor cijfers over het aantal vervangingen van de premier bij de presentatie van het regeringsbeleid W.L. Carabain, ‘De minister-president als overheidsvoorlichter, ‘ pagina 55. Zie ook W.L. Carabain, ‘Dominerende minister-president bedreigt stabiliteit van coalities’.
32. Mededeling van de Rijksvoorlichtingsdienst, 3 augustus 1993. De laatste keer dat Lubbers zich die periode liet vervangen was op zaterdag 17 juli 1993, de persconferentie op de dag voor zijn vakantie. Lubbers had dit tijdens het avondeten met Wim Kok afgesproken. Hij was ‘kapot’ en kon voor het eerst in zijn toen 3909 dagen durende premierschap de energie niet meer opbrengen om de verzamelde pers over de besluiten in de ministerraad te informeren. Een andere versie van dit verhaal luidt dat in de ministerraad ruzie was uitgebroken tussen PvdA en CDA over een aanpassing van de werkloosheidswet, waarna Lubbers kwaad was weggelopen.
33. Joop den Uyl op 14 januari 1972 in KRO-Brandpunt, geciteerd in: J.R.M. Jooren, ‘Het woord is aan de minister-president’, pagina 38.
34. Joop den Uyl op 17 juni 1974 in een NOS-interview, geciteerd in: J.R.M. Jooren, ‘Het woord is aan de minister-president’, pagina 37.
35. W. Drees, ‘Voorlichting of verwarring?’ in: *Economisch Statistische Berichten*, 11 april 1984.
36. Ruud Lubbers in een interview met Jan van Putten, in: *De spiegel en de scherven*, pagina 125.
37. Ruud Lubbers in een interview met Jan van Putten, in: *De spiegel en de scherven*, pagina 125.
38. Ruud Lubbers in een interview met Jan van Putten, in: *De spiegel en de scherven*, pagina 135.
39. Hans Wiegel in een interview met de auteurs, Leeuwarden, 29 maart 1989.
40. De Nederlandse Patriot staat beschreven in de brief die staatssecretaris Van Houwelingen van Defensie op 4 mei 1988 naar de Tweede Kamer stuurde. Op pagina 5 van deze brief, verschenen als Kamerstuk 20.200 nummer 39, staat over het Nederlandse Patriot-systeem: ‘Het vermogen ballistische raketten (zoals de Scud, AJ/EvV) te kunnen opsporen, is nog niet voldoende voor een actieve verdediging. Daarvan is pas sprake als de software verder is gemoderniseerd en de Patriot-raketten zijn vervangen door wapens met een andere ontsteking en explosieve lading. Uitsluitend dergelijke Patriot-raketten zullen voldoende kans hebben een tactische ballistische raket te treffen en uit te schakelen. Zulke Patriot-raketten komen naar verwachting pas over enkele jaren ter beschikking.’
    Woordvoerster Jonna Manes van de Patriot-fabriek Raytheon in de Verenigde Staten wist begin 1991 precies aan te geven wat de Nederlandse Patriots nog misten. Volgens haar hadden de Nederlandse Patriots de nieuwe software al. Het ging om een kleine cassette die in de computer

van het systeem moest worden gestopt. Daardoor zou het radarsysteem ook kruisraketten en tactische ballistische raketten kunnen opsporen.
Maar Nederland had nog niet de nieuwe Patriot-raketten met de andere ontsteking en de explosieve lading, waarmee de Amerikanen, zoals iedere tv-kijker toen kon zien, met wisselend succes de Scuds bestookten. De raketten waren pas in oktober 1990 ter beschikking gekomen van het Amerikaanse leger. Het afvuren van deze nieuwe raketten heeft een Patriot-bemanning niet direct onder de knie, dus ook al zou Amerika ze snel aan Nederland hebben geleverd voor de verdediging van Israël, dan nog zou Nederland ze niet direct hebben kunnen afvuren.

41. Willem Breedveld, 'De premier kan vertellen wat hij wil', in: *Trouw*, 5 december 1987.
42. Ruud Lubbers in een toespraak bij de uitreiking van de Anne Vondelingprijs aan Yvonne Zonderop, 25 juni 1986.

8 Het weekeinde: de solist aan het haardvuur
De premier in Europa

Het was in juni 1993 in Kopenhagen even wennen voor de delegaties uit de andere elf landen van de Europese Gemeenschap. Voor het eerst sinds 1982 werd Ruud Lubbers in de vergadering van de Europese Raad niet meer geflankeerd door Hans van den Broek. Gedurende dertig bijeenkomsten van de Europese regeringsleiders, tien jaar lang, waren ze onafscheidelijk geweest. Maar nu lag het koppel in tweeën: Lubbers werd in Kopenhagen begeleid door nieuwkomer Peter Kooijmans. En Van den Broek vergezelde Jacques Delors van de Europese Commissie.

Ooit hebben Lubbers en Van den Broek samen hun entree gemaakt op het Europese toneel. Dat was ook in Kopenhagen, in december 1982, een maand na het aantreden van het eerste kabinet-Lubbers. Een andere tandem die toen debuteerde, bestond uit de nieuwe Duitse bondskanselier Helmut Kohl en Hans-Dietrich Genscher, die al sinds 1974 minister van Buitenlandse Zaken was en alle Europese Raden had meegemaakt.

Met z'n vieren hebben ze tien jaar lang de Europese topontmoetingen afgereisd. Hoogtepunten en mislukkingen maakten ze mee. Van de top in Luxemburg, die de aanzet gaf tot de voltooiing van de interne markt, beter bekend als ‘Europa 1992’, tot de top op Rhodos, die alleen nog in de herinnering voortleeft omdat de Griekse leider Papandreou met zijn dertig jaar jongere vriendin Dimitra Liani arriveerde. En natuurlijk de top in Maastricht, belangrijker dan alle andere maar bijna uitgelopen op een Nederlands diplomatiek debâcle.

Uiteindelijk heeft het duo Lubbers-Van den Broek het net even langer volgehouden dan het duo Kohl-Genscher. De Duitse minister trad in mei 1992 af. Van den Broek hield het een half

jaar langer vol. Op de decembertop in Edinburgh werd in kleine kring Van den Broeks overstap naar Brussel geregeld. Daar volgde hij Frans Andriessen op als Nederlands lid van de Europese Commissie, het dagelijks bestuur van de Europese Gemeenschap.

Lubbers hoort inmiddels tot de oudgedienden in de Europese Raad; alleen de Franse president en de Duitse bondskanselier zijn langer in functie (respectievelijk anderhalf jaar en een maand langer). Andere ervaren *summitteers*, zoals deelnemers aan topontmoetingen door de Britten worden genoemd, hebben reeds afscheid moeten nemen. Dat geldt voor Margaret Thatcher, de Engelse premier; voor Wilfried Martens uit België; en voor Poul Schlüter uit Denemarken.

In Edinburgh, in december 1991, opereerden Lubbers en Van den Broek voor het laatst als Nederlands team. De breuk kwam niets te vroeg. In de eerste jaren van hun ministeriële samenwerking waren ze vrienden geworden, maar in de loop van de tijd kwamen ze steeds vaker met elkaar in conflict. Deels door een verschil in karakter: Van den Broek is formeel, Lubbers meer praktisch gericht. En deels door een competentiestrijd. Als ze samen in het buitenland waren, speelde Lubbers de eerste viool. De ambitieuze Van den Broek, die zich voortgestuwd weet door zijn al even ambitieuze vrouw José, kon dat maar moeilijk verkroppen.

Het verschil in karakter kwam al tot uitdrukking toen ze eind jaren zeventig samen in de Tweede-Kamerfractie van het CDA zaten. Lubbers was voorzitter en had grote moeite alle dissidenten binnen boord te houden. Het ging over de kruisraketten en Lubbers lanceerde menig wollig compromis. Nadat Lubbers zijn 'vertrekpunten' voor het debat had geformuleerd (fractielid Marius van Amelsvoort repliceerde: 'Voorzitter, mag ik ook weten wat de aankomstpunten zijn?'), was de rechtlijnige Van den Broek twee uur lang ten strijde getrokken tegen Lubbers' scharrelige standpunt.[1.]

Eenmaal samen in de regering begon Van den Broek zich te ergeren aan het storende verschil in status. Want het is niet leuk om in een ver land ergens tussen de ambtenaren te moeten staan terwijl Ruud Lubbers zich onderhoudt met staatshoofden en re-

geringsleiders. Dit kwam bijvoorbeeld scherp naar voren bij het bezoek aan Indonesië in 1988. Terwijl Lubbers met president Suharto op het erepodium de volksliederen aanhoorde, stond Van den Broek op gepaste afstand tussen de overige genodigden. Lubbers trok alle aandacht naar zich toe. Het was zíjn portret dat metershoog in de straten van Jakarta hing, terwijl in de lokale kranten Van den Broeks naam zelfs nauwelijks voorkwam.[2.]

In de loop van hun tienjarige samenwerking in drie verschillende kabinetten, stapelden de incidenten zich op. In januari 1984 zou Lubbers naar Washington gaan om een aantal speeches te houden. Gezien het onschuldige programma vond Van den Broek het niet nodig de premier naar de Amerikaanse hoofdstad te vergezellen en vertrok zelf voor een bezoek aan Azië. Daar aangekomen hoorde hij tot zijn grote woede dat Lubbers op het Witte Huis was ontvangen door president Ronald Reagan en vice-president George Bush. Lubbers vertelde later dat het zijn schuld niet was: het programma was op verzoek van de Amerikanen ‘uitgebreid’.

Vervolgens was daar eind 1986 het Havel-incident. De Tsjechische toneelschrijver Vaclav Havel, toen nog dissident en prominent lid van Charta '77, zou november van dat jaar de Erasmusprijs ontvangen, een plechtigheid die zou worden bijgewoond door koningin Beatrix. Van den Broek wilde als verantwoordelijk minister Hare Majesteit liever niet betrekken bij deze politiek getinte prijsuitreiking en sprak met Lubbers over verscheidene oplossingen.

Terwijl Van den Broek in een verafgelegen buitenland vertoefde (toevallig weer Indonesië), eiste de Tweede Kamer opheldering over een vermeende censuur van Havels dankwoord. Als vervangend minister van Buitenlandse Zaken beantwoordde Lubbers alle vragen in het parlement. Daarbij liet hij Van den Broek vallen als een baksteen, want hij nam de indruk niet weg dat Van den Broek inderdaad had aangedrongen op het schrappen van bepaalde passages in de tekst van de Tsjech. Toen Van den Broek van deze onthulling hoorde, ontplofte hij. Sindsdien is het niet meer goed gekomen tussen de twee.[3.]

Van den Broek ging steeds vaker zijn eigen weg. Hij voelde er niets voor om in het derde kabinet-Lubbers minister van Justitie

te worden, zoals Lubbers graag had gezien. Hij bleef op Buitenlandse Zaken, een departement waar hij in september 1981 al terecht was gekomen als staatssecretaris. In het derde kabinet voelde hij zich verheven boven al die nieuwkomers en weigerde zich ondergeschikt te maken aan de nieuwe groep.

Een atoom dat rond het kabinet zweeft, daar ging Van den Broek op lijken. Het aantal openlijke ruzies nam toe. Als Van den Broek zei dat militair ingrijpen in Suriname niet moest worden uitgesloten, dan viel Lubbers hem in het openbaar af. Al was het alleen maar om de PvdA-ministers tevreden te stellen. Van den Broek had niet namens het kabinet gesproken en Lubbers, verantwoordelijk voor de eenheid van het kabinetsbeleid, kon niet anders dan Van den Broek tegenspreken.

De situatie werd gênant: twee bewindslieden van het CDA die voortdurend met elkaar overhoop liggen hoewel ze elkaars vrienden zeggen te zijn. Normaal gesproken is zo'n vete tussen twee partijgenoten een aardige attractie voor de omstanders, maar de onophoudelijke en geborneerde botsingen tussen Lubbers en Van den Broek gaven de toeschouwer een ongemakkelijk gevoel. Alsof je op visite bent bij een echtpaar dat zit te kijven: Van den Broek en Lubbers als acteurs in *Who's afraid of Virginia Woolf*?

Ook in het verleden zaten premiers en ministers van Buitenlandse Zaken elkaar dwars. Vooral als de minister-president veel belangstelling had voor het buitenlandse beleid, zoals aan het begin van deze eeuw bijvoorbeeld het geval was met minister-president Abraham Kuyper, die weleens spottend de 'minister van buitenlandse reizen' werd genoemd.[4.] De toenmalige minister van Buitenlandse Zaken, R. Melvil baron van Lynden, ging zozeer gebukt onder de autoritaire Kuyper dat hij uiteindelijk aftrad.

Sommige premiers hadden echter helemaal geen belangstelling voor het internationale beleid. Dat was in de jaren dertig bijvoorbeeld het geval met premier Dirk Jan de Geer. Zijn minister van Buitenlandse Zaken, E.N. van Kleffens, grapte over hem dat diens evenaar van Hoek van Holland naar Zevenaar liep.[5.]

Ook PvdA-premier Willem Drees concentreerde zich in de jaren vijftig voornamelijk op het binnenland. 'Als Drees het Al-

bertkanaal oversteekt, komt hij op een andere planeet,' spotten zijn ministers.[6.] Van Europese samenwerking moest hij weinig hebben omdat hij vreesde dat het Europa van de Zes (Frankrijk, Duitsland, Italië en de drie Beneluxlanden) dan vooral een christen-democratisch onderonsje zou worden *L'Europe Vaticane* was Drees een gruwel, weet E.H. van der Beugel, staatssecretaris van Buitenlandse Zaken onder de PvdA-premier. 'Ik zie nog zijn gezicht na een diner ter ere van de Italiaanse minister van Buitenlandse Zaken, wiens dochter aan tafel naast hem zat, en al bij de soep aan Drees had gevraagd of hij het ook zo heerlijk vond om in een katholiek Europa te leven. Na afloop van het diner siste Drees mij toe: "Zie Je wel! Ik heb het altijd al gedacht."'[7.]

Het beeld dat hij anti-Europees was, heeft Drees later genuanceerd. In zijn memoires *Zestig jaar levenservaring* citeert hij gretig een Frans boek uit de jaren dertig waarin hij vermeld staat onder 'de eerste Europeanen'. Zijn bezwaren tegen Europa, moeten we begrijpen, golden voornamelijk de overheersing door de Fransen. Op de conferentie van februari 1957 in Parijs, die beslissend is geweest voor de totstandkoming van de Europese Gemeenschap, keerde hij zich bekwaam tegen de Franse voorstellen. In zijn autobiografie haalt Drees althans recensies aan waarin de pers zijn optreden in Parijs lovend bespreekt. En hij citeert de Franse premier Guy Mollet, die hem na de marathonvergadering in Parijs uitnodigend vroeg waarom ze hem 'niet vaker zagen op besprekingen over Europa'.[8.]

Zijn toenmalige minister van Buitenlandse Zaken, Joseph Luns, gaf Drees overigens weinig gelegenheid 'betrokken te zijn bij het buitenlands beleid'.[9.] Luns, die negentien jaar lang het ministerie zou leiden, diende na Drees nog zes andere premiers. Over de grens bleef hij ze allemaal de baas. Zo is de verhouding tussen premier Jan de Quay en Joseph Luns onlosmakelijk verbonden met het verhaal over een cocktailparty, begin september 1960 in de tuin van de toenmalige directeur van de Rijksvoorlichtingsdienst, Gerrit Lammers.

Op het grasveld vertelde De Quay aan een groepje journalisten dat Nederland het bestuur over Nieuw-Guinea moest internationaliseren. Een ommezwaai in het standpunt van het kabinet. 'Wat zou Luns hiervan vinden?' vroeg een van de journalisten.

De Quay antwoordde: ‘Joseph is hier niet en ik vind dat het zo moet.’ In een mum van tijd was de tuin leeg en belegerden de journalisten de telefoon van de RVD-directeur om het nieuws door te bellen naar hun krant.[10.]

Luns, die op het punt stond naar de vergadering van de Verenigde Naties in New York te vertrekken om een heel andere boodschap te verkondigen, weersprak de premier. Hij dompelde De Quay daarmee in een diepe depressie, zoals blijkt uit het dagboek dat de minister-president in die dagen bijhield. ‘In de Kamer volgt straks mijn afslachting. Einde. Ik vrees.’ Een dag later: ‘Ik ben echt overstuur.’ En een week later: ‘Men laat mij met rust in mijn ellende. Ik voel me wegkwijnen. Wat een prul ben ik.’[11.] Dat vonden de journalisten uit die tijd ook. ‘Een brave man. Maar natuurlijk geen minister-president,’ aldus een van hen.

Luns gaf het primaat van de ministeriële verantwoordelijkheid voor het buitenlands beleid geen seconde uit handen. Dat heeft ook premier De Jong moeten ervaren, de laatste premier die Luns als minister heeft meegemaakt. Tijdens een persconferentie aan het slot van een driedaags bezoek aan Roemenië in oktober 1969, moest premier De Jong de ene vraag na de andere doorschuiven naar minister Luns. Ze gingen over het buitenlands beleid en dat behoorde tot het domein van de minister van Buitenlandse Zaken. Toen De Jong eindelijk zelf maar eens een vraag beantwoordde, griste Luns de microfoon voor De Jong weg en sprak: ‘*What the Prime Minister means is....* ’[12.]

Nadat Luns in de zomer van 1971 de Haagse politiek verlaten had, kreeg de premier meer ruimte van de minister van Buitenlandse Zaken. Norbert Schmelzer volgde Luns op als minister en Barend Biesheuvel werd minister-president. Schmelzer vertelt: ‘Toen ik minister was, stond de Europese Raad nog in de kinderschoenen. Met Biesheuvel ben ik aanwezig geweest op de Europese topconferentie van oktober 1972 in Parijs. Nederland had toen formeel het voorzitterschap, maar omdat de bijeenkomst in Frankrijk werd gehouden, hebben we president Pompidou de eer gegeven. Daar heb ik met Biesheuvel prima samengewerkt: maar hij was natuurlijk de primus en ik de secundus.’[13.]

Schmelzer erkent dat er spanning bestaat tussen de minister-

president en de minister van Buitenlandse Zaken omdat binnenlandse onderwerpen steeds vaker internationale aspecten hebben. Toch zegt hij: ‘We moeten dat niet overdrijven. Het klinkt misschien een beetje verrassend, maar de minister-president is voor de minister van Buitenlandse Zaken de grootste bondgenoot, niet de grootste concurrent. Want welke andere minister in een kabinet heeft zo duidelijk een algemeen belang voor ogen? Niet de vakministers, want die hebben een landbouwbelang, of een industriebelang, of een transportbelang.’[14.]

De opvolgers van Biesheuvel en Schmelzer waren de sociaaldemocraten Joop den Uyl en Max van der Stoel. Den Uyl wilde zich graag overal mee bemoeien, maar had meestal al zijn aandacht nodig voor binnenlandse affaires en het bijeenhouden van het kabinet. Van der Stoel vertelt: ‘Den Uyl wenste natuurlijk graag te weten waar je zelf mee bezig was. Maar het is niet zo dat hij voortdurend probeerde in te grijpen in het buitenlandse beleid. Over de verklaring van 6 november 1973 heeft bijvoorbeeld geen overleg tussen Den Uyl en mij plaatsgevonden.’[15.]

Van der Stoel doelt hiermee op de verklaring van de EEG waarin voor het eerst werd gesproken over legitieme rechten van de Palestijnen. Het was midden in de oliecrisis en het communiqué veroorzaakte een hoop deining. De geschiedschrijver Lou de Jong verweet Van der Stoel een schandelijke uitverkoop van Israël. De oud-minister zegt in een terugblik: ‘Dat was dus een voorbeeld dat ik van Den Uyl ruimte kreeg om zelf te opereren.’[16.]

Het ging niet altijd zo soepel. Tijdgenoten die beide PvdA'ers op Europese topconferenties hebben meegemaakt, herinneren zich een assertieve premier: ‘Als Max zijn mond opendeed, nam Joop het woord.’[17.] Van der Stoel stoorde zich aan de enthousiaste openhartigheid waarmee Den Uyl de grenzen van de diplomatieke gebruiken overschreed. ‘Zo zei hij eens tegen Henry Kissinger: “I don't believe you.’ Nou, het is een wat ongewone zaak om zoiets te zeggen.’[18.]

Hun conflict over wie het primaat van het buitenlands beleid in handen heeft, escaleerde bij de ondertekening van de Slotakte van Helsinki in augustus 1975. Den Uyl en Van der Stoel vertrokken weliswaar gezamenlijk naar de Finse hoofdstad, maar

het was Den Uyls woordvoerder die als enige de meegereisde journalisten mocht informeren en daarmee Van der Stoel buitenspel zette. Kort daarna verscheen in de pers een lijstje met vermeende flaters van Den Uyl op het gebied van de buitenlandse politiek. ‘Den Uyls babbels en blunders verbazen buitenland’, luidde de kop boven het verhaal.[19.] Voor iedereen was duidelijk dat Buitenlandse Zaken uit wraak gelekt had.

Gedurende zijn premierschap was Den Uyl zich steeds meer voor het buitenlands beleid gaan interesseren, een ontwikkeling die ook de premiers Van Agt en Lubbers hebben doorgemaakt. In de laatste maanden van zijn premierschap, na het vertrek van de PvdA-ministers, combineerde Van Agt zijn functie als eerste man met het ministerschap van Buitenlandse Zaken. En Lubbers leek zich begin jaren negentig steeds vaker met Europese en internationale kwesties bezig te houden. Alsof hij zich verveelde met Nederland, waar hij sommige dossiers, zoals die over de koppeling en de euthanasie, al voor de dertiende keer op zijn bureau kreeg.

De steeds grotere aandacht van de minister-president voor buitenlandse vraagstukken heeft niet alleen te maken met privé-belangstelling en profilering ten opzichte van de andere ministers. Als coördinator van het kabinetsbeleid moet hij zich noodgedwongen internationaal oriënteren. Er is immers vrijwel geen beleidsterrein dat niet ‘grensoverschrijdend’ is. Milieu, criminaliteit, werkloosheid, transport, economische groei, landbouw, belastingen, onderwijs, cultuur - stuk voor stuk hebben ze een buitenlandse component of raken ze aan de Europese samenwerking.

De minister-president krijgt ook in de Europese Raad met deze onderwerpen te maken. Als de onderhandelingen tussen de vakministers uit de twaalf lidstaten van de Europese Gemeenschap over een nieuwe Europese richtlijn stuklopen, schuiven ze het onderwerp door naar de Europese Raad van regeringsleiders. Die fungeert dan als een soort beroepsinstantie. Dit doorschuiven gebeurt regelmatig, aangezien het gevecht over zo'n Europese richtlijn vanwege de nationale belangen hoog kan oplopen.

Maar de Europese Raad is meer dan alleen crisisteam en scheidsrechter. Het is volgens Lubbers ook ‘een gezelschap van

vrinden in het vak die het plezierig vinden elkaar in dit kader te ontmoeten'.[20.] De Duitse bondskanselier Helmut Schmidt heeft de Europese Raad eens minder bescheiden omschreven als 'een zeer vertrouwelijke, informele ontmoeting van hen die er werkelijk toe doen in de wereld'.[21.]

Een Europese top kost de regeringsleiders meestal hun weekeinde. De tweedaagse bijeenkomsten worden óf aan het einde van de week gehouden, óf vlak aan het begin. In het eerste geval moet de vrije tijd worden opgeofferd aan de nabespreking en de terugreis, in het tweede geval aan de heenreis en de voorbespreking. Tot overmaat van ramp is de omgeving meestal weinig uitnodigend. In Kopenhagen werd de Europese Raad gehouden in het Bella Center, een onherbergzaam congrescomplex - het grootste van Scandinavië meldt de Deense VVV trots - op een winderige vlakte tussen vliegveld en stadscentrum.

Veel meer van het land zien deelnemers aan dit soort topconferenties vaak niet. Gijs van der Wiel, die als woordvoerder zeven verschillende premiers naar dit soort topontmoetingen heeft begeleid, vertelt over deze vervreemding: 'Als een normaal mens voor zijn werk een paar dagen naar Parijs gaat, heeft hij nog weleens tijd om een avondje de kroeg in te gaan. Maar daar hebben die regeringsleiders geen gelegenheid voor. Zo'n premier ziet niet eens meer wat van Schiphol. De auto rijdt hem zo het toestel in. En als hij geland is, staat daar weer een limousine klaar die hem naar een hotel snelt, God mag weten waar. Daar heeft hij net tijd om zijn spullen in de kamer te zetten. Zo'n suite met voor de deur een vent met een pistool onder z'n oksel.

'Hup, daar gaat onze premier naar het château of congrescentrum waar vergaderd wordt. Hij eet, want er zijn altijd nog een of twee galabijeenkomsten. En er wordt weer vergaderd. Als zo'n Europese Raad in Ierland is en het loopt tegen Sinterklaas, dan mag de secretaresse er een ogenblik tussenuit om een pakje gerookte zalm te kopen. Die is dan de enige die even kan ontsnappen. De rest van de delegatie weet na afloop niet eens waar ze zijn geweest.'[22.]

In Kopenhagen ging het juni 1993 niet veel anders. Het was weer een groot tv-spektakel, waarvoor honderden politieman-

nen en veiligheidsagenten moesten opdraven. Twee dagen lang beheersten blauwe zwaailichten en snelle limousines het straatbeeld. Woonwijken waren afgezet, autowegen geblokkeerd. Tot in de verre omgeving zaten de hotels vol met honderden journalisten, die gedurende de twee dagen vooral op afstand werden gehouden.

Twee dagen is eigenlijk te kort voor een Europese Raad, die tegenwoordig ieder halfjaar (in juni en in december) wordt gehouden. Maar langer willen de regeringsleiders er niet voor uittrekken. In eigen land dreigen altijd gevaren die hun aandacht vragen. Maar hoe groot de bedreigingen in eigen partij, parlement, of ministerraad ook zijn, geen regeringsleider laat die twee dagen verstek gaan. Volgens de journalist Jan Werts, die op de Europese Raad is gepromoveerd, heeft alleen de Ierse premier Charles Haughey een keer afgezegd. Dat was in juni 1981, toen Haughey in eigen land een crisis moest bezweren.[23.]

Met zijn korte vergadertijd en geringe frequentie is de Europese Raad een typische deadline-bijeenkomst. Er wordt maanden naar toe gewerkt en in die twee dagen moet het dan gebeuren. Lubbers vertelt: ‘Er bestaat geen stapsgewijze opbouw naar zo'n Europese top. Toen ik vroeger bruggen bouwde met mijn broer, gingen we eerst de funderingen uitrekenen, je volgde een heel voorzichtig schema. Maar zo'n Europese Raad is mensenwerk. Naarmate je zelf en je collega's in de Europese Raad meer de zenuwen krijgen, gaat het pas lukken.’[24.]

Beslissingen uitstellen kan bijna niet, omdat zoiets meestal geldt als een ‘mislukte top’. Veelal nemen de regeringsleiders de besluiten daarom in ‘de laatste vijf minuten’, zoals de Franse president François Mitterrand het eens noemde. Ook in december 1991, toen Nederland als voorzitter fungeerde en de regeringsleiders in Maastricht uitnodigde, was de tijdsdruk groot. Al was het alleen maar omdat de bejaarde Mitterrand op tijd aan tafel wilde. Tijdens de middagzitting riep hij al wanhopig uit: ‘Gaan we hier soms de nacht doorbrengen?’[25.]

Een enkele keer is het nodig een extra bijeenkomst in te lassen. Dat gebeurde na de vorige top in Kopenhagen, begin december 1987. Die was net niet helemaal geslaagd en om het af te ronden

kwamen de leiders twee maanden later opnieuw bijeen in Brussel. Ook in oktober 1992 was er een aparte top. In Birmingham kwam de Europese Raad toen bijeen om de valutacrisis te bespreken.

De club van Europese regeringsleiders wordt steeds belangrijker. Vaak fungeert de halfjaarlijkse top als motor van de Europese samenwerking. Het zijn de regeringsleiders die iedere keer opnieuw een doorbraak moeten forceren in het proces van de Europese eenwording. Anders dan de vakministers durven zij hun landen te binden aan afspraken die uitstijgen boven puur nationale belangen.

Strikt juridisch gezien kan de Europese Raad geen besluiten nemen. Alleen de naam, de samenstelling en de vergaderfrequentie zijn vastgelegd; de bevoegdheden niet. Vandaar dat de 'conclusies' van de Europese Raad worden doorgeschoven naar de Raad van Ministers, die mag wel stemmen en beslissingen nemen. Zo is het befaamde Verdrag van Maastricht niet ondertekend door de regeringsleiders, maar door de ministers van Buitenlandse Zaken en Financiën.

Het voornaamste verschil met andere topconferenties is dat in de Europese Raad echt wordt onderhandeld, zeker op de laatste dag als de beslissingen genomen moeten worden. Dan begint het echte werk. 'Op de tweede dag wordt het pas echt leuk,' zegt een hoge ambtenaar die de afgelopen tien jaar bij vrijwel alle topontmoetingen aanwezig is geweest. 'Het gaat immers altijd om zaken die de belangen van landen rechtstreeks raken. Vaak is er veel geld mee gemoeid. En - dat maakt het pas echt spannend - niemand weet hoe het gaat aflopen en welke besluiten uiteindelijk worden genomen.'

Terwijl bij bijeenkomsten van de NAVO, de Verenigde Naties en de G-7 (de zeven grote geïndustrialiseerde landen) de verklaringen vaak van te voren al klaar liggen, in de Europese Raad moet om elke komma worden gevochten. Een vermoeiende bezigheid. 'Als ik afga op mijn eigen fysiek heb ik het idee dat ik verdomd hard gewerkt heb, deze twee en een halve dag. Ik heb voor een week werk verzet,' verzuchtte Lubbers, die normaal gesproken niet klein te krijgen is, na de top van juni 1983 in Stuttgart.[26.]

Het gaat hard tegen hard in de Europese Raad. De regeringschefs schelden elkaar rustig de huid vol. Zo heeft de Franse premier Jacques Chirac tijdens de top van juni 1987 in Brussel zijn Britse collega Margaret Thatcher denigrerend ‘die huisvrouw’ genoemd. Twee bijeenkomsten later, opnieuw in Brussel, voegde hij haar binnensmonds zo'n lelijk woord toe, dat de Britse diplomaten nog lang met het woordenboek in de weer waren, om uiteindelijk te concluderen dat het zoiets als ‘halve gare’ moest zijn geweest. Voorzitter Helmut Kohl liet Chirac zijn obsceniteit terugnemen.[27.]

‘Europese politiek op dat topniveau is nogal merkwaardig,’ analyseert de Belgische minister van Buitenlandse Zaken, Leo Tindemans. ‘Op het ene moment zit het muurvast, een half jaar later is er een akkoord. Men praat, overlegt via diplomaten, telefoneert onderling. Het is heel moeilijk precies aan te geven hoe die beslissingen tot stand komen.’

‘Zo'n Europese top is soms een echt mysterie. Er zijn belangrijke momenten geweest, waar besluiten genomen werden tegen alle verwachtingen en redeneringen in. En waarom begrijp ik soms nog steeds niet. Het zal iets alchemistisch zijn, het moet in de lucht zitten.’[28.]

De Europese Raad, waarvan het voorzitterschap elk half jaar in handen is van een van de twaalf EG-landen begint altijd met een formele lunch. In Kopenhagen werden de regeringsleiders en de ambassadeurs van de twaalf lidstaten de eerste dag ontvangen door koningin Margrethe 11, ‘'s werelds jongste koningin’. Ze serveerde het middagmaal in haar paleis Amaliënborg, dat bij de toeristen van *wonderful Copenhagen* vooral bekend is door de wisseling van de wacht op het achthoekige paleisplein. Pas na deze galabijeenkomst, die een groot deel van de middag opslokte, kon de plenaire zitting in het afgelegen Bella Center beginnen.

Hoewel de top bedoeld is voor *Chefs d'Etat et de Gouvernement*, met andere woorden het Franse staatshoofd en de elf regeringsleiders, mogen de twaalf ministers van Buitenlandse Zaken aanwezig zijn om te assisteren. Ze moeten alleen accepteren dat ze af en toe de gang op worden gestuurd. Dat overkwam Max van der Stoel in december 1975 op de top in Rome. Samen met zijn colle-

ga's moest hij zijn koffertje pakken en buiten de zaal wachten tot Joop den Uyl en de andere regeringsleiders waren uitgedebatteerd over de Britse eis een eigen zetel te krijgen bij de zogeheten Noord-Zuiddialoog. ‘Deze keer heb ik het aanvaard,’ reageerde Van der Stoel strijdlustig. En Den Uyl erkende: ‘Fraai was het niet.’

In de vergaderzaal heeft iedereen een vaste plaats. De deelnemers, in Kopenhagen voor de veiligheidsbeambten herkenbaar aan een minuscuul vierkant blauw speldje op hun linkerrevers, zitten in alfabetische volgorde. Daarbij wordt de schrijfwijze van de landen zelf aangehouden. De Nederlandse premier en minister zitten dus tussen die van *Luxembourg* en *Portugal*. Dit leverde een probleem op toen Griekenland (*Ellas*) in 1981 als nieuw lid erbij kwam en tussen *Deutschland* en *France* moest plaatsnemen. De goede vrienden Helmut Schmidt, de Duitse bondskanselier, en Valéry Giscard d'Estaing, de Franse president, wilden naast elkaar blijven zitten en als twee schooljongens verwisselden ze vlak voor de bijeenkomst de bordjes.

Behalve de regeringsleiders en de ministers van Buitenlandse Zaken zit aan de grote vergadertafel ook de president van de Europese Commissie, Jacques Delors. Zijn plaats bevindt zich recht tegenover die van de vergadervoorzitter; in Kopenhagen was dat de Deense premier Poul Rasmussen. Delors mag zich laten vergezellen door een lid van de commissie. Dat is meestal de commissaris die de buitenlandse betrekkingen in zijn portefeuille heeft. Vroeger was dat Frans Andriessen en sinds januari 1993 is dat Hans van den Broek.

Aan een aparte ambtenarentafel zit secretaris-generaal Niels Ersbøll van de Raad. Bij hem zitten twee van zijn medewerkers plus drie ambtenaren van het voorzittende gastland en de secretaris-generaal van de Europese Commissie. De Deen Ersbøll, die ooit als diplomaat zijn land de EG binnenloodste, is sinds oktober 1980 secretaris-generaal van de Europese Raad en al jaren steun en toeverlaat van de voorzittende landen. Zo reisde hij eind 1991 met de bewindslieden Lubbers, Van den Broek en Dankert langs de Europese hoofdsteden ter voorbereiding van de top in Maastricht. Op het ministerie van Algemene Zaken komen adviseurs van Lubbers nog steeds woorden tekort om de

kwaliteiten van de Deen te prijzen.

Normaal gesproken arriveert de Franse president - afgezien van een ruime staf van circa honderd functionarissen - alleen met zijn minister van Buitenlandse Zaken. Maar tijdens een zogeheten periode van *cohabitation*, als president en premier niet van dezelfde politieke kleur zijn, mag ook de premier meekomen. Vandaar dat op de top in Kopenhagen niet alleen minister Alain Juppé van Buitenlandse Zaken aanwezig was, maar ook de Franse premier Edouard Balladur.

Omdat Lubbers zijn eigen ambtenaar is, heeft hij er weinig behoefte aan veel adviseurs van zijn departement mee te nemen. De Nederlandse premier heeft zodoende het kleinste team van alle regeringsleiders. Lubbers laat zich slechts vergezellen door zijn raadadviseur Joop Merckelbach en door zijn woordvoerder Hans van der Voet. Een decennium lang bleef dit bondgenootschap van de drie ongewijzigd. De verandering kwam pas in 1992 toen Van der Voet met zijn plaatsvervanger Jaap van der Ploeg de afspraak maakte dat ze voortaan bij toerbeurt de minister-president naar de Europese top zullen begeleiden.

Behalve dit hechte team van Algemene Zaken, bestaat de Nederlandse delegatie verder uit de minister van Buitenlandse Zaken en de staatssecretaris van Europese Zaken. In Kopenhagen waren dat Peter Kooijmans en Piet Dankert. Ook zij nemen hun woordvoerder mee en uiteraard de 'Europajongens' van het departement. Verder sturen de ministeries van Landbouw, Economische Zaken en Financiën een mannetje mee. Uit Brussel komt bovendien de ambassadeur bij de Europese Gemeenschap over. Tijdens de top in Kopenhagen was dat permanent vertegenwoordiger Ben Bot, de voormalige secretaris-generaal van Buitenlandse Zaken.

Alles bij elkaar een delegatie van negentien Nederlanders, van wie er slechts twee in de zaal mogen zitten: Ruud Lubbers en, links van hem, Peter Kooijmans. De overige zeventien, die bij elkaar in een zaaltje hokken in de buurt van de grote vergaderruimte, moeten het doen met twee badges die tijdelijk toegang geven tot de zaal. 'Die verdelen we eerlijk,' zegt een adviseur van Lubbers, 'een is voor Algemene Zaken en een voor Buitenlandse Zaken.' Dus één voor Van der Voet en Merckelbach en één voor alle anderen.

Zonder dit veel begeerde insigne is het onmogelijk om de zaalwachters te passeren. Merckelbach heeft het nodig als hij een vraag van Lubbers heeft uitgezocht en hem het antwoord wil overhandigen. Woordvoerder Van der Voet gebruikt het om Lubbers een knipselkrant te geven - 'Je kan altijd zien wanneer Lubbers zich verveelt, dan bladert hij in van die knipselkranten', aldus een ingewijde - of om hem op de hoogte te houden van spannende ontwikkelingen in eigen land.

Dit contact met de buitenwereld vindt Lubbers onontbeerlijk om het eigen land te blijven regeren. Hij laat zich tijdens zo'n top zoveel mogelijk faxen om zijn greep op de gang van zaken niet te verliezen. Toen minister Relus ter Beek van Defensie half december 1992 de Tweede Kamer moest informeren over zijn gesprekken met de NAVO, die de bezuinigingen op Defensie had bekritiseerd, kreeg Lubbers op de top in Edinburgh een eerste versie van de brief aan het parlement gefaxt. Na lezing kreeg Ter Beek van Lubbers de opdracht zich in zijn brief wat positiever over de NAVO uit te laten. Een verzoek waaraan Ter Beek keurig voldeed.

Tijdens de vergadering van de Europese Raad spreken alle deelnemers hun moerstaal. Het heeft voor de Nederlanders weinig voordeel zich in het Engels uit te drukken, want dan kan Mitterrand het niet volgen. En spreken ze Frans, dan haakt John Major af. Het gaat bovendien vaak om technische betogen, waarvan ze de vertaling beter aan de tolken kunnen overlaten, zo is de ervaring.

Dat het veelvuldig om technische kwesties gaat, komt omdat de Europese Raad knopen moet doorhakken die de Europese vakministers niet hebben kunnen ontwarren in hun eigen ministerraad. Voor regeringsleiders die gewend zijn aan de grote lijn, is het niet altijd makkelijk diep in zo'n ingewikkeld dossier te duiken. De Italiaan Andreotti verzuchtte eens: 'Ik zit hier wel over sojabonen te praten, maar ik weet niet eens hoe die vreselijke dingen eruitzien.'[29.]

Het begin van de bijeenkomst verloopt altijd stroef, omdat de traditie wil dat de voorzitter van het Europees parlement dan een toespraak mag houden. Volgens het protocol dat de Europese

instellingen hanteren, is hij hoogste in rang, maar volgens de wetten van de Europese *power game* staat de parlementsvoorzitter ergens achter in de rij en veel aandacht krijgt zijn bijdrage niet.

Pas na zijn rede kan het echte werk beginnen. Dan is het de beurt aan de regeringsleiders. De ministers van Buitenlandse Zaken mogen weliswaar meepraten, maar de meesten beperken zich. 'Mijn collega's van Buitenlandse Zaken hebben nog weleens de neiging op topconferenties het woord te nemen. Ik doe dat zelden. De minister-president kan zich door mij niet geremd voelen,' bekende Van den Broek ooit.[30.]

In de tijd dat Luns minister van Buitenlandse Zaken was, ging dat anders. Luns en niet de minister-president voerde het woord. Luns vertelt: 'Tijdens de *summit meeting* in Parijs van 1961 heeft dat geleid tot een incident met de Duitse bondskanselier Adenauer. Er lag een plan voor de politieke organisatie van de EEG, waardoor Frankrijk en West-Duitsland praktisch de leiding zouden krijgen. Het zou bovendien de uitbreiding van de EEG met andere landen volstrekt onmogelijk maken. Daar heb ik toen als enige van de zes landen een veto op gelegd. Die bijeenkomst duurde daardoor slechts een kwartiertje.'

Adenauer was werkelijk woedend. Ziedend zei hij (Luns citeert in het Duits, AJ/EvV): "Ik had niet kunnen denken, terwijl ik hier in Parijs bij de grote Europese staatsman De Gaulle mijn opwachting maak, dat Nederland zich meer dan vijf minuten zou verzetten." Nauwelijks hoorbaar voegde Adenauer, net 83 geworden, daaraan toe: "Het is toch ongehoord dat zo'n jonge man als deze Luns het waagt mij tegen te spreken." Waarop iemand naast mij heel zacht fluisterde: "Het is toch ongehoord dat zo'n oude man als Adenauer zich nog met de buitenlandse politiek bemoeit." Ha, ha, ha.'[31.]

Hoewel de topconferenties ook in die tijd vooral bedoeld waren voor regeringsleiders, heeft Luns steeds van tevoren bedongen dat alleen hij voor Nederland zou spreken. Premier De Quay meldde zijn collega's op de Europese top in Parijs doodleuk dat hij 'niet bevoegd was' over buitenlandse aangelegenheden te spreken. Luns zegt hierover: 'De ministers-presidenten vergezelden mij. Ik had er geen bezwaar tegen dat ze naast me op de bank zaten. Maar ik gaf de antwoorden in de onderhandelingen

en ik gaf de verklaringen aan de pers. Zo ging dat toen. Nu is het omgedraaid.'[32.]

Bij terugkeer in eigen land gaf de rolverdeling tussen Luns en de premier weleens spanningen. Dat gold ook voor de periode dat Luns een, vanwege het lengteverschil, opvallend duo vormde met premier De Jong. Voormalig RVD-directeur Van der Wiel, die het koppel altijd vergezelde naar Europese topontmoetingen, herinnert zich hoe de twee eens van een buitenlandse reis terugkwamen op vliegveld Ypenburg. 'Ze kregen al snel woorden over wie het eerst de pers mocht toespreken. Zelfs toen ze achter de perstafel plaatsnamen, hadden ze het probleem nog niet opgelost. Vlak voordat de persconferentie zou beginnen, dook een grondstewardess op die de bewindslieden een grote schaal met plakjes cake voorhield. Heel beleefd zei De Jong, voor iedereen hoorbaar: "Geeft u eerst aan deze meneer, die moet er nog van groeien." De zaal lachen natuurlijk. En toen Luns met zijn mond vol cake zat, begon De Jong de persconferentie.'[33.]

Nederland was vanaf het begin in 1957 niet erg enthousiast over de bijeenkomsten van de Europese regeringsleiders, die pas vanaf december 1974 Europese Raad worden genoemd. De bezwaren hadden en hebben te maken met de verhoudingen in het kabinet, waar de minister van Buitenlandse Zaken en niet de premier formeel verantwoordelijk is voor het Europees beleid. Een aparte Europese top van regeringsleiders paste niet in die visie. In het Nederlandse staatssysteem, zei het CPN-kamerlid Marcus Bakker eens, is geen plaats voor een 'oppergod, al is die internationaal gezien maar een halfgodje'.[34.]

Nederland is steeds op dit standpunt blijven hameren. In het slotcommuniqué van de EEG-topconferentie van juli 1961 in Bonn vroeg Nederland om een uitzonderingspositie. Terwijl van de andere lidstaten uitsluitend de regeringsleiders werden vermeld, stonden bij Nederland zowel de minister-president als de minister van Buitenlandse Zaken genoemd.[35.]

Nog tijdens de Europese Raad van 1983 in Stuttgart liet Nederland als enige in een voetnoot opnemen dat de Europese Raad de bevoegdheden van de minister van Buitenlandse Zaken niet mocht schenden.[36.] Het was een vergeefse actie van de toenmali-

ge minister van Buitenlandse Zaken Van den Broek. Op het Europese toneel wordt de minister van Buitenlandse Zaken al sinds Schmelzer weggespeeld door de minister-president.

Dat de positie van de Nederlandse premier in het afgelopen decennium belangrijk versterkt is, heeft hij vooral te danken aan zijn lidmaatschap van de Europese Raad en het toegenomen belang van deze instelling. Beide ontwikkelingen hebben van de Nederlandse premier een regeringsleider gemaakt die boven zijn ministers uitstijgt.[37.]

Oud-premier De Jong vertelt: 'Hierdoor is de indruk gevestigd dat het ambt van premier meer presidentieel is geworden. Dat is niet de bedoeling, maar in de Europese Raad moet hij vaak wat zeggen waaraan hij en het kabinet dan toch min of meer gebonden zijn. Als de minister-president zegt dat het zus is, dan is het moeilijk om daarna als gewoon minister te zeggen dat Lubbers het uit zijn duim heeft gezogen.'[38.]

Niemand weet dat beter dan minister Hans van den Broek. De hoog opgelopen strijd om de macht tussen hem en Lubbers leidde in de herfst van 1990 tot een principiële en opgewonden briefwisseling. Directe aanleiding was een notitie van minister Dales van Binnenlandse Zaken over de positie van de minister-president. Daarin suggereerde zij onder meer in het Reglement van Orde de bepaling op te nemen, dat de premier de hoofdlijnen van het algemeen buitenlands beleid bepaalt.[39.]

In een scherpe reactie laat Van den Broek weten dat er geen noodzaak is de bevoegdheden van de minister-president op buitenlands politiek gebied te vergroten. Als de rest van het kabinet daar anders over denkt, dan is volgens Van den Broek een wijziging van de Grondwet nodig. Bovendien moet dan niet alleen de verhouding tussen de minister-president en de minister van Buitenlandse Zaken worden gewijzigd, maar ook de verhouding tussen de premier en de andere ministers.[40.]

Lubbers reageert bijna twee maanden later op de brief van Van den Broek. Hij benadrukt dat het bij zijn werkzaamheden op buitenlands terrein om een 'goede maatvoering' gaat: 'Het is natuurlijk niet zinvol dat de minister-president als het ware het werk overneemt van de minister van Buitenlandse Zaken. Het

moet gaan om een complementaire inspanning.' En dan komt het: 'Het is echter wel duidelijk dat deze complementaire inspanning in belangrijke mate bepaald wordt door ervoor zorg te dragen dat de minister-president in vergelijking met collega's in het buitenland niet gehandicapt wordt in informatie, contacten, presentie, status, etc.'[41.]

Volgens Lubbers is een wijziging van de Grondwet niet nodig aangezien dat in 1983 al is gebeurd. Toen is voor het eerst de coördinerende rol van de minister-president opgenomen. Hij is de eerste minister-president die volgens deze nieuwe formulering opereert. Dat Buitenlandse Zaken daar pas in de tweede helft van de jaren tachtig problemen mee kreeg, komt volgens Lubbers omdat het departement er toen pas door de Europese samenwerking steeds vaker mee te maken had. De andere ministeries waren er al aan gewend.

In zijn brief geeft Lubbers toe dat een goede coördinatie in de ministerraad nodig is en er 'praktische afspraken' met de minister van Buitenlandse Zaken gemaakt moeten worden. Hij eindigt met de opmerking dat Van den Broek zich geen zorgen hoeft te maken over de 'erosie van zijn ministeriële verantwoordelijkheid'.

Van den Broek reageert ontdaan. Hij vindt de inhoud van Lubbers' brief 'niet aanvaardbaar', een zeer beladen term in Den Haag. Nadrukkelijk stelt Van den Broek dat het buitenlands beleid primair berust bij de minister van Buitenlandse Zaken. Indien de minister-president een zelfstandige politieke verantwoordelijkheid toebedeeld zou krijgen, vreest Van den Broek voor een 'wezenlijke uitholling van de taak en de politieke verantwoordelijkheid van de minister van Buitenlandse Zaken'.

Een versterking van de rol van de minister-president jegens de ministerraad houdt volgens Van den Broek in dat de premier de positie van primus inter pares (eerste onder zijns gelijken) inwisselt voor die van primus dominus (bovenbaas). En zoiets regel je niet, schrijft Van den Broek bits, met nieuwe afspraken in het kader van een 'goede maatvoering'.[42.]

Passages van de brieven lekken uit naar de pers, en de Tweede Kamer eist van Lubbers dat de correspondentie openbaar wordt gemaakt. Dat weigert de minister-president, zodat er voor de

parlementariërs niets anders op zit dan op basis van kranteberichten met beide bewindslieden te debatteren. Die kunnen mooi weer spelen. Toch dreigt Van den Broek tijdens het debat te zullen aftreden als het takenpakket van zijn departement wordt uitgehold ten gunste van de minister-president. ‘Als Buitenlandse Zaken zijn coördinerende rol niet langer goed kan vervullen moet deze minister zich beraden.’[43.]

In feite was Van den Broek in die herfstmaanden van 1990 verwikkeld in een achterhoedegevecht. De discussie over de bevoegdheden van de minister-president in het buitenland was al in 1978 beslecht. Toen schreven premier Van Agt en minister Chris van der Klaauw van Buitenlandse Zaken een zes pagina's lange brief aan de Tweede Kamer over de ‘Positie van de Minister-President in verband met diens lidmaatschap van de Europese Raad’.

Die brief is glashelder en eindigt met de conclusie dat de minister-president verantwoordelijk is voor de coördinatie van het algemeen regeringsbeleid, ‘waarvan ook het buitenlands beleid deel uitmaakt’. De minister-president is volgens Van Agt en Van der Klaauw ‘de eerst aangewezene om onderwerpen van algemeen regeringsbeleid uit te dragen en tegenover het parlement te verdedigen’.

En: ‘Voor zover aangelegenheden van Europees beleid behoren tot het vlak van algemeen regeringsbeleid draagt de ministerpresident in laatste instantie zorg voor de coördinatie van dit beleid en is hij tegenover het parlement verantwoordelijk voor gebreken in die coördinatie. Hij zal zich met name moeten verantwoorden indien een van de ministers - hij zelf niet uitgezonderd - binnen de Europese Gemeenschappen de eenheid van het regeringsbeleid heeft doorbroken.’

Met de staatsrechtelijke bezwaren van Van den Broek in 1990 hebben Van Agt en Van der Klaauw al in 1978 korte metten gemaakt. ‘Staatsrechtelijk maakt het geen verschil,’ schreven ze, ‘of de minister-president in, dan wel buiten Nederland optreedt en evenmin is er een principieel verschil tussen onderwerpen van binnenlandse of van buitenlandse aard.’[44.]

Zolang hij minister was, heeft Van den Broek nooit willen er-

kennen dat de voortschrijdende Europese samenwerking ten koste is gegaan van de minister van Buitenlandse Zaken. Die is al lang niet meer de enige in het kabinet die zich op het buitenland oriënteert. Dat doen ook de vakministers, die zonder tussenkomst van Buitenlandse Zaken met hun Europese collega's overleggen. En dat doet ook de premier, die door zijn buitenlandse collega's regelmatig wordt aangesproken op het buitenlands beleid.

Minister Peter Kooijmans heeft minder last van dit verlies van exclusiviteit dan zijn voorganger Hans van den Broek. Net als Lubbers is Kooijmans meer praktisch ingesteld dan principieel. Kooijmans stelt: 'In Duitsland, Groot-Brittannië en Frankrijk heeft de regeringsleider de competenties op Europees niveau. Dan kan de premier van een land als Nederland niet opeens gaan zeggen: "Oh nee, hier ben ik niet bevoegd, ik moet even mijn minister van Buitenlandse Zaken bellen."'[45.]

Nadat Kooijmans begin 1993 minister was geworden, normaliseerde de verhouding tussen premier en minister van Buitenlandse Zaken. In de zomer van 1993 besloot het kabinet de discussie uit de herfst van 1990 weer op te pakken. Al die tijd had de briefwisseling tussen Van den Broek en Lubbers over de positie van de premier op de agenda van de ministerraad gestaan zonder dat er ooit weer een woord over was gewisseld.

Omdat Van den Broek geen deel meer uitmaakte van het kabinet kon Lubbers in de zomer van 1993 zijn zin makkelijk doordrijven en zijn formele bevoegdheden aanscherpen. Uit de notulen van de betreffende ministerraadsvergadering blijkt dat Lubbers de discussies over de staatsrechtelijke vernieuwing getrokken heeft. Daarbij kreeg hij vooral steun van Dales, Kok en Pronk. De ministers De Vries en Bukman toonden zich minder enthousiast. Het kabinet ging er uiteindelijk mee akkoord dat de minister-president contacten mag onderhouden met andere regeringsleiders zonder daarvoor eerst toestemming te moeten vragen aan de minister van Buitenlandse Zaken.[46.]

Feitelijk had Lubbers die positie al veroverd. Maar de formele vaststelling was nodig omdat het niet bij voorbaat zeker is dat toekomstige premiers zich eenzelfde positie weten te veroveren als Lubbers. Het premierschap is immers in hoge mate afhanke-

lijk van wat de persoon ervan maakt. Zonder de formalisering zou een toekomstige minister van Buitenlandse Zaken zich, net als Van den Broek, tegen een zelfstandig opererende ministerpresident kunnen verzetten. In de praktijk is dat een onwerkbare situatie, aangezien de minister-president tijdens de Europese Raad niet altijd zijn minister van Buitenlandse Zaken kan raadplegen, bijvoorbeeld als hij ‘soleert aan het haardvuur’.

Het hoogtepunt van de eerste dag van de Europese Raad is voor de regeringsleiders het diner 's avonds, dat in Kopenhagen gehouden werd in het regering- en parlementsgebouw Christiansborg. Tijdens dit intieme diner en vooral daarna bij het zogeheten ‘praatje bij de haard’ kunnen de leiders informeel met elkaar spreken. Notulisten zijn er niet bij en de ministers van Buitenlandse Zaken hebben elders in de stad hun eigen etentje om ‘de verklaringen op te stellen die de volgende dag door de regeringsleiders worden afgezegeld’, zoals Van den Broek het smalend zei in het kamerdebat over de bevoegdheden van de premier.[47.]

Gedurende het diner en het ‘praatje bij de haard’ tellen heel andere vaardigheden dan in de grote vergaderzaal. Hier, in de informele sfeer en zonder de negentalige tolkendienst, spelen het Nederlands en het Deens geen rol meer, maar gaat de conversatie in het Engels of Frans. Spreekt een regeringsleider van een klein land die talen niet vloeiend, dan is hij minder goed in staat op te komen voor de belangen van zijn land.

Het ‘praatje bij de haard’ wordt ook wel ‘de top binnen de top’ genoemd. De regeringsleiders benutten deze informele ontmoeting voor het voorbereiden van compromissen die de volgende dag aan de orde komen, het uitwisselen van informatie (‘Wat zei Clinton tegen jou?’), en het bespreken van de hoofdlijnen van de toekomstige samenwerking. De ‘grote politiek’ noemt Lubbers dat. Uiteraard berijden de deelnemers hun nationale stokpaardjes, zodat de discussie iets voorspelbaars heeft, maar toch versterkt dit samenzijn volgens Lubbers het gevoel van onderlinge saamhorigheid.[48.]

Omdat politici net echte mensen zijn, vertellen ze elkaar aan tafel en bij de haard ook over hun ontmoetingen met andere groten der aarde. Lubbers mag altijd graag verhalen over zijn bezoek

aan Ronald Reagan op het Witte Huis. Het gesprek verliep daar een beetje moeizaam, tot Lubbers de voormalige acteur vroeg naar zijn opinie over de hedendaagse film. De vraag zorgde in *the Oval Office* voor een schrikreactie bij Reagans adviseurs. Want de president ging er eens goed voor zitten. Hij kwam eindelijk los en zat duidelijk op zijn praatstoel. Nee, hij was niet erg tevreden over de huidige film, zei hij tegen Lubbers als inleiding op een uitvoerig betoog. 'Vroeger werd er geschoten en in een volgend beeld zag je iemand dan dood op de grond liggen. Tegenwoordig laten ze ook zien hoe het slachtoffer neervalt.'[49.]

Lubbers kan ook vertellen over zijn treffen met de twee strijdmakkers Reagan en Thatcher. 'Die twee hadden een heel sterk moralistisch verbond. Samen tegen het kwade in de wereld. Toch heeft Reagan haar een keer weten te choqueren met een onschuldig verhaaltje. Daar was ik zelf bij. Reagan vertelde Thatcher en mij hoe hij in zijn jonge jaren eens met een collega en diens vrouw door Europa reisde. Van Londen wilden ze naar Parijs, maar in Dover bleek dat het visum van de vrouw niet in orde was. Reagan en zijn collega besloten vooruit te reizen en de bagage vast mee te nemen, ook die van de echtgenote. Alles ging goed, totdat ze aan de overkant van Het Kanaal op de Franse douaniers stuitten. Die maakten de koffers van de twee Amerikanen open en ontdekten tot hun verbazing een selectie vrouwenkleren en lingerie. Reagan en zijn collega konden slechts blozen. De president lachte zelf vrolijk om zijn eigen verhaal. Maar Thatcher bleek heel geschokt. Ze keek een beetje bangig van mij naar Reagan en weer terug. Ze wist niet wat ze ervan denken moest.'[50.]

Met dit soort verhalen aan de haard worden vriendschappen gesmeed. Die kunnen van pas komen in de maanden die tussen twee topontmoetingen liggen, een periode die de regeringsleiders tegenwoordig steeds vaker gebruiken voor informeel contact. Lubbers zegt: 'Het lidmaatschap van de Europese Raad is geen protocollaire zaak meer. Vroeger las je een speech voor en ging weer naar huis. Nu bedrijven we politiek, ook tussen de vergaderingen door.'[51.]

Dat tussentijdse contact gaat vooral telefonisch. Zoals *The Wall*

Street Journal een paar jaar geleden bewonderend schreef: 'Ruud Lubbers telefoneert vanuit zijn achthoekige werkkamer in het Engels met Margaret Thatcher, in het Duits met Helmut Kohl en in het Frans met François Mitterrand. Met Felipe Gonzalez luistert hij naar het Spaans, maar antwoordt hij in het Frans.'[52.]

Lubbers kon zijn 'vrindenclub' goed gebruiken nadat de andere lidstaten het Nederlandse voorstel voor het Verdrag van Maastricht van tafel hadden geveegd. De dag is de geschiedenis ingegaan als *Black Monday*, genoemd naar de vergaderdag in Brussel, maandag 30 september 1991. Die 'zwarte maandag' presenteerden de bewindslieden Van den Broek en Dankert de Nederlandse plannen. Maar zelfs minister Van den Broek moest erkennen: 'We zijn afgegaan als een gieter.'

De Tweede Kamer heeft Lubbers nooit lastig gevallen met twee essentiële vragen: waarom heeft de premier niet in een vroeg stadium gebruik gemaakt van zijn contacten met de andere regeringsleiders om het debâcle te voorkomen, en is de ministerpresident eigenlijk niet schuldig aan het fiasco?[53.]

In een interview heeft Lubbers later erkend dat hijzelf vanaf het prille begin verantwoordelijk is geweest. Maar volgens hem was de afgang op *Black Monday* nodig om verder te komen. Maastricht is zijns inziens uiteindelijk een succes geworden dankzij die zwarte maandag. Lubbers zegt: 'Ook als voorzitter van de ministerraad zeg ik wel eens dat je af en toe een slag moet durven verliezen. Alleen om te kunnen zeggen dat ze de volgende keer niet opnieuw "nee" kunnen verkopen.'[54.]

Black Monday ontketende volgens hem nieuwe energie bij het kabinet om met een beter voorstel te komen. Het alarmeerde ook de andere regeringsleiders. Lubbers vertelt: 'Na die bewuste maandag heb ik met kanselier Helmut Kohl van Duitsland gesproken en die zei me letterlijk: "Ruud, zou je je er zelf mee willen gaan bemoeien, want ik denk dat dat toch essentieel is om Maastricht te laten slagen." Dat kon ik als kritiek opvatten, kritiek dat ik niet eerder iets heb gedaan. Maar je kan ook zeggen dat dit mijn *golden opportunity* was, want nu kon ik tegen hem zeggen: "Helmut, dat zal ik doen, maar dan reken ik ook op jou." En zo is het gegaan. Ook met John Major en de andere regeringsleiders.'[55.] En zo wist Lubbers de Europese 'vrindenclub' te gebrui-

ken om de top in Maastricht alsnog succesvol te laten verlopen.

Aan het haardvuur zijn de regeringsleiders onder gelijken. Dat smeedt een band en dat houden ze liever zo. Van Agt heeft zich in juni 1979, toen de top in Straatsburg werd gehouden, bij het haardvuur laten vertegenwoordigen door minister Chris van der Klaauw. Dat vonden de anderen maar matig. De toenmalige voorzitter Valéry Giscard d'Estaing liet de Nederlandse minister van Buitenlandse Zaken slechts toe als 'actieve waarnemer'.

Lubbers' voorganger Van Agt had door zijn sociale vaardigheden goede contacten met andere Europese regeringsleiders. Zijn woordvoerder uit die tijd, Gijs van der Wiel zegt: 'Daar heb ik huzarenstukken van gezien. Met iemand als de Duitse bondskanselier Helmut Schmidt, geen gemakkelijke man, had hij een uitstekende verstandhouding. Ze hielden allebei van een goed glas wijn en dat gebruikte Van Agt heel handig. Het is niet algemeen bekend, maar Dries ging wel eens bij Schmidt thuis op bezoek en Schmidt kwam ook bij hem. Dat was heel gezellig. Maar het is ook opmerkelijk, want ik herinner me niet dat Schmidt, een sociaal-democraat, ooit op bezoek is geweest bij Den Uyl, en dat had meer voor de hand gelegen.'[56.]

Het lukte Van Agt ook met de toenmalige Franse president Giscard d'Estaing een goede verstandhouding op te bouwen. Van der Wiel vertelt: 'Dat was een zeer arrogante man. Hij had eigenlijk met iedereen een stroeve verhouding. Op de vergaderingen van de Europese leiders kwam hij altijd als laatste binnen om te accentueren dat hij het staatshoofd was en die anderen maar eenvoudige ministers. Ik zie het nog voor me: het was november 1979 in Dublin, en de regeringsleiders hadden hun diner. De mensen van de keuken hadden zich enorm ingespannen om op dat Ierse kasteel een behoorlijke maaltijd te serveren. Er waren Franse wijnen en Dries van Agt, die naast Giscard zat, zei tegen de Franse president daarover zoiets als "*pas mal*". Maar Giscard was zeer afkeurend: gootsteenwater vond hij het. "Hou jij van wijn?" vroeg Giscard aan Van Agt. "Zeker." "Nou," zei Giscard, "dan zal ik je eens echt Franse wijn laten proeven, want dit is niks."

'En met Kerst kreeg Van Agt van Giscard een krat wijn. Van

een kwaliteit, daar heb je geen idee van. Die kost hier zeker twee-, driehonderd gulden per fles. Op de eerstvolgende top vroeg Giscard natuurlijk aan Van Agt of de wijn beviel en dan zei Van Agt weer zoiets dat hij die alleen bij heel bijzondere gelegenheden dronk. Zo hadden die twee een praatje. De wijn was de binnenkomer. Dat strooide hij ook door z'n toespraak. “Er is maar één land dat goede wijn heeft.” Daar wist Van Agt Giscard mee te paaien.’[57.]

Lubbers heeft lang gefungeerd als bemiddelaar in de Europese Raad. Maar zijn omstreden gave in eigen land om allerlei ontwikkelingen aan elkaar te knopen en daaruit nieuwe oplossingen te distilleren, is Lubbers ook gaan benutten op Europees niveau. De laatste jaren van zijn bewind lanceert hij als een van de senioren in het gezelschap het ene plan na het andere.

Hij begon in 1985 - weinig spectaculair maar wel succesvol - met het voorstel, gedaan op de top in Luxemburg, het aantal bijeenkomsten van de Europese Raad te beperken tot twee per jaar. De gebruikelijke derde top in maart, met Brussel als vaste vergaderplaats, kwam daarmee te vervallen. In 1990 presenteerde hij in Dublin een energieplan dat de Sovjet-Unie moest helpen. Begin 1991 volgde een plan voor het ‘Europa van het transport’.

Ondanks deze initiatieven staat hij bij zijn collega-regeringsleiders vooral bekend als een bemiddelaar tussen Engeland en het continent, en prijzen ze zijn vaardigheid bij het vinden van compromissen. Zelf schrijft hij dat toe aan zijn leerschool in de Haagse politiek: ‘Voor zover ik een redelijke naam heb in Europa, wordt die mede toegeschreven aan mijn ervaring met coalitiekabinetten.’[58.]

Lubbers was zo'n beetje de enige die met Margaret Thatcher overweg kon. De goede verhouding tussen die twee wordt bevestigd door Bernard Ingham, elf jaar lang de woordvoerder van Thatcher. Hij noemt Lubbers ‘de bondgenoot die ze het meest vertrouwde’. Het was volgens hem ook heel duidelijk te merken dat de Nederlandse premier veel om haar gaf. Lubbers steunde de Britse premier in de moeilijke uren voor haar aftreden. Ze waren toen allebei in Parijs voor de CVSE-bijeenkomst en Lubbers was de enige Europese leider die haar die ochtend kwam troosten op de Britse ambassade. De anderen waren Noordame-

rikanen: president George Bush en de Canadese premier Brian Mulroney.[59.]

Bij de andere Europese leiders was Thatcher niet erg geliefd. Mitterrand, de Franse president, wist volgens zijn rechterhand Jacques Attali niet of hij haar moest vrezen of bewonderen. Helmut Schmidt negeerde haar zoveel mogelijk en ging provocerend een krant lezen als zij weer een heel betoog nodig had voor die ene mededeling: ‘Ik wil m'n geld terug.’

De Italiaanse premier Andreotti stak de draak met haar. Toen in de Europese Raad gesproken werd over het aan banden leggen van de werktijden, begon Thatcher uitvoerig te vertellen dat ze ooit in een bedrijfje had gewerkt met slechts twee andere mensen. ‘Geen van ons drieën zou zich iets van die werktijden hebben aangetrokken.’ Waarop Andreotti vroeg: ‘Wat is er eigenlijk met die andere twee gebeurd. Zijn die soms door uitputting overleden?’ De reactie van Thatcher was: ‘Voorzitter, dit gesprek begint onhoffelijk te worden.’[60.]

Natuurlijk is er ook de Nederlandse traditie in het buitenlands beleid Groot-Brittannië bij Europa te betrekken om te voorkomen dat Frankrijk en Duitsland te veel overwicht krijgen. Vaak sprak Lubbers zijn vriendin Thatcher nog apart op de ochtend van een Europese Raad. Voorafgaande aan de vergaderingen houden sommige landen een werkontbijt met elkaar. De Fransen met de Duitsers bijvoorbeeld, want van hun overeenstemming hangt het af of een top succesvol zal zijn. Ook de Beneluxlanden komen 's ochtends vroeg bij elkaar. Lubbers kwam daar vaak wat later aan. Of hij ging wat eerder weg. Hij had dan nog zijn tweede ontbijt met de Britten.

De Belgische premier Wilfried Martens, de boerenzoon uit Sleidinge die altijd een beetje opkeek tegen zijn collega's in de Europese Raad, vond het niet plezierig dat Lubbers ook deals maakte met de Britten. Toch heeft hij altijd geaccepteerd dat Nederland in de Europese Raad een bemiddelende rol speelde, in tegenstelling tot België, dat traditioneel altijd voor de volle honderd procent de voorstellen van de Europese Commissie steunt.

Martens ziet de verschillende rollen van de twee landen heel scherp: ‘In het internationale overleg is het de positie van Nederland geworden om het initiatief te nemen tot een voorstel waar

alle landen tevreden mee kunnen zijn. Ongetwijfeld ziet Ruud Lubbers die rol voor zichzelf in het Europese kader weggelegd: de man die zoekt naar een vergelijk. Hij bezit daarvoor ook de vaardigheden. Hij ziet heel vlug de essentiële elementen van een probleem en de manoeuvreermogelijkheden van de verschillende landen.'[61.]

Het waren precaire situaties wanneer alle andere landen zich van Groot-Brittannië hadden afgekeerd. 'Ik heb zitten griezelen,' herinnert de voormalige Belgische minister van Buitenlandse Zaken Leo Tindemans zich. 'De zaak zat muurvast en premier Thatcher bleef helemaal alleen achter in de zaal, terwijl de anderen onderonsjes hadden. Dat zijn psychologisch heel lastige situaties, die tot lange politieke blokkades kunnen leiden.'[62.]

Martens heeft in de Europese Raden vaak mogen meemaken hoe Lubbers erin slaagde zo'n blokkade te doorbreken en Thatcher toch nog over de streep te trekken. Martens vertelt: 'Hij doet dan persoonlijk een beroep op haar. "Laten we nog één keer proberen overeenstemming te bereiken, Maggie. Wees nu geen spelbreker," zei hij dan tegen haar. Dat hij met haar een vergelijk wist te bereiken, is denk ik een kwestie van temperament.'[63.]

Eindnoten:

1. Zie Jan Tromp, 'En wiesch de handen...', in: *Haagse Post*, 14 februari 1987.
2. Theo Klein, 'Rolverdeling ligt Lubbers en Van den Broek wel', in: *de Volkskrant*, 2 november 1988.
3. Jan Tromp, 'En wiesch de handen...', in: de *Haagse Post*, 14 februari 1987.
4. Geciteerd in: J.P. Rehwinkel, *De minister-president*, pagina 198.
5. Geciteerd in: G. Puchinger, *Nederlandse ministers-presidenten van de twintigste eeuw*, pagina 150.
6. S.L. Mansholt in: H. Daalder en N. Cramer (red.), *Willem Drees*, pagina 140.
7. E.H. van der Beugel in: H. Daalder en N. Cramer (red.), *Willem Drees*, pagina 153.
8. W. Drees, *Zestig jaar levenservaring*, pagina 312-315.
9. W. Drees, *Zestig jaar levenservaring*, pagina 297.
10. Gijs van der Wiel in een interview met de auteurs, Den Haag, 29 september 1992. Zie ook G. Puchinger, *Nederlandse minister-presidenten van de twintigste eeuw*, pagina 239; en Ronald Gase, *Misleiding of zelfbedrog*, pagina 69.
11. Geciteerd in: Ronald Gase, *Misleiding of zelfbedrog*, pagina 70.
12. Zie Rob Meines, 'Steun voor sterkere positie premier', in: *NRC Handelsblad*, 2 november 1990.
13. Norbert Schmelzer in een interview met de auteurs, Wassenaar, 17 november 1988.
14. Norbert Schmelzer in een interview met de auteurs, Wassenaar, 17 november 1988.
15. Max van der Stoel in een interview met de auteurs, Den Haag, 20 januari 1989.
16. Max van der Stoel in een interview met de auteurs, Den Haag, 20 januari 1989.
17. J.C.F. Bletz in: *Het Parool*, 9 april 1975.
18. Marja Wagenaar (red.), *Herinneringen aan Joop den Uyl*, pagina 86.
19. Henk Aben, 'Den Uyls babbels en blunders verbazen buitenland', in: *Algemeen Dagblad*, 21 augustus 1975.
20. Ruud Lubbers op 10 maart 1988 tijdens een lunchlezing van het Instituut voor internationale betrekkingen Clingendael. Geciteerd in: W.H. Weenink, 'De Europese Raad als vrindenclub', in: *NRC Handelsblad*, 11 maart 1988.
21. Geciteerd in: Jan Werts, *The European Council*, pagina 45. Geciteerd door W.H. Weenink, 'De Europese Raad als vrindenclub', in: *NRC Handelsblad*, 11 maart 1988.
22. Gijs van der Wiel in een interview met de auteurs, Den Haag, 29 september 1992.

23. Jan Werts, *The European Council*, pagina 82.
24. Ruud Lubbers in een interview met *Elsevier*, 21 maart 1992.
25. Marc Josten en Steven de Vogel, 'De notulen van Maastricht', in: *Vrij Nederland*, 7 november 1992.
26. Rijk Timmer, 'Ster van Lubbers rijst snel in het buitenland', in: *Het Vrije Volk*, 10 februari 1984.
27. Zie W.H. Weenink, 'De Europese Raad als vrindenclub', in: *NRC Handelsblad*, 11 maart 1988.
28. Leo Tindemans in een interview met *de Volkskrant*, 17 juni 1989.
29. Zie W.H. Weenink, 'De Europese Raad als vrindenclub', in: *NRC Handelsblad*, 11 maart 1988.
30. Hans van den Broek in een interview met *Vrij Nederland*, 11 april 1992.
31. Joseph Luns in een interview met de auteurs, Brussel, 6 december 1988.
32. Joseph Luns in een interview met de auteurs, Brussel, 6 december 1988.
33. Gijs van der Wiel in een interview met de auteurs, Den Haag, 29 september 1992.
34. Marcus Bakker geciteerd in: Marja Kwast-van Duursen, 'De minister-president en de Europese Raad', pagina 659.
35. Marja Kwast-van Duursen, 'De minister-president en de Europese Raad', pagina 655.
36. Marja Kwast-van Duursen, 'De onstuitbare opmars van de minister-president', pagina 172.
37. Piet Dankert, *Nederland en Frankrijk*, pagina 7.
38. Piet de Jong in een interview met de auteurs, Den Haag, juli 1988.
39. Zie 'De positie van de minister-president', pagina 14. Minister Dales heeft deze notitie op 22 juni 1990 verzonden aan de minister-president en op 9 juli 1990 aan de ministerraad. Volgens minister Dales (in een brief aan de auteurs, gedateerd 29 juni 1993) betreft het een 'ambtelijke notitie'. 'Ik hecht eraan dat duidelijk moet zijn dat ik geen standpunt heb ingenomen ten aanzien van de inhoud en de voorstellen in deze discussiestukken.' Het stuk met kenmerk CW90/1/ U20 is vervaardigd door de Stafafdeling Constitutionele Zaken en Wetgeving van het ministerie van Binnenlandse Zaken en gebaseerd op afspraken in de ministerraad van 26 januari 1990 toen op basis van een 'analytische notitie' van premier Lubbers gesproken is over staatkundige, bestuurlijke en staatsrechtelijke vernieuwing.
40. Brief van minister Hans van den Broek aan de minister-president en de minister van Binnenlandse Zaken, gedateerd 23 augustus 1990.
41. Brief van de minister-president aan alle ministers, gedateerd 15 oktober 1990.
42. Brief van de minister van Buitenlandse Zaken aan alle ministers, gedateerd 25 oktober 1990.
43. Hans van den Broek in het debat met de Tweede Kamer, 8 november 1990.
44. Brief van de minister-president aan de Tweede Kamer, gedateerd 22 december 1978.
45. Peter Kooijmans in een interview met *Mare*, 14 januari 1993.
46. Zie de brief van de bewindslieden Lubbers, Dales en De Graaff-Nauta aan de Tweede Kamer, gedateerd 16 juli 1993. Letterlijk schrijven ze: 'Evenzo is het wenselijk dat de minister-president in Europees verband voldoende armslag heeft zonder daarbij te treden in de primaire verantwoordelijkheid van andere bewindslieden. Goede afspraken zijn hierbij van groot belang.'
47. Debat in de Tweede Kamer, 8 november 1990.
48. Ruud Lubbers in een gesprek met de auteurs, Den Haag, 28 oktober 1991.
49. Ruud Lubbers in een gesprek met de auteurs, Den Haag, 28 oktober 1991.
50. Ruud Lubbers in een gesprek met de auteurs, Den Haag, 28 oktober 1991.
51. Ruud Lubbers in een interview met *Elsevier*, 21 maart 1992.
52. Mark M. Nelson en Robert Keatley, 'Lubbers brings Mediating Force to EC', in: *The Wall Street Journal/Europe*, 21 december 1988.
53. S. Rozemond, *De gang naar Maastricht*, en *Regeringsleider in Europa*.
54. Ruud Lubbers in een interview met *Elsevier*, 21 maart 1992.
55. Ruud Lubbers in een interview met *Elsevier*, 21 maart 1992.
56. Gijs van der Wiel in een interview met de auteurs, Den Haag, 29 september 1992..
57. Gijs van der Wiel in een interview met de auteurs, Den Haag, 29 september 1992.
58. Ruud Lubbers in een interview met *Elsevier*, 21 maart 1992.
59. Bernard Ingham, *Kill the Messenger*, pagina 265 en 395.
60. Jacques Attali, *Verbatim*, pagina 889.
61. Wilfried Martens in een interview met de auteurs, Brussel, 5 juli 1989.
62. Leo Tindemans in een interview met *de Volkskrant*, 17 juni 1989.
63. Wilfried Martens in een interview met de auteurs, Brussel, 5 juli 1989.

9 De maandagmiddag: innig met Huis ten Bosch
De premier en de koningin

Het is maandagmiddag, kwart voor twee. Ruud Lubbers verlaat zijn werkkamer in het Torentje, meldt zich af bij zijn secretaresse Betsy en loopt langs de houten trap naar beneden. Buiten stapt hij in de regerings-BMW, terwijl dagjesmensen elkaar aanstoten. Ze wijzen hem na, maar de minister-president merkt het niet. Hij ziet zelfs niet waar de chauffeur hem heen rijdt.

Het ontgaat Lubbers, omdat hij de afgelopen elf jaar vrijwel elke maandagmiddag op hetzelfde tijdstip hetzelfde parcours heeft afgelegd. Ver is zijn bestemming niet. Van de deur van het Torentje tot de deur van Huis ten Bosch is het precies twee kilometer en honderd meter; een kwartiertje chaufferen.

Terwijl Lubbers over de Bezuidenhoutseweg rijdt, zit koningin Beatrix al op hem te wachten in haar werkvertrek. Hun wekelijkse ontmoetingen op het paleis dateren van november 1982, toen Lubbers premier werd. Ze zijn inmiddels routine geworden. De afgelopen jaren hebben de twee zo'n vijfhonderd gesprekken gevoerd, telefoontjes niet meegerekend.

Lubbers praat per week langer met Beatrix dan met zijn eigen vrouw Ria, die in een interview moest toegeven ‘een klein beetje jaloers’ te zijn op het innige contact dat haar man met het staatshoofd heeft.[1] Voor de studieresultaten en loopbaan van de kroonprins zou hij volgens haar meer aandacht hebben dan voor de carrière van zijn eigen kinderen.

Beatrix is ruim een jaar ouder dan Lubbers (zij is van januari 1938, hij van mei 1939) en eigenlijk de enige in het koninkrijk die hij in zijn positie als premier volstrekt kan vertrouwen. Ook is ze hem als enige gedurende drie kabinetten trouw gebleven. Alle andere mannen en vrouwen met wie hij in 1982 het eerste

kabinet vormde, hebben hem in de loop der jaren verlaten. Hans van den Broek hield het nog het langst vol. Maar ook hij vertrok uiteindelijk in december 1992.

Dat ze zo'n langdurige relatie hebben, beschouwt Lubbers als een groot voordeel. Daardoor voelt hij zich volstrekt vrij in zijn contacten met de koningin. Van enige schroom, waarvan jonge of nieuwe ministers weleens last hebben, is bij Lubbers al lang geen sprake meer. Bovendien zijn ze generatiegenoten. Daardoor kunnen ze uit voorbeelden en argumenten putten die, naar eigen zeggen, over en weer aanspreken.[2.]

Lubbers en Beatrix lijken op elkaar in hun zakelijke aanpak, perfectionisme, dossierkennis en werkdrift. Niet voor niets staan ze in het buitenland bekend als het 'modelkoppel', zoals het Franse dagblad *Le Monde* Lubbers en Beatrix omschreef.[3.]

Dat ze het goed met elkaar getroffen hebben, is toeval. In een constitutionele monarchie hebben premier en staatshoofd elkaar niet voor het uitkiezen. Ook als ze elkaar persoonlijk niet liggen, moeten ze het met elkaar doen. Het is een beetje de situatie van twee reizigers die gedurende een lange oceaanreis gedwongen zijn samen een hut te delen. Bij Beatrix en Lubbers heeft de liefde zich tijdens de overtocht vastgezet. Is het niet voor elkaar, dan wel voor elkaars werk.

Ze hebben alle twee hun functie een nieuwe inhoud gegeven. Lubbers op het Binnenhof, waar hij van de premier een echte regeringsleider heeft gemaakt. En Beatrix in de paleizen, waar ze de hofhouding moderniseerde en haar ambtelijke staf omvormde tot een efficiënt schaduwkabinet, dat wedijvert met de ministeries.

Ook in de waardering van het publiek ontlopen ze elkaar niet veel. Ze zijn beiden populair, maar niet bijzonder geliefd. Hun hooggeplaatste functie roept meer passie op dan hun persoon. De warme uitstraling ontbreekt. Lubbers is nooit uitgegroeid tot de vaderfiguur, de *père noble* die zijn voorganger Drees bijvoorbeeld was. En bij Beatrix zullen de zachte krachten waarschijnlijk pas overwinnen als ze oma wordt. Zo is het ook gegaan bij haar moeder.

'Beatrix doet het perfect hoor, het is een vakvrouw, misschien past haar werkwijze meer bij deze tijd, maar onder Juliana en

prins Bernhard was het kleurrijker, gezelliger,' observeert het CDA-kamerlid Hans Gualthérie van Weezel. En hij vervolgt: ‘Net zo goed als het minister-presidentschap van de heer Van Agt leuker was dan dat van de heer Lubbers. Het tijdsbeeld is zakelijker, mensen als koningin Beatrix en Ruud Lubbers passen daarin.’[4.]

Bij alle overeenkomsten is er één verschil: zij is protestants en hij is rooms. Maar katholiek waren de Oranjes van oorsprong ook en vooral voor jezuïeten, Lubbers' leermeesters, hebben ze altijd een zwak gehad. Beatrix' grootmoeder Wilhelmina onderhield hartelijke relaties met de eerste katholieke premier, Lubbers' grote voorbeeld Ruijs de Beerenbrouck. Diens vader was zeer vertrouwd met de koninklijke familie. Als minister van Justitie (1888-1891) had hij het gezin bijgestaan gedurende de ziekte en het overlijden van koning Willem III. Hij was ook lid van de Regentschapsraad, die koningin Emma ter zijde had gestaan. De relatie was van dien aard dat Wilhelmina, toen ze nog prinses was, ‘oom’ zei tegen vader Ruijs de Beerenbrouck.[5.]

Van enig anti-papisme is ook bij Beatrix weinig te merken. Zonder mopperen heeft zij in maart 1985 - om op bezoek te mogen bij paus Johannes Paulus - een zwarte jurk aangetrokken, een kledingvoorschrift dat het Vaticaan niet stelt aan katholieke koninginnen. Erg onderdanig heeft zij zich verder bij de audiëntie niet opgesteld, want toen de paus later Nederland bezocht en Lubbers aan hem vroeg hoe hem dit beviel, antwoordde hij: ‘Nederlanders zijn theologen en ik bedoel dat positief. Maar het is wel inspannend en dan te bedenken dat ik vanmiddag ook nog bij jullie koningin op bezoek moet...’[6.]

Beatrix en Lubbers hebben een verhouding zonder jaloezie, hoewel ze hetzelfde volk leiden en beiden het nationale gevoel symboliseren. Ze beseffen heel goed dat ze ieder functioneren vanuit een ander perspectief. Lubbers weet dat zijn leiderschap slechts tijdelijk is. Als politicus is hij in de voortdurende slag om de gunst van de kiezers aan slijtage onderhevig. Het leiderschap van Beatrix moet daarentegen een generatie duren. Zij moet kortstondige populariteit zoveel mogelijk zien te vermijden. Zij wordt niet door het volk gekozen, maar streeft ernaar

door het volk gedragen te worden.

In andere tijden heeft de concurrentie om het leiderschap tot conflicten geleid tussen staatshoofd en minister-president. Koning Willem III vond Thorbecke, de leider van de liberalen, een irritante 'republikeinse professor'. Abraham Kuyper had een slechte verhouding met de veertig jaar jongere koningin Wilhelmina. Volgens sommige Kuyper-kenners droomde de premier over het einde van de monarchie en zag hij zichzelf al als eerste president van de nieuwe republiek.[7.]

Tijdens de Tweede Wereldoorlog kreeg premier Gerbrandy in Londen te maken met een heerszuchtige koningin Wilhelmina, die in september 1940 zijn voorganger De Geer had heengezonden. Op weg naar de koningin verliet Gerbrandy dikwijls de ministerraad met de woorden: 'Ik zal de paraplu maar vast opzetten om de bui op te vangen.'[8.]

Pas na de Tweede Wereldoorlog werd de verhouding tussen staatshoofd en minister-president meer gelijkwaardig. De afgelopen decennia is het zwaartepunt bij de premier komen te liggen. 'Hoe je het wendt of keert, hij is in feite haar broodheer,' zegt een functionaris die verschillende keren per week contact met koningin Beatrix onderhoudt. 'Zij is in alles van hem afhankelijk.'

De laatste tijd heeft hun relatie iets weemoedigs gekregen. Het komende afscheid van Lubbers is daarvan de oorzaak. Beatrix zal straks opnieuw een vertrouwelijke relatie met een premier moeten opbouwen. Na Van Agt en Lubbers de derde in haar carrière. Hoe zijn naam ook luidt, het zal nooit meer zo vertrouwd zijn als het met Lubbers was.

Beatrix en Lubbers zijn immers bijna tegelijk aan hun nieuwe functie begonnen. Zij als koningin, hij als minister-president. Samen zijn ze in hun functie gegroeid. Dat heeft een stevige symbiose geschapen. Ook omdat de samenwerking al langer dan tien jaar duurt. Tegenover Lubbers' opvolger zal zij altijd de vrouw zijn met meer ervaring. En hij de premier die het vak nog moet leren.

Weemoed ook omdat het koningshuis op de drempel staat van

grote veranderingen. Nog lijkt de Nederlandse monarchie onbedreigd en vreedzaam in vergelijking met de turbulentie die het Britse koningshuis omgeeft. Maar die stilte zal tijdelijk blijken te zijn. ‘Kom over tien jaar nog maar eens terug, ‘ kregen Britse journalisten te horen die begin 1993 van de Rijksvoorlichtingsdienst wilden weten waarom het rond het Nederlandse koningshuis zo rustig blijft.

De dienstauto van Lubbers vervolgt die maandagmiddag zijn weg langs het Haagse bos. Halverwege de Bezuidenhoutseweg draait de BMW naar links en passeert het hek van de laan die naar Huis ten Bosch voert. Voor de marechaussee is het wekelijks bezoek van de minister-president net zo'n routine geworden als voor de bezoeker en Lubbers mag zonder uitgebreide inspectie doorrijden.

Zelfs vanaf deze oprijlaan gezien oogt Huis ten Bosch niet groot. Ten oosten van het hoge middengebouw ligt de zogeheten Wassenaarse vleugel. Hier heeft de familie haar privé-vertrekken. Het andere gedeelte, de Haagse vleugel, biedt onderdak aan verschillende hofdiensten en de gastenverblijven.

Tot augustus 1981, toen koningin Beatrix en haar gezin naar Huis ten Bosch verhuisden, was het paleis, dat ruim driehonderd jaar geleden als zomerverblijf is gebouwd door Frederik Hendrik en zijn vrouw Amalia van Solms, nooit echt permanent bewoond geweest. Koningin Wilhelmina resideerde er tijdens de Eerste Wereldoorlog slechts om dicht bij haar ministers te zijn. Met dezelfde bedoeling vestigde zij zich ook in 1939 op Huis ten Bosch. Prinses Juliana trok met haar gezin tijdelijk bij haar in. De nacht van 9 op 10 mei 1940 bracht de familie door in de grote schuilkelder die bij het paleis was gebouwd.[9.] Daarna fungeerde Londen als adres van de Oranjes.

Na de Tweede Wereldoorlog bleek Huis ten Bosch zwaar beschadigd. De Duitsers hadden vanuit de tuin V1-raketten afgevuurd. En het had weinig gescheeld of ze hadden het paleis afgebroken omdat het in de weg lag toen ze een brede tankgracht wilden graven om een mogelijk invasieleger af te remmen. Het kostte in de jaren zeventig vijfentwintig miljoen gulden om Huis ten Bosch grondig te restaureren en om te bouwen tot woning voor de nieuwe koningin.

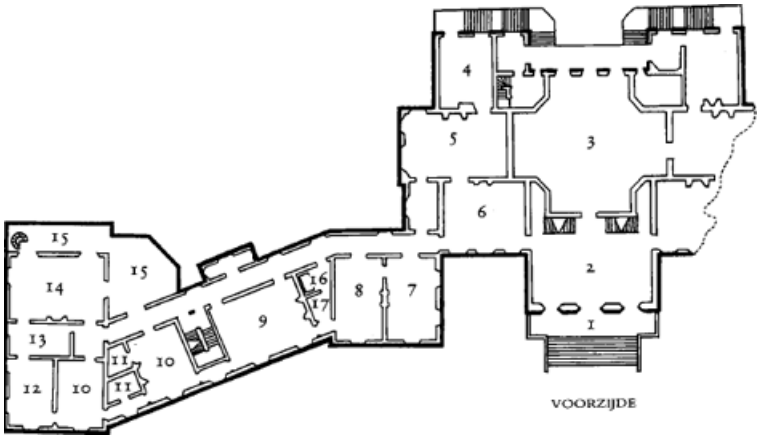

Paleis Huis ten Bosch

1 ingang
2 vestibule
3 Oranjezaal
4 werkkamer koningin Beatrix
5 Groene Salon
6 Blauwe Salon
7 werkkamer
8 vergaderkamer/bibliotheek
9 eetkamer
10 kleedkamer
11 badkamer
12 slaapkamer
13 privé-werkkamer
14 woonkamer
15 balkon
15 balkon
16 lift
17 dienkamer

Toen Piet de Jong in 1967 premier werd, was er van een regelmatige ontmoeting tussen staatshoofd en minister-president nog geen sprake. Een dergelijk overleg had wel direct na de oorlog bestaan tussen premier Schermerhorn en koningin Wilhelmina. In de vergadering van de ministerraad werden deze visites aangeduid als de 'Zaterdagsche bezoeken'.[10] Schermerhorn: 'Ik vloog dan van een akkertje in Voorburg met zo'n klein vliegtuigje naar Apeldoorn.'[11]

Blijkbaar had Juliana minder behoefte aan tête-à-têtes met de premier dan haar moeder, want zij verkoos de telefoon boven een ontmoeting. Drees heeft weleens verteld dat Juliana hem vroeg wat vaker te bellen. Waarop Drees zei: 'Och, ik ben maar een verlegen mens, en ik val de koningin niet graag met een telefonische oproep lastig als het niet dringend nodig is.' De koningin gaf hem toen de raad dat hij zich daar toch maar overheen moest zetten.[12]

Dat telefonische contact tussen staatshoofd en premier vond De Jong verre van volmaakt. 'Ik probeerde koningin Juliana meestal op zaterdagochtend te bellen om haar te informeren over de besluiten van de vrijdagse ministerraad,' vertelt hij. 'Maar met een beetje mooi weer was ze meestal aan het varen met het koninklijke jacht de Piet Hein. En ook als ik haar wél aan het toestel kreeg, was het moeilijk alles goed uit te leggen. Toen heb ik haar voorgesteld elkaar regelmatig te ontmoeten op paleis Soestdijk.'[13]

Frequent contact was niet alleen handiger, maar ook zeer noodzakelijk. In de voorafgaande jaren was het nodige misgegaan in de communicatie tussen kabinet en staatshoofd. In de jaren vijftig ging het om Juliana's relatie met de invloedrijke gebedsgenezeres Greet Hofmans. In de jaren zestig was het de geloofsovergang van prinses Irene. En later dat decennium de verloving en het huwelijk van prinses Beatrix. Stuk voor stuk kwesties die een kabinet in moeilijkheden hebben gebracht.

Zoals De Jong van de wekelijkse persconferentie een instituut heeft gemaakt, heeft hij door de introductie van de wekelijkse bespreking ook het contact tussen premier en staatshoofd gestroomlijnd. Maar de visites die De Jong aan Soestdijk bracht, waren logistiek geen succes, herinnert De Jong zich. 'Door de

toegenomen welvaart werd het in de jaren zestig steeds drukker op de weg. De rit van Den Haag naar Soestdijk en terug ging daardoor veel tijd in beslag nemen. Toen heb ik Juliana daarover een keer aangesproken en gezegd: “Als u voortaan naar Den Haag komt, is dat eigenlijk veel praktischer.” Koningin Juliana vond dat een prachtig idee, dan kon ze 's maandags in de stad ook nog wat winkelen.’[14.]

En zo verhuisde het wekelijkse gesprek eind jaren zestig van Soestdijk naar Huis ten Bosch, waar het sindsdien - restauraties uitgezonderd - altijd heeft plaatsgevonden. Voor De Jong was Huis ten Bosch bekend terrein. Want vóór hij in 1967 premier werd, had hij als staatssecretaris en minister van Defensie jarenlang het koetsiershuis in de paleistuin bewoond. Dit prachtige Pieter Post-huis, genoemd naar de architect van het paleis, moest hij met veel spijt verlaten toen hij als premier de beschikking kreeg over het Catshuis. Inmiddels woont De Jong al weer jaren in Marlot, de Haagse wijk die ligt ingeklemd tussen Wassenaar en - niet toevallig - zijn vertrouwde Huis ten Bosch.

Als Lubbers op maandagmiddag rond de klok van twee uur voor het bordes van het paleis arriveert, pakt hij de plastic dossiertjes naast hem van de achterbank, stapt uit, en loopt de zeventien treden op die naar de voordeur van het paleis leiden. Een adjudant van het Militaire Huis verwelkomt hem en leidt Lubbers door de marmeren vestibule met het groene houtwerk. Ze lopen naar de links gelegen Blauwe Salon, die zijn naam ontleent aan de blauwe wandbespanning en de gordijnen van blauw zijdedamast.

Uiteraard kan Lubbers na al die jaren zelf zijn weg wel vinden in het middengedeelte van Huis ten Bosch. Maar bezoekers van de koningin worden altijd begeleid door een adjudant, of ze nu voor de eerste keer of de vijfhonderdste keer komen, zoals in het geval van Lubbers. Dus loopt hij braaf achter de militair aan, die de Blauwe Salon schuin oversteekt en hem naar de daarachter gelegen Groene Salon leidt.

Ook dit zaaltje, ooit de slaapkamer van Amalia van Solms, steken adjudant en Lubbers met grote passen over. De ministerpresident negeert de Chinese karakters die in het plafond zijn aangebracht en die door de broer van prins Bernhard eind jaren

vijftig zijn vertaald met: ‘Waardig is de houding die een bekwaam vorst karakteriseert.’

Lubbers is nu aan de achterzijde van het paleis aangekomen. Hier bevindt zich de kleine werkkamer van koningin Beatrix met uitzicht op de paleistuin. Wat onmiddellijk opvalt na de wandeling door de beide salons met meubelen uit de tijd van Lodewijk XV en Lodewijk XVI, is de moderne inrichting van Beatrix’ privé-vertrek. Links aan de muur hangt een wandtapijt, rechts een abstract schilderij, een geschenk van de Spaanse koning Juan Carlos. Onder deze twee kunstwerken bevinden zich twee witte, langgerekte boekenkastjes van nauwelijks een meter hoog.

Op het niervormige, houten bureautje van koningin Beatrix in de linkerhoek van het vertrek, staan een paar objecten van plexiglas. De resterende ruimte in de werkkamer wordt ingenomen door een eigentijds zitje: vier kuipachtige stoelen en een rond, glazen tafelblad op een cilinder van hetzelfde materiaal.

De adjudant kondigt Lubbers aan en de begroeting is hartelijk, maar zakelijk. ‘Dag majesteit, hoe maakt u het?’ zegt Lubbers. En zij, terwijl hij haar hand aanneemt, begroet hem op haar beurt met een kort: ‘Dag Ruud.’ De adjudant sluit de deur en Beatrix en Lubbers blijven met z'n tweeën achter. Ze nemen plaats in de fauteuils en het wekelijkse overleg kan beginnen.

De gesprekken van het staatshoofd met de minister-president zijn strikt vertrouwelijk. Er zit nooit iemand bij en notulen worden niet gemaakt. Zelfs in de ministerraad mag Lubbers niets laten blijken van Beatrix' opinies. Op haar beurt zal de koningin nimmer Lubbers' twijfels openbaren. Het geheim van Soestdijk heeft zich verplaatst naar Huis ten Bosch.[15.]

De geheimhouding geldt, zij het niet formeel, voor alle gesprekspartners van de koningin. Het moet immers worden voorkomen dat het staatshoofd betrokken wordt bij een politieke discussie. Zo'n debat kan de constitutionele monarchie in gevaar brengen. Als bijvoorbeeld bekend wordt dat de koningin het minimumloon wil afschaffen, dan zijn er spoedig partijen te vinden die op hun beurt de koningin willen afschaffen.

Uiteraard mag de koningin wel een mening verkondigen.

Maar die mag niet ingaan tegen het standpunt van het kabinet, waarmee de koningin samen de regering vormt. De reden is simpel. In de vorige eeuw heeft de koning zijn macht afgestaan in ruil voor zijn onschendbaarheid. Om hem te vrijwaren van kritiek uit het parlement, zijn de ministers verantwoordelijk gemaakt voor zijn uitlatingen en gedrag. Kritiek op de regering kan alleen maar de ministers treffen, nooit het staatshoofd.

Vóór die tijd was het precies omgekeerd: de ministers waren alleen verantwoording verschuldigd aan de koning. Zij waren immers, in de letterlijke betekenis van het woord, zijn dienaren. Als ze hem niet bevielen, ontsloeg hij hen gewoon. Of hij schold hen uit. Ook toen hij die positie niet meer had gebeurde dat nog. Koning Willem III ging vaak geweldig tekeer en dreigde regelmatig ministers dood te laten schieten. 'Ik zal dien verrader doen fusilleren,' zei hij bijvoorbeeld over de minister van Financiën, P.P. van Bosse.[16.]

Het nieuwe systeem, dat sinds 1848 in de Grondwet is verankerd, werkt alleen als de koning het niet te dol maakt. Anders worden ministers telkens door het parlement aangesproken, en mogelijk zelfs naar huis gestuurd, voor uitlatingen die ze niet hebben gedaan, maar waarvoor ze wel de verantwoordelijkheid moeten nemen. Vandaar dat afgesproken is dat de koning of de koningin zo min mogelijk van mening probeert te verschillen met de ministers. Althans voor het oog van de buitenwacht, lees het parlement.

Als het toch misgaat, is het meestal de premier die de omstreden uitlating voor zijn rekening moet nemen. Tijdens de oorlogsjaren in Londen heeft premier Gerbrandy dat regelmatig gedaan. Het zijn bijna klassieke woorden die hij bij zo'n gelegenheid eens heeft gesproken: 'De koningin moet in Nederland zo blank als sneeuw terugkomen en dan mag ik er best uitzien als een moriaan.'[17.]

Lubbers' gesprekken met de koningin zijn mede bedoeld om mogelijke ontsporingen te voorkomen. Ondanks zijn innige contact met Beatrix is dat niet altijd gelukt. Zo bracht in 1983 de Amerikaanse presidentskandidaat Jesse Jackson een bliksembezoek aan Nederland, waarbij hij ook werd ontvangen door de koningin. Na afloop van zijn visite vertelde dominee Jackson dat

Beatrix van mening was dat de beslissing om kruisraketten te plaatsen - toen een zeer netelig onderwerp - beter uitgesteld kon worden.

Jacksons verklaring leidde tot grote paniek in Den Haag. Eerst kreeg Jackson van de Rijksvoorlichtingsdienst het verwijt dat hij uit de school had geklapt, vervolgens kreeg hij te horen dat hij de koningin verkeerd had begrepen en uiteindelijk werd botweg ontkend dat Beatrix het door Jackson aangehaalde standpunt innam.

Allemaal onzin natuurlijk, maar het kabinet kon natuurlijk onmogelijk toegeven dat Jackson de waarheid had gesproken, aangezien de aan Beatrix toegeschreven opinie frontaal botste met het regeringsstandpunt. Om Beatrix te beschermen kreeg de boodschapper, Jesse Jackson, de schuld.

De echte schuldige heette Lubbers, althans volgens de strikte regels van de ministeriële verantwoordelijkheid. Op verschillende momenten had hij kunnen ingrijpen en de verantwoordelijkheid op zich kunnen nemen. Bij de bespreking van Beatrix' agenda had hij kunnen vragen waarom Jackson zo nodig door haar ontvangen moest worden. Hij heeft toen óf niet goed opgelet, óf deze Amerikaanse gast met zijn instemming laten passeren.

Als het laatste het geval is, had Lubbers ervoor moeten zorgen dat de Amerikaanse politicus uitvoerig geïnformeerd was over de regels van het spel: na afloop van de audiëntie alleen een nietszeggende verklaring. Lubbers heeft het niet geregeld omdat hij ten onrechte veronderstelde dat collega Hans van den Broek van Buitenlandse Zaken dat wel op zich zou nemen.

Maar de verantwoordelijkheid voor het Koninklijk Huis laat zich niet afschuiven, die begint en eindigt met de minister-president.[18.]

De premier moet overigens niet alleen de koningin in de gaten houden, maar ook haar familieleden. Want de ministeriële verantwoordelijkheid geldt ook voor de andere twaalf andere leden van het Koninklijk Huis. Dat zijn: haar man prins Claus, en hun kinderen de prinsen Willem-Alexander, Johan Friso en Constantijn; haar ouders prinses Juliana en prins Bernhard; haar zusje prinses Margriet met haar man Pieter van Vollenhoven en hun vier kinderen.

In de nabije toekomst - en daar krijgen Lubbers' opvolgers mee te maken - komen daar de echtgenotes van de zeven prinsen nog bij. Die worden automatisch lid van het Koninklijk Huis. Dat aanhang niet altijd even goed weet hoe de regels van het spel zijn, bewijst de Britse monarchie, die door allerlei affaires in een maalstroom wordt meegesleurd naar het volgende millennium.

Ondanks de gevaren die samenhangen met een omvangrijk Koninklijk Huis, heeft Lubbers van een beperking van het lidmaatschap nooit iets willen weten. Niet in 1985, toen in de wet werd vastgelegd wie wel en niet tot het Koninklijk Huis behoren, en niet in 1992, toen Lubbers de vraag kreeg voorgelegd of hij geen complicaties verwacht met het grote aantal prinsen voor wie de premier verantwoordelijk is.

Lubbers antwoordde toen: 'Voor al deze kinderen geldt dat zij in beginsel in aanmerking kunnen komen voor de erfopvolging. De Grondwet spreekt over "de Koning of zijn vermoedelijke opvolger" en niet over "de troonopvolger".[19.] Het beperken van de ministeriële verantwoordelijkheid tot de Koning en zijn oudste kind acht ik dan ook niet logisch passen in ons staatsrechtelijk systeem.' Over de te verwachten problemen zei hij: 'Juist bij complicaties is een actieve ministeriële verantwoordelijkheid nodig.'[20.]

Die ministeriële verantwoordelijkheid telt bij familieleden van de koningin minder zwaar dan bij het staatshoofd zelf. De keerzijde van deze grotere vrijheid is dat ze ook minder onschendbaar zijn. Toen prins Bernhard in 1971 verklaarde dat het parlement wel een paar jaar buitenspel gezet kon worden, spoedde premier Biesheuvel zich naar Soestdijk om de prins de enormiteit van die uitlating onder zijn neus te wrijven. Maar de prins kreeg tevens te horen dat Biesheuvel niet van plan was de uitlatingen in het parlement te verdedigen.[21.]

In vergelijking met hun voorgangers kent de samenwerking tussen Lubbers en Beatrix maar weinig openbare incidenten. Beatrix zelf is - voor zover bekend - geen bron van spanningen. Anders dan haar moeder en grootmoeder lijkt zij zelden een kwestie op de spits te drijven. Dit zijn uiteraard slechts veronderstellingen. Mogelijk hebben zich achter de coulissen een paar conflicten

afgespeeld die keurig zijn toegedekt. Een insider vermoedt dat Lubbers en Beatrix zeer stevige discussies hebben gehad over de kruisraketten, waarbij Beatrix zich meer pro-NAVO heeft opgesteld dan Lubbers.

De incidenten die er zijn, komen, net als de blunder met Jesse Jackson, formeel gezien voor rekening van Lubbers. Het gaat om de volgende drie kwesties:

1. In 1984 onthulde Lubbers dat hij een ongelukkige passage uit de Troonrede over koopkrachthandhaving voor de sociale minima had voorgelegd aan de koningin. Hierdoor betrok Lubbers het staatshoofd bij het politieke debat, dat zich had toegespitst op deze passage.
2. In 1988 ontstond opwinding bij de Franstaligen in Canada toen koningin Beatrix in een rede tot het parlement in Ottawa uit een rapport van lord Durham citeerde. Die had in 1839 niet alleen de grondslagen gelegd voor een democratische staatsvorm in Canada, maar zich ook tegen de Franstaligen gekeerd.
3. In 1988 sprak koningin Beatrix in haar jaarlijkse kersttoespraak uitvoerig en zorgelijk over het milieu (‘de schepping zelf is op het spel komen te staan’), die daardoor ogenschijnlijk lijnrecht tegenover de optimistische toon in de Troonrede van dat jaar kwam te staan (‘Het land is schoner geworden. Dat geldt met name lucht en water.’) Lubbers had moeten voorkomen dat er een tegenspraak gesuggereerd kon worden tussen Troonrede en kerstboodschap.

De koningin valt, onschendbaar als ze nu eenmaal is, niets te verwijten. Het is Lubbers die in deze drie gevallen steeds formeel verantwoordelijk was. Namens het kabinet onderhoudt hij de contacten met het staatshoofd. Hij is in de eerste en laatste plaats verantwoordelijk voor haar agenda, de toespraken die ze opleest, en de boodschappen die ze uitspreekt, inclusief haar eigen kerstrede.

Dat deze incidenten zich hebben kunnen voordoen, heeft vooral te maken met Lubbers' soepelheid ten aanzien van de constitutionele regels. Wat het staatsrecht betreft heeft Lubbers een liberale opvatting. Hij wil niet te streng zijn en ziet daar voordeel in. ‘Een royale, en geen angsthazige interpretatie van de ministeriële verantwoordelijkheid blijkt de moeite waard,’ schrijft hij in

het voorwoord bij een keuze uit de toespraken van koningin en prins.[22.] En waarom is dat de moeite waard? Omdat ze beiden, zoals hij het formuleert, talrijke ‘stimulerende’ redevoeringen houden.

Het is de vraag of Lubbers' royale interpretatie wel zo wenselijk is. Zelf is hij door zijn inschikkelijkheid niet in grote problemen gekomen. De genoemde incidenten zorgden weliswaar voor veel rumoer, maar niet voor een constitutionele crisis. Lubbers heeft het geluk gehad dat zich tijdens zijn regeerperiode, behalve de ziekte van Claus, geen grote en moeilijke zaken hebben voorgedaan. Lubbers heeft nooit te kampen gehad met een Greet Hofmans, een prinses die haar eigen weg kiest, of een prins die steekpenningen aanneemt. Bovendien heeft hij het geluk dat Beatrix zeer behoedzaam opereert. Lubbers is al met al een ‘verwende premier’, zoals de staatsrechtsgeleerde Peter Rehwinkel hem in dit verband noemt.[23.]

Zijn royale interpretatie heeft dus goed uitgepakt, maar kan toekomstige premiers bezuren. Lubbers' opvolgers staan voor de taak het verloren terrein weer terug te winnen. Met veel moeite hadden de premiers die vóór Lubbers kwamen juist de touwtjes van de ministeriële verantwoordelijkheid strak aangetrokken. Dat is begonnen met Piet de Jong, aan wiens aandacht weinig ontsnapte,[24.] en dat is, noodgedwongen vanwege Lockheed, vervolmaakt onder Joop den Uyl.

Sinds het premierschap van Den Uyl is de minister van Binnenlandse Zaken als de minister die de betrekkingen met het Koninklijk Huis onderhoudt, naar de achtergrond gedrongen.[25.] Onder Den Uyl is het de premier geworden die namens het kabinet de contacten verzorgt en als intermediair fungeert. Hij is ook degene die steeds vaker door de Tweede Kamer ter verantwoording wordt geroepen over kwesties die het koningshuis betreffen. Zijn verhouding met Hare Majesteit heeft de taak van de minister-president verzwaard en hem - in weerwil van de primus inter pares-gedachte - tegelijk boven zijn collega's verheven.

Terug naar de maandagmiddag, terug naar Huis ten Bosch. Daar is het voor Beatrix en Lubbers zo ongewoon iemand bij het ge

sprek te hebben, dat ze niets tegen elkaar weten te zeggen als zo'n situatie zich een keer voordoet. Toen de fotograaf Werry Crone in opdracht van het Rijksmuseum bij hoge uitzondering hun ontmoeting op maandagmiddag mocht vastleggen, bleven Beatrix en Lubbers zwijgend en onwennig tegenover elkaar zitten. Tot Crone de koningin vertelde dat Lubbers het afgelopen weekeinde zijn hockey wedstrijd had verloren. Toen had de ministerpresident iets te vertellen en Beatrix wat te luisteren. Precies zoals hij ze wilde fotograferen.[26.]

Normaal gesproken houden Beatrix en Lubbers het uitwisselen van dit soort persoonlijke wetenswaardigheden 's maandags beperkt. Ze hebben al genoeg te bespreken. De premier vertelt over de vergadering van de ministerraad van de afgelopen vrijdag. 's Morgens heeft Beatrix meestal al het besluitenlijstje van de ministerraad gekregen, maar voor een uitgebreid verslag is zij afhankelijk van Lubbers. De notulen arriveren in de loop van de week of nog later.

Daarna komt de politieke actualiteit aan bod, allerlei benoemingen, onderwerpen die in een van de komende ministerraden gaan spelen, het commentaar van Lubbers op toespraken die de koningin gaat houden, staatsbezoeken en uiteraard zaken die voor de koningin als hoofd van de koninklijke familie van belang zijn. Geen wonder dat de gesprekken meestal vele uren duren. Op het ministerie van Algemene Zaken weten ze het: 's maandags is Lubbers vóór het einde van de middag niet beschikbaar voor afspraken.

Slechts twee bronnen weten hoe deze geheime conversaties op Huis ten Bosch verlopen, en dat zijn Lubbers en Beatrix. De eerste vertelde in oktober 1992 voor de NOS-televisie uitgebreid over zijn ervaringen. ‘Ik spreek haar nogal eens tegen. Ik vind dat zij vaak een goed oordeel heeft, maar niet altijd. En dat zal bij mij natuurlijk net zo zijn. Zij zegt bijvoorbeeld: “Zullen we dat nu wel doen?” Of: “Is dat nu wel wijs?” Maar goed, het zijn keurige vragen. Maar daar zitten natuurlijk motieven achter en zeker als die vragen bij herhaling gesteld worden is dat pittig. Maar ook omgekeerd zeg ik ook weleens: “Ik zie dat heel anders.” Dus daar is ook een debat gaande. Dat kan prima.’

Ieder jaar staat een paar weken lang de Troonrede op de agenda

van het maandagmiddagoverleg. Het is, zegt Lubbers, een misverstand dat de Troonrede een stuk is dat door ministers wordt geschreven en door de koningin alleen wordt voorgelezen. ‘Daar zitten wij vele tientallen uren samen op te werken.’ Een ambtenaar die deze arbeid van nabij heeft meegemaakt, bevestigt dit. ‘De koningin gaat met een rood pennetje door de tekst van Lubbers en haar suggesties zijn niet alleen redactioneel. Regelmatig staan er opmerkingen als: “Zouden we niet...” en “was dit niet de lijn, mijnheer Lubbers?”. Ze schrijft zelf mee aan die tekst.’

Ook de speeches die zij in het buitenland houdt, zijn co-pro-dukties. Lubbers vertelt: ‘De koningin is iemand met een heel goed taalgevoel, een heel goed gevoel hoe je dingen over moet brengen, voor precisie, accuratesse en zorgvuldigheid.’

Ondanks deze nauwe samenwerking van koningin en premier, blijft Lubbers uiteraard als enige verantwoordelijk. Dat geldt zowel voor de speeches, denk aan de rede van de koningin in Ottawa, als voor de Troonrede.

Voordeel van de koningin is, aldus Lubbers, dat ze minder vastzit aan de politiek dan hij. Door alle werkbezoeken, gesprekken met de commissarissen van de koningin, ministers, staatssecretarissen, burgemeesters van de grote steden, en leden van de rechterlijke macht maakt het staatshoofd meer deel uit van de samenleving dan de enigszins geïsoleerde premier.

Alleen al in 1984 had Beatrix 143 officiële verplichtingen in het land. Daarbij komen nog eens talrijke informele uitstapjes waar geen ruchtbaarheid aan wordt gegeven.[27.] Lubbers zegt: ‘Ik ben altijd maar met die ministers en in Den Haag bezig. De koningin heeft volgens mij een ruimere antenne en mogelijkheden om in de samenleving rond te gaan en mensen te spreken. ‘ Lubbers noemt dit de ‘nationale invalshoek’ en de ‘brede toetsing’ van Beatrix.[28.]

Tijdens de gesprekken op de maandagmiddag oefent de koningin invloed uit op zijn denken en zijn beleid, vertelt Lubbers. ‘Daar is toch geen bezwaar tegen? Ik vind dat heel goed. Je moet zelf weten watje uiteindelijk doet, waar je je grens trekt.’

Lubbers wijst in dit verband op de formele functie die de koningin vervult: het plaatsen van haar handtekening onder een wet of onder een benoeming. In 1991 tekende ze ruim negendui-

zend staatsstukken: 8.631 koninklijke besluiten, 255 wetten en 248 algemene maatregelen van bestuur.[29.]

Lubbers merkt hierover op: ‘Ik moet er niet aan denken dat de koningin zich geforceerd zou voelen. Dat zij zegt: ’Ik moet ergens een handtekening zetten of ik moet iets uitspreken waar ik zelf eigenlijk niet mee kan leven.’ Ik vind dat je je koningin dat echt niet moet aandoen. Dus dat betekent dat je tijd moet nemen om te praten, het uit te leggen. En ook bereid moet zijn om eens een keer een advies over te nemen om eens iets anders te doen. Ik zie daar helemaal geen probleem in. Ik moet wel eens glimlachen omdat mensen je prijzen voor iets. En dan denk ik: ik ben helemaal niet zelf op dat idee gekomen. Of mensen bekritiseren je om iets waarbij je ook denkt: ik ben helemaal niet zelf op dat idee gekomen.’

Lubbers wil Beatrix niet forceren, maar bij een meningsverschil tussen kabinet en koningin trekt de laatste aan het kortste eind. Dan moet ze toegeven of aftreden. Een koninklijke baaidag opnemen, zoals haar voormalige Belgische collega Boudewijn deed toen hij de abortuswet moest ondertekenen, is in de praktijk uitgesloten. Zo denken althans de meeste staatsrechtsgeleerden erover.

In theorie biedt de Grondwet de koningin wel degelijk de mogelijkheid voor een poosje terug te treden. Artikel 36 stelt dat ‘de Koning de uitoefening van het koninklijk gezag tijdelijk kan neerleggen’. Volgens de Limburgse staatsrechtsgeleerde T. Zwart is dit artikel bruikbaar voor een koningin die op grond van gewetensbezwaren zichzelf even buiten de orde wil verklaren. ‘Het opnemen van een koninklijke baaidag is misschien niet fraai, maar daarmee wordt wel voorkomen, dat in dit soort situaties ofwel de koningin ofwel haar geweten moeten wijken.’[30.]

Zeker bij koningin Wilhelmina en koningin Juliana heeft het geweten meer dan eens opgespeeld. ‘U draagt wel de politieke verantwoordelijkheid, maar als ik een besluit teken, draag ik moreel ook verantwoordelijkheid voor de gevolgen van dat besluit,’ kreeg premier Drees eens van koningin Juliana te horen.[31.]

De koningin kan bij zulke gewetenskwesties een besluit ophouden door het plaatsen van haar handtekening steeds maar weer uit te stellen, wat koningin Juliana bijvoorbeeld heeft ge-

daan met de negatieve beschikking op het gratieverzoek van de ter dood veroordeelde Duitse oorlogsmisdadiger Lages. Ze stelde de ondertekening zo lang uit dat de executie van het vonnis in 1952 'in strijd met de gerechtigheid werd geacht' en werd omgezet in levenslang.

Op dezelfde manier heeft koningin Juliana (een lastig mens, volgens premier De Quay) een slepende kwestie gemaakt van de vraag wie tot het Koninklijk Huis behoren. Zij wilde voorkomen dat er A-prinsen en B-prinsen kwamen, met andere woorden prinsen die wel en die niet tot het Koninklijk Huis behoren. Het kabinet-Biesheuvel had geen verweer tegen het koninklijk traineren en na een zoveelste bespreking op paleis Soestdijk die op ruzie was uitgelopen, zochten de eerst verantwoordelijke ministers hun heil in het dichtstbijzijnde café om hun gemoederen tot bedaren te drinken.[32.] De bepaling wie wel en wie niet tot het Koninklijk Huis behoren is uiteindelijk pas onder koningin Beatrix, tijdens het eerste kabinet-Lubbers, in de wet vastgelegd.

Kwesties die het Koninklijk Huis en de koninklijke familie betreffen, zijn bij uitstek onderwerpen waarbij de koningin erg betrokken is en zoveel mogelijk haar invloed wil laten gelden. Zo heeft koningin Juliana zelf beslist wanneer ze afstand van de troon zou doen. Voor de ministers kwam haar besluit als een complete verrassing, alleen premier Van Agt was door Juliana acht weken eerder al in vertrouwen genomen.[33.]

Ook Beatrix vertoont een grote zelfstandigheid bij vraagstukken die haar 'Huis' aangaan. De Grondwet geeft haar dan ook het recht om haar eigen 'Huis' in te richten, dat wil zeggen dat ze haar hofhouding naar eigen goeddunken mag regelen en ook de plechtigheden en gebruiken mag bepalen die zij voor de instandhouding van de koninklijke waardigheid nodig acht. Als hoofd van de koninklijke familie mag ze de baas spelen over de andere leden van het Koninklijk Huis.

Regelmatig blijkt Beatrix' betrokkenheid bij koninklijke kwesties. Ze heeft zich bijvoorbeeld met succes verzet tegen het eerste ontwerp van de nieuwe munt (die immers haar beeltenis draagt). Pas met de opzet van de munt zoals die nu in omloop is, kon zij zich verenigen. In hoofdstuk drie is al beschreven hoe Beatrix premier Lubbers heeft aangespoord vice-premier Rudolf

de Korte een uitbrander te geven omdat hij zich tegen het staatsbezoek aan Japan gekeerd had en gezinspeeld had op de aanstaande dood van Hirohito.

Net als haar moeder Juliana, die Lubbers meemaakte als jong minister, verstaat koningin Beatrix de techniek om door vragen te stellen haar bezorgdheid te uiten. Koningin Beatrix, de tweede bron die weet hoe de maandagmiddaggesprekken verlopen, heeft in een televisie-interview met de schrijfster Hella Haasse verteld hoe die methode werkt.[34.]

'Je kan weleens aandacht vragen voor iets en weleens vragen: "Wilt u daar nog eens speciaal naar kijken?" Of: "Heeft u al deze aspecten gewogen in uw oordeel of bij de besluitvorming?" En in sommige gevallen blijkt dat niet zo te zijn. Of het is soms weleens dat er nieuwe elementen zijn gekomen sinds er een bepaalde beslissing is genomen waardoor het toch wel goed is om iets opnieuw te bekijken. En met name is het dan nuttig om goed geïnformeerd te zijn en in zo'n gesprek dat ook aan de orde te stellen.'

Niet alleen de premier maar ook de andere ministers maken kennis met deze socratische methode van koningin Beatrix. Jan de Koning, veelvuldig minister en informateur, heeft net als Lubbers vele vertrouwelijke conversaties met Beatrix gevoerd.

'In die gesprekken worden vooral argumenten gewisseld,' vertelt De Koning. 'Je probeert elkaar te overtuigen. Aan het eind verwacht ze dan een conclusie van je. Een enkele keer kan die weleens ingaan tegen haar betoog. "Ik ben er niet gerust op," zegt ze dan. In dat geval vertrek je met een extra warme handdruk.'[35.]

Beatrix kan behoorlijk eigenzinnig zijn. Dat schreef PvdA-fractievoorzitter Nederhorst in 1965 al zorgelijk in een uitgelekte brief aan zijn partijgenoten. Haar zoons hebben ook de nodige ervaring met deze karaktertrek. 'Luisteren en toch het andere doen,' vat haar jongste zoon, prins Constantijn het samen.[36.]

De opmerking dat koningin Juliana meer dan Beatrix vragenderwijs te werk ging, ontlokt bij De Koning een lachsalvo. 'Nou, die kon soms ook heel stellig wezen. Maar Juliana en Beatrix zijn natuurlijk twee verschillende koninginnen. Beatrix weet meer van staatszaken, maakt aantekeningen van de ge-

sprekken en komt later terug op standpunten die je eerder hebt ingenomen.'[37.]

Koningin Beatrix bereidt zich altijd heel goed voor, al kost haar dat veel tijd. Als geen ander weet prins Claus hoe zij soms tot diep in de nacht doorwerkt. Hij vraagt zich af of het altijd echt nodig is. 'Een minister leest ook niet alles,' houdt hij haar op zulke momenten voor. 'Het is niet nodig en je vergeet het ook weer. Je kunt het niet allemaal onthouden.'[38.]

Maar Beatrix wil goed geïnformeerd zijn. Dan kan ze met meer kracht in het gesprek de punten die zij belangrijk vindt aan de orde stellen. Niet voor niets hebben de ministers, die gemiddeld twee keer per jaar bij de koningin op bezoek gaan,[39.] het gevoel examen te moeten afleggen. Gelukkig is er soms even afleiding. Zoals Juliana zenuwachtige politici op hun gemak stelde door heel ontspannen thee te serveren ('Zegt u maar "ho" als het genoeg is')[40.] zo zorgde het hondje Miss Pepper tot haar jammerlijke dood voor een huiselijk element tijdens audiënties bij Beatrix. Waarbij de bezoekers altijd weer blij waren dat Miss Pepper een ongevaarlijk ogende Border-terriër was en geen Ierse wolfshond.[41.]

Omdat Beatrix en Lubbers zoveel met elkaar te bespreken hebben (ze praten echt alles door, weet een betrokken ambtenaar), blijven hun contacten niet beperkt tot de maandagmiddag. Ook op andere dagen van de week laat Lubbers zich weleens naar Huis ten Bosch rijden. Ze zien elkaar bovendien bij allerlei ontvangsten. Maar dan kunnen ze nauwelijks vertrouwelijk praten. Dat is wel mogelijk per telefoon. Functionarissen die veel met de premier optrekken, maken regelmatig mee dat Lubbers zich na een bespreking een momentje terugtrekt onder het motto: 'Even de koningin bellen.'

Op zijn kamer in het Torentje, thuis in Kralingen en op het Catshuis heeft Lubbers een speciaal toestel waarmee hij rechtstreeks met de koningin kan telefoneren. Dat deed hij bijvoorbeeld op de zondagavond van de Bijlmerramp, in oktober 1992. Ze spraken toen af de volgende dag reeds een bezoek te brengen aan Amsterdam.

Het contact tussen premier en staatshoofd is al met al veel in-

tensiever dan de meeste waarnemers in Den Haag vermoeden. Niet alleen door het langdurige maandagmiddag-overleg, de telefoontjes (een paar keer per week, volgens een ingewijde) en de vele tussendoortjes, maar ook door de betrokkenheid van Lubbers bij het wel en wee van de Oranjes.

Zo is Lubbers eens per kwartaal aanwezig bij het zogeheten familieberaad. Dan komen 'Apeldoorn' (prinses Margriet en Pieter van Vollenhoven), 'Soestdijk' (prinses Juliana en prins Bernhard) en 'Huis ten Bosch' (koningin Beatrix en prins Claus) in Den Haag bijeen om te praten over zaken die de koninklijke familie aangaan. De gesprekken gaan over uiteenlopende onderwerpen. Van mogelijke banen voor de prinsen tot het voorkomen van problemen zoals de Lockheed-affaire. Het was naar aanleiding van deze kwestie dat het familieberaad is ingesteld.

De resultaten van de maandagmiddaggesprekken en al die andere contacten zijn moeilijk te traceren. Lubbers brengt er geen verslag van uit in de ministerraad. Als Lubbers het met Beatrix eens is, moet hij haar standpunt - om het staatshoofd te beschermen - voor eigen rekening nemen. 'Ik heb er nog eens over nagedacht. Zullen we het niet anders doen?' horen zijn collegaministers dan.[42.]

Uiteraard weet Lubbers soms handig gebruik te maken van Beatrix' oordelen. Toen een paar jaar geleden veel verzet tegen een benoeming rees en het een slepende affaire dreigde te worden, verwees Lubbers zonder veel omhaal naar Beatrix. 'Zij is er óók voor,' verklapte hij, ter ondersteuning van zijn eigen voorkeur.

Iets dergelijks deed hij toen de benoeming van oud-minister Eegje Schoo als ambassadeur in het ontwikkelingsland India dreigde te stranden op de bezwaren van het ministerie van Buitenlandse Zaken. Hij beriep zich toen op een alom gewaardeerd deskundige op het terrein van ontwikkelingssamenwerking, de echtgenoot van de koningin. 'Ik heb de meningen eens gepolst,' zei Lubbers, 'en prins Claus is erg van haar gecharmeerd.'

Soms merkt het publiek rechtstreeks iets van wat Beatrix en Lubbers op maandagmiddag bespreken. Toen het weekblad *HP/De Tijd* een impressionistisch verhaal publiceerde over de

'schoonzonen van Oranje', heeft een verontwaardigde Beatrix aan Lubbers gevraagd bij de redactie van het blad bezwaar aan te tekenen. Lubbers schreef prompt een ingezonden brief, een medium waarvan hij zich slechts bij hoge uitzondering bedient. Daarin noemt hij het stuk een samenraapsel van 'verdichtsels, insinuaties en onzin uit vele jaren roddelpers en aanverwante publikaties'.[43.]

Veelvuldig en innig contact betekent nog niet dat Beatrix veel invloed heeft op het regeringsbeleid. Als ongeschreven regel geldt dat de koningin het recht heeft geraadpleegd te worden, het recht heeft aan te moedigen en het recht heeft te waarschuwen.[44.] Deze trits ongeschreven regels komt rechtstreeks uit Groot-Brittannië, uit het boek dat politiek commentator Walter Bagehot meer dan een eeuw geleden, in 1867, publiceerde.[45.] Mede door de staatsrechtsgeleerde A.M. Donner, een groot bewonderaar van Bagehot, is deze formulering het Nederlandse staatsrecht binnengedrongen.[46.]

Volgens Lubbers maakt Beatrix 'zeer actief' gebruik van haar rechten.[47.] Dat verklaart tegelijk waarom Lubbers zoveel tijd met haar moet doorbrengen. Om haar gelegenheid te geven haar rechten in de ruimste betekenis te doen gelden, moet hij zich voortdurend beschikbaar stellen. Premiers onder Juliana hadden het wat dat betreft makkelijker.

Maar Lubbers heeft er zelf uiteraard ook baat bij. Zo kan hij mogelijke spanningen in de regering (tussen staatshoofd en ministers) tijdig signaleren en oplossen. Bovendien is Lubbers iemand die alles en iedereen altijd in zo'n vroeg mogelijk stadium bij besluitvorming wil betrekken om te kunnen anticiperen op mogelijke conflicten. Dit alles onder het motto 'dan hebben we het gezeur maar vast gehad'. Dat geldt ook voor het staatshoofd.

Van haar kant vindt Beatrix het 'soms erg frustrerend en soms ook moeilijk te accepteren' dat ze binnenskamers haar meningen wel mag ventileren, maar dat bewindslieden vervolgens gewoon hun eigen zin doen.[48.] Een enkele minister is wel gevoelig voor een krachtig door de koningin naar voren gebrachte opinie, maar wat is tegenwoordig nog de macht van een minister? Op zijn beurt moet hij haar opinie immers proberen over te dragen op zijn ambtenaren. En die doen op sommige depar-

tementen nogal denigrerend over de wijzingsvoorstellen van Beatrix. Spottend klinkt het dan: 'Ach, dat is ook maar een suggestie van een doctoranda in het staatsrecht.'

Haar invloed betreft, aldus Lubbers, vooral 'belangrijke benoemingen' (burgemeesters van grote steden en commissarissen van de koningin). Daarbij horen ook de benoemingen voor de diplomatieke dienst, waarmee de koninklijke familie vanouds verbonden is en waaruit ze leden van de hofhouding rekruteert.

En verder, Lubbers zei het al, oefent ze invloed uit door een kritische vraag, een stimulerende opmerking, een inspirerende gedachte. Veel is het allemaal bij elkaar niet. Prins Claus is dan ook niet de enige die zich afvraagt waar al dat harde werken van koningin Beatrix toe dient.

Aan het eind van de maandagmiddag neemt Lubbers afscheid van Beatrix. Niet alle zaken zijn afgehandeld, maar daarover zullen ze later in de week nog praten door de telefoon. Lubbers stapt in zijn dienstauto en rijdt door de poort de paleistuin uit. In 1989 rukte op deze plaats een verwarde man het linker achterportier open. Lubbers duwde de indringer naar buiten. Onder zijn kleren had de man een mes verborgen. Lubbers kreeg van de politie het advies voortaan de portieren te vergrendelen.

Dit keer draait de auto zonder problemen de Bezuidenhoutseweg op. Op de terugweg naar het Torentje overdenkt Lubbers zijn contact met de koningin. Als hij in 1994 afscheid neemt, heeft hij gezegd, zal hij het meest zijn gesprekken met Beatrix missen.[49.] Maar zal zij ze ook missen?

Maandagmiddag kwart voor vijf. De regerings-BMW arriveert bij het Torentje. Lubbers stapt uit, opent de deur en loopt de houten trap op. Hij kan zich gaan voorbereiden op een nieuwe parlementaire week.

Eindnoten:

1. *De Telegraaf*, 7 mei 1993, pagina 4.
2. Ruud Lubbers in het televisieprogramma Nova, 30 oktober 1992.
3. *Le Monde*, 28 november 1992.
4. Hans Gualthérie van Weezel in een interview met Jaap Jansen in: *Elsevier*, 20 juni 1992.
5. Dr. G. Puchinger, *Nederlandse ministers-presidenten van de twintigste eeuw*, pagina 117.
6. Willem Breedveld (red.), *Het staatshoofd spreekt*, pagina 22.
7. H.A. van Wijnen, *Van de macht des konings*, pagina 69.
8. Ruud Lubbers, *Samen onderweg*, pagina 292.
9. J.G. Kikkert, *Vorstelijke verblijven*, pagina 61.
10. J.P. Rehwinkel, *De minister-president*, pagina 86.
11. W. Schermerhorn, *Minister-president van herrijzend Nederland*, pagina 70.
12. *Drees 90*, pagina 38.
13. Piet de Jong in een interview met de auteurs, Den Haag, april 1993.
14. Piet de Jong in een interview met de auteurs, Den Haag, april 1993.
15. In de jaren direct na de oorlog sprak de ministerraad regelmatig over de opvattingen van koningin Wilhelmina, maar zij richtte zich dan ook met door haarzelf geschreven en ondertekende brieven - de blocnotes - tot de ministerraad. Behalve naar de Indische kwestie ging haar belangstelling vooral uit naar de toestand in gebieden die door de oorlog waren verwoest. Haar dochter Juliana en haar kleindochter Beatrix hebben altijd de neiging om dit soort brieven te sturen onderdrukt. Zie J.P. Rehwinkel, *De minister-president*, pagina 59-62. Ook vóór de oorlog stuurde koningin

Wilhelmina de ministerraad post. Toen om de ministers te waarschuwen voor bezuinigingen op Defensie.

16. C.A. Tamse (red.), 'Memoires van een enfant terrible', pagina 72.
17. Ruud Lubbers, *Samen onderweg*, pagina 292.
18. H.A. van Wijnen, 'De Koning heeft geen mening en dat moet zo blijven', in: *Staatkundig Jaarboek* 1983-1984, pagina 13.
19. Lubbers citeert nogal losjes. Letterlijk begint artikel 25 van de Grondwet met: 'Het koningschap gaat bij overlijden van de Koning krachtens erfopvolging over op zijn wettige nakomelingen, waarbij het oudste kind voorrang heeft, met plaatsvervulling volgens dezelfde regel.'
20. Remco Meijer, 'Prinsdom Nederland. De omvang van de koninklijke familie als risicofactor voor de monarchie', in: *Elsevier*, 25 april 1992.
21. Harry van Wijnen, *De prins-gemaal*, pagina 13-15.
22. Willem Breedveld (red.), *Het staatshoofd spreekt*, pagina 8.
23. J.P. Rehwinkel, 'Inhoudelijk koningschap vergt tact', in: *Trouw*, 31 oktober 1992, pagina 18.
24. H.A. van Wijnen, *Van de macht des konings*, pagina 70.
25. W.F. de Gaay Fortman in: John Jansen van Galen en Bert Vuijsje, *Joop den Uyl*, pagina 205.
26. Mary Ann Lindo, 'Ik gedroeg me als een bloemstuk', in: *Het Parool*, 12 december 1992. Interview met Werry Crone over zijn boek *In dienst van het koninkrijk*.
27. Op de Antillen heeft koningin Beatrix bijvoorbeeld een informeel bezoek gebracht aan de achterbuurten.
28. Zie Willem Breedveld, 'Een functie waar geen mens om vraagt', in: Willem Breedveld (red.), *Het staatshoofd spreekt*.
29. Rijksbegroting 1991-1992, hoofdstuk II, pagina 36.
30. T. Zwart, 'Een koninklijke baaidag', in: *Verhalen over de Grondwet*, pagina 38-40.
31. W. Drees, 'Kroon en ministers', in: *De monarchie in Nederland*, pagina 150.
32. H.A. van Wijnen, 'Het onzichtbare koningschap', in: Werry Crone, *In dienst van het koninkrijk*. Ook premier Den Uyl en minister Van Agt zijn na een moeilijke bespreking op Soestdijk over de Lockheed-affaire samen in een café beland. Zie het interview met W.F. de Gaay Fortman in: John Jansen van Galen en Bert Vuijsje, *Joop den Uyl*, pagina 211.
33. Dries van Agt op 5 september 1991 in Nieuwspoort bij de presentatie van het proefschrift *De minister-president* van J.P. Rehwinkel.
34. Het gesprek is op 29 april 1988 uitgezonden door de NOS-televisie.
35. Jan de Koning in een interview met de auteurs, Den Haag, 14 april 1993.
36. Prins Constantijn in het televisieportret 'Beatrix, koningin', dat de NOS op 29 april 1988 heeft uitgezonden.
37. Jan de Koning in een interview met de auteurs, Den Haag, 14 april 1993.
38. Prins Claus in het televisieportret 'Beatrix, koningin', dat de NOS op 29 april 1988 heeft uitgezonden.
39. Het hangt van hun portefeuille af hoe vaak ze de koningin spreken. In het derde kabinet-Lubbers heeft minister Hirsch Ballin, die niet alleen met Justitie maar ook met de Antillen is belast, vaker contact met de koningin dan zijn collega Andriessen van Economische Zaken. Ook de minister van Buitenlandse Zaken is een geregelde gast van het hof in verband met de voorbereiding van staatsbezoeken en de overhandiging van geloofsbrieven door ambassadeurs.
40. SGP-fractieleider C.N. van Dis, geciteerd in N. Cramer, *Het kabinet der koningin*, pagina 47. Kamerleden die willen weten wanneer de visite beëindigd is, moeten op de hofdame letten die bij het gesprek aanwezig is: als die haar tas op haar schoot zet, is dat een teken dat het tijd wordt om op te stappen.
41. Sinds het voorjaar van 1993 heeft koningin Beatrix weer een nieuwe Border-terriër, Moby geheten.
42. Ruud Lubbers in een interview met *De Telegraaf*, 24 oktober 1992.
43. *HP/De Tijd*, 20 november 1992, pagina 6.
44. R.J. Hoekstra, *Ministerraad en vorming van het regeringsbeleid*, pagina 4.
45. Walter Bagehot, *The English Constitution*, pagina 113. 'To state the matter shortly, the sovereign has, under a constitutional monarchy such as ours, three rights - the right to be consulted, the right to encourage, the right to warn. And a king of great sense and sagacity would want no others.'
46. Zie de Tweede Kamer der Staten-Generaal, zitting 1980-1981, 16.035, nummer 8, pagina 2. En H.A. van Wijnen, 'Zonder magie geen monarchie', in: *Het Parool*, 27 maart 1976.
47. Willem Breedveld (red.), *Het staatshoofd spreekt*, pagina 19.

48. Koningin Beatrix in het televisieportret ‘Beatrix, koningin’, dat de NOS op 29 april 1988 heeft uitgezonden.
49. Ruud Lubbers in *De Telegraaf*, 24 oktober 1992.

Slot
Praktische gids voor het premierschap

Soms lijkt het alsof Ruud Lubbers de enige echte is. Na ruim een decennium is hij zo vereenzelvigd met het ambt van ministerpresident dat het lijkt alsof het nooit meer anders kan. Er is een Lubbers-generatie van middelbare scholieren die nooit een andere premier heeft meegemaakt. Er is ook een Lubbers-generatie van politici, ambtenaren en journalisten, die zich nauwelijks een ander premierschap kan voorstellen dan zoals het door Lubbers is vormgegeven.

Lubbers heeft het premierschap naar zijn wensen geboetseerd, langdurig en intensief. Maar Lubbers laat de functie niet achter als een sjabloon waar iedere nieuweling zich moeiteloos in kan passen. Het is onzin te verwachten dat de volgende minister-president evenveel invloed heeft als Lubbers. Net zoals het onzin is te verwachten dat de opvolger een populaire, bemoeierige, handige, snelle, pragmatische alles-regelaar met jezuïtisch-filosofische trekjes is.

De advertentie voor de functie van minister-president biedt de opvolger slechts een beperkt aantal vastigheden:

- een bruto maandsalaris van *f* 16.645, exclusief acht procent vakantietoeslag;
- een maandelijkse onkostenvergoeding van *f* 1.552;
- gebruik van een auto in de duurdere middenklasse, inclusief chauffeur;
- gebruik van het Catshuis, bruikbaar als ambtswoning, pied-à-terre, ontvangst- en vergaderruimte;
- standplaats: Het Torentje, Binnenhof 17, Den Haag;
- enige grondwettelijke taak: het voorzitten van de ministerraad (zie artikel 45, lid 2).

Het voorzitten van de ministerraad, dát kan iedereen met een beetje geduld. Nu geldt voor alle personeelsadvertenties dat de functieomschrijving geen compleet beeld geeft, maar in het geval van de minister-president liggen de formele regels en de dagelijkse praktijk wel erg ver uit elkaar. Zoals uit de voorgaande hoofdstukken is gebleken: de functie houdt in wat de bewoner van het Torentje er zelf van wil en kan maken.

Of toch niet helemaal? De taak van de minister-president is de laatste jaren ongemerkt verzwaard. Zijn functie is daarmee uitgestegen boven die van de andere ministers. Daarvoor zijn een paar trends verantwoordelijk die niet in de advertentie staan, omdat ze niet bij het officiële profiel horen.

1. Omdat de politici de samenleving ingewikkelder hebben gemaakt, hangt in het overheidsbestuur ‘alles met alles samen’. De premier is de enige die alles overziet. Zijn rol als coördinator is daardoor versterkt.
2. De premier is een mediafenomeen. Week in week uit, in de pers, op de radio en voor de televisie, versterkt hij zijn imago van alleskunner. Het ‘plaatje’ op de buis geeft de minister-president een directe band met de kiezer. Het lijkt erop alsof hij alle besluiten neemt.
3. De premier symboliseert in het buitenland de natie. Twee keer per jaar zit hij aan het haardvuur met de andere leiders van de EG-landen. Daar neemt hij voor Nederland bindende besluiten. Tussen de vergaderingen door houdt hij voortdurend contact met zijn buitenlandse collega's, als een sluis tussen Nederland en de rest van de wereld.

Of hij nu lui of actief is, sloom of snel, traag van begrip of intelligent, elke nieuwe premier krijgt met deze trends te maken. Maar het is de vraag of de opvolger van Lubbers beschikt over de capaciteiten om te voldoen aan de eisen van deze verzwaarde functie.

Spreekt hij naast Engels ook Duits en Frans, zodat hij met de Franse president en de Duitse bondskanselier, het dominerende duo in Europa, zaken kan doen als de tolken vertrokken zijn? Brengt hij het op om elke week, in eigen land, de pers toe te spreken zonder onderuit te gaan? En beschikt de nieuweling over voldoende dossierkennis en vindingrijkheid om de verlammen-

de stammenoorlogen tussen de andere departementen te sussen?

De minister-president heeft een evolutie doorgemaakt: van een bijna onzichtbare tijdelijke voorzitter van de ministerraad, via primus inter pares, naar regeringsleider. Maar zijn formele bevoegdheden zijn niet meeveranderd. ‘Een ruimtevaarder zonder vliegbrevet’ noemt Jan Vis, de D66-senator en staatsrechtgeleerde, de functie van minister-president.

Theorie en ‘stiekeme’ praktijk wringen. Maar is dat een probleem? Een minister-president als Lubbers kan toch heel aardig met zijn bevoegdheden uit de voeten? Het ligt er maar aan wat van een minister-president mag worden verwacht.

- Moet hij op de achtergrond de voortgang van het kabinetsbeleid bewaken? Of moet hij zich profileren als de inspirerende leidsman, die in ideologisch getinte speeches het volk de weg naar de toekomst wijst?
- Moet hij de zelfstandigheid van de andere ministers respecteren? Of moet hij zijn wil opleggen aan de andere ministers om te voorkomen dat een slepende kwestie eindigt in een onuitvoerbaar compromis?
- Moet hij blunderende ministers en staatssecretarissen laten zitten en afwachten tot de coalitiefractie hen wegstuurt? Of moet hij zelf collega's kunnen laten vervangen?
- Moet hij het Europees beleid overlaten aan de minister van Buitenlandse Zaken? Of moet hij, overeenkomstig de trend, zelf op het Europese toneel het Nederlands buitenlands beleid bepalen omdat de andere Europese leiders dat van hem verwachten?
- Moet hij de verantwoording van het beleid overlaten aan de andere ministers? Of moet hij zich in het parlement verantwoorden voor alles wat hij achter gesloten deuren doet en nalaat?

De formele positie van de minister-president in de Grondwet en het Reglement van Orde van de ministerraad moet meer in overeenstemming worden gebracht met de heersende praktijk, vinden de voorstanders van een formeel krachtiger premier. Die roep klinkt al ongeveer een eeuw, maar met steeds groter volume. Er zijn vele suggesties gedaan. We noemen de belangrijkste.

* Als het belang van de minister-president dan zo is gegroeid, wordt het dan geen tijd dat de burger hem rechtstreeks kiest?

Nu is de kiezer afhankelijk van de elite van de grootste partij - de laatste jaren steeds het CDA - die uitmaakt wie de nieuwe premier wordt. In 1982 besloten Jan de Koning en Ruud Lubbers samen dat Lubbers naar het Torentje zou gaan. Eind 1989 wees Lubbers in zijn eentje Elco Brinkman aan als de nieuwe leider, en daarmee als de kandidaat-premier.

In 1964 werkte Jan Glastra van Loon het idee van de gekozen premier uit, nog voor de oprichting van zijn partij, D66.[1.] Bij een premier met meer invloed hoort een directe legitimatie van de kiezer. Die kiest nu de controleur van de macht, de Tweede Kamer, maar niet de macht zelf, zo luidt het argument van D66.

Er is een variant te bedenken waarin de controlerende taak van het parlement intact blijft. De kiezer kiest tegelijk met de Tweede Kamer een minister-president, die met uitgebreidere bevoegdheden een kabinet samenstelt en leidt. De Tweede Kamer houdt de mogelijkheid het kabinet naar huis te sturen. De minister-president blijft dan aan en vormt een nieuw kabinet, dat wel op de steun van de Kamer kan rekenen. Ontstaat er voor de tweede keer een vertrouwensbreuk tussen parlement en kabinet, dan is het weer de beurt aan de kiezer om een nieuwe Tweede Kamer én een nieuwe premier te kiezen.[2.]

Ook al houdt het parlement greep op de gekozen premier, de tegenstanders van het idee vrezen dat de premier nieuwe stijl dan toch snel zal uitgroeien tot een ‘baas geschreven met hoofdletters’, aldus Jan de Koning, een fervent opposant.

Al met al heeft de discussie, die onlangs weer opgelaaid is in het parlementaire debat over bestuurlijke vernieuwing, iets onwezenlijks. In de praktijk van de verkiezingen wijst de kiezer al lang de minister-president aan. De lijsttrekkers van de grote partijen, de laatste jaren waren dat CDA en PvdA, afficheren zich in de campagne al als kandidaat-premier. De partij die het grootst wordt, levert de premier.

* De burger zou de kabinetsformateur moeten kiezen.

In dit geval blijft het parlementaire stelsel in stand en krijgt de geslaagde formateur, tevens aankomend premier, een bewe-

gingsruimte die vergelijkbaar is met die van de gekozen minister-president. Dezelfde nadelen als bij de gekozen premier dienen zich aan. En wat te doen als een gekozen formateur er niet in slaagt een kabinet te formeren?

* De minister-president zou het voortouw moeten nemen bij het aannemen en ontslaan van slecht functionerende bewindslieden.

Het voordeel daarvan is dat een minister-president slechts ministers accepteert met wie hij denkt goed overweg te kunnen. Zo had Den Uyl in 1977 nooit gedwongen mogen worden tot het tolereren van én Frans Andriessen én Roelof Kruisinga én Dries van Agt, zo vindt de voormalige commissaris van de koningin Sjeng Kremers, later formateur van het tweede kabinet-Van Agt. In 1981 had de PvdA op haar beurt nooit Den Uyl mogen opdringen aan premier Van Agt.[3.]

Het kabinet stelde in de zomer van 1993 voor de premier de bevoegdheid te geven om een collega voor ontslag voor te dragen bij de ministerraad, die dan het finale oordeel velt. Zo blijft de premier afhankelijk van de steun van de andere regeringspartij (en).

* De premier zou een andere minister zijn wil moeten kunnen opleggen.

De minister-president heeft weinig effectieve instrumenten om geschillen tussen ministers op te lossen. Zodra twee of meer van zijn collega's de oplossing van een slepend probleem blokkeren, omdat zij het onderling niet eens kunnen worden, kan een creatieve minister-president niet méér doen dan tussenvoorstellen opperen. Eigenhandig een knoop doorhakken kan hij in theorie niet.

Jan de Koning verdedigt de collegiale traditie in de ministerraad en waarschuwt: ‘Als je de minister-president krachtpatsersbevoegdheden geeft, gaat hij die misschien ook gebruiken. Die verleiding kun je hem beter besparen.’[4.]

In de praktijk helpt een geformaliseerde ‘aanwijzingsbevoegdheid’ niet zoveel. Als een minister blijft weigeren, dreigt er een crisis, zeker als de betrokken minister steun krijgt van zijn partijgenoten in het kabinet.

Voor het beïnvloeden van een andere minister heeft een premier meer aan zijn eigen overtuigingskracht en een intensieve persoonlijke relatie met de bewindslieden. Lubbers heeft die methode in praktijk gebracht. Maar zal zijn opvolger net zoveel persoonlijke overredingskracht hebben?

* De minister-president zou meer zeggenschap moeten krijgen over het Europees beleid.

Lubbers onderhoudt regelmatig contact met de Europese regeringsleiders: over de telefoon, tijdens bliksembezoekjes en in de Europese Raad. Formeel moet hij zich houden aan het mandaat dat hij daarvoor van de ministerraad heeft gekregen. Maar de internationale praktijk dwingt hem soms verder te gaan. De commissie-De Koning, die in 1993 adviseerde over de positie van de minister-president, stelde voor dat de premier in de Europese Raad moet kunnen 'optreden in afwijking van een door de ministerraad vastgesteld mandaat'.

Ook de commissie-De Koning besefte dat het moeilijk is daarvoor hanteerbare praktische regels te bedenken. 'Hoe hij verder te werk gaat, kan worden overgelaten aan de minister-president,' schreef de commissie.[5.]

* De minister-president zou meer te zeggen moeten krijgen over de onderwerpen die vrijdags in de ministerraad aan de orde komen.

Hiermee kan de premier een slepend onderwerp op de agenda van de ministerraad zetten, zodat het kabinet een beslissing kan forceren. De commissie-De Koning adviseerde invoering van een agenderingsbevoegdheid. In de zomer van 1993 volgde het kabinet dit advies. Zodra de premier besluit tot agendering neemt hij het onderwerp onder zijn hoede, zodat hij initiatieven kan nemen om een doorbraak te bereiken, zo stelde het kabinet voor.

Een voordeel van deze bevoegdheid is dat het tempo van de besluitvorming in de ministerraad omhoog gebracht kan worden. Formeel beschouwd moet een premier nu afwachten met het agenderen van een kwestie tot de verantwoordelijke minister bereid is. Maar ook hier geldt weer: Lubbers is in de praktijk al

zover dat hij in veel gevallen - verhuld - de agenda beheerst.

* De minister-president zou de beschikking moeten krijgen over een grotere staf op zijn ministerie van Algemene Zaken.

Een pluspunt hiervan is dat de minister-president meer eigen deskundigen in huis kan halen om hem te helpen bij zijn coördinatietaak en het controleren van de naleving van de ministerraadsbesluiten. Een nadeel is dat ook een twee of drie keer zo grote groep raadadviseurs voor het vergaren van informatie afhankelijk blijft van de medewerking van andere departementen.

Het nadeel overheerst. Een uitgebreidere staf maakt andere departementen kopschuw. Zodra de adviseurs van de ministerpresident een dwingende indruk wekken bij andere departementen, horen ze niets meer. Het gevolg is dat de informatiestroom naar de minister-president opdroogt.

Hoe relevant zijn deze voorgestelde hervormingen? Functioneren de minister-president en het overheidsbestuur beter als het Torentje ook in het *geschreven* recht wordt opgewaardeerd tot centrale meld- en regelkamer annex nationaal klachtenbureau?

Het klinkt paradoxaal, maar de geformaliseerde versterking van de premier kan een pluspunt zijn voor het functioneren van de Tweede Kamer. Nu onttrekt het doen en laten van de premier in zijn Torentje zich aan de waarneming van het parlement. Kritiek uit de Kamer kan hij gemakkelijk afschuiven op de minister die aan het parlement verantwoording verschuldigd is. Zo bleef de premier buiten schot in de paspoortaffaire en in het diplomatieke debâcle dat bekend is geworden als *Black Monday*.

De Kamer kan een premier met meer opgeschreven bevoegdheden op meer zaken aanspreken. Maar dan moet de Kamer ook fanatieker wíllen controleren. In 1975 vroeg Erik Jurgens, toen nog kamerlid voor de PPR, de minister-president jaarlijks een verslag over zijn coördinatiewerk aan de Kamer te sturen. Het had een aanzet kunnen zijn tot een sterkere greep op het Torentje, als de motie-Jurgens tenminste niet van de agenda was afgevoerd.

Het hebben van meer bevoegdheden zal ook weerstanden oproepen. De coalitiepartij voelt zich nog eerder weggespeeld. De

andere ministers, die hun gezag ontlenen aan de individuele ministeriële verantwoordelijkheid, voelen zich gedegradeerd.

Toch heeft het formaliseren van de bevoegdheden aantrekkelijke kanten. De nieuwe premier hoeft geen principiële gevechten meer te voeren, zoals Lubbers deed met Van den Broek. En het parlement heeft aangrijpingspunten om de premier ter verantwoording te roepen.

Als je die redenering doortrekt, kom je haast vanzelf uit bij de gekozen premier. De invoering daarvan geeft de invloedrijkere premier een democratische grondslag. En de kiezer kan bepalen welke kandidaat de beste papieren heeft voor het hoge ambt.

Een 'zware' premier hoeft echter niet doortastender, produktiever of succesvoller te zijn. Hij stuit op dezelfde barrières als de bestaande minister-president bij het oplossen van de werkloosheid, het schoner maken van het milieu, het bestrijden van de criminaliteit.

In de discussie over de gekozen premier wordt weleens over het hoofd gezien dat een premier nieuwe stijl niet automatisch de bureaucratische verkokering doorbreekt. Hij zal nog steeds de steun van werkgevers, vakcentrales, milieuclubs en de andere koepel- en belangenorganisaties nodig hebben. Al zou het Haagse circuit afspraken maken over de invoering van een officiële regeringschef, dan betekent dat nog niet dat de rest van de samenleving zich door hem laat dirigeren. De premier blijft een van de spelers op het veld.

Dit boek is geen rapport dat nieuwe staatsrechtelijke spelregels aanbeveelt. We hebben de praktijk van het premierschap willen beschrijven, met alle traditionele gevoeligheden, ongeschreven regels en irrationele aspecten die daar bij horen.

De opvolger van Lubbers zal net als zijn voorgangers moeten schipperen en schikken om zijn functie tot een succes te maken. Wellicht dat een paar praktische tips behulpzaam kunnen zijn voor het overleven van Elco Brinkman, Wim Kok, Hans van Mierlo of wie dan ook vaste voet in het Torentje krijgt.

* Houd de groep adviseurs op Algemene Zaken klein.

Zeker als hun baas een sterke persoonlijkheid is, hebben de

raadadviseurs de potentie het hele staatsbestuur naar hun hand te zetten. Regelmatig, voor het laatst na de paspoortaffaire, klinkt ‘van buiten’ de roep om uitbreiding van het elftal adviseurs. De wijze minister-president zwicht niet voor die verleiding.

* Bekwaam je in het bedenken van compromissen.

De minister-president is een trouble-shooter in vierentwintiguursdienst. De WAO, de euthanasie, de kruisraketten, de identificatieplicht - iedereen verwacht dat de minister-president daarin de spilfunctie vervult.

* Verbeeld je niet dat je op eigen houtje iets groots kunt verrichten.

De vakministers ontwikkelen alle belangrijke wetten en regels. De portefeuille en het departement van de minister-president is te klein om zelf iets indrukwekkends van de grond te krijgen.

Hij kan niet zonder de minister van Verkeer en Waterstaat het spoorwegtracé van de toekomstige hoge-snelheidstrein tekenen. Hij kan niet zonder de minister van Justitie gevangeniscellen laten bouwen. Zonder de minister van Binnenlandse Zaken kan hij het ambtenarenapparaat niet hervormen.

Een minister-president kan de agenda van het publieke debat bepalen. In toespraken zwengelde Lubbers de discussie aan over de vastgelopen democratische procedures en de gegroeide arbeidsongeschiktheid. Hij zette de heropvoeding van criminele jongeren op de agenda met zijn uitspraak over de kampementen.

De minister-president mag dan niet het sturende en intellectuele centrum van de regering zijn, hij heeft wel de kans om schwung te geven aan het kabinet, en daarmee aan de dagelijkse politiek.

* Zorg voor goede persoonlijke relaties.

Ministers hoeven geen vrienden te zijn, bij voorkeur zelfs niet. Maar een knorrige relatie tussen de premier en de vice-premier, de minister van Financiën of de minister van Buitenlandse Zaken leidt vroeg of laat tot problemen. Verwacht geen wonderen van de uitbreiding van formele bevoegdheden. Investeer liever in

soepele intermenselijke contacten.

Speciale aandacht vergt koningin Beatrix, met wie de minister-president een vertrouwensband heeft. Zij is veeleisend en vasthoudend: een *counterpart* om rekening mee te houden.

* Wees bescheiden als het om je eigen macht gaat.

Direct na de oorlog maakte Schermerhorn de basisfout: hij mat zichzelf de allures van een leider aan. Lubbers kent de les van de macht van de premier: doe je kleiner voor dan je bent.

Wil een premier geen wrevel wekken bij zijn ministers en bij de coalitiegenoot, dan noemt hij zichzelf 'de exponent van collegiaal bestuur op centraal niveau' (de ministerraad) of 'aanjager van noodzakelijk beleid', zoals Lubbers deed. Lubbers spiegelt zich aan Colijn. De benaming minister-president is ontstaan als een verkorting van de aanduiding 'voorzitter van de Raad van Ministers', zei Colijn in 1933, bescheidenheid veinzend.

De wijze minister-president vermijdt te allen tijde de term 'regeringsleider'. Premier mag nog net. Willem Drees, de ministerpresident die met kop en schouders boven de andere ministers uit stak, gaf nooit hoog op over zichzelf. 'Je bent premier bij de gratie Gods.'[6.]

* Speel de baas, door de illusie te wekken dat je de baas bent.

In Den Haag wordt veel geïmproviseerd. Veel vaker dan de minister-president toegeeft verlopen processen zonder voorbedachten rade. In zo'n sfeer is de succesvolle minister-president een geduldig tacticus. Hij weet de indruk te wekken dat hij de zaak in de hand heeft.

Succesvolle ministers-presidenten zijn surfers die rijden op de golven van de macht. 'Soms scheren ze op topsnelheid, gebukt, vlak voor een reusachtige *wave*. Soms peddelen ze langzaam, wachtend op een geschikte golf,' schrijft de *New York Times*-journalist Hedrick Smith over politieke leiders.

'Hun succes hangt af van het mijden van de donderende brekers om hen heen. Af en toe maken ze zo'n behendige draai opzij, waarmee de meest bekwame surfers voorkomen dat ze onder de golven te pletter slaan.

'Soms vallen ze, maar ze beklimmen direct daarna hun plank

om triomfantelijk een nieuwe golf te berijden. Van een afstandje, op het strand, lijken de beste surfers in een angstwekkende balans, altijd in beweging en altijd onder controle.'[7.]

* Wees je bewust van je plaats op de Olympus, maar houd voeling met het gewoel aan de voet van de berg.

'De figuur van de minister-president is een nationaal bezit,' schreef de historicus P. Geyl in 1960. Anders dan de andere ministers worden ministers-presidenten, als ze langer dan gemiddeld aanblijven, de personificatie van een politieke periode: de periode-Drees, de era-Lubbers.

Het aureool van de staatsman is een bron van isolement. Verstandige ministers-presidenten ontkomen aan de dreigende afzondering, als ze hun wereld niet beperken tot het kringetje waarin ze dagelijks vertoeven: de bewindslieden, regeringsleiders, topambtenaren, fractievoorzitters en de koningin.

Ook dat is een geheim van het Torentje. Een verstandige premier beseft dat hij moet buigen, meer dan hij anderen kan laten buigen. Hij weet dat Nederland een land is waar een 'gewone' minister-president gedijt, geen primus dominus. 'Want zo'n baas,' zegt Jan de Koning, 'is een permanente bedreiging van de democratie.'[8.]

Eindnoten:

1. Jan Glastra van Loon, 'Kiezen of delen'.
2. Voor details over de 'parlementaire variant' van de gekozen minister-president zie: commissie-De Koning, *Het bestel bijgesteld*, minderheidsnota van Th.C. de Graaf en M. Ernsting, pagina 90-92.
3. *Voor de eenheid van beleid*, pagina 273.
4. Jan de Koning in een interview met de auteurs, Den Haag, 27 april 1993.
5. Commissie-De Koning, *Het bestel bijgesteld*, pagina 43.
6. Ruud Lubbers in: *Voor de eenheid van beleid*, pagina 289. De uitspraak van Willem Drees is opgetekend uit de mond van Gijs van der Wiel, in: *Voor de eenheid van beleid*, pagina 281.
7. Hedrick Smith, *The Power Game*, pagina 77.
8. Jan de Koning in een interview met de auteurs, Den Haag, 27 april 1993.

Lijst van premiers en vice-premiers in de twintigste eeuw (tussen haakjes het beheerde departement)

1897-1901	N.G. Pierson (Marine)
1901-1905	A. Kuyper (Binnenlandse Zaken)
1905-1908	Th.H. de Meester (Financiën)
1908-1913	Th. Heemskerk (Binnenlandse Zaken)
1913-1918	P.W.A. Cort van der Linden (Binnenlandse Zaken)
1918-1922	Ch.J.M. Ruijs de Beerenbrouck (Binnenlandse Zaken)
1922-1925	Ch.J.M. Ruijs de Beerenbrouck (Binnenlandse Zaken)
1925-1926	H. Colijn (Financiën)
1926-1929	D.J. de Geer (Financiën)
1929-1933	Ch.J.M. Ruijs de Beerenbrouck (Binnenlandse Zaken)
1933-1935	H. Colijn (Koloniën)
1935-1937	H. Colijn (Koloniën)
1937-1939	H. Colijn (Algemene Zaken)
1939-1939	H. Colijn (Algemene Zaken)
1939-1940	D.J. de Geer (Financiën)
1940-1941	P.S. Gerbrandy (Justitie)
1941-1945	P.S. Gerbrandy (Algemene Oorlogvoering en Justitie)
1945-1945	P.S. Gerbrandy (Algemene Oorlogvoering)
1945-1946	W. Schermerhorn (Algemene Oorlogvoering)
1946-1948	J.L.M. Beel (Algemene Zaken en tot 1947 Binnenlandse Zaken)
1948-1951	W. Drees (Algemene Zaken);

	vice-premier: J.R.H. van Schaik (zonder portefeuille)
1951-1952	W. Drees (Algemene Zaken)
1952-1956	W. Drees (Algemene Zaken)
1956-1958	W. Drees (Algemene Zaken); vice-premier: A.A.M. Struycken (Binnenlandse Zaken)
1958-1959	J.L.M. Beel (Algemene Zaken); vice-premier: A.A.M. Struycken (Binnenlandse Zaken)
1959-1963	J.E. de Quay (Algemene Zaken); vice-premier: H.A. Korthals (Verkeer en Waterstaat)
1963-1965	V.S.M. Marijnen (Algemene Zaken); vice-premier: B.W. Biesheuvel (Landbouw en Visserij)
1965-1966	J.L.M.Th. Cals (Algemene Zaken); vice-premiers: B.W. Biesheuvel (Landbouw en Visserij) en A. Vondeling (Financiën)
1966-1967	J. Zijlstra (Algemene Zaken en Financiën); vice-premiers: J.E. de Quay (Verkeer en Waterstaat) en B.W. Biesheuvel (Landbouw en Visserij)
1967-1971	P.J.S. de Jong (Algemene Zaken); vice-premiers: H.J. Witteveen (Financiën) en J.A. Bakker (Verkeer en Waterstaat)
1971-1972	B.W. Biesheuvel (Algemene Zaken); vice-premiers: R.J. Nelissen (Financiën) en W.J. Geertsema (Binnenlandse Zaken)
1972-1973	B.W. Biesheuvel (Algemene Zaken); vice-premiers: R.J. Nelissen (Financiën) en W.T. Geertsema (Binnenlandse Zaken)
1973-1977	J.M. den Uyl (Algemene Zaken); vice-premiers: A.A.M. van Agt (Justitie) en W.F. de Gaay Fortman (Binnenlandse Zaken)
1977-1981	A.A.M. van Agt (Algemene Zaken); vice-premier: H. Wiegel (Binnenlandse Zaken)

1981-1982	A.A.M. van Agt (Algemene Zaken); vice-premiers: J.M. den Uyl (Sociale Zaken en

	Werkgelegenheid) en J.C. Terlouw (Economische Zaken)
1982-1982	A.A.M. van Agt (Algemene Zaken en Buitenlandse Zaken); vice-premier: J.C. Terlouw (Economische Zaken)
1982-1986	R.F.M. Lubbers (Algemene Zaken); vice-premier: G.M.V. van Aardenne (Economische Zaken)
1986-1989	R.F.M. Lubbers (Algemene Zaken); vice-premier: R.W. de Korte (Economische Zaken)
1989-	R.F.M. Lubbers (Algemene Zaken); vice-premier: W. Kok (Financiën)

Lijst van afkortingen

ANP	Algemeen Nederlands Persbureau
AOW	Algemene ouderdomswet
ARD	Adviescommissie Rijksdienst
ARP	Anti-Revolutionaire Partij
AZ	(ministerie van) Algemene Zaken
B en W	Burgemeester en wethouders
BiZa	(ministerie van) Binnenlandse Zaken
BMW	Bayerische Motorenwerke
BPO	Bewindspersonenoverleg
CAO	Collectieve Arbeidsovereenkomst
CBS	Centraal Bureau voor de Statistiek
CDA	Christen Democratisch Appèl
CHU	Christelijk-Historische Unie
CDJA	Christen Democratisch Jongeren Appèl
CO	Catshuisoverleg
CoCo	Coördinatiecommissie voor Europese Integratie- en Associatieproblemen
CPN	Communistische Partij Nederland
CVSE	Conferentie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa
D66	Democraten '66
DS'70	Democratisch-Socialisten '70
EEG	Europese Economische Gemeenschap
EG	Europese Gemeenschap
EZ	(ministerie van) Economische Zaken
FNV	Federatie Nederlandse Vakbeweging
GEO	Grote Efficiency Operatie
KEP	Kodak Elba Philips

KLM	Koninklijke Nederlandse Luchtvaart Maatschappij
KRO	Katholieke Radio Omroep
KVP	Katholieke Volkspartij
MP	Minister-president
MR	Ministerraad
NAVO	Noordatlantische Verdragsorganisatie
NMP	Nationaal Milieubeleidsplan
NOS	Nederlandse Omroep Stichting
NVV	Nederlands Verbond van Vakverenigingen
PPR	Politieke Partij Radikalen
PvdA	Partij van de Arbeid
REA	Raad voor Economische Aangelegenheden
RVD	Rijksvoorlichtingsdienst
SDAP	Sociaal-Democratische Arbeiderspartij
SDUB	Staatsdrukkerij- en uitgeverijbedrijf
sg	secretaris-generaal
Tuba	Tussenbalans
VVD	Volkspartij voor Vrijheid en Democratie
VROM	(ministerie van) Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer
WAO	Wet op de arbeidsongeschiktheidsverzekering
WIR	Wet investeringsrekening
WVC	(ministerie van) Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur

Bibliografie

Algemene Rekenkamer, 'Het paspoortproject. Overleg en besluitvorming rond het nieuwe paspoort', Den Haag, 1987.
Andeweg, R.B. (red.), *Ministers en ministerraad*, Den Haag, 1990.
Andeweg, R.B., 'The dutch prime minister: not just chairman, not yet chief?', in: G.W. Jones (red.), *West European Prime Ministers*, Londen, 1991.
Attali, Jacques, *Verbatim I 1986*, Parijs, 1993.
Bagehot, Walter, *The English Constitution*, Londen, 1993 (heruitgave Fontana Press).
Berg, J.Th.J. van den e.a. (red.), *Tussen Nieuwspoort en Binnenhof. De jaren '60 als breuklijn in de naoorlogse ontwikkelingen in politiek en journalistiek. Opstellen aangeboden aan prof. dr. N. Cramer*, Den Haag, 1989.
Besselink, L.F.M., 'De minister-president en de minister van Buitenlandse Zaken', in: *Tijdschrift voor bestuurswetenschappen en bestuursrecht*, jrg. 46, nr. 12, december 1991.
Boersma, Jaap, en Jeroen Terlingen, *Wat ik nog zeggen wilde*, Amsterdam, 1985.
Breedveld, Willem, 'Premier tegen wil en dank', in: *Trouw*, 12 december 1987.
Breedveld, Willem (red.), *Het staatshoofd spreekt. Een keuze uit de toespraken van koningin Beatrix en prins Claus*, Den Haag, 1992.
Bruijn, P.J. de, *Van probleem tot procedure. Over de oorsprong en de totstandkoming van het besluit van het derde kabinet-Lubbers om binnen de Rijksdienst te komen tot een grote operatie Grote Efficiency*, doctoraalscriptie, Leiden, 1991.
Bruyne, M. de, 'De macht van de minister-president', in: *Zicht*, juni 1986.

Bruyne, M. de, ‘De vice-premier: baas onder baas’, in: *Reformatorisch Dagblad*, 22 juni 1990.
Carabain, W.L., *De minister-president als overheidsvoorlichter. Een studie naar de rol van de minister-president in de externe communicatie over het algemeen regeringsbeleid*, doctoraalscriptie, Leiden, 1991.
Carabain, W.L., ‘Dominerende minister-president bedreigt stabiliteit van coalities’, in: *Namens*, jaargang 7, aflevering 1, 1993.
Cramer, N. e.a., *Het kabinet der koningin. Geschiedenis van het instituut en het huis aan de Korte Vijverberg*, Den Haag, 1991.
Commissie-De Koning, ‘Het bestel bijgesteld’, rapport van de tweede externe commissie vraagpunten staatkundige, bestuurlijke en staatsrechtelijke vernieuwing, Den Haag, 1993.
Cremer Eindhoven, Rudolf, *De Nederlandse minister-president en het buitenlands beleid*, doctoraalscriptie, Leiden, 1986.
Crone, Werry, *In dienst van het koninkrijk. De monarchie in staatsbestel en samenleving*, Amsterdam, 1992.
Daalder, H. en N. Cramer (red.), *Willem Drees*, Houten, 1988.
Dankert, Piet, *Nederland en Frankrijk. Europa verenigt (langzaam)*, Bergen, 1992.
Dölle, A.H.M. en J.W.M. Engels, ‘De affaire Brinkman. Symptoom van de rijzende ster van het ambt van de minister-president’, in: *Tijdschrift voor openbaar bestuur*, 8 november 1984.
Dooyeweerd, H., *De ministerraad in het Nederlands staatsrecht*, Amsterdam, 1917.
Drees, W., *Zestig jaar levenservaring*, Amsterdam, 1962.
Drees, W., ‘Ervaring met het vice-premierschap’, in: *Het Parool*, 14 april 1965.
Drees 90. Geschriften en gesprekken, Naarden, 1976.
Drees, W., ‘Kroon en ministers’, in: C.A. Tamse (red.), *De monarchie in Nederland*, Amsterdam, 1980.
Faas, Henry, *God, Nederland en de franje. Necrologie van het Nederlandse partijwezen*, Utrecht/Antwerpen, 1967.
Gase, Ronald, *Misleiding of zelfbedrog. Een analyse van het Nederlandse Nieuw-Guinea-beleid*, Baarn.
Glastra van Loon, J.F., ‘Kiezen of delen’, in: *Nederlands juristenblad*, 1964.

Gortzak, Wouter (red.), *De kleine stappen van het kabinet-Den Uyl. Gesprekken met PvdA-bewindslieden*, Deventer, 1978.
Goudeau, Joh. P.M., *Van kwartier van hun hoogmogenden tot ministerie van Algemene Zaken. Kabinet van de Minister-President*, Den Haag, 1980.
Goudeau, Joh. P.M., *Cats'huis*, Den Haag, 1987.
Graaf, Th.C. de, 'De toekomst van de minister-president', in: *Idee'66*, juni 1986.
Hoekstra, R.J., *De ministerraad in Nederland*, Zwolle, 1983.
Hoekstra, R.J., *Ministerraad en vorming van het regeringsbeleid*, Zwolle, 1988.
Hoekstra, R.J., 'De minister-president en de vorming van het regeringsbeleid', in: *Economisch Statistische Berichten*, 24 mei 1989.
Hoogerwerf, A., *Vanaf de top gezien. Visies van de politieke elite*, Amsterdam, 1986.
Houben, P.H.J.M., *De raad van ministers in de Europese Gemeenschappen*, Den Haag, 1963.
Houten, S. van, *Vijfentwintig jaar in de Kamer (1869-1894)*, Haarlem, 1903-1915.
Ingham, Bernard, *Kill the Messenger*, Londen, 1991.
Jansen van Galen, John en Bert Vuijsje, *Joop den Uyl. Politiek als hartstocht*, Weesp, 1985.
Jones, G.W. (red.), *West European Prime Ministers*, Londen, 1991.
Jooren, J.R.M., 'Het woord is aan de minister-president', in: *Intermediair*, 13 en 20 mei 1977.
Joustra, Arendo en Erik van Venetië, *Ruud Lubbers. Manager in de politiek*, Baarn, 1989.
Kikkert, J.G., *Vorstelijke verblijven. Alle paleizen in Nederland en hun bewoners*, Bussum, 1983.
Kranenburg, Mark, 'Premier kan vervanger maken en breken. Regeerstijl Lubbers laat weinig ruimte voor zijn vice-premier De Korte', in: *NRC Handelsblad*, 4 april 1989.
Kwast-van Duursen, Marja, 'De onstuitbare opmars van de minister-president', in: *Nieuw Europa*, 4 december 1990.
Kwast-van Duursen, Marja, 'De minister-president en de Europese Raad', in: *Internationale Spectator*, november 1984.

Lubbers, Ruud, *Samen onderweg. Over democratie, christendom & samenleving, economie en internationale vraagstukken*, samenstelling en redactie Arendo Joustra en Erik van Venetië, Utrecht, 1991.
Maarseveen, H.Th.J.F. van, *De heerschappij van de ministerraad*, Den Haag, 1969.
Nispen tot Pannerden, A.J.M. van, 'De ministerraad sedert 1945', in: *Opstellen over recht en rechtsgeschiedenis. Aangeboden aan prof. mr. B.H.D. Hermesdorf*, Deventer, 1965.
'De organisatie en werkwijze van de rijksdienst', rapportage van de secretarissen-generaal, Den Haag, maart 1993.
Oud, P.J., *Honderd jaren. Een eeuw van staatkundige vormgeving in Nederland 1840-1940*, bewerkt en voor de periode na 1940 aangevuld door J. Bosmans, Assen, 1987.
Peters, C.H., *De landsgebouwen te 's-Gravenhage. Rapport aan Zijne Excellentie den Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid*, Den Haag, 1891.
Plas, Michel van der (red.), *Herinneringen aan Marga Klompé*, Baarn, 1989.
'Positie van de minister-president in verband met diens lidmaatschap van de Europese Raad', brief van de minister-president aan de Tweede Kamer, 22 december 1978.
'De positie van de minister-president', notitie van de Stafafdeling Constitutionele Zaken en Wetgeving van het ministerie van Binnenlandse Zaken, Den Haag, 1990.
Pot, C.W. van der, en A.M. Donner, *Handboek van het Nederlands Staatsrecht*, bewerkt door L. Prakke, Zwolle, 1989.
Puchinger, G., *Nederlandse ministers-presidenten van de twintigste eeuw*, Amsterdam, 1984.
Putten, Jan van, 'Haat/liefde-verhoudingen tussen politici en media', in: Henk Hoekstra en Louis ter Steeg (red.), *De spiegel en de scherven. Over doel en middelen van een katholieke omroep*, Baarn, 1983, pagina 124-135.
Raalte, E. van, *De minister-president*, proefschrift, Den Haag, 1917.
Raalte, E. van, *De ontwikkeling van het minister-presidentschap in Nederland, België, Frankrijk, Engeland en enige andere landen*, Leiden, 1954.

Raalte, E. van, *Staatshoofd en ministers: Nederlands Constitutionele Monarchie historisch-staatsrechtelijk belicht*, Zwolle, 1971.
'Rapport van de bijzondere commissie paspoortproject', rapport van de parlementaire enquêtecommissie, Den Haag, 1988.
Rehwinkel, J.P., *De minister-president. Eerste onder gelijken of gelijke onder eersten?*, proefschrift, Zwolle, 1991.
Rehwinkel, J.P., 'De premier mag opstappen als de politiek het wil', in: *NRC Handelsblad*, 25 oktober 1990.
Rehwinkel, J.P., 'Niemand houdt echt van Lubbers', in: *de Volkskrant*, 14 juli 1993.
Rozemond, S., *De gang naar Maastricht*, Den Haag, 1991.
Rozemond, S., *Regeringsleider in Europa. De rol van de minister-president*, Den Haag, 1992.
Schaepman, Kees (red.), *Zware shag en gironummers. Twaalf Nederlanders over de derde wereld*, Amsterdam, 1991.
Schermerhorn, W., *Minister-president van herrijzend Nederland*, Naarden, 1977.
Sinninghe, J.R.W., 'Het ministertorentje', in: *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 1 september 1956.
Smith, Hedrick, *The Power Game. How Washington Works*, Glasgow, 1989 (editie Fontana Press).
Stemerdink, Bram, *Dagboeken*, Amsterdam, 1986.
Tamse, C.A. (red.), 'Memoires van een enfant terrible. Politieke herinneringen van de Zeeuwse liberale afgevaardigde Mr. Daniël van Eck aan vijfendertig jaar Kamerlidmaatschap 1849-1884', in: *Archief 1975*: mededelingen van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen, Middelburg, *1975*.
Terlouw, Jan, *Naar zeventien zetels en terug. Politiek dagboek: 9 maart 1981-5 november 1982*, Utrecht/Antwerpen, 1983.
Thijn, Ed van, *Democratie als hartstocht. Commentaren en pleidooien* 1966-1991, Amsterdam, 1991.
Tijn, Joop van en Max van Weezel, *Inzake het kabinet-Lubbers*, Amsterdam, 1986.
Toirkens, J., *Schijn en werkelijkheid van het bezuinigingsbeleid 1975-1986*, Deventer, 1988.
Tromp, Jan en Paul Witteman, *Voor de duvel niet bang. Mr. Dries van Agt. Van weerzin tot wellust*, Haarlem, 1981 (1980).

Udink, B., *Tekst en uitleg. Over sturen en gestuurd worden, ervaringen in politiek en bedrijf*, Baarn, 1986.
Uyl, J.M. den, 'Het parlement tegenover de ministerraad', in: *Non ex regula. Liber amicorum voor mr. J. van der Hoeven*, Deventer, 1985.
Van de hoed en de rand. Een afscheidsbundel voor Gijs van der Wiel, Den Haag, 1983.
Vlies, I. van der, 'De bevoegdheid van de ministerraad', in: *Nederlands juristenblad*, 3 april 1982.
Voet, M.J.D. van der, 25 *jaar Algemene Zaken. Geschiedenis van het ontstaan en van de ontwikkeling van het ministerie van Algemene Zaken*, doctoraalscriptie, Leiden 1973.
Voet, M.J.D. van der, 'Enige beschouwingen over de geschiedenis en de taak van het Ministerie van Algemene Zaken', in: *Bestuurswetenschappen*, mei/juni 1974.
Voor de eenheid van beleid. Beschouwingen ter gelegenheid van vijftig jaar Ministerie van Algemene Zaken, samengesteld door de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, Den Haag, 1987.
Wagenaar, Marja (red.), *Herinneringen aan Joop den Uyl*, Amsterdam, 1988.
Werts, Jan, *The European Council*, Amsterdam, 1992.
Wijnen, H.A. van, *Van de macht des konings. Mythe en werkelijkheid van de constitutionele monarchie*, Amsterdam, 1975.
Wijnen, H.A. van, 'De koning heeft geen mening en dat moet zo blijven', in: *Staatkundig jaarboek 1983-1984*, Zwolle, 1983.
Wijnen, Harry van, *De prins-gemaal. Vogelvrij en gekooid*, Amsterdam, 1992.
Wilson, Des, *So You Want To Be Prime Minister? An Introduction to British Politics Today*, Harmondsworth, 1979.
Witteman, Paul, *Met je hoofd in de huiskamer. Interviews over de macht van televisie*, Amsterdam, 1989.
Zahn, Ernest, *Regenten, rebellen en reformatoren. Een visie op Nederland en de Nederlanders*, Amsterdam, 1989.
Zijlstra, J., *Per slot van rekening. Memoires*, Amsterdam, 1992.
Zwart, T., 'Een koninklijke baaldag', in: *Verhalen over de Grondwet. Ter gelegenheid van het tienjarig jubileum van de Grondwet, 1983-1993*, onder redactie van A.W. Heringa, C.H.A. Litjens en R.E. de Winter, Den Haag, 1993.

Register

Aantjes, W. 7
Aardenne, G.M.V. van 7, 57, 77-8, 98, 117, 126, 145-6, 239, 240, 245, 258
Aartsen, J.J. van 128-31
Aben, H. 250
Adam (bijbelse figuur) 126
Adenauer, K. 190
Adviescommissie Rijksdienst (ARD) 127-9, 260
Aerdenhout 98
Agt, A.A.M. van 14, 21, 43, 48, 55, 87, 93, 106, 119, 182, 205-6, 220, 230, 237, 239, 244, 246-7, 255, 258
en ambtenaren 39
en Europa 194, 199-200
formuleringskunst van 13, 123
en de media 147-174
als minister 39, 123
als premier 61, 112, 124, 133, 145-9
relatie met Lubbers 77-8
relatie met Den Uyl 58
relatie met Wiegel 55, 60, 61
als vice-premier 58, 95
Akse, G. 119
Albeda, W. 7, 77, 126, 244
Albertkanaal 178-9
Alblasserwaard 44, 47, 74
Alders, J.G.M. 23, 111, 125, 168, 241
Alfa Romeo (auto) 88
Algemeen Nederlands Persbureau (ANP) 93, 149, 260
Algemene Oorlogvoering, minister/ministerie van 38
Algemene ouderdomswet (AOW) 158, 247, 260
Algemene Politieke en Financiële Beschouwingen 35, 38, 155
Algemene Zaken, minister/ministerie van *passim*
Almere 88
Alpen 71
Amadeiro XXIII, prins 46
Amaliënborg (Kopenhagen) 186
Amelsvoort, M.J.J. van 49-50, 176
Amersfoort 159
AMRO 64
Amsterdam 3, 8, 21, 46, 67, 222

Ancona, H. d' 125, 128, 140
Andeweg, R.B. 7, 104-5, 238, 240, 242, 244-5, 262
Andreotti, G. 189, 201
Andriessen, F.H.J.J. (Frans) 64, 77, 176, 187, 230
Andriessen, J.E. (Koos) 23, 65-6, 110, 118, 121, 125, 13-1, 241, 244, 255
Anti-Revolutionaire Partij (ARP) 93, 96, 260
Antwerpen 111
Apeldoorn 209, 223
Archiefwet 120
Ark, R. van 7
Aruba 143
Attali, J. 201, 253, 262
Augustuscoup, De (Gorbatsjov) 18
Aziatisch Ontwikkelingsfonds 157
Azië 177

Bagehot, W. 224, 256, 262
Baghdad 173
Bakker, J.A. 258
Bakker, M. 191, 251
Balhuizen, W.J. 4
Balladur, E. 188
Beatrix, koningin/prinses 17, 32, 53, 97, 99, 177, 203-25, 235, 238, 254, 256
Beek, A.L. ter 61, 126, 128, 140, 172-4, 189
Beek, de 97
Beel, L.J.M. 38, 59, 122, 257
Beernink, H.K.J. 155
Bel Air (hotel) 95
België 54, 176, 186, 201, 246
Bella Center (Kopenhagen) 183, 186
Benelux 179, 201
Bentinck, familie 97
Berg, J. van den (Joris) 244
Berg, J.Th.J. van den (Joop) 7, 25, 65, 238, 240, 246, 262
Bergambacht 61
Bergschenhoek 75, 88-90
Bernhard, prins 205, 213-4, 223
Besselink, L.F.M. 262
Bestek 81 (kabinet-Van Agt 1) 77, 133
Betsy, *zie* E.C. Dijk-Ligtenbarg
Betuwelijn 73
Beugel, E.H. van der 179, 250
Bewindsliedenoverleg, *zie* Catshuisoverleg
Bewindspersonenoverleg (BPO) 92, 105, 260
Bezuidenhoutseweg (Den Haag) 203, 207, 225
Biesheuvel, B.W. (premier) 7, 14, 48, 95, 98, 118-9, 126, 151-2, 166, 180-1, 214, 237, 258

Biesheuvel, Commissie-, *zie* Commissie Heroriëntatie Overheidsvoorlichting
Biesheuvel, P.J. 85-9
Bijlmerramp 222
Binnenhof (Den Haag) 9-10, 30, 35, 40, 41, 76, 110, 124, 140, 144, 147, 153, 165, 171, 204, 226, 243
Binnenlandse Zaken, minis-

ter/ministerie van 9-10, 15, 27, 37, 43, 55, 74, 95, 101, 111, 116, 127-33, 140, 216, 234, 260
Birmingham 185
Bistroquet, Le (restaurant) 87, 93
Black Monday 142, 159-60, 198
Blanc, L.J.C.M. le 43, 47
Blauwe Salon (Huis ten Bosch) 208, 210
Blauwe Zaal (Algemene Zaken) 40, 41, 42, 71, 111, 141, 142
Bletz, J.C.F. 250
BMW (auto) 10, 28, 146, 203, 207, 225, 260
Boersma, J. 58, 119, 126, 144, 146, 243-4, 262
Bok, M.M. de 153
Bolkestein, F. 7, 89, 117, 141, 243, 245
Bols 91
Bonaventura 8
Bonn 10, 191
Border-terriër (honderas) 222, 256
Borstlap, H. 43, 47
Bosch, Den 46
Bosmans, J. 265
Bosse, P.P. van 212
Bot, B.R. 188
Boudewijn, koning 219
Braks, G.J.M. 30-1, 102
Brauw, M.L. de 95, 126
Breedveld, W. 246, 249, 253-5, 256, 262
Brinkman, L.C. 7, 71, 233
als fractievoorzitter 31, 73-5, 81-5, 90, 100-3, 229
als minister 74, 78
Broek, H. van den 26, 55, 61, 101, 117-8, 125, 159, 173, 175-202, 204, 213, 233, 251-2
Broek-van Schendel, J.A.A. van den 176
Broertjes, P.I. 244
Brokx, G. Ph. 30, 133
Bruijn, P.J. de 245, 262
Bruyne, M. de 242, 262-3
Brussel 10, 43, 54, 83, 118, 176, 185, 186, 188, 200
Buitenhof (Den Haag) 93, 145
Buitenlandse Zaken, minister/ministerie van 15, 49, 50, 55, 59, 96, 107, 121, 125, 143-4, 158, 175-202, 213, 223, 234, 255
Bukman, P. 23, 30, 100, 102, 125, 195
Bundeskanzleramt (Bonn) 10
Burg, V.A.M. van der 81, 84
Bush, G. 177, 200-1

Cals, J.M.L. Th. 14, 63, 98, 149, 258
Canada 215

Carabain, W.L. 247, 263
Cats, J. 97, 99, 107
Catshuis 5, 12, 17, 26, 62, 91-109, 119, 121, 144-6, 154, 174, 210, 222, 226, 244
Catshuisoverleg (CO) 26, 67, 91-109, 260

Catskamertje (Catshuis) 94, 107
Caulfield & Tensing 4
CD/Actueel 31
Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) 153, 260
Centraal Planbureau (CPB) 32, 39
Centrale Economische Commissie 44
Charta 77 177
China 112, 210
Chirac, J. 186
Christelijk-Historische Unie (CHU) 93, 95, 113, 260
Christen Democratisch Appèl (CDA) 260
in Eerste Kamer 78-9, 100
in kabinet 26, 48, 60, 97, 99, 107
als politieke partij 26, 28, 30-11, 44-5, 47, 66-7, 91, 106, 229, 229
in Tweede Kamer 21, 30-1, 54, 76, 78-9, 82, 99, 101, 106, 148, 176
Christen Democratisch Jongeren Appèl (CDJA) 31, 260
Christiansborg (Kopenhagen) 196
Civil Service 45
Claus, prins 213, 216, 222-3, 225, 255
Clinton, B. 161, 196
Coevorden 173
Cohen, M.J. 29
Colijn, H. 37, 112-3, 149, 235, 257
Commissie Heroriëntatie Overheidsvoorlichting 150
Communistische Partij Nederland (CPN) 191, 260
Conferentie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa (CVSE) 200, 260
Congresgebouw (Den Haag) 97
Constantijn, prins 213, 255
Coördinatiecommissie voor Europese Integratie- en Associatieproblemen (CoCo) 45, 260
Corenwyn 5, 91, 100-1, 174
Cornielje, C.G.A. 7, 57
Corona (restaurant) 93
Cort van der Linden, P.W.A. 257
Couwenhoven, M. 8
Cramer, N. 249-50, 255, 262-3
Cremer Eindhoven, R. 263
Crone, W. 88, 217, 254-5, 263
Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk, minister/ministerie van 125
Curaçao 143

Daalder, H. 238, 250, 263
Daily Invisible, The 170
Daiwaille, J.A. 109
Dales, C.I. 111, 118, 126-33, 168, 192, 195, 251-2
Damessalon (Catshuis) 94, 107
Dankert, P. 122, 159, 187-8,

198, 251, 263
Dees, D.J.D. 81
Deetman, W.J. 28
Defensie, minister/ministerie van 96, 115, 117-8, 128, 144, 172, 189, 210, 248
Defensienota (kabinet-Lubbers III) 61
Dehaene, J.L. 246
Delors, J. 175, 187
Democraten 66 (D66) 16, 46, 81, 95-6, 105, 112, 162, 228, 260
Democratisch-Socialisten 70 (DS'70) 95, 260
Denemarken 176, 183, 187, 196
Des Indes (hotel-restaurant) 93
Desert Storm, *zie* Golfoorlog 173
Dijk, C.P. van 101
Dijk-Ligtenbarg, E.C. (secretaresse Lubbers) 34, 69, 145, 154, 203
Dijkstal, H.F. 87-8
Dinter, G.J. van 129, 131
Dis, C.N. van 255
Dölle, A.H.M. 263
Donner, A.M. 224, 265
Doorn 87-8
Dooyeweerd, H. 242, 263
Dover 197
Downing Street (Londen) 10
Drees, W. 38, 59, 63, 121-2, 204, 209, 219, 235, 239, 250, 255-8, 263
dossierkennis van 13
als dualist 76, 105
en Europa 178-9
als premier 93, 106
tijdperk van 18, 115, 236
als vice-premier 59, 60
als voorzitter 123
Dreesjr, W. 95, 126, 169-70, 242, 248
Dublin 199-200
Duin, A. van 141
Duisenberg, W.F. 7, 58, 64, 105, 108, 115, 144, 146, 241
Duitsland 52, 175-6, 179, 187, 195, 198, 201, 207, 219, 227
Durham, J.G.L. 215

Eck, D. van 266
Economische Zaken, minister/ministerie van 18, 20-1, 23, 26, 29, 35, 57-8, 61, 65, 92, 93, 96-7, 108, 110, 112, 116, 121, 125, 148, 188, 255, 260
Edinburgh 176, 189
Eekelen, W.F. van 49-50, 122
Eerste Kamer 28, 39, 41, 43, 56, 78, 100, 228
Eerste Wereldoorlog 114, 207
Elba (drukkerij) 49
Elsevier 7

Elysée (Parijs) 10
Emans, H. 148
Emma, koningin 205
Engels, J.W.M. 263
Enschedé & Zn., Joh. 49
Erasmus-universiteit (Rotterdam) 44

Erasmusprijs 177
Ernsting, M. 256
Ersbøll, N. 187-8
Europa 5, 15-6, 68, 179, 201, 227
Europa 1992 175
Europa van de Zes 179
Europa van het transport (plan-Lubbers) 200
Europarlement 100, 189
Europese Bank voor
Wederopbouw en Ontwikkeling (Oost-Europabank) 43
Europese Commissie 175-6, 187, 201
Europese Economische Gemeenschap (EEG) 181, 191, 260
Europese Gemeenschap (EG) 143, 157, 159, 175-6, 179, 186, 188, 194, 227, 260
Europese Monetaire Unie 157
Europese Raad 12, 15, 17, 32, 102, 143, 175-202, 231
Europese Raad van Ministers 142, 159, 185, 189
Europese Samenwerking 12, 122, 125, 179, 193, 195
Europese Unie 142
Eva (bijbelse figuur) 126

Faas, H. 156, 263
Faber, S. 7
Faller (bouwpakket) 142
Federatie Nederlandse Vakbeweging (FNV) 62, 260
Financiën, minister/ministerie van 15, 23, 25, 32, 43, 46, 57-8, 61-72, 92-3, 97, 102, 104, 116-8, 130, 149, 155, 161, 188, 212, 234
Finland 181
Flaneur (restaurant) 108
Fleers, J.B. 156
Florisson, R.P. 7
Fontainebleau 102
Frankrijk 15, 27, 52, 102, 114, 152, 176, 179-80, 184, 187, 189-90, 195-8, 201, 204, 215, 227
Frederik Hendrik, stadhouder 207

G-7 185
Gaay Fortman, W.F. de 95, 254-5, 258
Gabor, J.D. 31
Gardeniers-Berendsen, M.H.M.F. 124
Gase, R. 250, 263
Gaulle, C. de 190
Geer, D.J. de 113, 178, 206, 257
Geertsema, W.J. 258
Gelderland 111
Genscher, H.D. 175
Gerbrandy, P.S. 149, 206, 212, 257

Gerritse, G. 100
Geyl, P. 236
Giscard d'Estaing, V. 187, 199-200
Glastra van Loon, J.F. 229, 256, 263
Gitz, W. 247
God 52, 183, 235
Goekoop, familie 97

Golfoorlog 66, 173
Gonzalez, F. 198
Gooi- en Eemlander 162
Gorbatsjov, M. 18, 99
Gorbatsjov, R. 99
Gortzak, W. 264
Goude Hooft, 't (restaurant) 96
Goudeau, Joh.P.M. 237, 240-1, 264
Graaf, L. de 133, 245
Graaf, T. van de (raadadviseur) 36, 44, 48, 238, 239
Graaf, Th.C. de 242, 256, 264
Graaff, M.G.H.A. de 111, 241
Graaff-Nauta, D.Y.W. de 140, 252
Gracián, B. 31
Grand Hotel Central (Den Haag) 154
Grenadierspoort (Binnenhof) 10, 41
Griekenland 145, 175, 187
Groene Kruis 99
Groene Salon (Huis ten Bosch) 208, 210
Grondwet 10, 15, 22, 25, 57, 114, 192-3, 212, 214, 219, 220, 228, 254
Groningen (stad) 88-9, 91
Groot-Brittannië 38, 45, 52, 113-4, 170, 176, 186, 189, 195-6, 198, 200-2, 207, 214, 224, 227
Grote Efficiency Operatie (GEO) 127-33, 260
Gruijters, J.P.A. 144, 146, 240-1
Gualthérie van Weezel, J.S.L. 84-5, 205, 253

Haag, Den *passim*
Haagse bos, het (Den Haag) 207
Haaksbergen 31
Haasse, H. 32, 221
Hanegem, W. van 108
Harvard Business School 55
Haughey, C. 184
Havel, V. 177
Heemskerk, Th. 257
Heerma, E. 140
Heinrichs, B. 7, 160
Helsinki 181
Herenkamer (Catshuis) 94, 107
Heringa, A.W. 267
Hier en Nu (radioprogramma) 162
Hilhorst, A.J. 57, 104
Hillen, J.S.J. 7
Hilversum 147
Hirohito, keizer 53, 56, 220
Hirsch Ballin, E.M.H. 81, 117, 122, 129, 167-9, 255

Hoek van Holland 178
Hoekse en Kabeljouwse twisten 9, 11
Hoekstra, H. 265
Hoekstra, R.J. 7, 36, 42, 44-5, 47-8, 82, 115, 140, 238-9, 242, 256, 264
Hoessein, S. 173
Hofcingel (Den Haag) 154, 156
Hofmans, G. 209, 216
Hofstra, H.J. 7, 63, 239

Hofvijver (Den Haag) 9-11, 18, 35, 41, 66, 75, 97, 110, 117, 141
Hoge Raad 156
Holtslag, J.W. 44, 46-7, 82
Hongarije 31
Hoogerwerf, A. 264
Houben, F.J.M. 45
Houben, P.H.J.M. 264
Houben, P.J.I.M. 45
Houten, S. van 4, 24, 238, 264
Houwelingen, J. van 248
HP/De Tijd 223
Huis ten Bosch (paleis) 5, 12, 17, 203, 207-11

Ierland 183-4
Ierse wolfshond (honderas) 222
IJsselmeer 144
Indonesië 177
Ingham, B. 200, 253, 264
Internationaal Monetair Fonds 30
Irak 173
Irene, prinses 209
Israël 173
Italië 114, 179, 189

Jaarbeurs (Utrecht) 66
Jackson, J. 212-3, 215
Jakarta 177
Jan (chauffeur Wiegel) 11
Jansen van Galen, J. 240-1, 245, 254-5, 264
Jansen, J.P. 253
Jansen, W. 8
Japan 53, 54, 107, 163, 220
Japanse Ereschulden, Stichting 163
Johan Friso, prins 213
Jones, G.W. 262, 264
Jong, B.T. de (secretaresse Drees) 39
Jong, L. de (geschiedschrijver) 181
Jong, P.J.S. de (premier) 7, 13-4, 19, 48, 98, 107, 109, 149-151, 161, 174, 180, 191-2, 209-10, 216, 237, 246-7, 251, 253, 258
Jooren, J.R.M. 247-8, 264
Josten, M. 251
Joustra, A. 4, 8, 264-5
Juan Carlos, koning 211
Juliana, koningin/prinses 204, 207-10, 213, 219-24, 254
Jupiter 56
Juppé, A. 188
Jurgens, E.C.M. 232

Justitie, minister/ministerie van 18, 39, 81, 103, 108, 115, 123, 129, 150, 178, 205, 234, 243, 255

Kabinet des Konings 118
Kabinet van de Minister-President 35-7
Kabinet-Van Agt I 55, 60-1, 64, 76, 126, 133
Kabinet-Van Agt II 55, 91, 97, 124
Kabinet-Van Agt III 97, 126
Kabinet-Biesheuvel I 93-4, 126, 220, 243
Kabinet-Biesheuvel II 94, 220, 243
Kabinet-Cals 158
Kabinet-Drees III 63

Kabinet-De Jong 125
Kabinet-Lubbers I 31, 45, 49, 57, 60, 74, 78-9, 92, 102, 117-8, 126, 166, 175, 220
Kabinet-Lubbers II 11, 26-9, 31, 56-7, 61, 92, 101, 103, 105-6, 117-8, 126, 141, 164, 166
Kabinet-Lubbers III 16, 23, 31, 47, 60-1, 68, 73, 78, 82, 85, 113, 116-7, 120-1, 123, 126, 161, 166, 178, 255
Kabinet-Marijnen 121
Kabinet-Den Uyl 26, 38, 58, 87, 95, 105, 107-8, 119, 121, 144, 146
Kaifu, T. 163
Kaland, A.J. 7, 78, 80, 100
Kalma, P. 7
Kalsbeek-Jasperse, E. 84, 167
Kan, J.B. 37
Kan, W. 37
Kanaal, Het 197
Katholieke Radio Omroep (KRO) 148, 248, 261
Katholieke Volkspartij (KVP) 38, 59, 79, 95, 261
Keatley, R. 252
Kemenade, J.A. van 146
Kennedy, J.F. 165
Kerkrade 89
Kieboom, J.P. 37, 46, 49-51, 238-9
Kikkert, J.G. 253, 264
Kissinger, H. 181
Kist, J.H. 34, 47, 118, 120
Klaauw, C.A. van der 194, 199
Kleffens, E.N. van 178
Klein, T. 249
Klompé, M.A.M. 122, 125
Kloosterman, R.E. 8
Kneuterdijk (Den Haag) 37
Kodak 49
Kodak Elba Philips (KEP) 49-50, 260
Kohl, H. 175, 186, 198
Kok, F.X.M. (Frans) 7
Kok, W. (Wim) 7, 80, 233
als fractievoorzitter 160-1
over Lubbers 62
als minister 62-72, 118, 125, 127-33, 161
als NVV/FNV-voorzitter 61-2
als oppositieleider 54
als vice-premier 29-31, 57, 60-1, 84-5, 87-90, 92, 104, 112, 116-7, 124, 143, 161, 165, 195, 248, 259 248, 259
Kombrink, J.C. 46
Koning, Commissie-De 231, 256, 263
Koning, H.E. 140, 245

Koning, J. de 7, 47, 77, 91, 100-2, 109, 126, 158, 221, 229-30, 236, 244, 247, 255-6
Koninklijk Huis 213-220
Koninklijke Nederlandse Luchtvaart Maatschappij (KLM) 243, 261
Koninkrijksstatuut 59
Kooijmans, P.H. 95-6, 175, 188, 195, 252
Kopenhagen 175, 183-4, 186-8, 196

Korte, R.W. de 7, 26-8, 29, 53-7, 60, 117, 220-1, 239, 258, 264
Korte Voorhout (Den Haag) 172
Korte-van Hemel, V.N.M. 108, 241
Korthals, H.A. 258
Kralingen (Rotterdamse wijk) 75, 222
Kranenburg, M. 240, 264
Kremers, J. 230
Kroes, N., *zie* N. Smit-Kroes
Krom, M. 7
Kroon, de 106
Kruisinga, R.J.H. 95, 230
Kuyper, A. 178, 206, 257
Kuypers, P. 7, 45, 239
Kwast-van Duursen, M. 7, 251, 264

Labeur, C. 148
Lages, W. 219
Lammers, G.J. 179
Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, minister/ministerie van 10, 23, 301, 102, 188
Lange Poten (Den Haag) 154
Lange Vijverberg (Den Haag) 18, 41
Lange Voorhout (Den Haag) 93
Langebent, A. 159
Langenberg, P. 7
Lanschot Bankiers, Van, 43
Lansink, A.G.W.J. 82-3
Leiden 75
Leijnse, F. 85-6
Liani, D. 175
Lieftinck, P. 63
Limburg 30, 75, 219
Linden, P.R.H.M. van der 30-1, 49, 107, 122
Lindo, M.A. 254
Linschoten, R.L.O. 87-8
Litjens, C.H.A. 267
Lockheed-affaire 216, 255
Lodewijk XIV 110
Lodewijk XV 211
Lodewijk XVI 211
Londen 10, 43, 206-7, 212
Lörtzer, F. 7, 118
Lubbers, R.F.M. *passim* en zijn ambtenaren 34-52.
als bemiddelaar 21, 23
en Beatrix 203-225
Biesheuvel over 14
en briefschrijvers 33

en Van den Broek 175-202
als coördinator 18-33, 73-90
en criminaliteit 32
vergeleken met Drees 13, 106
en Europa 12, 175-202
en de euthanasie 80-3
als formateur 29, 47
als fractievoorzitter 21, 61
en de GEO 127-33
en de identificatieplicht 84-5, 167-9
en kruisrakettendebat 45
en leiderschap 24
en de media 147-174
als minister 21, 58, 61,

95, 109
en minister van Financiën 63-72
als partijleider 91-109, 161
en de paspoortaffaire 49-52
persoonlijkheid van 14
als politicus 12
de populariteit van 13
bijdrage aan premierschap 13, 16
over premierschap 25
en Ruding 25, 26, 117
en Thatcher 13, 197, 200-2
in *Time* 13
tijdperk- 10, 12, 75, 79, 236
en volksgezondheid 81-83
vergeleken met Den Uyl 21
samenwerking met vice-premier 53-72
als voorzitter van de ministerraad 110-46
en de VVD 26-9, 103, 158-9
en de WAO 12, 69, 85-90
Lubbers-Hoogeweegen, M.E.J. (Ria) 203
Luden (restaurant) 88
Luns, J.M.A.H. 7, 121, 158, 179-80, 190-1, 251
Luteijn, D. 28
Luxemburg 54, 175, 187, 200

Maarseveen, H.Th.J.F. van 114, 242, 265
Maastricht 4, 143, 159, 175, 187, 198-9
Maggie (M. Thatcher) 202
Maij-Weggen, J.R.H. 23, 103, 120, 125, 132, 133
Major, J. 198
Malieveld (Den Haag) 97
Manes, J. 249
Mansholt, S.I. 250
Margés, J.W.J. 7, 39, 42-3, 47, 239
Margrethe II, koningin 186
Margriet, prinses 213, 223
Marijnen, V.G.M. 14, 98, 121, 258
Marlot (Haagse wijk) 210
Marot, D. 111-2
Martens, P.W. (raadadviseur) 46,
Martens, W. (premier België) 7, 176, 201-2, 246, 253
Mauritshuis 9, 141
McDonald's (restaurant) 88
Meester, Th. H. de 257
Meijer, R 254
Meines, R. 250
Melvil van Lynden, R. 178

Merckelbach.J.P.M.H. 45-6, 188-9
Merenwijk (Leidse wijk) 75
Meulen, J.J. van der 7
Middelburg, J. 149
Mierlo, H.A.F.M.O. van 7, 54, 233
Militaire Huis, het 210
Miljoenennota 35
Mingelen, F.C. 148, 173-4
ministerie, *zie* het betreffende departement

Miss Pepper (hondje) 222
Mitterrand, F. 27, 184, 198, 201
Moby (hondje) 256
Mollet, G. 179
Molukken 117
Monde, Le 204
Montizaan, K.H. 47
Moskou 43
Mulroney, B. 200-1

Nationaal Milieubeleidsplan (NMP) 22-3, 28, 56, 103, 261
Natuur en Milieu, Stichting 10
Nederhorst, G.M. 221
Nederland *passim*
Nederland 3 (televisiezender) 174
Nederlands Verbond van Vakverenigingen (NVV) 61, 261
Nederlandsche Bank, De 115
Nederlandse Antillen 59, 143, 255
Nederlandse Christelijke Boeren-en Tuindersbond 102
Nederlandse Economische Hogeschool (Rotterdam) 44
Nederlandse Kamer van Koophandel voor België en
Luxemburg 54
Nederlandse Omroep Stichting (NOS) 217, 261
Nelissen, R.J. 258
Nelson, M.N. 252
New York 180
New York Times, The 8, 235
Nieuw-Guinea 179
Nieuwspoort (perscentrum) 12, 17, 146-174
Nijenrode 61
Nijmegen 44, 111
Nijpels, D. (zoon) 111
Nijpels, E.H.T.M. 7, 22-3, 29, 57, 78-9, 81, 111, 142, 144, 159, 240, 247
Nimby (wetsvoorstel) 156
Nispen tot Pannerden, A.J.M. van 241-42, 265
Nisyleen (medicijn) 112
Noordatlantische
Verdragsorganisatie (NAVO) 43, 45, 117, 185, 189, 215, 261
Noord-Brabant 45
NOS-Journaal (televisieprogramma) 27, 56, 163, 165
Nostalgia (restaurant) 96
Nova (televisieprogramma) 174

Oegstgeest 46
Oeteldonk 46
Oldenbarnevelt, J. van 111
Olympische Spelen 22

Olympus 32, 236
Onderwijs en Wetenschappen, minister/ministerie van 28, 119, 126
Ontwapeningsnota (kabinet-Den Uyl) 95-6
Ontwikkelingssamenwerking, minister voor 77, 126, 140, 157
Onze Taal, genootschap 31

Oog en Oor (afdeling Algemene Zaken) 38
Ooijen, S. van 4
Oost-Europabank, *zie* Europese Bank voor Wederopbouw en Ontwikkeling
Oostenrijk 113-4,
Oosterhuis, H. 33
Oosterschelde 26
Oosterscheldedam 26, 105
Opkamer (Nieuwspoort) 156, 165
Opkamertje (Catshuis) 94, 107
Oranje, familie Van 205, 207, 224
Ottawa 215, 218
Otterloo, G.J.P. van 82
Oud, P.J. 265
Oval Office (Witte Huis) 197

Pais, A. 119, 126
Palestijnen 181
Papandreou, G. 175
Parijs 10, 152, 179, 183, 190, 200
Parlementaire Pers (vereniging) 147, 151, 153, 162
Partij van de Arbeid (PvdA) 261
in Eerste Kamer 42
in kabinet 13, 47, 93, 96-7, 104, 123, 143, 165, 168, 178
als politieke partij 42, 46-7, 59, 62, 64, 67, 86, 95-6 229, 230
in Tweede Kamer 29-31, 42, 46, 70, 76, 80, 82, 86, 106, 221
Patriot (raket) 173-4, 248-9
Penders, J.J.M. 7, 100
Peper, A. 32
Peters, C.H. 237, 265
Philips 49
Pierson, N.G. 105, 257
Piet Hein (koninklijk jacht) 209
Pieter Post-huis 210
Pizza, La (restaurant) 95-6
Plas, M. van der 244, 265
Plein 1813 (Den Haag) 18, 38, 59, 95, 243-4
Plein, het (Den Haag) 41, 150, 243
Plesmanweg (Den Haag) 243
Ploeg, J.H. van der 7, 118, 146, 154, 188
Politieke Partij Radikalen (PPR) 95, 105, 232, 261
Pompidou, G. 152, 180
Portugal 187
Post, P. 210
Posterijen Telegrafie Telefonie (PTT) 153, 261
Postma, J.K.T. 7, 130-1
Pot, C.W. van der 265
Pous, J.W. de 20

Power Game, The (Smith) 8, 235
Praatjes op de Brug (radioprogramma) 149
Prakke, L. 265
Prinsjesdag 161
Programma Adviesraad (KRO) 148
Promenade Hotel 108
Prometheus 3

Pronk, J.P. 118, 125, 140, 195
Provinciale Staten 38, 44, 47
Puchinger, G. 249-50, 253, 265
Put-Lauwers, A.E.M. van der 156
Putten, J. van 246-8, 265
Quay, J.E. de 14, 20-1, 39, 179-80, 190, 220, 258

Raad van State 169
Raad voor Economische Aangelegenheden (REA) 115, 260
Raalte, E. van 243, 265-6
RAI (Amsterdam) 67
Rasmussen, P. 187
Ravesteyn, A. van 99
Reagan, R. 177, 197
Regenten, rebellen en reformatoren (Zahn) 25
Regentschapsraad 205
Reglement van Orde van de Raad van Ministers 15-6, 57, 124, 228
Rehwinkel, J.P. 7, 216, 241, 249, 253-5, 266
Rekenkamer, Algemene 52
Rhodos (Grieks eiland) 175
Rhodos (restaurant) 145
Ria, *zie* M.E.J. Lubbers-Hoogeweegen
Ridderzaal 10, 41
Rietkerk, J.G. 27, 55, 76
Rijksarchief, Algemeen 111
Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieuhygiëne (RIVM) 22
Rijksmuseum 217
Rijksvoorlichtingsdienst (RVD) 8, 33-4, 36, 41-3, 56, 66, 98, 119, 132, 140, 144, 146-57, 160, 163-4, 170, 179-80, 191, 207, 213, 261
Rijswijk 8
Ringnalda, D.M. 20, 146, 237
Ritzen, J.M.J. 130-1
Roemenië 180
Roggeri, H.L.C. 8
Rome 186
Romme, C.P.M. 79-80, 240
Rooy, Y.M.C.T. van 108, 241
Rotterdam 32-3, 44, 75, 153
Royal (restaurant) 93
Rozemond, S. 252, 266
Rozenburg, R. 88
Ruding, H.O.C.R. 25, 62, 64, 78, 93, 99, 102-4, 117, 142, 155, 238
Ruijs de Beerenbrouck, Ch.J.M. (premier) 12, 37, 205, 257
Ruijs de Beerenbrouck, G.L.M.H. (vader) 205
Ruud Shock (Lubbers omschreven door *Time*) 13

Savornin Lohman, J.W. de 7

Scandinavië 183
Schaepman, K. 244, 266
Schaik, J.R.H. van 59, 257
Scheer, R. van der 46
Scheltema-de Nie, O. 162
Schermerhorn, W. 38, 149, 209, 235, 246, 253, 257, 266

Scherphuis, A. 240-1
Scheveningen 46, 97
Schimmel, de (hotel-restaurant) 54
Schinkelshoek, J. 7, 99
Schiphol 183
Schlüter, P. 176
Schmelzer, W.K.N. 7, 180-1, 192, 250
Schmidt, H. 183, 187, 199, 201
Schoo, E.M. 223
Schuer, T. van der 111
Schuivende Panelen (PvdA-rapport) 42
Scud (raket) 173, 249
Selectie (knipselkrant) 144, 170
Shell 33
Simons, H.J. 70, 81-2
Simons, plan- 44, 74, 82-3
Sinninghe, J.R.W. 237, 266
Sinterklaas 183
Sleddering, W.J. 51
Sleidinge 201
Slotakte van Helsinki 181
Slotemaker de Bruïne Instituut (Doorn) 87
Smeets, H. 240
Smit-Kroes, N. 7, 23, 27, 28, 29, 57, 112, 122, 238, 242, 244,
Smith, H. 8, 235, 256, 266
Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP) 38, 261
Sociaal-Economische Raad 157
Sociale Zaken en Werkgelegenheid, minister/ministerie van 20, 43, 47, 58-9,
85, 88, 100, 116, 125-6
Soestdijk (paleis) 209-11, 214, 220, 223
Solms, Amalia van 207, 210
Sonestahotel 143
Sorgdrager, C. 247
Sorghvliet (later Catshuis) 94, 97
Sovjet-Unie 200
Spanje 31, 198
Spengler, L.J.H. van 46
Spinola, Don Ambrosio 111
Staatsdrukkerij- en
uitgeverijbedrijf (SDUB) 49, 261
Staten-Generaal (zeventiende eeuw) 111
Statenzaal (Algemene Zaken) 40, 133, 140, 150,
Statistisch Zakboek 152-3
Steeg, L. ter 265
Steenkamp, P.A.J.M. 7
Stemerdink, A. 96, 240, 266
Stichting van de Arbeid 62

Stoel, M. van der 7, 95-6, 181-2, 186, 250
Stolte, W.J. 7
Straatsburg 199
Struyken, A.A.M. 258
Stuttgart 191
Suharto, president 177
Suriname 59, 178
Swildens, W.J.C. 81

Tachtigjarige Oorlog 111
Tacitus, P.C. 242
Tamse, C.A. 254, 266
Telegraaf, De 46

Tellingen, P. van 162, 147
Terlingen, J. 242, 244, 262
Terlouw, J.C. 96, 112, 240, 242, 258, 266
Texel, Rede van (Brinkman) 86
Thatcher, M. 13, 170-1, 176, 186, 197-8, 200-2
Thijn, E. van 7, 32, 96, 266
Thorbecke, J.R. 9, 11, 118, 206
Thorbeckezaaltje 99
Tijn, J. van 238, 244, 266
Time 13
Timmer, R. 251
Tindemans, L. 186, 202, 251, 253
Tjeenk Willink, H.D. 7, 19, 39, 43, 47, 237, 239
Toirkens, J. 239, 266
Torentje, het (Algemene Zaken) *passim*
Torentje-overleg 73-91
Trêveszaal (Algemene Zaken) 5, 12, 17, 34, 40, 42, 47, 57, 69-73, 90, 110-46, 127, 129-31, 133, 140-6, 150, 154, 165, 167-9, 244
Troelstra, P.J. 97
Tromp, J. 249, 266
Troonrede 215, 218
Trouw 160
Truman, H.S. 18
Tsjechoslovakije 177
Tuba, *zie* Tussenbalans
Tuinzaal (Catshuis) 94, 99, 106, 108, 119, 121, 244
Tussenbalans (kabinet-Lubbers III) 66-72, 108, 261
Tweede Kamer 8, 16-7, 20, 29, 35, 38-9, 41, 53-4, 56-7, 59, 62, 75-6, 80, 83, 93, 103, 105, 113, 127, 150, 154, 157, 165, 169, 170, 193, 198, 216, 229, 232, 244
Tweede Wereldoorlog 53, 84, 114, 206-7

Udink, B.J. 126, 244, 267
Unilever Emery 55
Utrecht (provincie) 47, 54
Utrecht (stad) 66, 88
Uyl, J.M. den 21, 26, 48, 55, 64, 76, 87, 114, 146, 216, 230, 239-40, 242, 248, 255, 258, 267
beschreven door Van Agt 14
relatie met Van Agt 58
en ambtenaren 39
en buitenlands beleid 181-2, 187, 199
en de media 147-174
als minister 62
als premier 93-96, 107-9, 144
tijdperk- 75, 118

als vice-premier 124-5

Veld, E. ter 29, 85, 89, 105
Veld, R.J. in 't 29
Veldkamp, G.M.J. 20
Velzen, W.G. van 87, 100
Ven, J. van der 245
Venetië, E. van 4, 8, 264-5
Venetië-van Geldorp, M.A.S. van 8
Verdrag van Maastricht 143,

157, 185, 198
Verenigde Naties 180, 185
Verenigde Staten 173
Verkeer en Waterstaat, minister/ministerie van 19, 23, 26-7, 29, 120, 126, 144, 153, 234
Vermeulen, F. 245
Verschuur, T.J. 112
V1 (raket) 207
Vieux Doelen (restaurant) 93
Vijfentwintig jaar in de Kamer (Van Houten) 4
Vis, J.J. 228
Vischjager, J. 170-1
Visser, H. 33
Visser, R.K. 46-7
Vlies, I. van der 267
Voet, M.J.D. van der 7, 34, 42-3, 118, 146, 154, 163-4, 166, 188-9, 238, 247, 267
Vogel, S. de 251
Volksgezondheid en Milieuhygiëne, minister/ ministerie van 121
Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer (VROM), minister/ministerie van 10, 19, 22-4, 29, 111, 133, 140, 142, 261
Volkskrant, de 7, 8, 156, 165
Volkspartij voor Vrijheid en Democratie (VVD) 261
in Eerste Kamer 28
in kabinet 13, 27-8, 55, 57, 103, 105, 145
als politieke partij 26, 29, 44, 53, 91, 158-9
in Tweede Kamer 27-9, 54-5, 57, 76, 78-80, 105
Vollenhoven, P. van 213, 223
Vondeling, A. 62, 258
Voorburg 209
Voorhoeve, J.J.C. 7, 11, 27, 55, 164, 247
Voorjaarsnota (kabinet-Lubbers III) 143
Voorst tot Voorst, B.J.M. van 122, 140,
Vorrink, I. 38, 119, 121
Vorrink, K. 38
Vredeling, H. 96
Vreemdelingenwet 168
Vries, B. de 91
als fractievoorzitter 29, 75, 78, 100-1, 109
als minister 60, 87-9, 100, 116, 118, 195
Vrije Volk, Het 153-4
Vuijsje, B. 240-1, 245, 254-5, 264

Wachem, L.C. van 33
Wagenaar, M. 239, 241, 244, 250, 267
Wall Street Journal, The 197-8
Wandelganger (H. Faas) 156

Washington D.C. 8, 10, 30-1, 177
Wassenaar 207, 210
Waterlander, M. 7
Weenink, W.H. 250-1
Weezel, M. van 238, 244, 266
Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur (WVC), minister/ministerie van 70, 74, 81, 115, 125, 128, 261

Werts, J. 184, 250, 267
Wessel-Tuinstra, E.K. 81
West-Duitsland 107, 190
Wester, F.J. 7, 88, 99
Westerterp, Th.E. 26, 153
Wet investeringsrekening (WIR) 65-6, 261
Wet op de arbeidsongeschiktheidsverzekering (WAO) 12, 69, 85-90, 234, 261
Wetenschappelijk Onderwijs en Wetenschapsbeleid, minister voor 126
Wetstraat (Brussel) 10
Who's Afraid of Virginia Woolf? (Albee) 178
Wiegel, H. 7, 10-1, 55, 58-61, 74-7, 87, 104, 166, 172, 237, 239-40, 248, 258
Wiel, G. van der 7, 13-4, 118, 144, 149, 151, 183, 191, 199, 237, 246, 250-3, 256
Wijnen, H.A. van 243-4, 253-6, 267
Wijnhoud, J. 46
Wilhelmina, koningin 205-9, 209, 219, 254
Willem de Prater (Schermerhorn) 149
Willem III, koning 205-6, 212
Willem III, stadhouder 111
Willem-Alexander, prins 213
Willemstad (Nederlandse Antillen) 143
Wilson, D. 267
Winsemius, P. 29, 78, 160
Winter, R.E. de 267
Witte Huis, het (Washington) 8, 10, 177, 197
Witteman, P. 148, 246, 266, 267
Witteveen, H.J. 258
Wolters, F.L.A.J. 87-9, 100
Wöltgens, M.A.M. 7, 31, 67, 71, 73-5, 83, 85-90, 104
Woudenberg 54, 55
Wubben, I.C.M. 8
Wuisman, G.P.I.M. 46
Wüst, L.B.M. 7

Ypenburg 191

Zahn, E. 25, 238, 267
Zeeland 26
Zestig jaar levenservaring (Drees 179
Zevenaar 178
Zijlstra, J. 7, 13, 18-9, 20-1, 26, 76, 98, 122, 149-50, 237-8, 240, 246, 258, 267
Zonderop, Y. 247, 249
Zonneveld, M. 245
Zorgen voor morgen (milieurapport) 22
Zorgvliet (park) 97
Zuid-Afrika 76
Zwart, T. 219, 255, 267

Zwartsluis 91
Zwitserland 25